

12.327

OSZK

29.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

RUSKIN,
VELENCZE
KÖVEI

OSZK

I

A MAGYAR

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM. XXIX. KÖTET

VELENCZE KÖVEI

RUSKIN.

VELENCZE KÖVEI.

I.

VIENNA

GEORGE SAUNDERS

1850

AN 1850 ÉVI HILTMANNYI MEGYER KÖTET

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA.

ÚJ FOLYAM. XXIX. KÖTET.

VELENCZE KÖVEI

*

IRTA

RUSKIN.

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA

GEŐCZE SAROLTA.

ELSŐ KÖTET.

AZ 1896. ÉVI ILLETMÉNY NEGYEDIK KÖTETE.

VELENCZE KÖVEI

*

IRTA

RUSKIN.

ANGOLBÓL FORDITOTTA

GEŐCZE SAROLTA.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST,

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1896.

A M. Tud. Akadémia könyvkiadó bizottsága eszközlésére, az Akadémia kiadásában, tudományos eredeti műveknek és fordításoknak sorozata jelenik meg. E vállalat célja: a tudományokat mai színvonalukon előadó művek által a tudományos műveltség terjesztése.

A bizottság kiváló gondot fordít a munkák megválasztására és különösen a fordítások megbírálására és ellenőrzésére is.

Ennek megfelelőleg minden fordított munkát egy e végből fölkért szakember előzetesen átvizsgál és a fordítás helyességeért, hűségeért a felelősségben osztozik a fordítóval.

A jelen munka fordítását *Beöthy Zsolt* r. tag vizsgálta fölül.

A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága.

12.327/29

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
Nyomtatv. Növedéknapló
1896 év. 1282. sz.

Hornyánszky V. könyvnyomdája,

I. FEJEZET.

A kőbánya.

I. §. Mióta az ember uralmát a tenger fölött megalapította, három trón emelkedett fövenyén, fölülmúlva a többit valamennyit: Tyrus, Velence és Angolország trónjai. E nagy hatalmasságok elsejének csak emléke maradt fenn; a másodiknak csupán romjai; s a harmadik, a mely nagyságuknak örököse, ha el találná feledni példájukat, merészebb emelkedés után megsiratatlan juthat végromlásra.

Tyrus felfuvalkodottsága, bűne és bűnhődése föl van jegyezve számunkra, talán a legmegindítóbb szavakban, melyek Izrael prófétáinak ajkairól az idegenek városai ellen elhangzottak. De nekünk az csak egy bájos ének; és elzárjuk fülünket komor intelmük elől: mert Tyrus bukása oly mély, hogy maga ez a mélység megtéveszt valósága felől; s a mint nézzük, nézzük a fehérlő sziklát a napsugárral játszó tengerben, elfeledjük, hogy egykor szépek voltak, «miként az Isten kertje: Éden».

Utódja, a ki tökéletes szépségre hozzá hasonló, bár uralma nem tartott oly soká, még előttünk áll hanyatlása végső szakában, mint kisértet a tenger homokján; oly gyöngé, oly mozdulatlan, úgy kifosztva mindenből, csak szépségéből nem — hogy, a mint bágyadt visszfényét nézzük a lagunák tükörében, szinte kételkedünk: melyik a Város, melyik az Árny?

Szeretném megrajzolni e kép vonásait, mielőtt örökre elmúlik; és, a mint tőlem telik, följegyezni az intelmet, melyet mintha minden hullám csobbanásában hallanék, a mint elhaló harangszó gyanánt Velence köveihez ütődik.

II. §. Alig lehet a tanulság értékét túlbecsülni, mely e csodálatos és hatalmas város történetének lelkiismeretes tanulmányozásából vonható; e történetnek, mely a számtalan krónika daczára, ma is csak bizonytalan és vitás körvonalakban áll előttünk, fénynyel-árnynyál körül-folyva, mint a maga tengerének messzeségbe vesző pereme, a hol a tajtékzó áradat meg a homokos zátony az éggel olvadnak egybe. A kutatás, a melybe, ím, bocsátkozunk, e körvonalakat kiélesíteni aligha fogja; de némileg másoknak fogja mutatni őket; s a mennyiben egyáltalán a városnak történetére is vonatkozik, sokkal nagyobb fokú érdeklődésre tarthat majd számot, mint az építészet körébe vágó vizsgálódások rendszeren. E kutatás során az olvasó talán tisztább fogalmat tud majd alkotni magának Velenczéről, mint a minőt a Velence titokzatosságáról és nagy-szerűségéről közszájon forgó mesékből böngészhetett; talán jobban megérti majd a velencei jellem minden megnyilatkozásának fontosságát a velencei művészetben; és talán jobban átérti majd azt is, miben áll Velence történetének igazi érdekessége.

III. §. Velenczét rendszeren oligarchiának képzelik; az is volt fennállásának csaknem felében, még pedig hanyatlása idején; de kérdés, vajjon e hanyatlást a kormányforma átalakulása idézte-e elő, s nem inkább a kormányon levő egyének jellemének megváltozása-e? Én azt hiszem, igen. Azonban e kérdés egyike azoknak, melyek legelső sorban követelik a szigorú vizsgálatot.

X A velencei állam ezerháromszáz hetvenhat évig állott,

egy konzuli kormányzatnak a Rialto szigetén történt első föllállításától kezdve¹ egész addig a pillanatig, melyben az olaszországi francia hadsereg fővezére a velencei köztársaságot halottnak jelentette ki. Ez időszakból kétszázhetvenhat év² az ó-velencei városoktól, nevezetesen Páduától való névleges függésben telt, a demokráciának ingadozó formája alatt, mely a végrehajtó hatalmat, úgy látszik, tribunokra³ bízta, kiket a főbb szigetek lakói választottak, minden sziget népe egyet-egyet. Azontúl hatszáz esztendeig,⁴ mely idő alatt Velence hatalma egyre növekedett, kormánya választó monarchia volt, királya vagy *dogeja*, legalább kezdetben, ép oly független hatalommal lévén fölruházva, mint bármely más európai fejedelem; de e hatalom fokozatosan megfogyott, előjogaiban jóformán napról-napra csorbult, míg tehetetlen, csalóka pompában egyre növekedett. A végső szakasz, a nemesség uralma egy árnyékkirály alatt, ötszáz évig tartott, mely alatt Velence hajdani erőfeszítéseinek gyümölcsét learatta, elfogyasztotta és — kimúlt.

IV. §. Az olvasó tehát a velencei állam életét két világosan elválasztott szakaszra osztottnak képzelje: az első kilenczszáz, a másik ötszáz évig tartó, a kettő mesgyéjét az ú. n. *serrar del consiglio* jelölvén; azaz a nemességnek a közpolgároktól való végleges és feltétlen különválása és felállítása a nemesség kezébe letett kormányzatnak, kizárásával egyfelől a nép befolyásának, másfelől a doge tekintélyének.

Az első, kilenczszázéves, időszak a legérdekesebb lát-

¹ 1. Függelék: «Velence alapítása».

² 2. Függelék: «A dogék hatalma».

³ Sismondi: „Az olasz köztársaságok története.”

⁴ 3. Függelék: «Serrar del Consiglio».

ványt nyújtja: a fejetlenségből a rend és hatalom állapotába kibontakozó nép, melyet aztán többnyire a legérdemesebb, a legnemesebb férfiú kormányzott, a kit csak maguk közt találhattak,¹ s a kit *dogenak*, vagy vezérnek neveztek; körülötte egy fokozatosan és elszántan alakuló arisztokrácia, melynek kebeléből s végre általa választatott; oly arisztokrácia, mely eredetét a régi Velencezemenekültjeitől származó néhány nemzetség esetleges számának, befolyásának és gazdagságának köszönhette, s összetartása és hősiessége által lassanként külön testületté szervezkedett.

Ez az első időszak foglalja magába Velencez emelkedését, legnemesebb hőstetteit s azon eseményeket, melyek állását és rangját az európai hatalmak sorában megjelölték; ebben az időszakban élt valamennyi hősi fejedelme: Pietro Urseolo, Ordalafó Falier, Domenico Michieli, Sebastiano Ziani és Enrico Dandolo.

V. §. A második időszakot olyan százhusz esztendő nyitja meg, mely Velencez pályafutásának eseményekben leggazdagabb része, életharczának úgyszólván férfikora volt, melyre foltot legsötétebb bűne — Carrara meggyilkoltatása — vet; melyet legveszedelmesebb belső lázadása — a Falier-féle összeesküvés — zavart meg; melyben legvégzetesebb háborúja — a chiozzai — szorongatta; s melyre két legnemesebb polgárának dicsősége vet fényt (mert ez időben az uralkodók hősiségét a polgároké helyettesíti) — a Vittor Pisanié s a Carlo Zenoé.

En Velencez bukásának kezdetét Carlo Zeno halálától számítom (1418. május 18.); *látható* kezdetét egy másik,

¹ «Ha saputo trovar modo che non uno, non pochi, non molti, signoreggiano, ma molti buoni, pochi migliori, e insiememente, un ottimo solo» (Sansovino). Jól van, Velencez! Ezt bölcsen cselekedted.

igen böles és igen nemes fiától, Tomaso Mocenigo dogeétól, a ki öt évvel később hunyt el. Erre Foscari uralkodása következett, komor gyászba borítva háború és dög-halál által. A háborúban Lombardiától — hol szerencsés, hol ravasz politika által — nagy területeket szereztek, de nagy és helyrehozhatatlan kudarcot vallottak Cremonánál, a Po mellett és a caravaggioi ingoványokban vívott csatákban. 1454-ben Velence, a kereszténység első állama, meg-alázkodott a török előtt; ugyanazon évben állították fel az állami inquisitiót, s ettől fogva vette föl kormányzata azt az álnok és titokzatos formát, a mely a köztudatban ma is él. 1477-ben a török nagy becsapására rémület szállta meg a lagunák partját; s 1508-ban a cambrai-i liga jelzi azt az időszakot, melyet Velence hatalmi hanyatlása kezdetéül szokás megjelölni; kereskedelmének XV. századbeli virágzása történetiróit, belső ereje meg-fogyatkozásának korábbi nyilvánvalósága iránt, meg-tévesztvén.

VI. §. Itt látszólag meglepő egybevágása észlelhető az arisztokratikus és oligarchikus hatalom fölállításának az állam hanyatlásával. S ez épen a főkérdés, melyet azonban, nekem úgy látszik, nem oldott meg egy történetiró sem, vagy mindegyik a saját előítéletei szerint oldotta meg. A kérdés hármas: 1. Vajjon az egyéni nagyravágyás-szülte oligarchia volt-e Velence bukásának oka? 2. Vagy maga az oligarchia kifejlődése is nem inkább jele és bizonyítéka, mintsem oka volt a nemzeti elerőtlenedésnek? 3. Vagy végre — miként hinni hajlandó vagyok — nem kellene-e Velence történetét államtanácsának szerkezetére vagy dogejének előjogaira való minden tekintet nélkül megírni? Mert hiszen ez egy kiválóan egységes nép története, a mely ivadéka a román

fajnak, a melyet hosszan edzett a viszontagság, s a melyet helyzete kényszerített, hogy vagy nemesen él, vagy elpusztul; ezer évig életéért küzdött; háromszáz évig a halált hívogatta: s ím, küzdelme jutalmat nyert, kiáltása meghallgattatott.

VII. §. Velence győzelmeit és sokszor biztonságát is, egész pályafutásán véges-végig, egyéni hősiesség árán vásárolta meg; megmentője és felmagasztalója sokszor (sőt legtöbbször) királya volt; olykor egy-egy nemesember, olykor valamely egyszerű polgár. Ne bántsuk őket, se a várost magát: a kérdés nem az, hogy mily nevet viseltek, az sem, hogy mily hatalommal voltak felruházva; de az, hogy mikép voltak nevelve; hogy lettek úrrá önmaguk fölött s szolgálai hazájuknak; hogy tudták eltérni a sanyarúságot s hogy nem tudták túrni a szégyent; s mi volt igazi oka annak, hogy, míg egykor Velence megmentői azok közül kerültek ki, kiket maga vetett börtönre, később tulajdon fiainak szava kényszerítette, hogy frigyét kössön a halállal.

VIII. §. Az olvasó e párhuzamos kérdést szorosan tartsa eszében egész kutatásunk további folyamán. Kétszerte érdekessé fog válni ez által minden részlet s a figyelem, a mit reá fordít, nem vész kárba, mert Velence művészetéből ismételten le fogjuk vonhatni azt a megdöntetlen tanulságot, hogy ez állam politikai hatalmának hanyatlása pontosan egybevágott a családi és egyéni vallásosság hanyatlásával.

Családit és egyénit mondok; mert — s ez a második szempont, melyet az olvasónak lelkére kötök — Velence egész történetében legsajátságosabb jelenség a vallásos érzet eleven életereje a magán, és dermedtsége a nyilvános életben. Európa többi államai lelkese-

désének, lovagiasságának, vakbuzgóságának közepette Velence elejétől végig úgy áll, mint valami álarczos szobor: hidegsége megközelíthetetlen; erőfeszítésre egyetlenegy titkos rugó nyomintása által bírható. Ez a rugó kereskedelmi érdeke volt; egyedüli indító oka valamennyi fontos politikai lépésének és tartós nemzeti fölindulásainak. A becsületsértést meg tudta bocsátani, a kereskedelmi versengést soha; hadi dicsőségét pénzürtékkel mérte s igazságosnak ítelt minden hódítást, a mely áldozatba nem került. A siker híre fenmarad, ha a támadás indító oka rég feledésbe ment is. S a ki történetét esetleg olvasta, emlékezhetik, hogy abban a hadjáratában, melyet fejedelmeinek legnemesebbike vezérelt, s melynek eredményei legnagyobbbra növelték harzi dicsőségét: míg körülötte egész Európa a tiszta áhitat tüzeben lángolt, ő először kiszámította a legmagasabb díjat, melyet a többi nép buzgóságától az általa fölszerelt hajóhadért kicsikarhatott; aztán pedig, saját önző érdekében, egy csapással megtörte hűségét és elárulta vallását.

IX. §. S e nemzeti bűnösség közepette mégis minduntalan meglepetve látjuk a legnemesebb egyéni érzések példáit. Dandolo könnyei nem képmutatásból omlottak, noha Zára elfoglalásának fontosságát nem tudták vele elfeledtetni. Az a szokás, hogy a vallásnak minden *magán*-tettére s az ő *saját* mindennapi életének minden ügyére közvetlen befolyást biztosítson, Velence minden nagy fiában megvolt, valamíg az állam virágzása tartott; arra sem hiányzik példa, hogy a polgárok egyéni érzése behatol a politika terére, sőt ott döntő tényezővé is válik, ha a politikai czélszerűség serpenyői ingadoznak. Őszintén hiszem, hogy csalódnék, a ki annak az elhatározásnak, hogy Velence III. Sándornak Barbarossa ellen való ügyét

magáévá tette, egyéb közvetlen okát kutatná azon kegyeletnél, melyet a kérelmező egyénisége keltett s a nemes büszkeségnél, melyet a császár vakmerősége hívott ki. De Velence szive csak leghirtelenebb elhatározásaiban szólal meg; világias észjárása legott túlsulyra jut, mihelyt ideje van, a kedvező eshetőségeket mérlegelnie vagy mihelyt a haszon oly szembeszökő, hogy mérlegelésre sem szorul; s az egyéni vallásosság e teljes alávetése a nemzeti érdeknek nemcsak az árulások és zsarnokoskodások szinte végtelen során figyelhető meg, melyek révén Velence hatalmát nagyra növesztette, hanem kifejezésre jut az magának a városnak egy sajátságos építészeti vonásában is. Nem tudok egyetlen európai várost, melynek képében ne székesegyháza lett volna a legfőbb vonás. De Velence főtemploma a fejedelmi palotához csatolt egyház volt, a «Chiesa Ducale». A patriarchai székesegyház, mely terjedelemre jelentéktelen, diszítésre gyarló, a velenzei szigetesoport legszélsőbbikén áll s a városon sietve átutazók előtt úgy neve, mint helye alkalmasint ismeretlen. Nem kevésbbé említésre méltó, hogy Velenczének a fejedelmi egyház után következő két legfontosabb temploma nagyságát és pompáját korántsem nemzeti erőfeszítésnek, de a ferenczi és dömés szerzetesek akarateréjének köszöni, kiket az olasz szárazföld e két nagy szerzetének hatalmas szervezete támogatott és Velence legbölcsebb, legájtatosabb fejedelme pártfogolt, ki ott nyugszik immár maga is ama templomok egyikében, s kinek életét az erények ábrázolásai, miket a toscánai szobrász sírja köré faragott, nem gúnyolják.

X. §. Ennélfogva a Rivo Alto történetének csaknem minden jelenetét két sajátságos és ünnepélyes világitásban kell néznünk. Egyik az egyéni vallásosságnak

mély és állandó volta, mely Velenceze polgárainak életét nagysága idejében végfogytig jellemezte; e szellem befolyásolja őket egész magánéletükben, sajátságos méltóság bélyegét nyomva viseletükre még kereskedői alkudozásai között is; és ők ezt nyíltan vallják a hitnek oly egyszerűségével, a mely megszégyeníti a mai világi embert, ki csak habozva meri, ha meri, bevallani (még ha igazán úgy van is), hogy a vallásos érzés cselekvésének bár jelentéktelenebb mozzanatait befolyásolja. S mindennek természetes következménye gyanánt a léleknek egészséges vidámságát s az akaratnak erejét találjuk, a mely minden tettükben kifejezésre jut; a hősiességnek megszokását, mely őket soha el nem hagyja, még akkor sem, ha a cselekvés közvetlen oka megszűnt dicséretes lenni. Az állam virágzása e szellem teljességével szorosán összefügg; ennek kivészése amannak hanyatlását vonja maga után, még pedig oly szorosán és oly pontosan, hogy a jelen tanulmányunk ezt bebizonyítani lesz egyik párhuzamos feladata, a mennyiben kutatásának mezeje erre alkalmas tanúságot fog szolgáltatni. És idáig minden természetes és egyszerű. De a vallásos érzés hirtelen megszakadása, noha úgy tűnik fel, mintha a vallás a nemzeti cselekedeteket még egyre befolyásolná, sok tekintetben szembeszökőn megegyezvén a mai angol törvényhozás irányzatával: oly kérdés, mely erkölcsi és politikai szempontból is kiválóan érdekes; de fejtegetése, bonyolultságánál fogva, sok nehézséggel jár. Jelen kutatásom során ezt a kérdést nem is érinthetem közelebbről; be kell érnem azzal, ha földérintéséhez én is szolgáltatathatok némi anyagot, a mennyiben a velencei jellemnek a magánéletben való megnyilatkozásait megvilágítani képes leszek.

XI. §. Van azonban Velenceze politikájában egy más,

felette érdekes vonás, a mely gyakran szemünkbe fog tűnni s melyben a római egyház híve Velence vallás-talanságának okát lesz látni hajlandó; nevezetesen nagy-szerű és sikeres küzdelme a római egyház világi tekinté-lye ellen. Igaz, ha pályafutásán csak futólag tekint végig a szem, elsőbben ama saajátságos drámán akad meg, melyre egyszer már utaltam s mely a Szt. Márk ajtajá-ban lefolyt, örökké emlékezetes jelenettel zárult be.¹ A legtöbb ember e képben látja megtestesülve az egyházi hatalom elviselhetetlen megnövekedését. Igaz az is, hogy Velence legbüszkébb emlékei, valamint fejedelme jelvé-nyei s legfőbb ünnepéye is a római egyháznak adott tiszteletre emlékeztettek. De esztendőök kitartó érzése ellen-súlyozta a pillanat lelkesedését; és V. Kelemen bullája, mely a velenceieket fejedelmükkel együtt kiátkozta, Dathanhoz, Abiramhoz, Absolonhoz, Luciferhez hason-lítván őket, erősebb bizonyítéka a velencei kormányzat célzatainak, mint a doge napernyője vagy az Adria jegy-gyűrűje. Francesco Dandolo megaláztatása kiegyenlítette Barbarossa gyalázatát; s az egyháziak teljes kizárása Velence tanácsából állandó jele volt annak, hogy e város ismerte a római egyház szellemét és nem bízott benne.

A katolikusok a pápai befolyásnak tanácsából történt e

¹ «E templom ajtajában (az írás elmosódott, a porfir megmaradt) dobta le palástját a híres Barbarossa, térdelve túrvén, hogy a gögös pápa nyakára hágott. Szökés, bujkálás, kínos gyöttelelem után vigaszt találta végre kővankosán.»

Alig szükséges mondanom, honnan e sorok: Roger «Itália»-ja, azt hiszem, ma már előkelő helyet vívott ki magának, a melyet nem fog elveszíteni. E költemény rá vonatkozó részei Velence szellemét híveb-ben fejezik ki minden egyébnél, a mit felöle eddig írtak.

kizáratásának tulajdonítják vallástalanságát, a protestánsok sikereit.¹ Amazokat elég legyen magának a vatikáni politikának természetére utalnom; emezek piruljanak, elgondolván, hogy az angol törvényhozás elveit áldozta fel, hogy kitegye magát annak a veszedelemnek, melynek kikerülése végett áldozta fel a magáéit Velence tanácsa.

XII. §. Még egy körülményt kell a velencei kormányzat szempontjából fölemlitnünk: a benne részes családok sajátságos egyetértését; a mely egyetértés korántsem volt őszinte vagy tökéletes, de mégis csodálatraméltó, összehasonlítva Olaszország többi államainak családi gyűlölködéseivel, szinte mindennapos forradalmaival s a hatalmon levő családok és pártok szünetlen váltakozásával. Hogy az illetén versengésnek olykor az orgyilok vetett véget, vagy hogy a gyűlölet a törvény álarca alatt érte utól áldozatát: elképzelhető ott, a hol a szenvedélyes olasz vérré oly szoros fék volt vetve; már az is sok, hogy a féltékenységbe törvénytelen nagyravágyás rendszeren nem vegyül, s hogy egy-egy esetre, a midőn az egyéni szenvedély kielégítését a közveszélyben kereste, ezer olyan esik, a melyben azt a közérdeknek feláldozták. Velenczéről tisztelettel kell följegyeznünk, hogy mindama tornyok közül, melyek maig galyatlan erdő gyanánt nyúlnak föl szigeteiből, egyetlen egynek volt egyéb hivatása, mint hogy imádságra szólítson, s az az egy is csak űrtorony volt; a míg Olaszország egyéb városainak palotáin komor mellvédek meredeztek, csorbázatokkal csipkézve az ij s a kelevéz számára; Velence homokját sohasem nyomta hadi torony; lapos tetőit pedig arab

¹ Már a milyen olyan sikerét. Lásd V. Függelék: «A pápai hatalom Velenczében».

ékítmények diszítették, liliomlevélen csüggő aranyos gömbök.¹

XIII. §. Ezek előttem Velence jellemének és sorsának legérdekesebb vonásai. És most törekedni fogok arról nyújtani fogalmat az olvasónak, hogy mily módon tanúskodik e kérdésekben a művészet és arról is, hogy mily képet öltenek maguk a művészetek, ha a történelemmel való igazi összefüggésükben szemléli őket az ember.

1. Lássuk a képírás tanúságtételét.

Emlékezzünk, hogy Velence hanyatlásának kezdetét én 1418-ra tettem.

Giovanni Bellini azonban 1423-ban, Tiziano 1480-ban született; Giovanni Bellini s két évvel idősebb testvérbátyja, Gentile, zárták be Velence ájtatos festőinek sorát. Az ő műveiket az utolsóig a vallásos hit legünnepélyesebb érzése lengi át. Holott Tizianonak egyetlen művében sincs vallásos érzés; nincs a vallásos áhítatnak vagy vonzalomnak még legkisebb nyoma sem, sem benne, sem azokban, kiknek számára dolgozott. Az ő nagyszabású szentképei csak annak érvényesítésére valók, a mi a festészetben retorikai elem: a compositionnak s a színezésnek. Kisebb művei, még ha szentképek is, merő arczkép-festés. A Frari-templom madonnája teljesen világi arcz, mely csak összekötő kapcsul szolgál az őt környező Pesarocsalád sokféle tagjának arczképe közt.

Ennek nem pusztán az az oka, hogy Giovanni Bellini vallásos ember volt, Tiziano pedig nem volt az. Tiziano is, Bellini is, hű képviselői a velük egykorú festőiskolának; és művészi érzésük különbözősége nem annyira

¹ Az arzenál jelentéktelen erődtítményei magát a várost illetőleg nem alkotnak kivételt. Alig nézhetők többnek az elővigyázat látszatánál az idegen ellenség támadása ellen.

a saját egyéni jellemük különbözőségének, mint inkább első neveltetésük eltérő irányának az eredménye: Bellini hitben nevelkedett, Tiziano formalismusban. A kettejük születése között eltelt időszakban múlt ki Velenceze élő vallása.

XIV. §. Jól jegyezzük meg: az *élő* vallás, nem a forma-szerinti. A külsőségekhez ép oly szigorúan ragaszkodtak, mint bármikor; a doge s a szenátor azontúl is minden ábrázolatban a Madonna vagy Szent Márk előtt térdel, mint annakelőtte; oly vallástétel volt ez, melyet országvilág előtt hirdetett a velencezi zechinok tiszta aranya. De figyeljük meg Tiziano nagy festményét a Palazzo Ducale-ban, Antonio Grimani doge-nak a Hit előtt térdeplő alakjával: érdekes tanulságot foglal az magában. A Hit alakja egész közönséges képmása Tiziano egyik legkevésbé vonzó női modelljének: a Hit testies lett. A szemet legelőször a doge fegyverzetének ragyogása vonja magára. Velenceze szive háborúiban volt, nem áhítatában.

Tintoretto, a ki hasonlíthatatlanul mélyebb és komolyabb Tizianonál, a saját hangulatának ünnepélyességét árasztja a szent tárgyakra, miket ecsetje alá vesz, és olykor áhítatba felejtkeznek; de a kezelés elve azonos a Tizianoéval: a vallásos tárgynak feltétlen alárendelése a diszitő elemnek s az arczképfestésnek.

Veronese s valamennyi rákövetkező festő munkáiból ezerszeresen levonható az a tanulság, hogy a tizenötödik század magával vitte Velenceze szívből eredt vallásosságát.

XV. §. Ilyen tanúságot tesz a képírás. A következő lapokon az építészet tanúvallomásait fogjuk összegyűjteni; csakhogy előbb eredetéről kell fogalmat nyujtanom.

Philippe de Commines, 1495-ben, Velencezébe való megérkezéséről így ír:

«Chascun me fait seoir au meillieu de ces deux ambassadeurs qui est l'honneur d'Italie que d'estre au meillieu; et me menerent au long de la grant rue, qu'ilz appellent le Canal Grant, et est bien large. Les gallees y passent à travers et y ay veu navire de quatre cens tonneaux ou plus pres des maisons: et est la plus belle rue que je croy qui soit en tout le monde, et la mieulx maisonnee, et va le long de la ville. Les maisons sont fort grandes et haultes, et de bonne pierre, et les anciennes toutes painctes; les aultres faictes depuis cent ans: toutes ont le devant de marbre blanc, qui leur vient d'Istrie, à cent mils de là, et encores maincte grant piece de porphire et de sarpentine sur le devant. . . . C'est la plus triumpante cité que j'aye jamais veue et qui plus faict d'honneur à ambassadeurs et estrangiers, et qui plus saigement se gouverne, et où le service de Dieu est le plus sollempnellement faict: et encores qu'il y peust bien avoir d'aultres faultes, si je croy que Dieu les a en ayde pour la reverence qu'ilz portent au service de l'Eglise.»¹

XVI. §. Ez a részlet két okból kiválóan érdekes. Figyeljük meg először is Commynes benyomásait Velenceze val-

¹ Mémoires de Commynes, liv. VII. ch. XVIII. «Mindenki ama két követ közé ültetett, mert az olasz közrefogja, a kit megtisztel; és végig vezettek azon a nagy utcán, melyet *Canal Grant*nak neveznek s mely igen széles. A hajók azon járnak s láttam ott a házak töviben négyszáz tonnás s még nagyobb hajókat is. Azt hiszem, ez a legszebb utca a világon, házakkal legjobban ellátva, és átszeli a várost. A házak igen nagyok és magasak, jó kőből valók s a régiek írott képpel borítják; a többit száz év óta rakták; valamennyinek az eleje fehér márványból való, a mit Isztriából hordanak, száz mérföldről, és sok nagy darab porfir és szerpentinkő van az elejükön. . . . Ennél pompásabb várost nem láttam még soha, — itt igen megbecsülik a követeket és az idegeneket, — a mely igen bölcsen kormányozza magamagát s hol az

lásosságáról, melynek, mint fentebb mondtam, külsőségei, az életnek némi látszatával, még fennállottak, tanúságot téve arról, milyen volt hajdan az igazi élet. De figyeljük meg másodsor azt a közvetlen benyomást, melyet Comynes-ra a régi paloták tettek és amazok, melyek «az utolsó száz esztendő alatt emelkedtek; miknek eleje mind száz mérföldről hozott isztriai márvánnyal, a mellett nagy darab porfirokkal és szerpentin-kövekkel van kirakva».

Az I. táblán két palota-diszitmény látható azok közül, melyek a francia követet így meglepték.¹ A megkülönböztetésben igaza volt. A velencei építésmód a XV. században tényleg megváltozott; e változás bennünket is érint: mi angolok neki köszönjük Szent Pál templomát; s általában Európa neki köszönheti építészeti iskoláinak teljes elkorcsosodását vagy pusztulását, — melyek azután többé nem is éledtek föl újra. De hogy az olvasó ezt megérthesse, szükséges lesz előbb általános fogalmat szereznie a velencei s egyéb európai építészet között fennálló összefüggésről, annak kezdetétől fogva.

XVII. §. Mindenféle európai építészet, jó, rossz, Görögországból, Róma révén jutott hozzánk s Kelet színezte és tökéletesítette. Az építészet története nem egyéb, mint vázolója ezen átszarmazás sokféle módjának és irányának. Értsük meg egyszer s mindenkorra: ha e vezérfonalat szorosan tartjuk, az egymást követő építészeti típusokat mind felfűzhetjük rá, akár a gyöngyszemeket. A dór s a korinthusi rend a gyökere; amaz minden román, vaskos

isteni tiszteletet nagy ünnepélyességgel tartják. Ha egyébben lehetnek is hibásak, azt hiszem, Isten azért a nagy tiszteletért segíti meg őket, melyben az egyházat részeltetik.»

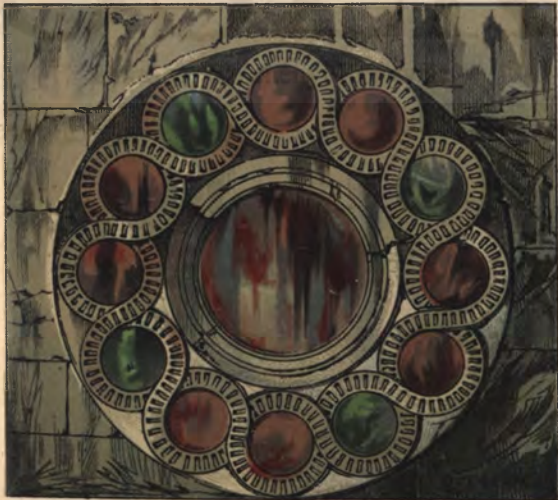
¹ 6. Függelék: «Renaissance-ékítmények».

oszlopfejesépítkezésnek — a normannak, lombardnak, bizan-
czinak s minden egyéb e fajtának; a korinthusi meg a
gótnak, korai angolnak, francziának, németnek, toscánai-
nak. Figyeljünk jól: a régi görögök adták az oszlopot,
Róma az ívet, az arabok az ívet kicsúcsosították és ki-
kacsakaringózták. Az oszlop s az ív, az építészet gerincze
és támasza, Jáfet nemzetségétől eredt; szellemivé és szentté
az Izmael, Ábrahám és Szém nemzetsége tette.

XVIII. §. Nagyon valószínű, hogy a görögök oszlop-
rendszerüket az egyiptomiaktól vették át; de nem tartom
fontosnak, hogy az olvasó ez első eredetet eszében tartsa.
A keletkezésnek csak azt az időpontját kell határozottan
tudnia, melyben az oszlop először tökéletesült. De mel-
lesleg megjegyzendő, hogy ha a görögök dór oszlopukat
igazán Egyiptomból kapták, akkor a föld mindhárom
nemzetsége hozzájárult a legnemesebb építészeti stíl létre-
hozásához: akkor Hám, a többiek szolgája, szolgáltatja
a támasztó vagy teher tartó részt, az oszlopot, Jáfet az
ívet és Szém mindkettő átszellemítését.

XIX. §. Mondottam, hogy a dór és a korinthusi a gyö-
kere minden európai építészetnek. Az olvasó talán öt
stilusról hallott; holott kettőnél több nincs és nem is lehet
ítéletnapig sem. Egyik renden a diszitmény domború;
az a dór, a norman s egyéb rokon faj. A másikon
homorú; az a korinthusi, a korai angol, a diszitményes
s egyéb ehhez tartozó. Az az átmeneti alak, melyben a
diszító vonal egyenes, törzsöke vagy gyökere mindkettő-
nek. Minden egyéb stilus e kettő változata, vagy pedig
groteszk, fantasztikus keverék, miknek faja, száma meg
nem határozható.¹

¹ 7. Függelék. „Az oszloprendek változatai.“

BY GYÖTT ULLMANN JÓZSEF BUDAPESTEN

Fal-burkoló diszek.
Ca' Trevisan, Ca' Dario.

Nemzeti Széchényi Könyvtár

XX. §. E két görög rendet másolta esetlenül, ezt ismételte számtalan változatban Róma, mignem az ívet tágabb körben kezdte gyakorlati célra alkalmazni minden különös eredmény nélkül; kivéve, hogy a dór oszlopfőt megromtotta, az által, hogy szépíteni próbálgatott rajta; a korinthusit pedig változatosabbá tette és szeszélyes, de sokszor igazán szép ábrázolatokkal gazdagította. A dolgok ily állásakor jött a kereszténység, mely az ívvel úgy bánt, mint a saját jószágával: felékesítette és gyönyörűségét lelte benne; a megromlott római helyébe új dór oszlopfőt talált ki; és az egész római birodalomban munkához látott, felhasználva mindenféle anyagot, a mi keze ügyébe esett, hogy magát felékitse s hogy a saját lényegét tőle telhetőleg kifejezze. Ez ó-keresztény építészet hű kifejezője az akkori kereszténységnek: csupa lelkesedés és szépség, de telve tökéletlenséggel; sok részben tudatlan, de mégis ragyogó a gyermekded, erős képzelet fényétől, a mely Konstantin korában ragyog fel, bevilágítja a Bosporus, az Égét-tenger s az Adria partját s azután, a mint a nép bálványimádásba sülyed, halotti fénynyé válik. Az építészet megállapodott formába merevedik; a vallással együtt, a melynek kifejezője, csodálatos, aranyozott, bebalzsamozott nyugalomba merül; s így maradt volna örökre, ilyen ma is, hahol tespedését semmi sem zavarta.¹ De el volt végezve, hogy kiméletlenül rázassék fel mozdulatlanságából.

XXI. §. A hanyatló császárság e keresztény művészete két nagy ágra szakad: a nyugatira és keletire; egyiknek középpontja Róma, másiké Bizancz; ezeknek egyike

¹ Az olvasó a bizanczi építészet gyöngé oldalait esípösen szemügyre véve és művészileg vázolvá Curzon «Monasteries of the Levant» című művének bevezető fejezetében találhatja, a legérdekesebb utirajzban, a mit valaha olvastam.

az úgynevezett *ó-keresztény-román*; a másik, melyet görög művészek képzelete a tökéletesedés magasabb fokára emelt, *bizanczi* névvel volt megkülönböztetve. Szeretném azonban,¹ ha az olvasó ezúttal a művészet e két ágát elméjében egybefoglalná, minthogy azok, a legfőbb szempontokat tekintve, úgysis azonosak; azaz mindkettő hű folytatása és következése magának a régi Róma művészetének, megszakítatlan folyván tova az ősforrásból; Olaszországban latin, Görögországban görög, de mindig a legjelesebb művészek kezére bízva; s így mindkét ág a *keresztény-román* elnevezésbe foglalható; oly építészet volt ez, mely a birodalom hanyatlásával elvesztette a pogány művészet túlfinomultságát, de a melyet a kereszténység magasabb czélok felé irányított, s a görög művészek képzelete derültebb formákkal ruházott fel. S e művészet különféle ágaival elborította a birodalom valamennyi központi tartományát, többé-kevésbé átfinomodott alakban, a szerint, a mint azok a tartományok a császári székhelyekhez közelebb vagy távolabb estek, minden ereje az éltető hit üdeségétől és erejétől függvén; s miután ez az erő s ez a tisztaság elszállott, elveszítette életerejét és érzéketlen nyugalomba merült, szépségétől meg nem fosztva, de megmerevedve és akár változásra, akár haladásra képtelenül.

XXII. §. E közben előkészítődött megújulása. Mig Rómában és Konstantinápolyban s a közvetlen ezek befolyása alatt álló területeken e tiszta eredetű román művészetet minden választékosságával gyakorolták: annak egy tisztátalan alakját — mintegy a román művészet *tájszólását* — kisebb művészek távoli tartományokba is elvitték; s e tájszólásnak egyre esetlenebb utánzatai

¹ Lásd 26. Függelék.

keletkeztek a barbár népek közt, a birodalom szélein. Csakhogy e barbár népek ifjúságuk javaerejében voltak; s míg Európa szivében a tiszta származású, kifinomodott művészet bájos formalismusba sülyedt: szélein egy barbár és kölcsönvett művészet kezdett életerős fejlődésnek indulni. E korszak művészi alkotásait tehát két jól elválasztott csoportba kell foglalni: egyik a római keresztény művészet mesterkelt, erőtlen maradványa; másik ennek számtalan utáuzata, végezve a korai szervezkedés minden képzelhető fokán álló népek által, melyek a birodalom szélein, vagy annak területéhez már csak névleg tartozó tartományokban éltek.

XXIII. §. Természetes, hogy egyik-másik barbár nép e befolyás iránt nem volt fogékony; ha az ilyenek az Alpokon keresztülzúdulnak, csak ostorokul jelennek meg, mint a hunok, vagy elvegyülnek az elernyedő olaszokkal, mint a keleti gótok, és testi erejét gyarapítják annak a fajnak, a melylyel keverednek, a nélkül, hogy szellemi fejlődésére hatással lennének. De más népek, a birodalomnak úgy északi, mint déli részén, az Indiai-oczeán s partjától az Északi-tenger jeges öbléig, megéreztek a leigázottak befolyását. Északon és nyugaton a latin befolyás érvényesült, keleten és délen a görög. Főképek két nemzet vált ki a többi közül és képviseli a szellemi vegyülés erejét. Midőn a központi fény megfogyatkozik, a visszavert fény ragyog fel a maga teljességében; s mikor az érzékiség s a bálványimádás megtette a magáét és a birodalom vallását egy ragyogó sírboltba aludni tette: az élő világosság fölkel mind a két szemhatáron s a lombardok s az arabok büszke fegyvere megvillant a birodalom aranyozott benuzsága fölött.

XXIV. §. A lombardok feladata az volt, hogy erőt és

rendszerint oltsanak a kereszténység elerőtlenedett szellemébe és petyhüdt testébe; az araboké, hogy megbüntessék a bálványimádást s hogy a vallás szellemiségét hirdessék. A lombardok minden templomot, a mit csak építettek, testi foglalkozás — vadászati és harci jeletnek — faragott ábrázolásával ékesítettek.¹ Az arabok templomaikról számúztak minden élő lényről vett ábrázolatot és minaretjeikről hirdették, hogy «Istennen kívül nincs isten». Jellemre és küldetésre ellentétesen, de erejük fenségére egyformán, közeledtek északról és délről: a glecsér- és a lávafolyam; a római birodalom tört roncsai felett találkoztak és ütköztek össze; s a harc középpontja, a két erő ütközője, a két ár holt vize, telve a római roncs odahordott töredékeivel: *Velence*.

A velencei fejedelmi palota pontosan egyenlő részben tartalmazza mind a három elemet: a románt, a lombardot, az arabot. Központi épülete ez a világnak.

XXV. §. Az olvasó immár kezdi némileg érteni, miért oly fontos e város épületeinek tanulmányozása, mely alig 7—8 angol mérföldnyi területében a világ három fő építési stíljének mesgyéjét foglalja magába: mindenik építési stíl egy-egy vallásos felfogást fejezvé ki, mindegyik egy-egy tévedést, mely azonban szükséges a másik kettő helyreigazításához s melyet viszont amazok igazítanak helyre.

XXVI. §. A jelen munkában törekvésemnek egyik része az lesz, hogy kimutassam azt a sokféle módot, melyen az északi és déli építészet a románból fejlődött; itt csak azért kell megállanom, hogy e fő stílusok jellemző vonásait elmondjam. A keresztény-román és a bizanci építészet körives, egyes és arányos oszlopokkal; az oszlop-

¹ 8. Függelék: «Az északi energia».

fők a classzikus rómaiak utánzatai, nemkülönben a párkány is, többé-kevésbbé; széles falterületek, egészen ábrázolatokkal, a szentírás jeleneteit, vagy a szent jelvényeket ábrázoló mozaikkal vagy festett képpel borítva.

Fővonásaiban eleinte az arab építészet is ilyen, mint-hogy a kalifák bizanczi művészeket alkalmaztak; csak-hogy az arab az oszlopderékba s az oszlopfőbe mihamar félperzsa, félegiptomi elemeket vegyít; a vallásos hevület iránt való mély szereteténél fogva pedig az ívet kihegyezi és furcsa lombozattá alakítja; az állati ábrázolatokat száműzi és a helyett maga gondol ki diszitményt (a mit arabeszknek neveztek el); s minthogy ez széles területek beborítására nem alkalmas, vele csupán főbb részeit disziti az épületnek, a többi felületeket pedig vízszintes színes vonalakkal csikozza, melyek a sivatag végtelen síkját jelképezik. A kupolát megtartja, sőt megtoldja a minarettel. S mindezt választékos ízléssel.

XXVII. §. Még nevezetesebb a lombardok által eszközölt módosítás, minthogy az nem az épület külső díszítésén, de inkább alkatán érvényesült. Mint mondtam, a lombard építészet az összes északi barbár népek építészetét képviseli. Ez pedig, azt hiszem, kezdetben csak a keresztény-román templomok vagy bazilikák fából való utánzata lehetett. A nélkül, hogy a bazilikaszerkezettel bővebben foglalkoznánk, az olvasó annyit könnyen megérthet felőle, hogy volt egy főhajója meg két mellékhajója; hogy a főhajó a mellékhajóknál sokkal magasabb volt; hogy a főhajót a mellékhajóktól oszlopsorok választották el, melyek a mellékhajóknál jóval magasabbra emelkedő, nagy darab holt falterületeket tartottak; a főhajó e felső része csúcsos fatetővel volt fődve és clerestorium nevet viselt.

E magas, holt falak a román épületekben kőből voltak; de az északi faszerkezetben szükségkép vízszintes deszkákból vagy gerendákból kellett összeróva lenniök, melyek viszont a hajópillérek tetejében álló függőleges gerendákhoz voltak erősítve, mely pillérek maguk is fából voltak.¹ Emez álló gerendáknak nyilván vastagabbaknak kellett lenniök a vízszinteseknél, úgy, hogy azok a hajópillérek fölött függőleges, négyszögű vakpilléreket alkottak. A kereszténység terjedésével s a műveltség növekedtével e faszerkezeteket kővel váltották fel; sőt azok a szó szoros értelmében megkövesültek, megtartván eredeti alakjukat, melyet egykor favoltuk tett szükségessé. A hajópillér fölibe állított négyszögű pillér megmarad a kőépületben is és ott kezdetleges alakja az északi építkezés jellemző vonásának, a boltozattartó oszlopnak. Ebben az alakjában hozták a lombardok a VII. században Itáliába s így áll fenn maig a milanói San-Ambrogio-ban s a paviai San Michelében.

XXVIII. §. Mikor a boltozattartó oszlopot a clerestorium falába beleékelték, támasztékaul a hajópillérekhez kiegészítő részeket ragasztottak. Az oszlopnyaláb legelső gondolatát talán két-három, egyes oszlop helyett használt, összekötött fenyőtörzs sugalmazta. Így volt-e, nem-e, az nem lényeges; annyi tény, hogy a hajópillérnek keresztalakban való elrendezése a föléje helyezett boltozattartó pillérrel, valamint az ajtó- és ablaknyílásokba állított, megfelelő apróbb oszlopcsoportokkal együtt jár. Ennek az északi építészetnek egész valója, amint a lombard építészetben megnyilatkozik, durva, de méltóságos; jellemzi a körív, az oszlopnyaláb, fent boltozattartó oszlopokkal megtoldva

¹ 9. Függelék: «Az északi fatemplomok».

s a kifogyhatatlanság a mozgalmas élet s a fantasztikus babona ábrázolásaiban.

XXIX. §. A lombardok s utánuk a normanok glecsere, a merre elhaladt, mindenfelé elhagyogatta vándorköveit, a nélkül azonban — úgy vélem — hogy a déli népeket visszavonulása után is befolyásolta volna. De az arabok lávafolyama, még a midőn folyni meg is szűnt, bemelegítette egész északot; s a gót építészet története: története az északi művészet átszellemülésének és átfinomódásának az arab befolyás alatt. A világ legnemesebb épületei: a pisai román, a toscanai (Giotto-féle) gót s a veronai gót, a lombard iskolák alkotása, e közvetlen és egyenes befolyás alatt; s az északi sokféle gótika nem egyéb, mint eredeti alakja a lombard építészetnek, melyet e nép hozott Itáliába, de melyet már nem ért oly közvetlenül az arab befolyás.

XXX. §. Ennyit megértvén az európai főstílek képződéséről, nem lesz nehéz az építészeti stílek váltakozását magában Velenczében sem figyelemmel kísérnünk. Abból, a mit a velencei művészet lényegéről imént mondtam, az olvasó, természetesen, nem következteti, hogy ott a román, az északi s az arab elemek egyszerre találkoztak és ütköztek is meg az elsőségért. Legkorábbi elem a tiszta keresztény-román volt; de Velenczében e kor művészi emlékeiből kevés akad, ha ugyan akad; mert a mai város a legrégebbi időkben csak egy csoport telepítvény volt, melyek az Isonzo-torkolattól az Adige-torkolatig húzódó mocsaras szigetsoron keletkeztek, kormányzósági székhely is csak a kilenczedik század elején lett; a torcellói székesegyházat pedig, bár az főbb vonásaiban keresztény-román a XI. században újra építették és így a bizancki művészet nyomait mutatja nem egy részletében.

E székesegyház azonban, a torcellói Santa Fosca, meg a velencei San Giacomo di Rialto templomaival s a San Marco sírboltjával együtt, az épületeknek egy különváló csoportját alkotják, melyben a bizanczi befolyás elenyészőleg csekély s a mely valószínűleg eléggé hiven képviseli e szigetek legkorábbi építkezését.

XXXI. §. A fejedelmi széket Velenczébe 809-ben tették át, szent Márk testét pedig Alexandriából húsz évvel később szállították oda. A szentnek első velencei temploma kétségkívül utánzata volt annak a lerombolt alexandriainak, melyből ereklyéit áthozták. A IX., X. és XI. évszázadok alatt Velence építészete, úgy látszik, ugyanazon mintára dolgozott, mint a kairói a kalifák idejében¹ s szinte azonos azzal; teljesen lényegtelen, mindkettőt bizanczinak, vagy mindkettőt arabnak akarja-e minősíteni az olvasó; a mesterek bizonynyal bizancziak voltak. csak-hogy arab gazdáik őket új alakok feltalálására kényszerítették; az így feltalált formákat pedig ők azután alkalmazták a világ minden részében.

A jelen tanulmány első szakaszát a velencei művészet ez első alkotásainak, valamint a keresztény-román stíl meglévő nyomainak fogom szentelni. A mi ezekből máig fenmaradt: három nemesstíű templom (a torcelloi, a muranoi s a San Marco nagy része) s körülbelül tíz-tizenkét palota-töredék.

XXXII. §. E stílt egy átmeneti követi, a melyen már világosabban felismerszik az arab jelleg: az oszlopok karcsúbbak, az ívek nem félkörösek, hanem következetesen csúcsosak; ezenkívül vannak egyéb változások is az oszlopfőkön s a párkányzatokon, miket egy lélekzetre

¹ 10. Függelék: «Alexandria temploma».

bajos volna elsorolni. Ez az építkezési modor csaknem kizárólag világi. Természetesnek tűnhetett föl a velenceiek előtt, hogy az arab lakóház gyönyörű részleteit utánozzák, holott idegenkedhettek attól, hogy mecsetről vegyenek példát keresztény templomra.

E stíl számára határkeleket megállapítanom nem sikerült. Úgy látszik, egyidejűleg létezett a bizanzival, csak hogy túlélte azt. Annyi kétségtelen, hogy virágzását 1180-ban érte el, mikor a Piazzetta gránitoszlopait emelték, melyeknek oszlopfejei ez átmeneti stíl két legjelentékenyebb alkotása Velenczében. Hogy a magánépítkezéseknél nagyon is alkalmazták, arra jóformán minden utca szolgáltat tanúságot; e maradványokat tanulmányunk második szakaszában fogjuk tárgyalni.

XXXIII. §. A velenceiek mindig készek voltak ellenégeik építkezési modorát eltanulni (különben nem is lett volna Velenczében arab művészet). De a lombardoktól való különös félelmük és gyűlölségük, úgy látszik, sokáig késleltette náluk befogadását azon művészet befolyásának, melyet e nép vitt be Itália szárazföldre. Mindazonáltal, a fent megkülönböztetett két stíl alkalmazása közben, az egyházi építkezésben a csúcsíves gótnak egy igen kezdetleges és különös válfaja kezdett lábrakapni. Úgy látszik, gyöngé visszatükrözése volt ez a lombard-arab formáknak, melyek a szárazföldön már tökéletesedőben voltak; s ha magára lett volna hagyva, valószínűleg mihamar beleolvadt volna a velencei-arab iskolába, melylyel kezdettől fogva oly közeli rokonságban áll, hogy csak nagynehezen lehet megkülönböztetni, melyik az arab hajlított ív, melyik ered e korai gót befolyás szakából. A San Giacomo dell' Orio, a San Giovanni in Bragora, a Carmine s még egy-két más templom egyedüli jelen-

tékeny példái e stílnak. De a XIII. században a ferenczi s a dömés barátok a szárazföldről magukkal hozták erkölceiket és építészetüket, egy csaknem határozott gótot, a mely csodálatosan fejlődött a lombard s északi (germán?) alakokból; s a nagy Frari és San Paolo-templomokban érvényesült elvek befolyása hirtelen kezdett érezhetővé válni a velencei-arab iskolán is. A két rendszer mégse egyesült soha; Velence politikája visszaszorította az egyház hatalmát, a velencei művészek pedig ellentáltak példájának; s ettől fogva a város építészete egyházira és világra szakad: egyik a nyugati gót, kecsesség nélkül való, de hatalmas formáival, mely az egész félszigeten el volt terjedve, és a velencei ízléshez való alkalmazkodást csak némely jellemző párkányzatok felvételével mutatott; a másik dús, fényűző és egészen eredeti gót, a velencei-arabból a dömések s ferencziek építészetének befolyása alatt képződve, különösen pedig a ferencziek művészete legújabb vonásának, az ablaktagozásnak beoltása által az arab formákba. A gótikának e változatos alakjai, Velence e megkülönböztethető építési stílje, a mint azt egyházi részről a San Giovanni, San Paolo, a Frari, a San Stefano-templomok, világi részről a dogepalota s a többi legnagyobbszerű gót palota elénk tárja, lesz tárgya e tanulmány harmadik részének.

XXXIV. §. Most figyeljünk. A velencei művészet átmeneti (vagy kiválólag arab) stílusának középszakául 1180 van megjelölve; e stíl fokozatosan a gótba megy át, melynek tisztasága a XIII. század közepétől a XV. elejéig tart; vagyis pontosan összevág azzal a korszakkal, melyet Velence élete tetőpontjául írtam le. Hanyatlását 1418-tól számítottam; Foscarit öt évvel később lett doge; s az ő uralkodása alatt jelennek meg első feltűnő

jelei annak a hatalmas építésbeli változásnak, melyet Philippe de Commynes észrevett, annak a változásnak, melynek London Szent Pál templomát, Róma Szent Péterét, Velence és Vicenza közönségesen legelőkelőbbeknek tartott épületeiket s egész Európa valamennyi művészet hanyatlását köszöni.

XXXV. §. E változás először is az igazság és elevenség kiveszésében nyilvánul a föld kerekiségén minden építészetben. (Vesd egybe: «Seven Lamps», II. fejt.) Minden létező gót, déli és északi, egyszerre megromlott: a német s a francia a különködésnek minden nemébe belebonyolódott; az angol gótika, esztelenségében, a függőleges vonalak kényszerzubbonyát nyögte; az olasz a szárazföldön a paviai Certosa s a comoi székesegyház (melyet olykor tudatlanképen olasz-gótnak mondanak) lelketlen diszitményeiben, Velenczében pedig a Porta della Carta izetlen-zagyvaságában s a San Marco vad lombozatában csillogott. Valamennyi építészeti stílnak, de főkép az egyháznak ez elkorcsosulása szoros összefüggésben volt a vallás akkori állapotával Európában, a katolikus babona roppant elfajulásával, következéskép a közerkölcs süllyedésével is, mely a reformácziót szülte.

XXXVI. §. A romlott pápaság ellen az ellenfeleknek két hada támadt: Németországban és Angliában a protestánsok, Francia- és Olaszországban a racionalisták; egyik megtisztulását, másik lerombolását követelvén a vallásnak. A protestantismus a vallást megtartotta, de kivetette belőle Róma eretnekségeit, azzal együtt azonban művészetét is, a mi által a maga jellemét sértette meg; összezsugorította saját értelmi erejét, megtagadván tőle egyik legnemesebb foglalkozását; anyagilag pedig megapasztotta befolyását. A komoly kérdések közé tartozik

az is, mennyiben volt a reformáció pangása e tévedés eredménye.

A racionalisták megtartották a művészetet, de elvetették a vallást. Ez a racionalista művészet az, melyet közönségesen *renaissancenak* neveznek, melynek ismerető jele: a visszatérés a pogány rendszerekhez, nem azért, hogy azokat a kereszténységhez idomítsák és megszenteljék, de hogy alájuk sorakozzanak utánczókul és tanítványokul. E mozgalom élén a képirásban Giulio Romano és Nicolas Poussin, az építészetben Sansovino és Palladio állottak.

XXXVII. §. E mozgalmat legott süllyedés követte, a képmutatásnak s az örültségnek egész özöne, minden irányban. Kezdetben rosszul értelmezett, majd hitvány érzékiséggé alacsonyított mythosok foglalták el helyét a keresztény tárgyaknak, mik szentségtöréssé váltak a Caracci-féle mesterek keze alatt. Hatalom nélkül való istenek, őserő nélkül való satyrok, ártatlanság nélkül szűkölködő nimfák, emberietlen emberek vannak a beszennyezett vásznon hülye csoportokba gyűjtve és hatásvadászó mesterkéltségek állják el az utcát ízetlen márványokkal. Az értelemmel visszaéltek s egyre mélyebbre szállt annak színvonala; a történelmi festészet helyét, mely nevetséges pedanteriává fajul, a silány tájkép¹ bitorolja, — Salvator elszaszi hegyei, Claude Lorrain édeskés, képzelt tájai, Caspar és Canaletto együgyű mesterkedései az Alpoktól délre, északon meg türelmes áhitata az elbutult léleknek a téglafal s a köd, a hízott marha s a pocsolya rajzolásában. Így töredezvén szét egyetlen ronccsá kereszténység és erkölcs, szív és értelem és művészet: hanyatthomlok rohan a kor Olasz-

¹ 11. Függelék: «A renaissance-kori tájkép».

országban a bukás, Franciaországban a forradalom s Angliában a művészet (melyet protestáns szelleme a súlyosabb büntetéstől megóvott) II. György kora felé.

XXXVIII. §. Munkám nem volt hiábavaló, ha általa bár valamicskével is hozzájárultam ahhoz, hogy a renaissance-kori tájképfestészet hírét csökkentsem. De a Claude s a Poussinek okozta kár még semmi ahhoz képest, a mit Palladio, Scamozzi és Sansovino okoztak. Claude s a Poussinek gyenge legények voltak s a befelfogásra komoly hatásuk nem is volt. Drágán eladott műveikkel nem sok vizet zavartak; tényleges befolyásuk alig-alig volt; és komolyabb megbotránkozás nélkül hagyhatjuk meg őket szerényke küldetésükben, hogy szalonokat képekkel lássanak el s ott hallgassák a megfeneklett társalgást. Nem így a renaissance építésze. Michel Angelo által egy csapással oly fönségre emelkedve, a milyenre csak képes volt, azután pedig tényleg nagyeszű és képzelettel megáldott emberek kezére jutva, a minők Scamozzi, Sansovino, Inigo Jones és Wren voltak: mérhetetlen befolyásra tett szert Európa szellemére; annál inkább, minthogy a festészet keveseket érdekel s alkotásait még azok közül is sokan csak futólag tekintik meg; holott az építészet mindenkire tartozik és alig van ember, a ki élte egyes szakaiban komolyan ne foglalkoznék vele. Ha egyes ember egy rossz képre 2—300 fontot elveszteget, még nem nagy sor; de az már nagy kár, ha nemzet pocsékol 2—300 ezret valami nevetséges épületre. Azonban, a mit a renaissance-építkezésben sajnálnunk kell, nem maga a kiszórt pénz, vagy a helytelen felfogás — ez még hagyján; de benne találjuk meg részben gyökerét, részben kifejezését a mai kor némely uralkodó hibájának — az agyonmesterkéltségnek s a

tudatlan classzicizálásnak, miknek egyike tönkretette a társadalom egészséges fejlődését, másika meddőkké tette iskoláinkat és egyetemeinket sokakra nézve, a kik azokat végigjárják.

Velence pedig, valamint egykor a legvallásosabb, úgy lett bukásában a legromlottabb állama Európának; s valamint egykor e város volt a keresztény építészet legtisztább áramlatainak középpontja: úgy lett hanyatlásában forrása a renaissancenak is. Európa szemében e stil előkelő helyét Vicenza és Velence palotáinak eredetisége és pompája állapította meg; s a hanyatló város, mely tékozlásában fejedelmi, örülségében merő báj volt, jobban föl tudta kelteni a csodálatot hanyatlása idején, mint ifjú korában és bámulóitól környezve hanyatlott sírjába.

XXXIX. §. E mótelyes renaissance-kori művészetre tehát csakis Velenczében lehet hathatós csapásokat mérni. Ha bámultatásra való igényét itt lerontjuk, nem érvényesítheti őket egyebütt sehol. Ez lesz a jelen tanulmány végcélja. Palladiónak nem szentelek egy negyedik szakaszt, sem az olvasót műértősködő fejezetekkel nem untatom; de a korábbi építészetről szólva, annak minden fővonását egybe fogom vetni azokkal a formákkal, mikké a classzicizálók rontották őket; s az örvény szélénél megállok, mihelyt mélységét láthatóvá tettem. E közben kétfajta bizonyítékhoz fogom magamat tartani: egyik azok az egyes esetek és tények lesznek, melyek az építőkben a gondolat s a lélek hiányát igazolják, a miből kénytelenek leszünk azt következtetni, hogy romlottak voltak műveik is; a másik a rendszeres rútságna a felismertetése lesz magában az építészetben — s hogy ennek az érzését fel fogom tudni kelteni az olvasóban, a felől nem kételkedem. Az első fajta bizonyítékból itt mutatóba

kettő elég lesz s legott látni is fogjuk hasznát mind a kettőnek, minthogy az olvasó tudatában a hanyatlás kezdetéül fentebb megjelölt időpontot meg fogják erősíteni.

XL. §. Ismételve utalnom kell arra a fontosságra, melyet fentebb Carlo Zeno s Tomaso Mocenigo doge halálának tulajdonítottam. E doge síremlékét firenzei művész készítette; de általános typus és felfogás dolgában olyan, mint Velence valamennyi e korbeli síremléke s egyike a legutolsóknak, melyek e felfogást megőrizték. Részleteibe bőségesen behatolt a classzikus elem, de az egészét átlengő szellemet nem érinti. Miként Verona és Velence valamennyi szép síremléke, úgy ez is sarkophag, tetején hanyattfekvő alak; e fekvő alak hű, de gyöngéd képmás, melyet művésze a holtan fekvő dogéről vett le, oly híven, a mint lehetett, a nélkül, hogy visszataszító lenne. Fejedelmi köntös és süveg rajta; feje, oldalvást fordulva, könnyedén pihen kővánkósán; lehanyatló keze egyszerűn keresztbe téve. Arcza leaszott, vonásai hatalmasok; de így, természetihíven kivésve, oly tisztáknak, oly előkelőknek tűnnek fel, hogy azt hiszszük, még eleven korokban is márványszerűeknek kellett lenniök. A gond s a halál megszúrta őket; a halántékerek elágazása és kidagadása tisztán látszik; bőre mély ránczokba van szedődve; szemöldöke ívezett és bozontos; a szemgolyó felségesen nagy; az ajkak fölé oldalt a bajusz könnyű árnya borul; a szakáll rövid, kétágú és hegyesre nyírt; rajta minden nemes és nyugodt; a siri fehér por fény gyanánt emeli ki az arcz s a szemöldök komor ránczait.

E sírkövet 1424-ben faragták, és így írja le egyike a mai legértelmesebb íróknak, ki hű képviselője a közfelfogásnak a velencei művészetről.

«Az olasz iskolához tartozik a gazdag, de nem szép

(ricco ma non bel) sarkophag, melyben Tomaso Mocenigo hamvai nyugosznak. Egyikéül tekinthetjük az utolsó láncszemeknek, melyek a középkor hanyatló művészetét a fölkelő renaissance-éval összekötik. Nem töltjük az időt az oldalán és elején elhelyezett hét alak fogyatkozásainak részletezésével, melyek az isteni és a főerényeket ábrázolják; azokra se teszünk észrevételt, melyek a mennyezet fölött lévő fülkékben állanak, minthogy méltatlanoknak tartjuk őket úgy a korhoz, mint a firenzei iskolához, melyet akkor méltán tartottak elsőnek Olaszországban.»¹

Helyes volt, igaz, nem állni meg e fogyatkozásoknál; de nem ártott volna egy percze megállani a fejedelmi halandóság e nemes képénél.

XLI. §. Ugyanama templomban — a San Giovanni e Paoloban — van egy másik sír, az Andrea Vendramin dogeé. E doge 1478-ban halt meg, két évi rövid uralkodás után, mely két év leggyászosabb volt Velence évkönyveiben. Pestisben halt meg, melyet a törökök pusztítása hagyott hátra, kik a lagunák partjaira hurczolták. Úgy halt meg, hogy Velenczét vizen és szárazon meggyalázva hagyta, Friaul kéklő távolában az ellenséges pusztítás füstölgő romjaival; és neki emelték a legdrágább síremléket, a mely valaha fejedelmüknek osztályrészeül jutott.

XLII. §. Ha a fent idézett író hidegen maradt hazája egyik atyjának sírja előtt, helyrehozza a Vendramin-síremléknél kifejtett ékesszólásával. Kár volna az olasz superlativus erejét fordítással rontani.

«Quando si guarda a quella corretta eleganza di profili

¹ Selvatico: «Architettura de Venezia», 147. l.

e di proporzioni, a quella squisitezza d'ornamenti, e quel certo sapore antico che senza ombra imitazione traspare da tutta l'opera . . . stb.» «Sopra ornatissimo zoccolo fornito di squisiti intagli s' alza uno stylobate . . . stb.» «Sotto le colonne, il predetto stilobate si muta leggiadramente in piedistallo, poi con bella novità di pensiero e di effetto va coronato da un fregio il più gentile che veder si possa . . . stb.» «Non puossi lasciar senza un cenno l' *arca dove* sta chiuso il doge; capo lavoro di pensiero e di esecuzione . . . stb.»

Két és fél oldal sürűn nyomott dicséret van róla, melyből beérjük a fenti idézetekkel; de elejétől végig egyetlen egy szó sincs magának a halottnak szobráról. Holott én ezt minden síremlék lényeges részének tekintem; ez esetben e részlet különösen azért is érdekelt, minthogy Selvatico ezerek dicséretét visszhangozza. A Vendramin-síremlék egyhangúlag a renaissance sepulchralis művészete remekének van elismerve; annak nyilvánítja Cicognara is, kit viszont Selvatico idéz.

«Il vertice a cui l' arti Veneziane si spinsero col ministero del scalpello . . .» «Ez a velencei művészet delelője, melyet a vésővel elért.»

E por és pókhálólepte delelőhöz, mint valamennyi nevezetes velencei síremlékhez, olyan vén létrán jutottam fel, a milyen a sekrestyés lomtárából került. Legelőször is az esetlenségnek és a lelketlenségnek azon a netovábbján akadt meg a szemem, hogy a halott egyik keze úgy van helyezve, mintha le akarna esni a néző felé: jóformán közepéből nyúlik ki a testnek, csakhogy finom metszése jobban szembetűnjék. Mocenigo kezén, noha tartása szigorú, sőt merev, az erek finoman vonvák; szobrászuk tudta jól, hogy az érzet finomsága ép-

úgy kifejezi a méltóságot, mint a születést és a kort. A Vendramin keze sokkal művészebben van dolgozva; de esetlen, vaskos körvonalalaiból legott kiérezzük, hogy művésze nem törődött semmivel, egyedül arra lévén gondja, hogy köszvényhúzta ránczokat véssen az izületek körül. De legyen a kéz olyan, a milyen; már csak ke-
restem a társát is. Eleinte azt hittem, letörött; de a mint a tetemről a port elfujtam, akkor látom, hogy e nyomorult szobornak csak *félkeze* van, belső oldalán azon mód tuskónak volt hagyva a kő. Az ábrázat, melynek vonásai esetlenek és kellemetlenek, szörnyeteg, mert csak félig van kivésve. A homlok egyik fele művészién ki van dolgozva, a másik úgy maradt; sapkájának csak egyik fele van kifaragva; arcának csak egyik fele van kidolgozva, a másik félarcza csak ki van nagyolva s a mellett el is van torzítva; végre a hermelines köpeny, melynek egyik felén minden szőrszálacska meglátszik, úgy, hogy még a fedőszőrt is meg lehet a pihezszőrtől különböztetni: a másik oldalon csak nagyjából van kicsapogatva; mindez nyilván azért, mert hiszen a halott szobrát csak alulról s csak elülről fogják nézni.

XLIII. §. Persze, hogy jóformán mindenki csak így nézte; és nem ócsárlom — ellenkezőleg, dicsérem kel-
lene érte — a művészt, hogy szobrának elhelyezését vette irányadóul műve elrendezésénél, ha eljárása nem lenne egyúttal csalás, a midőn csak fél arcot, szörnyeteg lárvát nyujt ott, a hol a halott hű kép-
mását keresük; de nyilvánul benne egyéb is: a lelketlenség oly foka, a mely csak a legnagyobb erkölcsi és szelle-
mi sülyedéssel fér össze. Avagy kinek lett volna lelke, ha a szive helyén van, kezét munkaközben megállítani, mikor az aggastyán halálra vált arcának körvonalait

húzogatta — melyek nem voltak fenségesek, az igaz, de végre e perczen mégis megszentelte őket a halál ünnepélyes érintése; kinek lett volna lelke kezét megállítani, a mint az agg homlok hajlatához ért; ki tudta volna az utolsó erecskéig kimérni, hogy eddig meg eddig tart a dolga zecchinojáért?

Azt hiszem, ha az olvasóban van szív, ezek után nem várja, hogy sok tehetség nyilvánuljon e mű többi részében, ama szobrász részéről, ki e lelketlen, aljas hazugságot kőbe véste. Nem egyéb ez az egész műemlék, mint egy halom czikornya, melynek, ha tollal követik el, szóvirág a neve, ha pedig vésővel, akkor vésővirágnak kellene nevezni. A tárgya pedig: húsos lábszárú fiúk, delfineken terpeszkedve, delfineken, a melyek dehogy tudnak úszni, s tenger helyett szétteregtetett zsebkendőkön heverésznek.

De, olvasóm, most jön a java. E fekvő emlékszobra egy meggyalázott dogénak, e delelője Velence renaissance-kori művészetének, legalább egyben szavahihető, már t. i. a mennyiben szobrásza jelleméről tanúskodik. E szobrászt 1487-ben *hamispénz verése miatt száműzték Velenczéből.*¹

XLIV. §. E fegyencz munkájáról még egyéb mondani valóm is lesz; most azonban a másik enyhébb, de azért érdekes tanúságtételre térek át, a melyet ígértem.

A Palazzo Ducalénak két főhomlokzata van: egyik a tengerre néz, másik a Piazzettára. A tengerfelőli oldal és — a hetedik főivig bezárólag — a piazzettai oldal is, a XIV. század elején készült, némely része talán még korábban; míg a piazzettai oldal többi része a tizen-

¹ Selvatico, 221. lap.

ötödik századból való. A korkülönbség fölött sokat vitatkoztak Velence régészei, felkutattak sok okiratot és idéztek olyat is, melyet sohasem vizsgáltak át. Én magam egybevettem az írott bizonyítékok legtöbbjét, sőt egygyel többet is — a melyre a velencei régészek sohasem gondoltak: magának a palotának kőművesmunkáját.

XLV. §. Ez a kőművesmunka a nyolczadik ív közepétől kezdve (a tengerfelőli saroktól számítva a Piazzetta-soron) változást mutat. Idáig a fal aránylag apró kövekből volt rakva; a XV. század munkája legott nagyobb kövekkel kezdődik, «miket Isztriából hordtak, száz mér-földnyiről».¹ A XV. századbeli oszlopok sora az alsóban a tengeri saroktól számított kilencedik oszloppal, a felsőben a tizenhetedikkel kezdődik. E kettő a többinél valamivel vaskosabb és választó-falát tartja a Sala del Scrutiniónak. Most figyelj, olvasóm. A palota homlokzata e ponttól a Porta della Cartáig ama nemes Mocenigo doge kezdeményezésére épült, kinek sírja mellett imént állottunk; az ő kezdeményezésére és utódja, Foscari, uralkodásának kezdetén, azaz körülbelül 1424-ben. Ezt nem tagadja senki; kérdéses csak az, vajjon a tengerfelőli homlokzat korábbi-e? A minek pedig bizonyítékai ép oly egyszerűk, mint elvitathatlanok. Mert a kilencedik alsó oszloppal együtt nemcsak a kőművesmunka változik meg, de megváltozik a szobrászmunka is, oszlop, oszlopfő, minden Úgy az alsó, mint a felső oszlopsoron: a tengerfelőli homlokzaton álló alakok ruházata tisztára Giotto-féle, szakasztott mása Giotto művének a páduai Arena-kápolnában; holott a többi oszlopokon levő

¹ Isztriai kőből van a régebbi fal is, esakhogy más fajtából.

alakok classzikus-renaissance izlésű ruházatot viselnek. Megváltoznak attól a ponttól kezdve az ívek között levő oroslánfejek is. De van ezeken kívül egész sereg bizonyíték a sarkok szobrain is, mikkel azonban ezúttal nem fárasztom az olvasót.

XLVI. §. Nos, az építőmester, a ki Foscari alatt épített, 1424-ben — ne felejtjük a Velence hanyatlása kezdetéül általam megjelölt évszámot, 1418-at — köteles volt a régebbi palota főbb alakjait folytatni. De nem volt tehetsége ugyanazon stílusban új oszlopfőket kigondolni; beérte azzal, hogy esetlenül másolta a régieket. A palotának tizenhét főíve van a tengerson, tizennyolcz a Piazzetta-soron, melyeket, természetesen, mindössze harminczhat pillér tart; e pilléreket mindig jobbról balfelé fogom számítani, a palotának a Ponte della Paglia melletti sarkától a Porta della Carta szomszédjában levő sarka felé. Azért nevezem őket ily sorrendben, mert így a régebbiek előbb következnek. Így számítva, az első, a tizennyolczadik s a harminczhatodik a palota sarkainak főtámaszai; és a XV. századbeli sor első oszlopa, mint fennebb láttuk, a Piazzetta-soron a tengertől számítva kilencedik, az egész sorban pedig huszonhatodik; ezután csakis így fogom őket emlegetni; úgy, hogy a huszonhaton felüli számok mindnyájan XV. századbeli munkát fognak jelenteni, a huszonhaton alóliak mind XIV. századbelit; kivéve, ha egy-egy oszlopot időközben történetesen újjal pótoltak.

E szerint a másolt oszlopok a következők: a huszonnyolczadik a hetedikről; a huszonkilencedik a kilencedikről; a harminczadik a tizedikről; a harminczegyedik a nyolczadikról; a harminczharmadik a tizenkettedikről s a harmincznegyedik a tizenegyedikről. A többi lelket-

len találmánya a XV. századnak; kivéve a harminczhatodikat, melynek rajza igazán nemes.

XLVII. §. Azokat az oszlopokat, melyeket a korábbi részből utánzás végett kiválogattak, később a többivel együtt részletesen le fogom írni; a mit itt akarok kiemelni, az a kilencedik oszlop másolata, melyet (nyolczszögű lévén, mint a többi) a nyolcz erény alakja ékit: a Hit, a Remény, a Jótékonyság, az Igazságosság, a Mértékletesség, a Bölcsesség, az Alázatosság (a velencei régészek emberiségnek nevezik!) s a Bátorság. A XIV. századbeli alakok arcza némileg kemény; de kifejezésük csupa lélek, csupa élet; öltözetük egyszerű, korhú, hétköznapló ruha. A Jótékonyság köténye almával (vagy talán kenyérrrel) van tele s egyet ép egy kis gyermeknek ad, a ki az oszlopfő lombozata közül karját nyújtja ki érte. A Bátorság egy oroszán állkapcsát húzza széjjel; a Hit kezét mellére téve, a keresztet nézi; a Remény imádkozik, míg fölötte napsugarak közül kéz nyúlik ki: Isten keze (megfelelően a kinyilatkoztatás szavának: «Az Úristen adott vala nektek világosságot»); fölötte e felírás: «Spes optima in Deo».

XLVIII. §. E rajzokat a XV. századbeli munkások durván és tökéletlenül vésték le. Az erényekből kivesszett a vonások keménysége, de kivesszett belőlük az életteli kifejezés is; római orra lett valamennyinek, hajukat pedig bebodorították. Jelvényeik és cselekvésük azonban változatlan, az egy Reményt kivéve; az imádkozik itt is, de csak a naphoz: *Isten keze eltűnt.*

Nem megkapó és nevezetes vonása-e ez annak a szellemnek, mely a világban akkor uralomra jutott, hogy elfelejti Isten kezét látni a fényben, a melyet ő adott; úgy, hogy végre, mikor e fény egyfelől a reformáció-

ban, másfelől az ó-kori irodalom teljes ismeretében tört magának utat, az egyik megrekedt, a másik eltévedt?

XLIX. §. Ilyen természetűek a tényekben rejülő tanúságok, melyekre támaszkodni akarok, bebizonyítandó a renaissance művészeinek jellembeli csekélyebb értékét. De magának a mű csekélyebb értékének bebizonyítása nem oly könnyű, mert e részben oly ítéletekre kell hivatkoznom, melyeket maga a renaissance művészet csúrt-csavart el. E nehézségeket nagyon is éreztem, «The Seven Lamps» című korábbi művemről írt egy futólagos ismertetés elolvasásakor. Az «Architect»-ben az író megjegyezte állandó dicséretemet a San Marcoval szemben; «Ruskin úr nagyon szép épületnek tartja! Mi — folytatja az Architect — nagyon rút épületnek találjuk». A véleményeltérés nem lepett meg; csak az, hogy az egész termerő véleménykülönbség gyanánt fogták fel. Ellenfeleim a festészet terén mindig azt vitatják, hogy *van* olyasmi, a mit hűség törvényének hívnak, csakhogy én azt nem ismerem; de építészet dolgában való ellenfeleim nem hivatkoznak semmiféle törvényre: ők egyszerűen saját véleményüket állítják szembe az enyémmel; és ma tényleg nincs is törvény, a melyre akár ők, akár én hivatkozhatnám. Nincs ember, a ki józanul határozottan beszélhetne épületeknek nagyobb vagy csekélyebb értékéről: makacsságból megteheti; megteheti korábbi előítéleteihez való elszánt ragaszkodásból is; de sohasem úgy, mintha a dolog másképp volna eldönthető, mint szavazattöbbséggel, vagy a pártoskodásban való szívóssággal. Nekem azonban mindig megvolt az a meggyőződés, hogy igenis: *van* törvény erre is; hogy a jóra való építkezést meg lehet különböztetni és kétségtelenül el lehet választani a rossztól; hogy természetükben és lényegükben az ellentét

tisztán látható; s hogy ép oly oktalanok vagyunk, elvek nélkül vitatkozván felettük, mintha valamely ércpénz valódiságán vitatkoznánk, a nélkül, hogy megcsendítőnk. Éreztem azt is, hogy e törvénynek, ha érvényt keres, egyetemesnek kell lennie; hogy képesnek kell tennie bennünket arra, hogy — nem tekintve stílt vagy nemzeti érzést — eldobbhassunk minden esztelen és aljas munkát és elfogadjuk mindazt, a mi bölcsen és nemesen van készítve; hogy annak szentesítenie kell minden igazán nagy nemzet s nagy kor művét, hívják bár gótnak, arabnak vagy görögnek; hogy el kell vetnie és száműznie kell minden esztelen nemzet és kor munkáját, hívják bár chinainak, mexikóinak vagy modern-európainak; s hogy könnyen alkalmazhatónak kell lennie az emberi elme minden lehetséges építészeti alkotására. Ezért fogtam munkához, megállapítandó egy ilyen törvényt, teljesen meggyőződve arról, hogy az ember, egyedül józan eszére támaszkodva, minden rendkívüli nehézség nélkül, okvetetlen képes a jót a rossztól megkülönböztetni; és hogy a világ csak azért van úgy tele aljassággal és csalással, mert az ember restelli azt a kis fáradságot, a mivel az igazság kikeresése jár. A munkát könnyebbnek találtam, semmint képzeltem; az észszerű dolgok önmaguktól rendezkedtek olyan sorba, a melyenbe én kivántam; az esztelenek félreestek és elenyésztek, mihelyt szembe néztem velük. A velencei építészetet illetőleg szabad választásom volt, hogy vagy külön-külön állapítsam meg a törvénynek minden szakaszát, a mint az építészetnek azon elemeihez jutottam, a melyekre vonatkozott; vagy hogy egy kis türelemre kérjem az olvasót, a míg először az általános vizsgálódást elvégzem, és annak alapján, vele együttesen állapítsam meg a jó s a rossz törvénykönyvét,

a melyre aztán kölesönösen hivatkozhatunk. Ezt tartottam a jobb, bár fáradságosabb útnak; s a következő lapokon e végből iparkodtam a kritika azon alapvető igazságait, melyekre a velencei művészet taglalása közben támaszkodnom kell, oly egyszerű, világos alakban kifejteni, hogy megértsenek azok is, kik eddig építészettel sohasem foglalkoztak. Azok előtt, kik e tárggyal már foglalkoztak, sok állítás nem lesz újság, vagy magától értetődőül fog feltűnni; de azért ne botránkozzanak meg az egyszerűségeken, melyre az egész érvelésnek szüksége van, hogy kárba ne vesszen. Abból, a mi első tekintetre útszéli igazságnak fog feltűnni, olykor érdekes következtetésekre fog jutni, váratlan és valóban fontos következtetésekre, miknek fontosságát ezúttal nem fejtegetem, sem a megindítandó vizsgálódását; olvasóim nagy része úgy is be fogja látni legott, mily fontos a jó és rossz megkülönböztetése az oly gyakorlati és költséges művészet terén, a milyen az építészet; és talán inkább azt hajlandó kétségbevonni, lehetséges-e az ily megkülönböztetés, semmint annak hasznát, ha egyszer sikerül. Felhívom tehát őket, próbálkozzanak meg velem, biztos lévén abban, hogy, még ha főczélat elhibáznám is — ha nem lennék is képes olvasómat bátor ítéletalkotásra szoktatni, úgy, a mint szeretném — annyi haszna mégis lesz, hogy tisztába jó némely alapvető okkal, mely alkálmilag habozásának véget vethet, vagy ösztönszerű előszeretetét igazolhatja. Ha pedig — a mint remélem is — sikerül Velence köveit próbakövekké változtatnom; ha márványainak alakja által sikerül azt a mérget fölismernem, mely sokkalta gonoszabb, mint a mit kristályának megrepedése valaha elárult; és ha így képes leszek mindamaz építészeti stíleknek s csaknem az összes művésze-

teknek hitványságát kimutatni, melyek három századon uralkodtak Európában: azt hiszem, az eredmény sokkal elevebb igazságnak lesz bizonyítéka, mint bármelyik azok közül, a melyekre eddig czéloztam. Mert jól figyelmezz, olvasóm, azt mondtam: a protestánsok a művészetet lenézték, a rationalisták megrontották. De mit tettek addig a katolikusok? Ők azzal dicsekesznek, hogy a művészeteket a pápaság virágoztatta fel; miért nem tudta hát őket támogatni, mikor a saját erejére volt utalva? Hogy engedhette át őket a classzicizálásnak, mely a hitetlenségen alapult? Miért nem vetett korlátot az újításnak, mely az egykor hitben fogantatott szentképeket színpadi diszletté sülyesztette? Nem inkább azt fogjuk-e találni, hogy a katholicizmus, a helyett, hogy előmozdítója lett volna a művészetnek, sohasem mutatkozott képesnek egyetlen nagy alkotásra, mióta a protestantizmus tőle elszakadt?¹ Ha akármilyen romlott volt is, valámíg világos tanú nem lépett föl ellene, és ezért egyre számlált soraiban tömérdek hívő keresztényt, művészete mindaddig nemes művészet volt. Csakhogy a tanú előlépett, az eltévedés nyilvánvalóvá lett és Rómát — a mely megtagadta a tanú meghallgatását és nem volt hajlandó szakítani tévedésével sem — e perczben szellemi hűdés érte; e hűdés nemcsak arra tette tehetetlenné, hogy a művészeteket, melyek egykor szolgálai voltak, továbbra is felhasználja, de hit-rendjével maga szégyenítette meg oltárait, hívőit pedig maga tette azok rombolóivá.

Jertek hát, ha ily igazságok méltók a gondolkozásra; jertek és vessünk számot magunkkal, mielőtt lábunk a lagunák városát érintené: vajjon átengedjük-e magunkat

¹ 12. Függelék: «A modern kath. művészet».

bűbajos varázsának s a változásokat, mik magas, karesú palotáin végbementek, úgy tekintsük-e, mint nyári alkonyatkor a felhők szeszélyes tornyosulását, mielőtt az éjszaka sötét mélységébe merülnének; avagy felhalmozott, ragyogó márványában ne inkább írott lapokat lássunk-e, melyekre fényüzésének ítélete van írva, mielőtt a hullámok azt elmosnák róluk, a mint a rombolás munkáját végzik — «Isten megjelölte királyságodat és végét vetette».

II. FEJEZET.

Az építészet erényei.

I. §. Első sorban a helyességnek valamelyes törvényét kell megállapítanunk, mely bármely nép bármely korbeli építészetére alkalmazható legyen, s melynek alapján bátran kimondhassuk, derék-e vagy hitvány egy-egy épület, mint a hogy a mérőönt mellé tartva, megmondhatjuk, függőleges-e vagy sem?

Első kérdés nyilván az lesz: mik lehetnek az építészet erényei?

Valamint az embertől, úgy az épülettől is két fajta jóságot követelünk: egyik az, hogy kötelességét jól végezze, másik az, hogy ezt kellemmel tegye és gyönyörködtessen, a mi szintén a kötelességnek egy neme.

Az első fajta kötelesség maga is két ágra szakad: a cselekvésre és a kifejezésre; cselekszik az épület annyiban, a mennyiben például megvéd az esőtől vagy az erőszaktól; kifejez annyiban, hogy, miként a sírkő vagy az emlékoszlop, megtörtént eseményekre emlékeztet vagy érzéseket tolmácsol; vagy ha templom, nyilvános épület,

a melyet kőből rakott krónikának tekintünk, az eseményeket világosan és hatásosan mondja el.

Így tehát minden épülettől összesen háromféle erényt követelünk:

1. Hogy a mit tesz, jól megtegye, s azt, a mit tennie kell, lehető legjobbra végezze;

2. hogy a mit mond, jól megmondja, és a mit mondania kell, a lehető legalkalmasabb szavakkal mondja el;

3. hogy a mit mond vagy tesz, kellemmel tegye és gyönyörködtessen jelenlétével.¹

II. §. A mi ez erények másodikat illeti, nyilvánvaló, hogy általános törvényt fölállítani nem lehet. Először azért, mert ez oly erény, melyet nem követelünk meg mindenféle épülettől; vannak olyanok, a melyek csak oltalomra vagy védelemre rendeltetvék s melyektől nem kívánjuk, hogy megszólaljanak. Másodszor azért, mert a kifejezésnek számtalan módja van — egyik conventionális, másik természetes; minden conventionális módnak megvan a maga ábéczéje, mely az általános törvénynek tárgya nem lehet. Viszont minden természetes módot ösztönszerűleg használ az ember és azt ösztönszerűleg megértik, valahol helyes érzés lakozik; ez az ösztön pedig fölül áll a törvényen. A megegyezészerű rendszerek megválasztása számításon kívül eső körülményektől, a természeteseké pedig az ellenőrizhetőség körén kívül álló érzésektől függ, úgy, hogy azt mondhatjuk: a választás akkor helyes, ha úgy érezzük, hogy az eszközök hathatósak. De azért akkor sem mondhatjuk föltétlenül rossznak, ha nem azok.

Mert, lám, az oly épület, melynek minden faragott

¹ 13. Függelék: «Mr. Fergusson rendszere».

képe a bibliára emlékeztet, merőben hiábavaló az oly emberre nézve, aki a bibliában járatlan; viszont akár az egész ó- és új-testamentom föl lehetne irogatva falára, mégis igen alkalmatlan egy könyv lenne, és kevesebbet érne, mintha beszédes, eleven, faragott képekkel volna benépesítve. Így tehát az épület keltette hatás föltétlenül gyengül, sőt el is enyészik, ha szemlélője nem eszmélkedő vagy ha egykedvű természet; és sokszor az épületre vetnek, pedig a nézőben a hiba; vagy viszont oly bájt tulajdonítanak neki, mely csak szemlélője lelkében szülemlett. Ezért az épület kifejező voltát lehetetlen a kiválóság kritériumjának tekinteni, hacsak minmagunkat nem tudjuk teljesen beleélni azoknak a felfogásába, a kiknek az eredetileg szánva volt, s míg biztosak nem vagyunk abban, hogy minden jelképet teljesen meg tudunk érteni s hogy képesek vagyunk megrezdülni minden vonatkozásra, melyet alkalmazni építője — nyelvének betűi gyanánt — jónak látott. Részemről mindig törekedni fogok az olvasót ily résztvevő hangulatba juttatni, valahányszor ítéletet akarok vele alkottatni egy-egy épületről; s minden műben, a mit elibe fogok állítani, tehetségem szerint ki fogom emelni azt, a mi kifejezésében sajátságos; sőt épen az ily sajátságokhoz kell folyamodnom, hogy nyilvánvalóvá tegyék előttem építőjük jellemét. Csakhogy ítéletemet nem törvényesíthetem; nem is erőltethetem senkire, ha visszautasítják. Arra sem kényszeríthetem az olvasót, hogy e kőből rakott ékesszólást kiérezze; sem annak a beismerésére, hogy ez az ékesszólás hatalom, ha egyszer az ő lelkére hatni nem tudott.

III. §. Az épületek kifejező voltát tehát csak futólagos észrevétel gyanánt fogom alkalomadtán érinteni. De másik

két erényük nagyon is alkalmas tárgya a törvénynek. Hogy miként végzik közönséges és szükséges tisztüket s meg-
egyeznek-e a szépség egyetemes és isteni törvényeivel —
ezeket illetőleg nem lehet kétség, sem kétértelműség. Szer-
etném az olvasót képesíteni, hogy meg tudja őket külön-
böztetni, oly gyorsan, hogy, ha egy utcán végig megy,
egy pillantással el tudja választani a nemes munkát a
nemtelentől. Megteheti, ha természetes ösztöne után indul;
az én teendőm csak abból áll, hogy elszedjem előle azokat
a mesterséges korlátokat, melyek szabad mozgását aka-
dályozzák s hogy elfogulatlan és szabad választásra báto-
rítsam a jó és rossz közt.

IV. §. Részletes vizsgálódás tárgyául tehát az épületek-
nek két tulajdonsága marad: cselekvésük és kinézésük
és a tökéletesség forrásai mindkettőben, vagyis erejük
s szépségük, mindkettő kevésbbé önmagáért csodáltat-
ván, mint inkább tanúbizonysága gyanánt az építő értelmi
vagy képzelő erejének.

Az emberi alkotásokat méltóbban szoktuk szemlélni
az istenieknél; ennél fogva úgy a szerkezet, mint a diszítés
értéke nagyobb részben azon fordul meg, hogy a szer-
kezet vagy az ékítmény bennünket némileg azon szellem
erejének szemléletére indít, mely az egész alkotásban
megnyilatkozik. Az isteni mű rendesen nem indít ily
szemlélődésre; többnyire beérjük azzal, hogy a teremtett
dolgot szemléljük. Szeretném, ha az olvasó ezt különösen
megjegyezné magának: az építészeti alkotásban úgy gyö-
nyörködünk, vagy úgy kellene gyönyörködnünk, mint
egy csodálatraméltó emberi értelem megnyilatkozásában.
Nem ereje, nem nagysága, nem bevégzettsége, a mit áhi-
tattal szemlélünk: a szikla még erősebb, a hegyek még
nagyobbak s a természet alkotásai még bevégzettebbek;

de az emberi értelem és elhatározás, a melylyel a phisikai akadályokat legyőzte — ez forrása gyönyörünknek, ez tárgya dicséretünknek. S a szépségben és a diszítésben újra kevésbé az alkotott tárgy tényleges szépsége, mint inkább az alkotásban kifejeződő választás és lelemény az, a mi gyönyörködtet; a múltól jobban a művész gondolata és érzése. Munkája okvetetlen fogyatékos, de érzése és gondolata lehet mély és igaz.

V. §. Az építészet nyújtotta e gyönyörőségünknel kissé tovább kell időznöm, mert szivesen megszüntetném azt a hálátlan hidegséget, melyet a hajdani jó építők iránt tanúsítunk. Nincs művészet, a melyben szorosabb összefüggés lenne a műből eredő gyönyörünk s a művész szelleme iránt érzett bámulatunk közt; mégis ritkán kérdezzük az építő nevét. A gazdát, kinek költségére, a szerzetest, kinek álma folytán az alapot lerakták, olykor megemlítjük; sohasem azt, ki a művet tényleg létrehozta. Avagy hallotta-e az olvasó valaha, hogy William Sensnek a canterburyi székesegyházhoz köze volna? Vagy Pietro Basegio nevét a velencei Palazzo Ducaléval kapcsolatban? Sok ebben az igazságtalanság s a hálátlanság; ezért szeretném, ha olvasóim meggondolnák, hogy egy-egy épületben gyönyörködven, gyönyörükből mennyi ered vagy mennyinek kellene erednie oly emberek szellemének csodálásából, kiknek még a nevüket sem tudják.

VI. §. Tehát az építészetnek az a két erénye, a melyet pontosan megmérhetünk: az erősség, vagyis a helyes szerkezet, s a szépség, vagyis a helyes diszítés. Ezért jól figyeljük meg, mit értünk azon, ha azt mondjuk, hogy az épület jól van szerkesztve vagy jól van építve. Nemcsak azt akarjuk ezzel mondani, hogy céljának megfelelő, — ez is sok s nem egy modern épület véti el ezt

a sokat; de ha igazán jól van építve, e czélt a legegyszerűbb úton kell elérnie, az eszközök minden felesleges pazarlása nélkül. A világító-toronytól például azt kívánjuk, hogy szilárdan álljon és világítson; ha nem ilyen, bizonyosan rosszul volt építve; de állhat és világíthat világ végéig, mégis lehet rosszul építve. Száz meg száz tonna kővel több lehet benne, semmint szükséges és ezer meg ezer fonttal többbe kerülhetett, semmint kellett volna. Hogy jól vagy rosszul építettnek nyilváníthassuk, ismerünk kell a legnagyobb erőket, melyeknek esetleg ellent kell állnia, a kő legjobb elrendezését, hogy nekik feszülhessen, s a legrövidebb utakat ez elrendezések végrehajtására: csak ha ily elrendezés volt választva és ily rendszer volt alkalmazva, akkor mondhatjuk, hogy jól van építve. Tehát minden eshetőleges nehézség ismerete, s minden eszközé azok elhárítására, valamint gyors és igaz elképzelése vagy kitalálása azoknak a módoknak, melyeken ez eszközöket a cél elérésére alkalmazni kell — ez az, a mit az építőben csodálunk, még ha művének csak ez első, alárendelt részét nézzük is. Jól jegyezzük meg: szellemi erejét. Sem izombeli, sem mechanikai, sem technikai, sem tapasztalati ügyességét, — csupán tiszta, értékes, fenséges, hatalmas értelmét; a mit nem kapni közönséges árért, a mit nem fogadunk köszönet nélkül s a nélkül, hogy megkérdezők: kitől ered.

VII. §. Tegyük föl pl. hogy valami hídépítésnél vagyunk jelen. A kőművesek a boltozat hajlatát bevégezték; e hajlat vázát az ács készítette el, kinek azt az építő rajzolta meg; a kőművesek függén adogatják, illesztgetik a téglát, vagy a géppel gondosan rakosgatják egymásra a megszámozott köveket. Szemük gyors járá-

sában, kezük ügyességében valószínűleg van bámulni való. De én nem ezt kívánom, hogy az olvasó bámulja; sem az ácsolást, sem a téglarakást, sem semmit, a mit most lehet látni s megérteni; de az ívgörbület megválasztását, a számozott kövek alakítását és számuk megállapítását. Mielőtt ezekben határoztak, sok mindent meg kellett gondolni. A ki a hajlatot megválasztotta, s a köveket megszámozta, annak ismernie kellett a folyam sebességét, habverését, sodrának erejét, vízállását; a gátak talaját, ellentálló erejüket; a kövek súlyát, mikből építeni akar, s a forgalmat, melyet hídjának napról-napra meg kell bírnia, — mindezt egyenként; s mind az erő és a súly általános törvényeit s egymásra való hatásukat. A hajlás megválasztásában s a kövek számozásában nemcsak az ezekről szóló tudása van kifejezve, de lángesze és kitartása a különös eszközök alkalmazásában az ő hídjánál előforduló különös nehézségek legyőzésére. Ki se lehet mondani, mennyi éles ész, a gondolkodásnak mily mélysége, mennyi képzelőerő, lélekjelenlét, bátorság és elszántság kellett talán egyetlen kő elhelyezéséhez. Ez az, a mit csodálnunk kell, — az embernek e nagy erejét és szívét, lelkét, a mit munkájába tesz; nem pedig azt a kézi vagy gyakorlati ügyességét, hogy miként fogja a vakoló kanalat, vagy hogy miképen hánnya a vakolatot.

VIII. §. Valamit sajátkép művészetnek neveznek, mindenben része van az értelemnek; a tisztán gyakorlatiakra látszó művészetekben meg épen. Mert tessék megfigyelni: a hídépítésben én nem kívánok semmi utalást az építészeti elvekre; azt hiszem, nem kívánok egyebet, mint hogy épkezláb átjussak a folyón; a ki ezt eszközölte, pusztán hídépítő, *építő* és nem művész: lehet durva, lelketlen, művészietlen ember, a ki holtig képtelen

bármilyen szépet kigondolni. Le is nézhetik; de nem úgy, mintha csupán valami vakolat-keverő volna; lehet nagy ember is, csálhatatlan emlékezőtehetségű, fáradhatatlan a munkában, kifogyhatatlan a leleményben, felülmúlhatatlan a gyors észjárásban. Jól vigyázzunk, nehogy megvessük, mielőtt megértenők.

IX. §. De hát miért kellene bármily mértékben lenéznünk? Semmi szín alatt le ne nézd, hacsak véletlenül a lélek hiját nem látnád benne¹ vagy legfeljebb, ha az ellenkezőről nem tudna meggyőzőni, a mire esetleg nincs alkalom, míg a folyón általvisz. Lehet, hogy nem egyéb, mint a mit Carlyle emberi hódnak nevez; s az ő egész tehetsége lehet, hogy nem más, mint az állati ösztönök egyesülése — egy bonyolultabb bestialitás: a fészekrakás vagy méhsejt-építés legfelső foka. Ennél valamivel többet kívánunk, vagy lenézzük az építőt; kívánjuk az épületnek azt az erényét, mely által építője érzéseit, gyönyöreit nyilvánvalóvá teszi: a díszítés szépségét.

X. §. Nem mintha az emberek egyik része embe-ribb lenne a többinél. A hittudósok e tévedésbe folyton és végzetesen beléésnek; s egy férfiú, kitől sokat tanultam, Lord Lindsay, megcsorbította vele fenkölt szellemű könyvét, azt állítván, hogy az embernek csak a lelke halhatatlan, nem pedig értelme, mely ellentétben áll a lélekkel, miként az érzékek az értelemmel; minek következtében az emberiség mindegyik osztálya a malaszt foka szerint nemes vagy baromi, halandó vagy halhatatlan. Holott nincs ember, a ki halhatatlan és isteni ne volna, ha egyszer magát Istennek átadta; és nincs benne

¹ 14. Füg. «Az emberiség osztályozása».

semmi, a mi a második halálban halandó s még az első előtt állati ne volna, ha Istentől elszakad. Mert mi különböztet meg minket az elpusztuló állattól? Nagyobb fokú értelmünk talán? — Avagy nincs-e megírva, hogy legyünk bölcsek, mint a kígyók és figyeljük meg a hangyák utait. Vagy érzéseink? — Hisz ezekben az alsórendű állatok még inkább osztoznak, mint értelmünkben. Hamlet beleugrik szerelmese sírjába és elhagyja — a kutya ott marad. Az emberiség és a halhatatlanság sem az észben, sem az érzésben nem áll; sem a testben, sem a szív verésében, sem az agy gondolatában és nyugtalanságában, — csak mind ennek fölajánlásában. Annak, ki itéletnapkor mindezt fel fogja támasztani.

XI. §. Ezért az érzés jelei, miket az ember művében hagy, tényleg nem nemesítik azt jobban át, mint értelme nyilvánulásai; a kettő egyensúlyának kifejezését kívánjuk, s annak a jelét, hogy mindkettőt a lelkiismeret kormányozza; és a megfontoltságot, a lelkiismeret leányát. Az ember értelmi ereje kiválólag, sőt teljesen műve szerkezetében van kifejezve, szíve ellenben a díszítésben nyilvánul; s hogy a dísz igazán kellemes legyen, ahhoz kettő kell: először az érzések elevensége és őszintesége; másodsor, hogy csak azt szeressük, a mi arra érdemes.

XII. §. Olvasóm talán azt hiszi, hogy a vizsgáló-dást hibás sorrendben vezetem. Logika szempontjából igen; gyakorlatilag nem: mert az embert először arra kell megtanítani, hogy nyíltan ki merje mondani, mit szeret; csak másodsorban lehet arra oktatni, mire ne pazarolja szeretetét. A ki se hideg, se meleg, a ki sem szeretetre, sem gyűlöletre nem képes, azzal nem lehet zöldágra vergődni; de tanítsd meg az illetőt elevenen

érezni és őszintén beszélni, s még kipótolható minden. Tényleg a legújabb idők nagy építkezéseiben nem az volt a baj, mintha az emberek a rosszat szerették volna; de az, hogy semmit sem szerettek, vagy úgy tettek, mintha olyasmit szeretnének, a mit nem szerettek. Azt hiszed, olvasóm, hogy bármely mai műépítő szereti azt, a mit épít, vagy hogy örömét leli benne? Esze ágában sincs. Felépíti épületét, mert arra tanították, hogy az ilyen s ilyen dolgok szépek s hogy szeretnie kellene őket. Mutatja, mintha szeretné őket, a hazug kérdés egy nemével. Olvasóm, hát el tudod e komolyan képzelni, hogy van Londonban élő lélek, a ki a triglypheket¹ szeresse, vagy a görög oromdíszben² gyönyörűségét lelje? Nagyban tévedsz. A görög lelte, az angol nem lelte s nem is fogja lelteni soha. Azt hiszed, hogy a *regent street-i* ódon Burlington-átjárók építője valami különös gyönyörűséget talált abban, hogy az ivezett folyosó bolthajtása fölé jóra való, hasznavehető padlásablak helyett semmitmondó háromszöget állítson? Szó sincs róla. Azt tanulta, hogy annak úgy kell lennie, és azt gondolta, megbámulják érte, hogy csakugyan úgy csinálta. Igen kevés építészeti hiba ered a becsületes választás megtévedéséből: forrásuk csaknem mindig a képmutatás.

XIII. §. A díszítéstől tehát azt kell megkivánnunk, hogy erős érzéseket becsületesen fejezzen ki. Nem maga a tárgy a fő, de hogy az építő azt igazán szeresse és szeretetét nyíltan be is vallja. A bourges-i

¹ Triglyph = szóról-szóra: „Három metszés“. Az az esetlen, függőleges díszítés két rovatékkal és egy-egy bevágással mindenik oldalán, a mit ó és mai dór oszlopsorok fölött mindenütt látni.

² A görög bejáratok fölött levő tompaszög, mely a homlokzatot fenn befefejezi, mint Nemz. Múzeumunkon. Ford.

székesegyház építője a galagonyát szerette s így a templom-bejáratot galagonyával borította — valóságos galagonya-özön az. Olyan galagonyát ember még nem faragott: szinte kedved volna leszakítani, de félsz, hogy megsúrod magadat. A régi lombard építők a vadászatot kedvelték; ezért műveiket is lovakkal, kutyákkal, öles kürtöket fúvó emberekkel borították. A velencei renaissance-kori hitvány építők a maskarajárást meg a muzsikát szerették, azért borították műveiket nevetséges álarczokkal és hangszerekkel. De még ez is többet ért a mi angol szokásunknál, hogy nem szeretünk semmit, mégis teszszük magunkat, mintha a triglyphet szeretnők.

XIV. §. Másik kelléke a diszítésnek annak a kiüntetése, hogy azt szeretjük, a mit szeretni érdemes. De szeretetre érdemes csak az, a mit Isten teremtett, a mit Ő a mi gyönyörűségünkre és e világi megelégedésünkre alkotott. És minden nemes diszítmény csak az ember gyönyörűségének kifejezése Isten alkotásában.

XV. §. Az épületek két erénye tehát abból áll, hogy kifejezzék először is az embernek saját jóra való munkáját; másodsor gyönyörűségét a magáénál jobb munkában. S ez az a két erény, melyről óhajtom, hogy olvasóm legalább bizonyos határig hirtelen meg tudja itélni, hogy legalább bizonyos pontig határozott véleményt tudjon alkotni felőle. Azon a ponton túl ítélete nem lehet biztos. A melyik épület nagy tudással készült, annak megértéséhez is nagy tudás kell; ezért bonyolult szerkezetű hidakról, világítótornyokról, kikötőgátakról, folyamtöltésekről, alagútakról nem lehet sebtiben itélni. De közönséges épületekről, melyek hétköznapi viszonyok közt épültek, férfi, gyerek, asszony — bárki alkothat józan és hirtelen ítéletet. Szükséges, sőt lehetséges vo-

násuk kevés; szerkezetük törvénye, a mily érdekes, éppoly egyszerű. Egy-két órai munka elég, hogy az olvasót főrészeik urává tegye; s ettől fogva önmagában fog találni oly ítélő-tehetséget, a mely kibúvót nem enged és csalhatatlan; és érdekes tárgyakat fog fölfedezni ott is, a hol eddig mindent izetlennek talált. Mert bár a törvény kevés és egyszerű, követésére a mód ezerféle. Minden épületnek megvannak a maga igényei és nehézségei; s minden igazán jó épületnek megvan a maga beosztása, mindenféle alkalmatossága, a mivel azokat legyőzi és kielégíti. Ha az olvasó a szerkezet törvényeit megértette, meg fogja érteni minden újabb épület különös nehézségeit is; és meg tudja majd ítélni, vagy kiérzi¹ belőle, bölcsen volt-e alkalmazva, nem-e? És képes lesz egy csapással rengeteg épületet, sőt építési stílust félredobni, minthogy a szerkezet állandó törvényeivel ellenkeznek s így szörnyek és természetellenesek.

XVI. §. A mi a diszítést illeti, csak azt kívánom, hogy ki-kí a saját istenadta hajlamát és ízlését kövesse. Akadhat jóra-rosszra; de a jót fogja kedvelni bizonynyal, ha természetes ösztönének engedi át magát. E világon minden rossznak fele abból ered, hogy az emberek nem tudják, mit szeretnek s nem keresik öntudatosan, a mi igazán örömet szerezne nekik. Pl. mindenki szereti a pénzt elkölteni; ezt azonban nem tudják, — azt hiszik, inkább megőrzése szerez örömet, s azzal őrizgetik is hűségesen, sokszor nagy alkalmatlanságukra. Mindenki szeretet jót cselekedni, de száz ember közül nem akad egy, a ki ezt kisütné; ezren hiszik, hogy rosszat szeretnek tenni, pedig soha ember a rosszban kedvét nem lelte, mióta Isten e világot megteremtette.

¹ 15. függ.: «Ösztönszerű ítéletek».

Igy vagyunk a diszítéssel is. Valami csekély fáradságába csak kerül az embernek, ha önmagán kísérletez: határozott kérdés és egyenes felelet nélkül nem boldogul. De azontúl semmiféle mélyértelmű okoskodásra nincs szükség; könnyen meggyőződhetik az igazságról: csak egy kis éberség kell hozzá, egy kis gondolkozás és annyi becsületesség, a mennyi képessé teszi az embert bevallani önmaga és mindenki előtt, hogy valamiben örömét leli, habár a nagy tekintélyek azt nem hagyják is helyben.

XVII. §. Ez némileg fenhéjazásnak látszik, pedig nem az, csak valódi alázatosság: beismerése annak, hogy az embert Isten olyannak teremtette, hogy annak örül, a mi hozzá illő; csak készség, hogy gyönyörűségét lelje abban, a mi gyönyörködtetésére volt rendelve. A gyermek lelke ez: akkor vagyunk legboldogabbak, ha olyanok tudunk lenni, mint a gyermek; csak hogy annyiban bölcsebbek a gyermeknél, hogy mi hálát tudunk adni azért a képességünkért, melynél fogva a játszi fényben vagy a szép színben gyönyörködni tudunk. S a mi fő: az ember sohase iparkodjék mindez örömökbe józanságot keverni; se ne próbálja azt az örömét, a mit a diszítésben lel, azzal kötni össze, a mit a szerkezetben vagy a hasznavehetőségben talál. Nem függnek azok össze és minden erőködés, hogy egyiket a másikkal összekösse, csak megtévesztené szépérzékét, vagy oly felindulásokkal zavarná össze, melyek annál sokkal alsóbb rendűek. Az ember öröme van teremtve s az egész világ tele van olyasmivel, a minek örülhet, hacsak nem főnhéjazóbb, hogysen örülni akarna, vagy hacsak nem fukarabb, hogysen pusztá gyönyörűségére fordítaná, a minek egyéb hasznát is veheti. Jusson eszünkbe, hogy e világon

a legszebb dolgok a leghaszontalanabbak ; pl. a páva és a liliom. Legalább azt hiszem, ez a toll, mely a kezemben van, jobban fog, mintha pávatoll volna ; s a vevay-i parasztok, kiknek földjeik tavasszal oly fehérek a liliomtól, mint a *Dent du Midi* a hótól, nem mondják, hogy szénájuk azért egy csöppel is jobb.

XVIII. §. Feladatunk tehát két részre oszlik, s ezeket egymásután fogjuk megoldani. Először az épületek szerkezetét fogjuk megfigyelni, felosztván őket valóban szükséges tagjaikra vagy vonásaikra ; és iparkodni fogok az olvasót az alapzattól kezdve úgy vezetni feljebb, hogy képessé legyen maga keresni ki a legjobb módot akármire ; s ha egyszer azt így fölfedezte, nem feledi el soha. Kezébe adom a követ, téglát, szalmát, vésőt, vakoló kanalat, földet, s aztán, hadd építsen ő maga ; én majd csak útba igazítom, ha itt-ott megakad. És ha házát, vagy templomát felépítette, majd meghagyom, hogy diszítse fel és rábízom, hogy a diszítményt maga keresse ki magának, a mint a szerkezetet kikereste : én semmi-kép sem fogom befolyásolni, kivéve azt, hogy majd korábbi keletű előitéleteit ellensúlyozom ; egyebekben teljesen szabadjára hagyom. És ha így meglelte a nyitját, hogy kell építeni és ha kikereste diszítményeit, akkor megteszek minden tőlem telhetőt, hogy eljárásában megerősítsem. Biztosítani fogom arról, hogy máig e világon senki okosabban nem cselekedhetett volna és felhívom, hogy hiábavaló hazugság gyanánt vessen el mindent, a mi saját alkotásához nem hasonlít.

III. FEJEZET.

Az építészet felosztása.

I. §. Az épületek gyakorlati feladata kétféle.

Vagy tartanak és oltalmaznak; vagy pedig elhelyeznek vagy vezetnek valamit.

1. Az oltalmazó építészet. Ez építészet célja az, hogy az embert, vagy jószágát akár az emberi erőszak, akár az elemek ellen megvédje. Ide tartozik valahány templom, ház, kincstár; valahány vár, erőd, mellvéd; valahány akol, karám; valahány palota, fellegrvár; valahány gát, víztörő, vízfogó. Az oltalom fogalma azonkívül — ha élő lények oltalmáról van szó — magába zárja a kényelmet és a lakályosságot is, amennyiben az az adott körülmények közt lehetséges.

2. Az elhelyező és vezető építészet. Ennek célja az, hogy embert vagy élettelen dolgot valahová elvigyen, vagy valahol megtartsa. Ide tartoznak a hidak, vízművek, utak; a világító tornyok, miknek feladatuk, hogy egyazon helyről folyton fényt árasztanak; a kémények, mik arra valók, hogy rajtuk a füst s a levegő kitóduljon; a lépcsőházak; az őrtornyok, minaretek, haranglábak; a hajdani mozgó támadó-tornyok, s a legtöbb bástya és vár-torony.

II. §. Az oltalmazó építészetnek a következő három teendője lehet: 1. körülfalazni, 2. betetőzni, 3. hozzáférhetővé tenni a tért embernek, fénynek, levegőnek. Mindezt vagy külön-külön, vagy együttesen végzi. Ennél fogva három szempontból vizsgálándó: a fal, a tető, s a nyílások szempontjából.

E tagokat először csak röviden tekintjük át; azu-

tán megyünk bele a részletekbe. De akkor is törekedni fogunk ezen első egyszerű felosztáshoz ragaszkodni; mert az oltalmazó építészetnek ezeken kívül egyéb tagja nincsen is, hacsak a padozatot és kövezetet építkezés-számba nem vesszük, a minek csak akkor vehető, ha a padozat egyszersmind tető is; a kő- vagy gerenda-lerakás inkább kövező- vagy ácsmunka, semmint építészet, s mindenestre olyasmi, a minek jósága vagy rosszasága felől aligha találunk ellenvéleményt, kivéve aesthetikai szempontból. Ennélfogva itt csak a fal, tető és a nyílások szerkezetére fogunk szorítkozni.

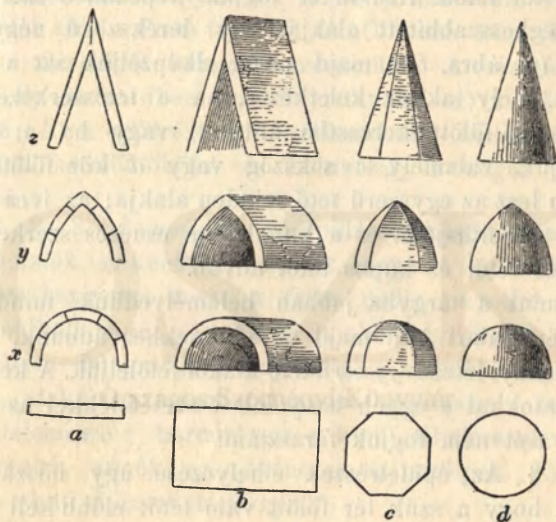
III. §. *A fal.* A fal összefüggő, állandó védmű fából, földből, kőből vagy ércből. Ha csupán körülzárolás vagy elrekesztés a célja, akkor megmarad a szó szoros értelmében vett falnak; de a mellett többnyire valamely függőleges vagy oldalnyomást is kell tartania, mi végre első sorban vastagságát gyarapítják; ha azonban a nyomás szerfelett nagy, akkor *pillérekkel* erősítik a függőleges, és *kőlábakkal* az oldalnyomás ellen.

Ha a függőleges nyomás megbírása mellett továbbra is az a feladata, hogy a tért befoglalja vagy elrekeszsze, akkor a pillérek között, melyek helylyel-közzel erősítik, megmarad egyszerű falnak; ha azonban csupán függőleges nyomást, vagyis a tetőét, kell megbírnia, akkor egészen pillérekbe szedődik, elveszti faljellegét és pillércsoport vagy pillérsor lesz belőle.

Viszont, ha az oldalnyomás csekély, akkor faljellegét tartja meg, s az oldalnyomás ellen erősítik helyenként kőlábak; de ha a nyomás igen nagy, akkor megszakítatlan kőgyámot szegez ellene, ismét elveszti faljellegét és gát- vagy mellvéd lesz belőle.

IV. §. Ezért először is A) magáról a falról s

helyes szerkezetéről kell általános fogalmat szereznünk; azután *B*) azt kell megfigyelnünk, mi módon szedődik a fal pillérbe, egyúttal általános fogalmat szerevén a pillérről, s annak szerkezetéről; végre, fogalmat szerevén a kőlábról s annak szerkezetéről, *C*) azt kell vizsgálnunk, hogyan támogatja a falat a kőláb. Mindez

1. ábra.

igen egyszerű s a fallal és osztályozásával egyéb dolgunk nem is lesz.

V. §. *A tető.* A tető a térnek befödése, legyen az a tér tág vagy szűk. Kényelem okáért előbb a szűk tér fölé alkalmazható tetőalakokat fogjuk vizsgálni; csak azután térünk át a tág terek betetőzésére. Ezen eljárás mellett nehézséget legfeljebb az elnevezés okoz, amennyiben tudtommal a szűk tér fölé emelt íves tetőnek nincs

neve, kivéve a kőből vagy fából ily födelet alkotó ú. n. *szemöldököt*. De az olvasónak a dolog nem lesz nehéz, minthogy először a tetőalakoknak csak keresztmetszetét fogjuk megfigyelni, megpróbálván, hogy szerkeszteniék meg belőlük egy kisedet részt; minők pl. az I. ábrában az x , y , z , tetőszerkezetek az a sík vagy bezárt tér felett. Azután el fogjuk képzelni e szerkezetek meghosszabbított alakját egy derékszögű négyszög fölött (1. ábra, b); majd pedig elképzeljük azt a tetőalakot, mely akkor keletkezik, ha e tetőszerkezeteket egy pont fölött keresztbe állítjuk, vagy ha a körül forgatjuk, valamely c sokszög vagy d kör fölött; és készen lesz az egyszerű tető minden alakja; az íves szerkezet a bolthajtást és a kupolát, a csúcsos szerkezet a nyerges tetőt és kúpos tetőt adván.

A mint a tárgyba jobban belemélyedünk, mindössze egy-két alakot kell majd ez eddigiekhez adnunk, hogy valamennyi létező *egyszerű* tető-alakot felöleljük. A keresztboltozatokkal s egyéb bonyolult összetételekkel azonban az olvasót nem fogjuk fárasztani.

VI. §. Az épületrészek elhelyezése úgy hozza magával, hogy a szűk tér fölött való tetőt előbb kell majd szemügyre vennünk, mint az egész épületet betetőző nagy födélzetet. Mert ha a falat, mint fentebb említők — hogy a függőleges nyomást jobban megbírja — pillérbe szedik, többnyire szükségessé válik, hogy a pillérsor felett ismét megszakítatlan fallá egyesüljön, mielőtt az igazi tető rájönne. E végből pillérről-pillérre szemöldököket vagy íveket húznak; azok tartják a sík szerkezetet, mely viszont a valódi tetőt hordozza. Miután a pillérek szerkezetét is megfigyeltük, azt kell szemügyre vennünk, miképen húzódik a szemöldök s a boltív pillér-

től-pillérig és hogy van előkészítve az egész a fölibe súlyosodó tető hordozására; a mely elrendezés a függőleges nyomás megbírására minden helyes építésben megvan. Csak azután fogjuk magát a nagy tetőt vizsgálni. Minthogy pedig maga a tető szerkezete is gyakorta idéz elő bizonyos oldalnyomást, a mely nagyban módosítja a kőlábak elhelyezését, mielőtt a kőlábakat vennők vizsgálat alá, a fenti terv *B* és *C* része közt (IV. §.) jó lesz minderről tudomást szereznünk. A vizsgáladást tehát ily sorrendben kell folytatnunk: *A*) a fal szerkezete; *B*) a pilléré; *C*) a tetőszerkezet tartására előkészített szemöldököké és boltíveké; s végre *E*), a kőlábé.

VII. §. 3. *A nyílások.* A pillérek között közöknek kell lenniök, miknek természetét maga a pillérek természetete határozza meg; a falba pedig okvetlen ajtót, ablakot kell vágni. Az ajtó- és ablak-nyílásokat illetőleg három dologra kell figyelniünk: először magára a nyílás alakjára; másodsor annak elzárására; üveggel vagy falemezzel; harmadszor a kívül alkalmazott védő szerkezetre, minők az ajtódúczok és erkélyek. Ez lesz az *F*) alatti fejezetünk tárgya.

Ha az olvasónak lesz türelme átvergődni e hat fejezeten, a mely az oltalmazó építkezésnek minden lehető alakját magába foglalja; ha lesz türelme megfigyelni azt az egyszerű dolgot, mi kell és mi illik mind-egyik épülettaghoz: felelek róla, hogy soha azontúl a helyes építkezést a helytelennel összetéveszteni nem fogja.

Az elhelyező és vezető építészetre térve, minthogy ott a szerkezet többnyire oly kényszerítő körülményektől függ, melyeket a néző általában nem ismerhet s magát a szerkezetet sem ítélheti meg helyesen (pl. a világító-tor-

nyokét, kéményekét stb.); másrészt annak egyéb formái oly szoros kapcsolatban vannak az oltalmazó építészetével, hogy a XIX. fejezetben a tornyokról és lépcsőházakról mondandó néhány szóban benne lesz mindaz, mit az olvasónak e tárgyról tudnia szükséges.

IV. FEJEZET.

A fal alapja.

I. §. Első dolgunk tehát a fal s annak kutatása, miben áll igazi jelessége e „legértelmesebb résznek“. Mert szinte csodálatos, hogy elégszer emlegetünk „holt“ falat, még pedig meglehetősen ellenszenvvel; de Snout ideje óta nem sokat hallottunk eleven falról. A közkeletű megbélyegző jelző igazságosan van alkalmazva és helyes érzést fejez ki. A falnak nem az a dolga, hogy halott legyen. Szinte tagozottnak kellene lennie, mint valami szerves lénynek; szinte öntudatos életet kellene élnie, és feladatát eleven lény módjára erélyesen kellene végeznie. Lomhasága sérti a szemet; de csak akkor tekintjük annak, ha sem szervezettség, sem erő nincs benne. Minden falnak „kedves, bájos falnak“ kellene lennie. Hogy füle van-e, azzal nem törődöm; de nem bánnam, ha „ujját“ olykor intésre és oktatásra „feltartaná“. Mik a szükséges tagjai s miben áll kiválósága, azt kell most kifürkésznünk.

II. §. A falat úgy határoztuk meg, hogy az tömör védmű, fából, földből, kőből vagy érczből. A fémből való védművek azonban ritkán fal-alakúak: inkább rácsok; s mint minden egyéb fémszerkezet, kívül esnek jelen kutatásunk körén. Hasonlókép a pusztán könnyű deszkából vagy léczből tákolt kerítések vagy rácszatok is.

Tökéletes alakjában minden tömör fal, akár fából, akár földből való (a *föld* szót agyag, vályog, téгла és kő értelemben használva), három tisztán elkülönített részre tagozódik; e részek: az alap, a tulajdonképeni fal s a párkány.

III. §. Az alapja a falnak az, a mi fának a töve, állatnak a lába. Hosszú talp az, a falnál szélesebb, melyen annak megállania kell s a mely megóvjja a sülyedéstől. Jó lenne, ha a biztosság e lényeges tényezője látható volna, vagyis a talaj fölé lenne rakva a többi épületrészszel együtt. Olykor igazán az épület egész alapozásával egybeforr, széles asztal gyanánt, melyre a falak és pillérek állítvák; de a szemet a józan ész arra tanítja, hogy még ilyenkor is valami előkészítő talpát vagy toldalékát keresse a falnak; a nélkül az épületet hiányosnak érezzük. Ezt az alapozást nevezzük a fal alapjának.

IV. §. Természetes, hogy a védő szerkezet főrésze maga a fal, mely lehet agyagból vagy vályogból, kőből vagy téglából, fatörzsökből vagy megfaragott gerendából; de feltétele az, hogy vastagsága mindenütt egyenlő legyen, úgy alant, mint fenn. Az a vastagság lehet fél lábnyi, lehet hat, vagy akár ötven lábnyi; de azért a fal — valamíg felig egyforma vastag — fal marad a szó szoros értelmében; mihelyt azonban ötven lábnyi vastagsághoz helyenként bár egy hüvelyknyit adnak, e toldalékvastagság már kőlab, vagy pillér, vagy egyéb segédszerkezet számba megy. ¹

¹ Sok fal könnyedén behajlik, vagy elrészútul a teteje fölé és kőlabák támogatják (a Queen's Bench fogház érdekes példája a függőleges kőlabának s a befelé hajló falnak); de minden ily behajló fal voltaképp csak beépített kőlabának tekintendő.

A tökéletes építésben azonban a falak többnyire közepes vastagságúak és inkább pillérekkel vagy kőlábkakkal erősítik őket; tulajdonképeni falnak¹ csak az ezek közé eső falrész nevezhető, melynek nem igen van egyéb feladata, mint a nyilvánosság kizárása s az időjárás ellen való védelem.

V. §. Ha az anyagok, mikből a fal épült, igen lazák, vagy ha az oly kövekből van rakva, mik nem illenek szorosán egymáshoz, olykor szükségessé válik, vagy legalább növeli a biztonságot, hogy rétegenként szilárdabb anyagot is alkalmazzanak. Így pl. a régi veronai falakban a téglá kavicscsal váltakozik; az ottani lombard templomokban pedig faragott kő a téglával. Ilykép csikozott szerkezet, úgyszólván réteges fal keletkezik, a szilárdabb anyagból való rétegek pedig olykor faragással díszítvők. De még ha a fal nincs is felig így csikozva, nem árt, ha szabályos magasságban legalább egy sor követ vagy egyéb gondosabban megválasztott anyagot raknak a falban végig; az ily övet vagy csikot *választó övnek* nevezik. Ezek mintegy időszakokat jeleznek a fal életében; olyanformák, mint a megfontolás és nyugalom időszakai az emberi életben, mielőtt egy-egy új pályára lépne. Vagy pedig megfelelnek az épület belső emeleteinek és belső szerkezetét fejezik ki, egy-egy szakaszát átélt életének.

VI. §. Végre, a fal legfelső részén szükséges némi védelem az időjárás ellen is, vagy némi előkészület a felülről reá háramló teher bírására, a mit *falsüvegnek*

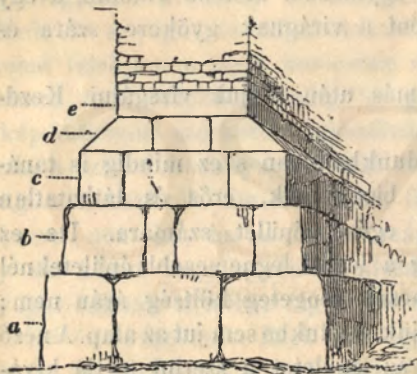
¹ Ruskin a falnak az alap s a párkány közé eső egyenletes részét *fal-függönynek* nevezi. Magyarban ily megkülönböztetésre nincs szükség, mert a *fal* szó e fogalmat teljesen kifejezi. Ford.

vagy *koronázó párkánynak* neveznek. Én mindkét fogalomra a *párkány* szót fogom használni, mert a süveg tényleg födele a falnak, s azt épügy egy kised párkány tartja, miként az épület tetejét a nagy. De akár kicsi az a párkány, akár nagy, mindenképen végét jelenti a fal életének s bevégződését feladatának. Ha a végből rakták, hogy felülről ránehezedeó súlyt hordozzon, akkor mintegy a fal kezének tekinthető, (miként az alap talpának), kinyújtva, hogy feje fölött valamit megfogjon; a fal három részének egymásból kellene kinőnie, s egy egészet alkotnia, miként a virágnak gyökere, szára és kelyhe.

E három részt egymás után fogjuk vizsgálni. Kezdjük az alapon.

VII. §. Olykor módunkban van s ez mindig is tanácsos, hogy valamely biztos, sík, erős és láthatatlan alapot készítsünk az egész épület számára. De ez nincs mindig így, még a létező legnemesebb épületeknél sem. Nem is lehet, ha csak rengeteg költség árán nem; s ha az épületet nézegetjük, eszünkbe sem jut az alap. A néző figyelmét kikerüli, s az épületet a szerint tartja kíválonak, a mint a talaj fölött látja. Még ha valami igen nagy, sík alapozás van is készítve az egész épület számára, úgy, hogy az épülethez csak a köröskörül alkalmazott lépcsőkön lehet feljutni, miként Pisában: e sík alapot is mindig olybá veszik, mintha képes lenne a rá súlyosodó teher nyomásának valamicskét engedni és többnyire enged is; s mi magunk is minden érvelésünket arra a legtágabb értelemben lehetséges föltevésre fogjuk alapítani, hogy az épület vagy a földön áll, vagy mindenestre oly alépítményen nyugszik, mely súlyának bizonyos fokig enged.

VIII. §. Most az olvasóra bízom, kérdezze meg egyszerűen önmagától, miképen fogna ily térszínen tömör fal építéséhez, melynek az volna a feladata, hogy teherbíró legyen és időtlen-időig álljon. Nyilván a legnagyobb köveket keresné ki és nagyjából elegygetvén a talajt, szépen egymás mellé rakosgatná őket, jóval nagyobb szélességre, mint a milyenre magát a falat akarná (teszem azt, mint *a* a 2. ábrán), hogy a fal nyomása széles felületen oszolják meg *s* az a falnak

2. ábra.

tövét vagy talpát alkossa. E fölé talán másik *b* rend nagy követ rakna, vagy még egy harmadik, *c* sort is, mindegyiket egy-egy kevesebbel keskenyebbre fogva, úgy hogy a fal súlya végig az alap közepére nehézkedjék; a felsőbb rétegekbe, természetesen, valamivel kisebb követ rakna, (minthogy a legnagyobbját a legalsó sorba válogatta ki) és mind pontosabban megfaragná őket. Harmadik rétege, ha nem a második, nyilván eléggé biztos alapjául fog kinálkozni a finomabb munkának; mert ha a föld egyáltalán engedne, valószínűleg szép egyformán fog engedni a fölötte immár összevakolt nagy kőtömeg roppant súlya alatt. Így aztán magának a falnak készíti elő a talpát, olykép, hogy a következő *d* kőréteg felső éleit lecsapja, míg a felső átmérőjük meg

nem egyezik a fal átmérőjével. Ha e réteg itt-ott több izból áll, akkor nagyobb biztosság kedvéért, talán még *e* összefoglaló köveket tehet rajtuk keresztül és csak azután kezd magához a fal építéséhez, akár kőből, akár téglából akarja rakni.

IX. §. Itt nagy fálnak az előkészületeit mutattam be, minthogy általános fogalmat szerezeni arról legkönnyebb. De nyilvánvaló, hogy az elrendezésnek csak két lényeges része van; azaz, egy vaskos réteg alapozásnak, pl. *c*, (a két elsőt elhagyva); és a lecsapott réteg, vagy a fal igazi talpa, *d*. Az olvasó e tagokat, habár csak téglából is, meg fogja találni London külvárosainak legtöbb nevezetes és önálló falában.

X. §. Nyilvánvaló azonban, hogy a 2. ábra általános képe, a különféle körülmények szerint, sok mindenféle módosítást megtűr. Olykor az alsó két réteg kövei nagyobbak, szélesebbek; s ha az épület igen biztos talajon áll, és finoman van dolgozva, akkor ezeket is lehet lejtőre faragni, akár a *d* főréteget. A velencei épületalapok alsó rétegeit a tenger mossa, azért azokat csak nagyjából faragták meg; de a finoman kidolgozott művekben és fontos helyeken az alsó rétegeket ép úgy diszítik és lecsapják, mint a felsőket, vagy *d* fölébe még más tagot is raknak; s az épület méretei szerint mind e részek különbözőleg arányolhatnak egymáshoz. De nekünk e változatokkal — azok többé-kevésbé mind diszítő mozzanatoktól függvén — ezúttal semmi dolgunk; kivéve azt az egy igen fontosat, mikor az alsó kőréteg padkává szélesedik, a mit nagy épületeknél megkapó hatással lehet alkalmazni; az ily kőpadka jóságos és barátságos színt ad az épületnek s annak felső részét a rongálástól védi meg. A velencei San Marcon, mely kicsi,

alacsony templom s falai számára valami nagy kőágyalást nem kíván, csupán a *b*, *c*, *d*, három tag van meg. Ezek elseje a Szt. Márk-tér kövezetéből egy lábnyira emelkedik ki, s fehérrel, pirossal tarkázott, jó magas padkát alkot a bejáratok bemélyedéseinél. A *c* réteg a falak vonalát követi, míg alapjellegét az adja meg, hogy oszlopokat tart maga is — ezek azonban most nem tartoznak ránk; a *d* réteg fehér márványból való, s valamennyi a lehető legegyszerűbb s legtökéletesebb módon van díszítve, mint a XXV. fejezetben látni fogjuk.

És ennyi elég is lesz az alsó falrész természetének megállapításához; e typust a gyakorlatban gyakrabban követték, mint bármelyiket azok közül, miket még ezután fogunk meghatározni; a minék oka abban rejlik, hogy a fal-ágyalást szükségkép szilárdan kell építeni s az építő kénytelen a helyes módot fogadni el, vagy ha eltér tőle, többnyire valami különös körülmény kényszeríti rá, pl. az, hogy pinczét, vagy földalatti helyiséget akarnak az épület alá helyezni; vagy hogy valami kiválóan nagy, súlyos falrésznek akarják a talajt előkészíteni; olykor, persze, valami rosszul értett díszítési eljárás, mely tévedésekben azonban jobb nem követnünk, mielőtt az építészet többi elemeiről valamicskével többet nem tudunk.

Térjünk hát a falra.

V. FEJEZET.

A fal.

I. §. Az 1849. év nyarát az író oly kutatásokkal töltötte, melyek kevésbé vonatkoztak jelen tárgyára s főkép a Turner J. M. V. műveiben, a hegyek alakját feltüntető képeket illették. De a természet iskolájában olykor többet lehet tanulni, mint a Vitruviuséban, s az Alpok egy épület töredéke különös módon megvilágítja azt a fővonást, melyet most ki kell fejtenem, minthogy az a fal tökéletességéhez szükséges.

Nem épen kicsi töredék: egy csoport leomlott fal; egyikök kiöklő; tetejét párkány koszorúzza, amely ott bólogat valami százötven lábnyi magasban hatalmas lejtője, három ezer lábnyira glecser-borította alapja és tizennégyezernyire a tenger-színe fölött — mindenestre némileg fenséges egy fal, a legmeredekebb s egyszersmind a leghatalmasabb tömeg az egész alpesi heglánczban: a Mont Cervin.

II. §. Hibásan mondották toronynak vagy csúcsnak. Ropant meredek hegyfark az egész, nyugati tövénél fogva a Dent d'Erinnel függve össze és ágaskodó ló módjára arczzal keletnek fordulva. Oldalán véges-végig, fél napi járó földön a Zmutt glecser mentén, szinte megszakítás nélkül sorakoznak alapjának sötét, fekete terrasza; s a fáradt felhők, napi munkájok végeztével, alapjának kőlépcsőire feküsznek el pihenni és ott hevernek virradatig, a szürkés kőrétegen, kiterjesztgetve szürke köpenyeik ránczait, míg a hatalmas fal párkánya ott ragyog a holdfényben, fenn, a háromezer lábnyi magasban.

III. §. A hegyfark keleti része le van csapva, mintha

csúcsától tövéig egyetlen kardvágással ütötték volna le; lágyan és behajlón, mint a hullám öble; mindkét felől egy-egy kőlab támaszkodik neki, mindkettő csaknem egyenlőn magas, tetejük kinyúlva a főszikla-falból, mintegy hétszáz lábnyival mélyebben annak tetejétől. A kettő közül az északi nevezetesebb. Oly élesen szögellik ki, mint valami bástya homloksarka és északkeletnek meredeken lejt fokról-fokra lefelé, bütűinek szikla-sarkantyúin, mignem vörhenyes meredek fala egyetlen hosszú görbülettel ér le a Col de Cervin glecsérjének szürke öbléig, mely oly simán nyugszik tövében, mint valami tó. Ez a fogas lejtő egyike azon kevés pontoknak, melyek felől a Mont Cervin legalább némileg megközelíthető. Szerkezete azonos a hegység szerkezetével és világosan megmutatja a hegység építő anyagát.

IV. §. Nemsok építő építne belőle szívesen. A sziklák lejtője északnyugaton két lábnyi vastagon törmelékkel van borítva; laza, leveles, fakó-téglaszín agyag-palátömeg, mely a láb alatt omlik, mint a hamu, hogy egyet lépve rajta lefelé, hármat csúszik az ember. Alatta a szikla kemény, de az is palás, leveles szerkezetű, s oly finom, hogy itt-ott inkább vélné az ember összesajtolt őszi falevélnék, mintsem sziklának; s az első érzés, a mit kelt, végtelen ámulat: azt hiszed, valami csoda tartja fenn e hegyet; de az ámulat legott tiszteletté változik a nagy építő iránt, ha e száraz levelek tömege közt egy réteg eleven kvarcz-sziklára bukkansz, a mely oly fehér, mint a hó, a mely környezi, és keményebb az aczélnál.

V. §. Pedig e szikla csak egyike azon ezer ércöveknek, melyek a hatalmas hegységet összetartják.

Sokféle épületanyagának váltakozó rétegei tisztán követ-
hetők a kőlabakon s a falakon; e rétegek oly símák és
oly szépek, mintha vonalzóval és mérőónnal volnának
kimérve,¹ de vastagságuk és erejük egyre változó; csil-
logó ezüstpárkányok végig a szélén mindeniknek, a mint
a szél a havat odahordta s a napfény kivéste, — szep-
lőtelen ékességei az örök templomnak, „melyben nem
hallatszott sem fejsze, sem kalapácsütés, sem egyéb
szerszám zörgése, a míg épült.“

VI. §. Ezt azonban nem úgy hozom fel, mint a
természetes építkezésnek egyetemes törvényét; tömör
sziklafalak ép úgy léteznek, mint rétegesek; de némileg
sajátságos, hogy Európa legfenségesebb szirtje — a mi-
nek a Cervin e keleti homlokzata, azt hiszem, ellent-
mondás nélkül el van ismerve — a lehető legállandóbb
bércznek legyen példája, a mely mégis tökéletlen és
változó természetű anyagokból épült föl; s mi több,
igen kevés az oly szirt, mely ne mutatná váltakozását
a tömör és porlós törékeny anyagnak, mit a szikla kör-
vonalai árulnak el, melyek behajlón lejtősek, ha anyag-
juk lágy, s meredeken ereszkednek le, ha keményebb.
S ámbár ebből nem következtetjük azt, hogy helyes
volna épületünk falát hitvány anyagból való rétegekkel
tarkázni, ha a tökéletes, ép anyagnak is bőviben va-
gyunk: azt hiszem, annyit egész biztossággal mondhatunk,
hogy jobb és okosabb egy-egy falat szükség esetén
tökéletlen anyaggal, téglával - mivel erősíteni, a közé
gondosan elhelyezett kőrétegeket vegyítvén, mintsem
vastagságát gyarapítani; s az első benyomás, melyet az

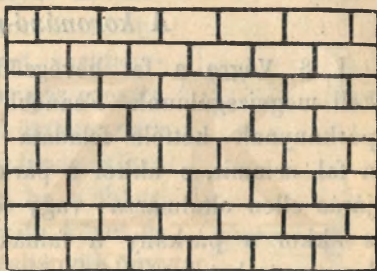
¹ T. i. a keleti oldalon; az északon s a nyugaton e rétegek el-
vannak torzulva.

ép falfelület kelt — hacsak nem egészen faragott kőből való — az, hogy vastagabbnak és gyöngébbnek kell lennie, mintsem lett volna, ha alkalmas módon rétegezik. A díszítésre vonatkozó okok, mik a réteges elrendezést kívánatossá teszik, s miket később fogunk kifejteni, oly fontosak, hogy azt magukban véve is igazolnák; a szerkezetiek pedig mindenütt érvényesek, kivéve ama ritka eseteket, mikor a rossz vagy tökéletes anyag közt a választás teljesen ránk van bízva, vagy mikor az épület díszítésének általános rendszere követeli a falfelületnek teljes egyöntetűségét.

VII. §. A mi maguknak a közvetítő részeknek elrendezését illeti, azt bizonyos — a kő és téglá odaillőségére és összeköttetésére vonatkozó — feltételek szabályozzák, mikkel az olvasót aligha szükség terhelnem; de szeretném, hogy ha a kőművesek eléggé becsületesek lennének azoknak pontos figyelemben tartására. Azonban alig tudom, az aesthetikai vagy a szerkezeti törvények közé soroljam-e azt a fontos elvet, hogy az oly kőművesmunka mindig rossz, mely azt a benyomást kelti, mintha az építő figyelmét kelleténél jobban lekötötte volna, nagyobb mértékben, mintsem azt az erősség föltétlen megköveteli. Bármely műnek nincs nagyobb kárára semmi, mint ha az tűnik ki belőle, hogy az építő a *közvetlen figyelmet* bármi kis részben arra akarta venni, hogy mikép illesztgette köveit egymás fölé, vagy ha bármely kis mértékben meglátszik az a törekvése, hogy fala szerkezetét vagy feltünőbbé iparkodik tenni, vagy jobban elrejteni, mintsem okvetlen szükséges. Olykor ez az elrejtés szükséges lehet, ha az egyes téglá- vagy kődarabok érintkező vonala a szalagpárkánynyal vagy egyéb faragott ékítménnyel jönne összeütközésbe; viszont

sokszor meg gyönyörűség, ha látszik, mint a hogy gyönyörűség látni még a leggyöngédebb emberi test anatómiáját is. De azt készakarva elrejtteni, közönséges festők tévedése, a kik megijednek attól, hogy alakjaiknak csontjuk is van; készakarva tární fel pedig a Michel Angelo hitvány tanítványainak tévedése, kik hősök tagjait rajzolják sebészek boncztani mintái közé, de csekélyebb mentséggel, mint azok, mert az ő anatómiájuk kevésbbé érdekes. A kőművesmunka mutogatása többnyire az oly építők kisegítő eszköze, kik nem tudják, hogy töltsék ki a sík

falfelületeket és nem egy épület, a mely helyes lett volna, ha símán hagyják, tele van húzgálva egyenes vonalakkal (3. ábra), teljesen azonos elv szerint, s az értelemnek ugyanazzal a fokával, a melylyel a kis fiú irkáját

3. ábra.

tele firkálja, a mikor még írni nem tud. E fogást, az építészet történetének egy bizonyos szakában elmésnek találták; Szt. Pál temploma s a White Hall tele van vele, s egyik-másik mai építők, azt kell hinnen, egyenesen ebben keresi az említett épületek jellességét. A falrakásban való tévedésekre nincs mentség, mert e részben csak egy a törvény s ezt könnyű megtartani: hogy kerülni kell minden felesleges erőlködést s negélyezést úgy az elrejtésben, mint a mutogatásban. Azt úgyis tudja mindenki, hogy az épület egyes kövekből épül; de senkisé is kíváncsi rá, hogy megoldvassa

őket. A templom tagozatai pedig hasonlók a szentbeszédéihez: a felosztás mindig helyén való, a míg a hivek épülésére szükséges, de mindig helytelen, mihelyt a figyelmet fárasztja, mint csupa osztályozgatás. Ha a lakoma bőséges, lehet az asztalon fölszelő kés-villa bőven; de hallottam sok olyan beszédet és láttam sok oly templomfalat, a hol minden csupa kés-villa volt és semmi étel.

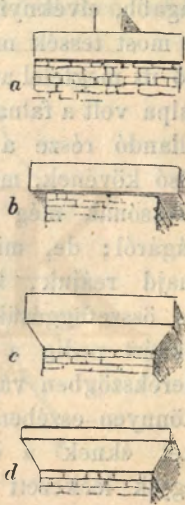
VI. FEJEZET.

A koronázó-párkány.

I. §. Végre a fal beveződését, vagyis párkányát kell megvizsgálnunk. Fennebb megállapítottuk, hogy a párkánynak kétféle feladata lehet: vagy nem hordoz a fal semmit, s akkor a párkány süveg, mely az időjárás ellen oltalmazza; vagy teher súlyosodik a fal fölé, s akkor a párkány a falnak karja, a mely kinyúlik, hogy a terhet tartsa.

A független falakat sokféle módon lehet beföldni, vagy megoltalmazni, a szerint, a mint egyik-másik eszköz esik kézügybe: olykor valóságos teteje van a falnak magának; olykor keskeny, ormós gerinczben végződik, rézsút fektetett téglából rakva, miként London külvárosaiban mindenütt; vagy tömörebb faragott kőből, vagy egyetlen lejtős tetőfélből áll, mely kifelé lejt. Ezúttal azonban nincs szükségünk e faltetőkkel bajlódni, melyek nem egyebek, mint a nagy tetők kicsinyítései; hanem azt a fontos és nélkülözhetetlen részét kell megvizsgálnunk a falszerkezetnek, a mely őt vagy azon apró tetők, vagy a fölibe nehezedő egyéb súlyok megbírására előkészíti, s a mely a falnak igazi párkánya.

II. §. Az olvasó, mint az imént, talán most is hajlandó lesz elképzelni, hogy falát oly magasra rakván, a mint jónak látta, miképen oltalmazná meg az időjárás ellen, vagy hogy készítné elő a súly megbírására. Képzelve el a befejezetlen fal felső szélét, a mint felülről láthatná az összeillesztett téglavégeket, mik talán jól össze sincsenek vakolva, vagy a réseket, miket a vakolat nem is töltött be egészen, a mint ott állnak szabadon; és a töre-morát, a mivel a nagy téglák közti gödröket betömködtek, jó összegyülemlő helyül az esőviznek, a mely onnan bátran áztathatja és oldozgathatja a vakolatot, megfagyásával pedig szétporhanyíthatja az egészet. Nagyon csalódnám, ha első ösztöne nem az volna, hogy egy nagy lapos követ keressen ki s azzal fődje be a falat; vagyis inkább egész sor ily követ és azt szép sorban rakná egymás után úgy, hogy a széle jóval kijebb álljon a falnál. Ha pedig az volt a szándéka, hogy terhet rakjon a falra (pl. valami gerenda-véget): egyszeriben megérzi, hogy e gerenda nyomása a fal apróbb köveire, vagy azok közeire nehezedvén, alkalmasint eltolná őket helyükből; s első ösztöne ez esetben az lesz, hogy ismét egy nagy, lapos kővel fedje be az egészet; így a gerendának, vagy egyébnek súlya egyenletesen oszlik meg az alul apróbb kövek közt, mint a 4. ábrában *a* mutatja.

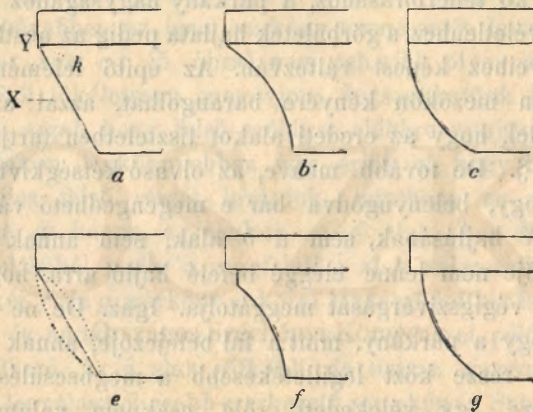
4. ábra.

III. §. Lapos kövünkre tehát minden esetre szükség lesz; legyen *b* (4. ábra) annak keresztmetszete, a mint a fal fölött keresztbe van téve. Ha már most

a súly véletlenül a kőnek nem közepére, de egyik szélére nehezedik, nagyon is nyilvánvaló, hogy a kő széle enged a nyomásnak és esetleg leszakad. Ez okból jó lesz a kiöklő kő alá egy másikat, a fal felé lejtősödőt, helyezni, mint a *c* rajz mutatja. De most már párkányunk a falhoz képest nagyon is nehézkesnek látszik; s minthogy a felső kő a szükségesnél nyilván vastagabb, elvékonyítjuk némileg s így keletkezik a *d* alak. S most tessék megfigyelni: az alsó, vagyis lecsapott *d* kő itt megfelel az alap *d* kövének. (2. ábra, 66. lap.) Az talpa volt a falnak, ez a keze. A felső kő, *c* pedig, mely állandó része a párkánynak, itt megfelel a 2. ábra *c* alsó kövének, mely állandó tagja minden alapnak. Az olvasónak még nincs fogalma e tagok roppant fontosságáról; de, minthogy folytonosan hivatkoznunk kell majd rájuk, kérem, sziveskedjék őket egybevetni és összefüggésüket jól eszében tartani; könnyebbség okáért pedig a felső, lecsapott, kirúgó követ X-el, a derékszögben vágott élűt Y-al fogom jelölni. Az olvasó könnyen eszében tarthatja, melyik-másik; mert az X betű két éknek a csúcsbaállítására s így bátran jelentheti egyik leékezett követ; az Y pedig függőleges vonal, oldalt két lejtővel s így állhat az egyenesen álló kő helyett, viszonyítva valamelyik lejtőshöz s minthogy a párkányról sokkal több lesz a mondani valónk, mint az alapról, tartsuk meg X-et és Y-t a párkány tagjai számára és ha szükség van a megkülönböztetésre, jelöljük az alapéit Xb-vel és Yb-vel.

IV. §. A 4. ábra *d* alakja ősi typusa és törzsalakja minden, bármi néven nevezendő párkánynak. Megfigyelendő, mi mindenféle alak fejleszthető belőle. Vegyük oldalmetszetét kissé nagyobbra, mint *a* az 5. ábrában. Ez

alak, törzsöke lévén mindenféle párkánynak, vagy arra van rendeltetve, hogy a falat betetőzze s az eső rongálásától megóvja, vagy pedig arra, hogy, mint többször említettük, súlyt hordozzon. Első esetben világos, hogy mostani éle mellett, az eső végigfut az X lejtőn; a második esetben pedig X hegyes szöge vagy éle k -nál kissé gyöngye lesz feladatára és a nyomásnak esetleg engedni fog. Hogy a bajt elkerüljük, X -et az első esetben befelé

5. ábra.

kanyarítjuk, mint $b-n$ látható; a másodikban pedig megerősítjük X -et, az által, hogy kidomborítjuk, miként c mutatja.

V. §. Ez ab és c a falpárkányok két nagy családjának keresztmetszetei, melyek egyazon törzsből hajtottak. Őket egy harmadikkal együtt, mely a kettő egyesítéséből származott (s mely létrejöttét aesthetikai szempontoknak köszöni, majd az egyikhez, majd a másikkhoz hajolván) az egész világon örök időktől fogva alkalmazták és fogják is alkalmazni, míg a világ világ.

A harmadik, vagyis combinált csoportról ezúttal nem szólunk ; de a két főágnak egymással s az eredeti vonallal való rokonsága e -ben (5. ábra) látható ; ott ugyanis a két tört vonal a két családot, az egyenes vonal a törzsököt képviseli. Ezen egyenes vonal hajlását, valamint a görbületek minéműségét, melyek itt körszeletek, ezúttal nem határozzuk meg ; a hajlás, valamint X és Y egymáshoz való aránya és mélysége a tartandó teherhez, a kő teherbírásához, a párkány nagyságához s ezer egyéb véletlenhez, a görbületek hajlata pedig az aesthetika törvényeihez képest változván. Az építő leleménye e végtelen mezőkön kényére barangolhat, azzal az egy feltétellel, hogy az eredeti alakot tiszteletben tartja.

VI. §. De tovább menve, az olvasó kétségkívül úgy véli, hogy, belenyugodva bár e megengedhető változataiba X hajlásának, sem a b alak, sem annak megközelítője nem lenne eléggé befelé hajló arra, hogy az esőnek végigszivárgását meggátolja. Igaz. De ne feledjük, hogy a párkány, mint a fal befejezője, annak valamennyi része közt legilletékesebb a megbecsülésre és diszítésre. Így vélekedett róla csaknem valamennyi építő és később tárgyalandó módokon pazarul is diszítette. De nyilvánvaló, hogy az egészre magasan kellén fölnézni, diszítésre legalkalmasabb része a szemlélő felé fordult lejtős rész és ha e lejtőt jobban bevágjuk, mint a b rajz mutatja, az árnyék a diszitményt eltakarja. Ha tehát az éghajlat derült, s nincs mit tartani a hosszas esőzéstől, akkor X -et nem vágjuk mélyebbre, s a b alatti görbületet fogadjuk el, mint olyat, mely legjobban képes oltalmazni. De ha az éghajlat gyakori és veszedelmes esőzéssel jár, ha pl. az eső sűrűn váltakozik fagygyal, akkor kénytelenek leszünk jobban kifejezésre juttatni X oltalmazó jellegét és

az X követ mélyebbre vájjuk, hogy feladatának tökéletesebben meg tudjon felelni. Az így módosult párkány azonban elveszti koronázó vagy diszitó jellegét, oltalmazójává válik a falnak és *eresz* a neve. Az eresz természeténél fogva az északi építkezés tartozéka s így főképp a góté; az igazi párkány a déli, s így főleg a görög és olasz építkezésé, s egyike épen legfőbb szépségeiknek és tökéletesebb voltak legkiválóbb tényezőinek.

VII. §. Mielőtt az ereszre térnénk, vizsgáljuk meg kissé bővebben az igazi párkány természetét. Igaz, hogy sem *b*-t, sem *c*-t (5. ábra) nem tehetjük olyanná, hogy az esőtől tökéletesen megóvjon; de segíthetünk kissé a dolgon azzal, hogy felső szélüket előbbre nyújtjuk. Ezt a *b* alakon legkönnyebben úgy érjük el, hogy hajlatának éles felső részét levágjuk, minthogy az nyilván gyöngye és henye, s meglesz az *f* alak. A *c* felső kő előretolásából pedig a megfelelő *g* alak származik.

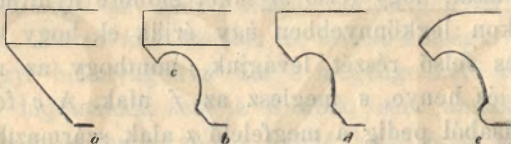
E két *f* és *g* párkány a korai bizanczi építkezésre jellemző és annak valamennyi kecses velencei példányán feltalálható. Az *a* alak ritkább, de tisztán megvan Velence legválasztékosabb szerkezetű remekén: a San Marco északi ajtaján. Annak idején lesz róla szó bővebben.

VIII. §. Az olvasó kétségkívül észrevette, hogy e párkány-alakok világosabban és határozottabban vezethetők vissza a szükségre és a czélszerűségekre, mint az alap alakjai, miket csak általánosságban határoztunk meg. Ennek oka abban rejlik, hogy alapot — a talajviszonyokhoz s a hozzáférhető anyagokhoz képest, — sokféleképp lehet rakni, még pedig *jól* rakni. A térrel sokszor szűken kell bánni; olykor a talaj a szerkezet egy részét eltakarja, hogy az alap az épület magasságához alkalmazódjék. De a fal tetején nincs szükségünk a térrel

való takarékoskodásra; ott mindennek nagyon is szembe kell tűnnie, s nem lehet egyébvel dolgunk, mint téglával vagy legalább némileg jobb fajta kővel; soha merő homokkal, törmelékkal vagy agyaggal. Mennél szigorúbbak a feltételek, annál tisztábban válnak ki az alakok; s mennél tovább haladunk, útunk annál biztosabb, világosabb. A folyó forrása rendszeren félig elvész a kavics, moha közt; de a mint futtában erőre kap, partjai kiélesülnek és ágainak száma korlátozottá válik.

IX. §. Ennyit az igazi párkányról: de még az eresz meghatározása hátra van.

Térjünk vissza törzsalakunkra, az 5. ábra *a*-jára. Ezt

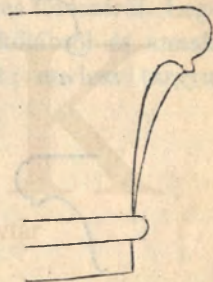

6. ábra.

átveszszük *a*-nak a 6. ábrába és itt kizárólag az eső ellen való oltalmazóul tekintjük. Arra, hogy az eső semmiképp se folyhasson rajta végig, csak egy mód van: ha merész kanyarulattal fölfelé vájjuk ki, mint *b*-n látható. De világos, hogy ez által a kihajló részt annyira elgyöngítjük, hogy az *c*-nél a legcsekélyebb ütődésre ketté törik; e miatt az egészet *egy* kőből kell faragnunk; így származik a *d* alak. Hogy pedig a víz ennek felső könyöklőjén se állhasson meg, ezélszerűbb lesz azt lekeríteni; az eresztékeket a lejtő tövének meg jobban megvédheti, ha ott a követ félhengeresen kiöklőre, a fölötté lévő behajlást pedig mélyebbre faragjuk. E két változtatás van végrehajtva az *e* rajzon. Ez az *e* az ereszek

törzsalakja; kiülő része azonban többé-kevésbé megközelíti a sólyomcsőr alakját, néha el is éri. De az egész elrendezés lényeges része a felső és az alsó le- és kanyarítás. Valahol ilyet találunk, tudhatjuk, hogy az éghajlat nedves, vagy hogy az építők nedves országban nőttek föl, s hogy az épület egyéb része is a rút idő ellen való védekezésre van elkészítve. A hajlat metszése sokszor az egyetlen különbség távoli országok és vadon-
 nat idegen népek építményei közt.

A 7. ábra oly párkányt ábrázol, melyen két görbület van: egy külső meg egy belső, ez utóbbi alaknyarítva. Vegyük a külső vonalat s e párkány mindennapos Velenczében, az arab typushoz tartozó épületeken s főkép a kairói korai mecsetekhez hasonlókon. De vegyük a belső vonalat, s ráismerünk egy salisburyi-ereszre. Abban a szűk körben, mely e két görbület között van, ha jól tudunk belőle olvasni, egy más, hatalmasabb görbület van kifejezve: a föld s a tenger hajlata, a pyramisok sivatagja s ama zöldelő sík mező közt, melyen a Sarum tiszta vize oly lassan kanyarog.

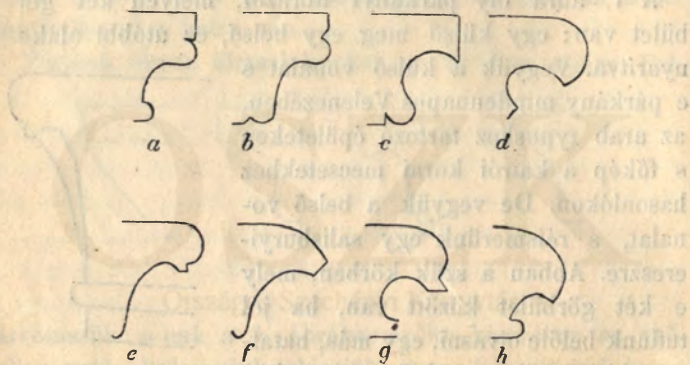

7. ábra.

S a próba oly finom, hogy, bár a tiszta párkány—antik mintáról kölcsönvéve — északon is gyakori, ép oly biztos, hogy, valahol délen igazi ereszre akadunk, ott az északi építők hatása érvényesült. Épen ez lesz egyik főbizonyítékom arra, hogy a lombard művészet mily befolyással volt az arabra; mert a tiszta arab és bizanczi párkányok mind nyíltan tárulnak az ég s a fény felé; de a lombardok magukkal hozták északról az esőtől

való félelmet s valahány lombard-gót épület, azonnal ráismerünk mindegyiken az árnyékos ereszre: a 8. ábrában *a* egy milánói nemes épülettöredékből való a Piazza dei Mercantini; *b* a comoi Brolettóból. Tessék egybevetni a *c*-vel és *d*-vel, melyek mindegyike Salisburyból való; *e* és *f* Lisieux-ből, Normandiából; *g* és *h* Wenlock-Abbeyből, Shropshireből.

X. §. Az olvasó most már ura mindannak, a mit a koronázó párkányról általánosságban tudnia kell, legyen

8. ábra.

az a párkány akár arra való, hogy a falat befejezze, akár hogy föléje súlyosodó terhet hordjon. Ha azonban a föléje nehezedő teher tetemes szükségessé válik a párkányt helylyel-helylyel gyámoltítani, főképp ha nagyon kirúgónak kell lennie, vagy ha nagy terhet tart; ha pl. karzat van a fal tetején. Ez a gyámolt párkány, legyen bár mély vagy sekély, külön családost alkot, mely lényegileg a tetőkkel és karzatokkal függ össze; mert ha a párkány fölibe hajló súly nincs, nyilván képtelenség az egyszerű párkány vagy eresz alá gyámoltot rakni (noha ez is

megesik olykor, ha egy-egy stílust a végletekig akarnak érvényesíteni), úgy hogy, a mint gyámkövet látunk a párkány alatt, magától értetődik, vagy kellene értetődnie, hogy tető vagy karzat súlyosodik rá. Ezért e családot majd a tetőkkel együttesen fogom tárgyalni, mint „tető-párkányt“, holott, a mit imént vizsgálgattunk, az a voltaképeni „falpárkány.“ A falpárkányról s a tető-párkányról ez okból a *D* szakaszban lesz szó.

Azonban eddigelé csak félig-meddig készültünk rá a tető-építésre; még csak annyival végeztünk, a mi első, *A* szakaszunkba tartozott: azaz általános fogalmat szereztünk a falról, s annak három lényeges főrészeről. Legközelebbi feladatunk az lesz, hogy a kőlábról és annak lényeges részeiről szerezzünk fogalmat; ez lesz tárgya második, *B* szakaszunknak.

VII. FEJEZET.

A pillér alapja.

I. §. A III. fejezet III. §-ában meg volt állapítva, hogy ha a falnak nagyobb függőleges terhet kell tartania, arra először is úgy válik alkalmassá, ha vastagságához valamit hozzáadnak; ha azonban a tartandó teher igen nagy, akkor pillérbe kell szedni.

Először azt kell az olvasóval megértetnem, mit értek én a fal összeszedésén. Vegyünk egy darab jó vastag rajzlapot, vagy vékony Bristol-lapot, öt-hat hüvelyknyi négyzetben. Állítsuk élére az asztalra és állítsunk felső élére egy kis nyolczadrét-könyvet: a papir azonnal be fog hajlani. De vágjuk föl négy csíkba, sodorjuk be mindeniket jó szorosra s úgy állítsuk reájuk a könyvet:

az most megáll, az álló papirtekercesek megbírják. A felhasznált papir vastagsága nem változott, sem anyaga, csak elrendezése más: össze van szedve.¹

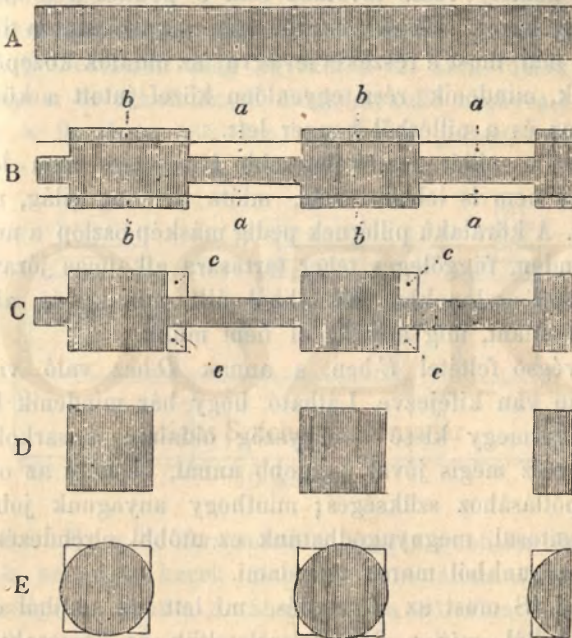
Ha tehát a falat, miként a papirlemezt, összerakják, nagyobb terhet megbír, mintha falnak maradt volna. A tömbök, a mikbe rakják, a pillérek. A pillér mintegy a falnak megalvadása.

II. §. A falat azonban nem lehet felsodorni, mint a kártyapapírt; hogy lehet hát vele elbánni? Legyen a 9. ábrában A a fal alaprajza, melyet szerfelett vastagra raktak, a ránehezedő terhet mégsem bírja meg: oszszuk el egyenlő részekre, mint B mutatja (a , b , a , b . s it.) Mindenik a részből hasítsunk le két oldalt egy-egy vékony szeletet és a lehasított szeletet illesztjük a b szakasz két oldalához s meglesz a B átmetszet, pontosan az előbbeni téglamennyiségből. De falunk már annyira tömörítve van, hogy ha imént gyöngé volt most meg már túl a rendén erős és vaskos is; ennél fogva tért is, téglát is megtakaríthatunk azzal, ha a vastagabb részek c sarkait elnyessük. Így már készen áll a pillérsor, a mit vékony fal köt össze s mely kisebb helyen kevesebb anyaggal tökéletesen végzi a fal feladatát.

III. §. Hogy a c sarkakból mennyit kell elvágni, azt nem határozom meg; ez mennyiségtani kérdés, a melylyel kár volna vesződnünk; elég annyit tudnunk, hogy

¹ A kísérlet e kezdetleges alakjában nem tökéletesen helyes, mert az apró tekeresek erejük növekedtét inkább esőalakjuknak, mint összedettségüknek köszönik; de ha a papir keskeny csíkokba vágható és úgy köthető három-négy, szoros kötegbe, akkor tényleg alkalmas az elv bebizonyítására. Lásd a 16. függelékét: „Az oszlopok erősségéről“.

az a falrészből mindaddig szabdalhatunk s a leszabdalt szeletekkel mindaddig toldozgathatjuk a b falrészt, ha ugyan a falra egyébként nincs szükségünk, míg d egészen el nem fogy (mint Avenel Lady öve) és nem marad egyebünk egy sor négyszögű pillérnél, mint D -n látható.

9. ábra.

IV. §. De vajjon elértünk-e már ahhoz az alakhoz, mely legkevesebb tért foglal el és legkevesebb anyagot kíván? Még nem; s hogy tovább mehessünk, falunkra azt az egyetemes érvényű elvet kell alkalmaznunk, mely egyenlőn áll a mennyiségtanra s az erkölcsi világra: hogy

az anyagok ereje, vagy az embereké s a szellemeké mindig akkor érvényesül legteljesebben, ha lehetőleg egy pont körül összpontosul.

Legyen a mi négyszögű pillérünk e pontja kiválasztva. Nem lehet az más, mint a középpont. De ekkor már anyagjának némely része távolabb esik e ponttól a többinél. A négy sarok felé eső rész távolabbra van, mint a többi.

Ha már most e részeket levágva, az oldalak közepéhez toldjuk, mindenik rész egyenlően közel jutott a középponthoz és a pillérből henger lett.

Ezért a pillér legtökéletesebb átmetszete nem lehet más és nem is lehetett más, mióta a világ világ, mint a kör. A köralakú pillérnek pedig másképp oszlop a neve; és minden, függőleges teher tartására alkalmas jóra való szerkezet oszlopokból áll, abból állt mindig és abból is fog állani, míg a világ el nem múlik.

A végső feltétel *E*-ben, s annak *D*-hez való viszonyában van kifejezve. Látható, hogy bár mindenik körvonal túlmegegy kissé a négyszög oldalain, a sarkoknál eleső rész mégis jóval nagyobb annál, a mely az oldalak pótlásához szükséges; minthogy anyagunk jobban összpontosul, megnyugodhatunk ez utóbbi elrendezésben és anyagunkból marad is valami.

V. §. S most az a kérdés, mi lett az alapból és a párkányból, míg a falat felszeleteltük és összeraktuk?

Feldarabolódott az alap is, összerakódott és az oszlop alapja lett belőle.

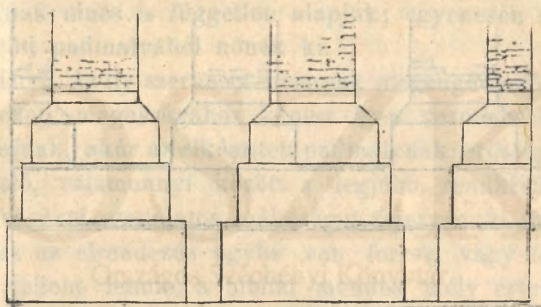
Feldarabolódott a párkány is, összerakódott s az oszlopfő lett belőle.

Ne ijedjünk meg az új szótól, nem jelent az új fogalmat; az oszlopfő csak párkánya az oszlopnak s ha úgy tetszik, hívhatjuk viszont a párkányt is falfejének.

Most tehát az alapnak, a falnak s a párkánynak három összpontosított alakját kell megvizsgálunk: először az összpontosított alapot, melynek oszlopalap a neve; azután az összpontosított falat, mely törzse az oszlopnak; végre az összpontosított párkányt, a mit oszlopfőnek szokás hívni.

Lássuk először az alapot.

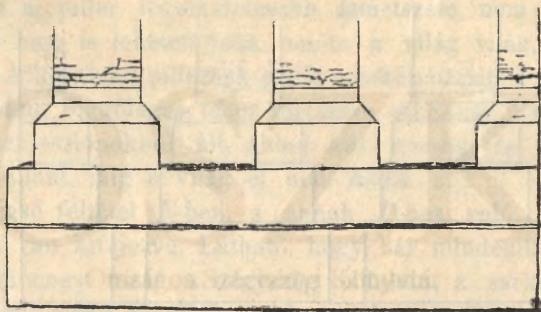
VI. §. Tekintsük még egyszer a 2. ábra főalakját a 66. lapon, és alkalmazzuk oldalélét, kellő arányra kisebbitve, a 9. ábrán (85. lap) az *E*-vel jelzett oszlopok

10. ábra.

alapjára. Ha a 2. ábra minden rétegét pontosan összerakják, az egész kerek alap kevésbé állna arányban magasságával, mint a 2. ábrán; de a 10. ábra eredményének megközelítése a mi célunkra teljesen elég. (Az olvasó sziveskedjék megszívlelni, hogy e részeken — az átmérő megkisebbitését kivéve — a legcsekélyebbet sem változtattam; csak ép a kövek érintkezési felületét nem jeleztem, mert ez az alap körrajzát zavarta volna; nem ábrázoltam a törzsek hengerdedségét sem, minthogy az a jelenlegi vizsgálat szempontjából lényegtelen.) Aligha lenne kényelmes, ha az oszlopok közt járva, az alap-

kövek szűk résein kellene átbotorkálnia az embernek. Első ösztönünk az volna, hogy e réseket kiszélesítsük; úgy, de a megfaragás az oszlopot gyöngítené. Csak egy mód van: feltölteni az alapok közét egész addig, a hol már kényelmesen el lehet járni; ezt talán már az első foknál elérjük, a másodiknál szinte bizonyosan; s ekkor a feltöltött közöket vagy úgy teszszük hozzáférhetőkké, hogy a földet köröskörül lejtősen feltöltjük, vagy pedig úgy, hogy az egész épület feltöltött alapozását lépcsővel veszszük körül.

11. ábra.

A 11. ábra a 10. ábra ilyen elrendezését mutatja.

VII. §. De tegyük föl, hogy az oszlopok oly hatalmasok, hogy már a legalsó köz is teljesen elég tágas, hogy keresztül járjunk rajta. Van akkor miért feltölteni? Igenis, van. Emlékezzünk a IV. fejezet VIII. §-ában mi volt főkul mondva arra, hogy a falnak széles alapja legyen: „hogy nyomása nagy felületen oszolja meg“; de ha az az alap darabokra van szabdalva, mint a 10. ábrában, a nyomás is e felület egyes elkeskenyített s egymástól elszakadt részeinek sorára van vetve. Ha a talaj helyenként inkább enged a nyomásnak, mint egyebütt, akkor

helyenként az oszlopok is jobban fognak süllyedni, s az oszlopsor illetén elgörbülése valószínűleg még veszedelmesebb lehet, mint a falé volna, minthogy a fölibe súlyosodó teher elrendezése kényesebb. Így hát az oszlopok közét kitöltő kövek *súlyára* is szükségünk van, hogy az egész alapozás egybeforrjon, hogy ha már szállani akar, együtt szálljon; még pedig mennél vastosabbak az oszlopok, annál inkább szükséges, hogy alapjuk egyesüljön. A görög építészet legtökéletesebb alakjában a közök egész az oszloptörzs tövéig fel vannak töltve s az oszlopoknak nincs is független alapjuk; egyenesen alapjuk feltöltött padmalyából nőnek ki.

VIII. §. Az ily szerkezet nemcsak megengedhető, de, ha az oszlop magasságához képest igen természetes s akár a talajnak, akár az elkészített padmalynak erőssége nyilvánvaló, valamennyi között a legjobb, rendkívüli egyszerűségével csodálatos méltóságot fejezvé ki. Elménkben ez az elrendezés egybe van forrva, vagy legalább úgy kellene lennie, a bibliai mondás mély értelmével: „És Jákob vevé a követ, a mely vánkosa volt és felállította oszlop gyanánt“. Nem hiszem, hogy előbb alapot készített volna számára. Ha valaki megkísérленé alapot rakni a stonehenge-i szikla-oszlopok alá, aligha nyernének vele; s a világ legtökéletesebb építményei közül kettőnek, a Parthenonnak s a velencei Palazzo Ducalenak oszlopai teljesen lábatlanok. A doge-palota felső oszlopsorának, igaz, hogy van talpa; sőt úgy mondják, valaha volt az alsónak is egyenletes, emelt alapzata; de a Szt.-Márk terének folytonos feltöltögetése ez alapot betemette, sőt a burkolat kőkoczkái az oszloptörzsek alsó részét is elrejtették s azért az épület kétségkívül csak oly szép most is, mint valaha volt. Végre, Velence

két legnemesebb stilű oszlopa — az Acre-ből hozottak — minden független alap nélkül áll a Piazzetta sima márvány padozatán. Mintha csak el lennének alul törve; úgy, hogy szinte alájuk pillantani volna kedve az embernek, és saját nagy súlyuk tartja őket (nem teljesen egyenesen, de kissé megdőlvé). Nem is lehetne alapot képzelni, a mely ne rontana rajtuk.

IX. §. Máskép áll a dolog, ha az oszlop oly karesú, hogy ingadozónak látszik. Tényleg ép oly szilárdan megállna külön alap nélkül is, mint azzal együtt (legkevésbbé, ha a töve az alapba bele nincs eresztve). De a szem nem látja oly biztosnak. S itt először kell egy oly elvet kifejeznem és alkalmaznom, melyet — azt hiszem — az olvasó hajlandó lesz egyszeriben elfogadni: hogy azok a vonások, melyek a biztosságnak csak külső jelei, a helyes építkezésnek ép oly lényeges kellékei, mint azok, melyeket maga a biztosság követel. Mondottuk, hogy a fal alapja: a falnak a lábafeje. Hasonlókép az oszlop-alap is: lába az oszlopnak. Nos, értsük meg a természet intelmét. A lábnak két feladata van: hogy hordjon valamit s hogy erősen fogóddzék. Valamíg csak hord valamit, osztatlan, vékony — akár az elefánté (mely az állatvilág dór típusa),¹ de mihelyt fogóddznia is kell, hasgatott, karmos és szétálló, mint a sasé.

X. §. S most figyeljünk. Ha az oszlop vaskos, csak azt kívánjuk talpától, hogy elbirja, a mit tart; tényleg el lehet láb nélkül is, mint a Chevy Chase² squireja, csak a talaj legyen eléggé szilárd. De ha karesú s ingadozni látszik, megköveteljük, hogy úgy nézzen ki,

¹ 17. függ. „Felelet Garbett“-nek.

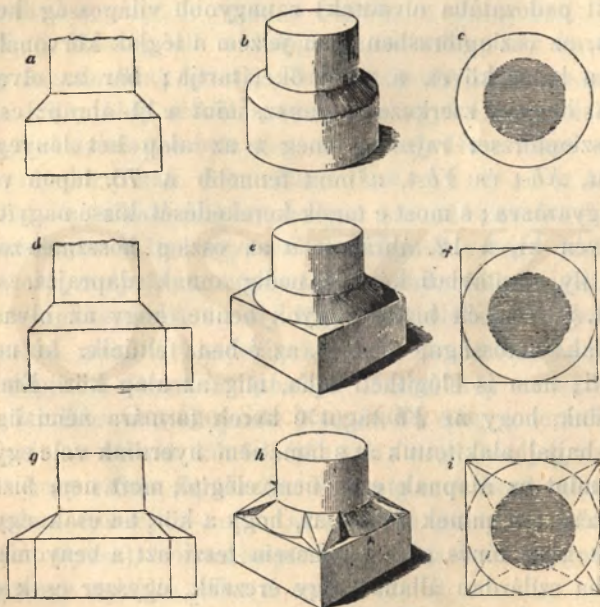
² Ósrégi ballada; lefordította Szász Károly: *A chevyi vadászat*.

mintha a földre fogódznék, vagy mintha a föld tartaná fogva — mindegy, akár így, akár úgy — kell valami talp, karom vagy támasz. Most térjünk vissza a 11. ábrára és vegyük elő az egyik alapot, úgy, a mint elhagytuk. A két alsó lépcsőt el is hagyhatjuk (a melyre már semmi szükségünk, minthogy azok az egész oszlopsornak feltöltött padozatába olvadtak) s nagyobb világosság kedvéért, az oszloptörzsben nem jelzem a téglák körvonalát, sem a lapos követ, a mely őket tartja; bár az olvasó tudja, hogy a szerkezet ugyanaz, mint a 11. ábrán; csak az oszloptörzset rajzolom meg s az alap két lényeges tagját, Xb -t és Yb -t, a mint fennebb a 76. lapon volt elmagyarázva; s most e tagok kerekedését kissé nagyítva fejezvé ki, a 12. ábrában a az oszlop hosszmetsete, b az ily alaptávlati képe, c pedig annak alaprajza.

XI. §. Nos, én biztos vagyok benne, hogy az olvasót ez alak biztossága, a mint az b -ben feltűnik, ki nem elégíti; nem is elégítheti soha, míg az alap kör. Emlékezzünk, hogy az Yb tagot e kerek formára némi ügyel-bajjal alakítottuk át s lám, nem nyertünk vele egyebet, mint az alapnak e ki nem elégítő, mert nem biztos kinézését; a minek főoka az, hogy a kör, ha csak egyenesek közé nincs zárva, sohasem teszi azt a benyomást, mintha szilárdan állana: úgy érezzük, egyszer csak elgurul,¹ — mozgással gyanúsítjuk, mint valami égi testet; másik oka az, hogy az egész alap — az oszlop talpául tekintve — nem fogódik, nem kapaszkodik semmibe; valóságos telitalp s a törzshöz képest otromba; ha már behasogatva nincs, legalább kijebb nyúlna.

¹ De azért a többi görbe vonalú alakoknál inkább teszi a szilárd megállás benyomását, mert középpontjához viszonyítva, a kör a legkevésbé változékony görbület. V. ö. a XX. feji., XX. §-ával.

XII. §. Tegyük föl, hogy a helyett, hogy az Yb tagot nagy fáradsággal megfaragnók, meghagyjuk kőkoczkának, ezzel munkát és időt takarítván meg. Xb -nek azonban nyilván követnie kell az oszlop alakját, feladata az lévén, hogy hozzá hajoljon a fal tövéhez s mindahhoz, a mivé a fal átalakulhat. Így az Yb sarkai kinyulnak

12. ábra.

az Xb körből s a d oldalél (12. ábra), továbbá az e távlati kép s az f alaprajz keletkezik. Biztos vagyok a felől, hogy az olvasónak e jobban tetszik, mint b . A kör meglelte helyét s már nem féltjük, hogy elgurul. A talp szélesebb; s a mellett még csekély térbeli veszteséggel munkát is takarítottunk meg, mert az oszlopköz

nem lett kisebb, csupán a négyszögek csúcsát adtuk a kerek alaphoz.

De vajjon nem lehetne ez alakot még tovább javítani? Yb és Xb között még így is megvan az elkülönítettség látszata — mintha egyik elcsúszhatnék a másiktól. A talp eléggé széles; de megkivánná, hogy a fogódzás is tisztán ki legyen fejezve. Nincs lábaujja. Tegyük föl, mintha Xb -hez mindegyik sarkon egy-egy sarkantyút vagy gyámot tenénk, a mi azt Yb középpontjához szegződve tartsa. Tegyük ezt a képzelhető legegyszerűbb módon. Meglesz az oszlopsarkantyú, vagy kis gyám, mely Yb sarkából egyenesen nekihajol Xb felső szélének és felülről tekintve, háromszögű. Ily sarkantyúkat alkalmazva a 12. ábrán, nyerjük a g átlós oldalélt, a h távlati képet, s az i alaprajzot.

XIII. §. Biztos vagyok benne, hogy az olvasónak ez az utolsó elrendezés leginkább kedvére való s hogy azt legszilárdabbnak is érzi. De gondosan különböztesse meg ez érzést vagy a szem káprázatát a szerkezet valódi szilárdságától. Hogy e valódi szilárdság alig nyert valamit a változtatással, bizonyos. A h alapon valamicskével csekélyebb az elcsúszás lehetősége, valamicskével több a szilárdság s a súly. De e csekély különbség az egész szerkezet egyéb követelményeihez képest elenyészik. Az oszlopnak a b alapon is *teljesen* biztosnak, sőt annál is többnek kell lennie; vagy az épület nem bátorságos, — hiába oda a világ valamennyi alapja. A változtatást megtettük, nem a belőle folyó, alig számbavehető nagyobb biztosság kedvéért, de hogy a nézőnek szemét nyugtassa meg az oszlop szilárdsága felől, melyre nézve a b alap *látszólag* aggodalmat kelt. Kivált a sarkantyúkkal vagy gyámokkal vagyunk így, melyek tényleg teljesen haszon-

talánok, de mint a biztosság látszatának előidézői rendkívül fontosak. Ez még inkább ki fog tűnni, ha meggyezzük, hogy fentebb egész önkényesen vettük őket háromszögűeknek. Miért ép háromszögűeknek? Miért ne lehetne a sarkantyú tágabb, erősebb, hogy a négyszög egész sarkát befogja s hogy Xb -nek teljes kiszélesedése legyen a négyszög széléig? Egyszerűn, mivel semmi fogódzó ereje nincs, legyen bár a formája bármilyen; a fogódzás *kifejezése* pedig akkor a legnagyobb, ha megközelítőleg valami állat sarkantyújának vagy karmának az alakját veszi föl. Azonban később úgy fogjuk találni, hogy tényleg szélesebbnek kell lennie, mint a 12. ábrában, a hol azért van elkeskenyítve, hogy szerkezete világosabban szembe tűnjék.

XIV. §. Ha az olvasónak kedve van, e sarkantyút egyúttal aesthetikai¹ vonásként is tekinteni, teheti, s akkor, a mit most elmondtunk, tegye át a XXV. fejezetbe. Én úgy vélem, hogy igazi helye itt van, mert inkább a biztosságot fejezi ki, mintsem a szépséget emelné; de megállapítottul tekintem a 12. ábra *e* alakját, a mely, mint szerkezet, feltétlenül kényelmesebb, erősebb és tökéletesebb, mint *b*. Még anyagáról egy-két szót. Mint emlékezünk, a fal alapjának kövei annál pontosabban faragottak, mennél magasabb rétegbe jutottak; s az oszlop-alap *Y* és *X* része az összpontosított falalap legmagasabb részének felel meg. De ha lehetséges, az alak ez összpontosításának teljesen meg kellene felelnie az anyag összpontosításának is. Mert, minthogy immár az épület egész súlyának néhány körülzárt kis téren kell nyugodnia,

¹ Ily szempontból nevezték el magyar műépítőink is *saroklevélnek*.

nagyon fontos, hogy ott azt a súlyt szilárd munka tartsa. Xb -nek s Yb -nek ezért lehetőleg egyetlen kőből kell lennie, sőt, ha az oszlop karcsú, mindkettő egyetlen kőtuskóból lehet faragva, kivált ha Xb -t sarkantyúkkal látják el. Az olvasó ne vegye rossz néven, hogy ily nyilvánvaló dolgokat állapítgatok meg; de ezek mind szükséges láncszemei érvelésemnek, a melyet nem szakíthatok meg. Még a különvált kövekről az egyetlen tuskóra való átmenet sem jelentéktelen, mert az Yb tag feladatának és értékének egyik része abból áll, hogy az oszloptalp befogadására osztatlan felületről gondoskodjék; s a szem azt mindig úgy fogja fel, mint a csekélyebb gondú padmalyburkolat egyenetlenségeinek vagy hasadékeinak szilárd fedőlapját.

XV. §. Még nem szóltam az Yb vastagsága¹ és átmérője, sem az Yb és Xb közötti arányról. Mindkettő jórészt az oszlop magasságától függ, s azonkívül, bizonyos határon belül, az építő belátása szerint változhatik. De Yb vastagságának végső határát általában meg lehet állapítani. Ha oly vékonynak tűnik fel, mintha az oszlop súlya összezúzhatná, akkor nem eléggé vastag; ha pedig vastagsága nagyobb a szélességénél, akkor már túl a rendén vastag. A megengedhető legnagyobb vastagság akkora, mint a koczkáé; mert, a mint magasabb, mint a milyen széles, akkor többé nem alap, hanem oszlop maga is.

XVI. §. Továbbá Yb -t eddig úgy tekintettem, hogy ha Xb alól kiszökken, alakja mindig négyzet s négy sarkán mindig is négy sarkantyú tartja. Csakhogy Yb öt-

¹ A szerző e tagnak *magasságáról* szól; a magyar észjárás szerint azonban az ily lapos kő nem magas, de vastag. Ford.

hat-, sokszögge is alakulhat s akkor Xb -nek is lehet öt, hat vagy akárhány sarkantyúja. Minél több azonban az oldalak száma, a sarkantyúk annál inkább megrövidülnek és annál többet veszítenek erejükből; s a legalkalmasabb alak így legtöbbször a négyzet.

XVII. §. Idáig az érvelést egészen arra a föltevésre alapítottuk, hogy egész sor oszlopról van szó. Mi történik azonban, ha egyetlen oszlopra van szükségünk? Minthogy körülötte a tér szabad, semmi szükség alapja alsó rétegeit feltölteni; a feltöltés a végből se szükséges, hogy nyomását egyenletesen oszlassuk el, mert hiszen az oszlop csak maga súlyosodik a talajra. Ily körülmények közt helyes, ha az alap alsó rétegei is szabadon maradnak, ép úgy, mint Yb és Xb . A velencei Piazzetta két gránit oszlopának nemes alapjait a 10. ábra összes tagjainak sorozata alkotja: az alsó rétegek lépcsők gyanánt terülve szét, felséges arányban az oszloptörzs vastagságával. Xb természetesen körded, meglévén a maga sajátlagos diszitó gyűrűzete, mit itt nem tárgyalunk; Yb nyolcszögűvé alakul négy érdekes szoborcsoport által, mely Velence kereskedelmét ábrázolja. A három alsó réteg nyolcszögű, oldalaik érintőkül állítvák a belső Yb nyolcszög sarkaihoz. Az oszlopok kerülete 15 láb, s az alap legmélyebben fekvő nyolcszögéé 56 (mindenik oldal 7—7 láb).

XVIII. §. Különvált épületek, mint a mi *Monumentünk*¹, nem oszlopok, de oszlopot utánzó tornyok. Tornyokul barbárok, minthogy sötétek, kényelmetlenek, nem biztosak; s a mellett hazugok is, mert másul mutatkoznak,

¹ Az 1666-ki nagy tüzvész emlékére *London Bridge* mellett emelt oszlop. Ford.

mint a mik. Oszlopoknak barbárok, minthogy akkor építették őket, mikor a renaissance építői úgyszólván ráerőszakolták a világra egy nemét az oszloppá alakított magassarkú cipőnek, a mit *pedestálnak*¹ neveztek el és a mely az igazi alaphoz képest olyan, mint a görög úriember saruja a görög színész cothurnusához képest. Csakhogy a görög színésznek, azt hiszem, volt esze para-fatalpát nem mutogatni vagy nem ékesitgetni, és hősöknek és oszlopoknak tanácsosabb a sarut levetni, mint a cothurnust felkötni. Lehet eset, kétségkívül, a mikor szükség van a talapzatra; alkalmasabb lehet valamely sülyedni kezdő oszlopot talapzattal emelni többi társával egyenlő magasra, hogysen magasabb oszlopot tennének helyébe; vagy ha az alabástrom-oszlop kelletinél rövidebb, inkább azt állítjuk talapzatra, mintsem hitványabb anyagból valót tennénk helyébe; de a talapzat mindig csak pótlék, a mivel szorultságból él az ember, sohasem kiegészítője a szerkezetnek. Gólyalábon is jár olykor az ember; de esze ágában sincs díszül hordani olyankor, mikor nincs rá szüksége. A Nelson oszlopán, a *Monument-en*, a Vendôme-téri oszlopon a talapzat szakasztott olyan, mint élő ember lábán volna a czifrára faragott faláb.

XIX. §. Ennyit az egyedül álló oszlopok alapjáról. Minthogy az oszlopok csoportosításáról még nem szoltunk, nem szólhatunk a csoportosított oszlopok alapjáról sem, mielőtt a teherről, a melyet tartaniok kell, többet nem tudunk.

Vége az oszlopot egész okoskodásunk folyamán hengeresnek vettük. De megesik, hogy nem kerekíthetik le.

¹ Magyarul: talapzat.

Ilyenkor megtartja négyzetes vagy derékszögű négyszög alapját. Akkor talpa is csak olyan, mint a fal alapja, követi annak körvonalait és sarkaira nem kell sarkantyú. Ennyit a pillértalpokról. S ezzel áttérhetünk az összpontosított falra, vagyis az oszloptörzsre.

VIII. FEJEZET.

Az oszlop.

I. §. Az előbbi fejezetben láttuk, hogy a falat négyzögű pillérré vagy hengeres oszloppá változtatván, minden változásnál egy-egy kevés anyagot takarítottunk meg. E fölöslegessé vált anyagmennyiséggel arányban válik szükségessé az, hogy a mit megtartottunk, az annál jobb legyen és jól egybe legyen forradva, minthogy immár minden terhet annak kell hordania.

Világos, hogy legjobb, legtömörebb szerkezetű anyag a kristályos termés-kőszikla; s hogy falunkat oszlopporrá vonván össze, talán módunkban lehet e jobb anyagot beszerezni s a vakolt téglát kristályos kőtuskóval pótolni. A tökéletes oszlop eszméje tehát egyetlen kő, többé-kevésbé hosszú hengerré faragva. Az igazi oszlop képe így fogamzott meg az emberek elméjében, vagy valami hosszúkás felállított kő kezdetlegesebb alakjában; mert jól jegyezzük meg egyszer s mindenkorra: korántsem áll az, hogy a legjózanabb építészeti elrendezést legkönnyebb is volt kitalálni. Én elméletileg a falból származtattam az oszlopot; csakhogy a gyakorlati építészetben soha így oszlopot falból nem származtattak. Valami szegény ember, a kinek először jutott eszébe, hogy viskója szalmafedelét czövekre támaszsa, volt elvének a

felfedezője, s az, a ki először faragott meg hosszúkás követ hengernek, gyakorlati tökéletesítője.

II. §. Világos, hogy az ily egybefaragott oszlopoknak vagy monolitheknek hibátlan, nem repedező kőből kellene lenniök; s ezért nincs miért tovább fűznünk érvelésünket, mert nem lehet ám mindent a lehető legjobb módon elvégezni: egy-egy nemzet építészeti stílusára nyilván lényeges befolyása van országa köveinek.

A mi angol kőzeteink, melyek vékony és könnyen fejthető rétegeiknél fogva kitűnő épületkövet szolgáltatnak, nagyobb oszlopok faragására többnyire teljesen alkalmatlanok, a gránitok s a bazalt kivételével, melyek keménységüknél fogva közönséges használatra amúgy sem valók; ezért az angol építészet a monolith-oszlopot nagyban nem is alkalmazza; holott Görögország és Itália könnyen hozzáférhető nagy márványbányáinak nagy részük volt azon nemes építészeti alakok kifejlődésében, melyek e két ország sajátjai; mert, ha még egyébűtt találhatók is, eredetük azokra vezethető vissza.

Azonban, a mikor falainkat oszloppá változtattuk, nem számoltunk azzal a valószínűséggel, hogy jobb anyagot is kaphatunk hozzájuk, mint a melyből a fal épült; ezért először azt az oszlopalakot vesszük vizsgálat alá, mely a legjobb anyaghoz legillőbb; azután hányjuk-vetjük meg, mennyire utánozhatjuk, vagy mennyire lesz tanácsos ezt az alakot utánoznunk akármilyen anyagból, a mi ép kezünk ügyébe esik.

III. §. Most már, miután az alapot rábíztam az olvasóra s kezébe adtam a követ, hogy maga építse föl belőle falát, kezébe fogom adni a vésőt is, s a márványtömsököt, hogy maga faragja ki oszlopát. Képzelve el a hosszúkás tömeget, mely nagyjából oly vastagra van

faragva, a mily vastagság szükséges, hogy a tartandó terhet megbírja. A szilárdság szempontja megköveteli, hogy némi tekintettel legyünk a talaj eshetőleges szállására vagy csuszamlására s minthogy minden az oszlop egyenes állásától függ, a mennyire csak képesek vagyunk, lehetetlenné kell tenni megdőlését. Jó lesz ezért a tövét valamivel vastagabbra hagyni, mint a felső végét. Az alsó átmérőnek ez a megnyújtása el lévén határozva, az olvasó természetesen azon tanakodik, hogy simítsa le oszlopát egyszerűen és könnyen egyik végétől a másikig. Ha egyenes oldalú kúppá akarná faragni, az sok bajjal, mér-csikéléssel járna, és mindig attól kellene félnie, hátha mélyebbre talál menni a véső, mint kellene. Miért ne hagyni helyet egy esetleges bevágásnak? Miért ne faragni aligség-alig domborúra, s szemmértékre simítani le a hajlást a két vége felé? Sok babra és idő megkimélődik ezzel s az oszlop csak annál erősebb lesz.

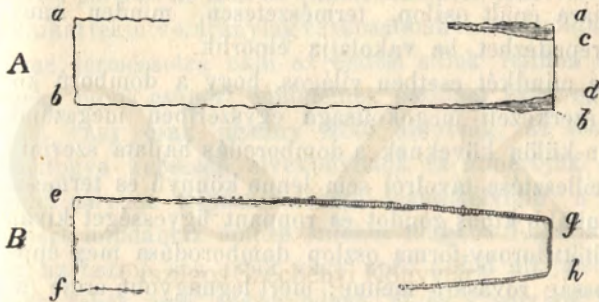
Ez a legtermészetesebb alakja a terméskőoszlopnak. S a legjobb is. Semmiféle egyéb alak nem lesz oly kedves a szemnek s az elmének. Nem úgy értem, mintha finomabb kivitel nem volna képzelhető, vagy hogy az aesthetika törvényei reá ne lennének alkalmazhatók; de hogy ez legalkalmasabb a finomabb kivitelre s az aesthetikai törvények alkalmazására; mindenestre inkább, mintha több fáradsággal egyenesre faragták volna.

IV. §. Megszívlelendő azonban, hogy a domborodásnak igen csekélynek kell lennie s az oszlopnak a közepe táján nem szabad elhasasodnia, hanem tövítől kezdve, enyhe hajlással elvékonyodnia; a hajlat sajátosságát jobban meg lehet érteni, ha átmetszetben, túlozva mutatjuk be.

Legyen a 13. ábra *A* rajzán *a*, *a*, *b*, *b* a földön végigfektetett, faragatlan tuskó és oly vastag, a milyenek

lennie kell; *A*-nál, vagyis tövében, meghagyjuk teljes vastagságát; de átmérőjét a felső végén keskenyebbre vesszük *c-d*-re. Akkor fogjuk a vésőt s a kalapácsot és *c*-től s *d*-től kezdve az árnyékolt éleket nagyjából lefaragjuk, úgy, hogy az oszlop az *A* rajz belső s a *B* rajz külső körvonalai által határolt alakot veszi föl; azután hozzáfogunk a simításhoz, a *B*-beli árnyalt részeket levésőzzük és kész oszlopunk olyan, mint a *B*-beli *e*, *g*, *h*, *f* belső rész.

Ezen eljárásnak az lesz az eredménye, hogy az oszlop

13. ábra.

hirtelenebben fog vékonyodni a hegye felé, mint a tövétől kezdve. Ezt jól jegyezzük meg, mert még fontos lesz ezután.

V. §. Ennyit a terméskő-oszloprokról.

A typust mérő szerkezeti szempontokból tovább vizsgálnunk nem szükséges. Térjünk át a silányabb anyagból való oszlopra.

A gyakorlatban e lépést, sajnos hirtelen kell megtenni. Tíz-tizenkét lábnyinál hosszabb terméskő-oszlopotat ép oly nehéz kapni, mint szállítani és felállítani, nem is igen látni őket, kivéve nevezetes helyeken, s mint rend-

kívüli példányokat. A nagy pillérek ennél fogva mindig egynél több darab kőből állanak. Az ily pillérek vagy izeltek, mint a bazalt oszlopok, és erős, egymásra rakott kőtuskókból állanak; vagy kitömött *tornyok*, összevakolt apró kövekből, többé-kevésbé szabatosan összefalazva. Jól jegyezzük meg a különbséget; fontos az, mert az izelt oszlop, melynek minden íze, ha még oly vékony is, úgyszólván *rétege* az oszlopnak: mindaddig, a míg részeit vízszintes nyomás vagy lökés ki nem lóditja, ép oly erős, mint maga a terméskő-oszlop. De a töltött torony módjára épült oszlop, természetesen, minden irányban megrepedezhet, ha vakolatja elporlik.

De mindkét esetben világos, hogy a domború körvonalon szerkezeti megokoltsága egyszeriben megszűnik. A külön-külön köveknek a domborodás hajlata szerint való összeillesztése távolról sem lenne könnyű és természetes, sőt inkább kínos gondot és roppant ügyességet kívánna; a töltött-torony-forma oszlop domborodása meg éppen a biztosság rovására menne: mert legnagyobb ereje (annál inkább, mennél csekélyebb gonddal rakják) kérgében vagyis kőburkolatában van; s ha ez kifelé hajlanék, egyszerre kiszakadna, a mint felülről nagy súly nehezednék rá.

Ha tehát ily oszlopoknál a hajlott körvonalat megtartják, az csupán aesthetikai szempontból történik.

VI. §. De gyerünk tovább. A törmelék-oszlopban nemcsak a domborítás bajos, hanem még az egyenes vonalú elvékonyítás is az lenne. Ha az egész oszlopot csak négy-öt, egymás fölibe helyezett kő-iz alkotja, az ízületek át-mérői könnyen megállapíthatók s az egyes ízeket könnyű egyazon szög alá hajlítani. Csakhogy ez bajosan menne ott, a hol az íz sok, s a pillérszerkezet olyan,

mint egy sajtoszlop; vagy ha apró s szabálytalan kövekből kell rakni. A józan ész vezet rá, hogy az első esetben valamennyi korongot egyenlő átmérőjűre szabjunk. a másodikban pedig, hogy mérő-ónnal adjuk meg az irányt. Az elvékonyítástól mindkét esetben elállunk.

VII. §. Továbbá, minthogy az oszlop egyik esetben a vízszintes eltolódás, másikban a szabálytalan megrepedezés veszedelmének van kitéve a miatt, hogy rövidke izekből vagy apró kövekből áll: az ily oszlopnak — hogy teherbíró legyen — vastagabbnak kell lennie; ezért *eaeteris paribus* az izelt és vakolt oszlopok, teherviselő feladatukat tekintve, aránylag vaskosabbak is a monolitheknél.

Ime természetes okai az építési stílek feltűnő eltéréseinek: egyik csoport épületeinek oszlopai vagy egyetlen kőből vagy csak néhány izből alkotvák, az oszlopok ennél fogva kecsesen elvékonyodók és átmérőjük a tartandó súlyhoz képest a lehető legcsekélyebb; a másik csoport mindamaz építési stíleket magába foglalja, mikben az oszlop sok izből vagy apró kőből áll, mely oszlopok tehát nem vékonyodnak el és a súlyhoz képest a melyet tartanak, inkább vaskosak és zömökek; amazokhoz képest, természetesen, némileg tökéletlenek és kellem nélkül valók.

Talán úgy tünhetik fel a dolog, hogy az építő-anyagnak hengeres oszlopba való elrendezése nem is juthatott volna eszébe oly népnek, melynek nagy kőszalag nem estek keze ügyébe, a melyeket oszlopnak faraghatott volna, s hogy a sok darabból álló oszlop valószínűleg csak az egyetlen, vagy kevés kőből állónak utánzata, vagy hogy abból vezethető le.

VIII. §. Ha Európának egy jó geologiai térképét veszszük kezünkbe és ujjunkat ráteszszük azokra a helyekre, me-

lyeken a vulkáni működés könnyen hozzáférhető s nagy mennyiségű mésztuffát vagy márványt vetett fel, megjelöltük egyszersmind azokat a helyeket is, honnan az első stíl típusai eredtek és a hol azok kifejlődtek. Ha azután azokat a területeket jelöljük meg, melyeken törmelék, vagy kemény bazalt és trapp, vagy palás homokkő szolgáltat könnyű szerrel sok, de töredékes és engedetlen anyagot: valószínűleg megtudjuk egyúttal némely kevésbé kecses származék-stíl szülőföldjét. Először Paestumot, Agrigentumot, Athént fogjuk érinteni; azután Durhamet és Lindisfarne-t.

A nagy ősi iskola oszlopai eleinte tényleg ép oly otrombák voltak, mint a másikai s mindkettőnek az a törekvése, hogy átmérőjét folytonosan csökkentse: csak hogy az első stílnél az oszlop tényleg elvékonyul; a másikon az elvékonyulásnak csak látszatát iparkodnak elérni azzal, hogy úgy tüntetik fel, mintha több vékonyabb oszlopból állna. A megkülönböztetés azonban, a melylyel megismerkedtünk, nem a vékonyságra, de az oszloppalást függőleges vagy hajlott voltára vonatkozik. És általában megjegyezhetjük, hogy az északi építészeti iskolák egész során a függőleges oszlop mutatkozik egyre tisztábban kifejlődve; holott az oszlop valamennyi stílnél, mely a görög szellemnek lett örököse, megtartja domború vagy vékonyuló alakját; s a függőleges, tagozott oszlop mindig fontos közvetett bizonyítéka az északi befolyásnak.

IX. §. E megjegyzést azonban szorítsuk Európára mert az egyiptomi oszlop gyakorta ép oly kevésbé vékonyul el, mint az északeurópai. Úgy látszik, hogy a középső déli, vagyis a görög oszlop, inkább aesthetikai, mintsem szerkezeti elvből volt domborítva; mert az egyiptomi, a mely megelőzi, s az északi, a mely utána kö-

vetkezik, mindkettő függőleges, egyik azért, mivel a legtökéletesebb alak még nem volt föltalálva, a másik azért, mivel az nem volt alkalmazható. Bizonyos fokig mindkettő barbár; s mégis mindkettőnek megvan összetételében és diszitményeiben a maga — a görög oszloptól egészen eltérő — ereje s ép oly kifejező és bámulatos mindegyik.

X. § Idáig úgy beszéltünk az oszloprokról, mintha számuk meg lenne állapítva és csak átmérőjük lenne a tartandó teherhez képest változandó. De ez a föltevés nyilván önkényes; mert ugyanazt a súlyt hordhatja sok vékony vagy pedig egy-két vastag oszlop. Ha az olvasó a 9. ábrára visszatekint, úgy fogja találni, hogy az oszlopok száma, mikké a fal átalakult, az a , b , a , b stb. távolságától függ, mely távolság azonban önkényesen volt megállapítva. Szabadságunkban áll e közöket akkorákra vennünk, a mekkorákra akarjuk, s ezzel számukat szaporítanunk s vastagságukat apasztanunk, vagy megfordítva.

XI. §. Föltéve, hogy az anyag mindig ugyanaz, a választás leginkább az építő belátásán fordul meg; a karsú oszlopok sokszorozását nem korlátozza egyéb, mint a szűkülő közök kényelmetlen volta; a tömör oszlopok vastagítását pedig az, hogy nagyon sokat vesznek el az épület szélességéből.¹ Rendesen az a legjobb arány, a mely a két szélsőség közt középütt jár; a mű rendel-

¹ Ezt mondván, az a feltevés van előttünk, hogy a közök emberek számára való átjárók; s hogy ezért az oszlopok s közeik meg az emberi test nagysága között bizonyos összefüggés szükséges. Ha az oszlopot az épület felsőbb emeletein használják, vagy oly helyen, a mely nem emberek használatára való, akkor mind a szilárdság, mind a karsúság szempontjából megszűnik e határ.

tetésének megfelelőleg, hol a kellem, hol az erő felé hajolva. Azt mondom: *rendesen*; mert olykor a kifejezés uralkodik minden egyében és alkalmazható feleslegesen tömör, vagy fantasztikusan karsú oszlop is, ha az a célja, hogy a szemlélőt imádatra vagy esodálatra ragadja.¹

Az építő azonban ritkán kénytelen egyféle anyagból dolgozni; többnyire tőle függ, vajjon nagyobb számú szilárd és tökéletes, de apró oszlopot akar-e alkalmazni, vagy pedig csak néhány nagyobbat, kőből rakva és összevakolva. Sokszor lehet közeli bányákból könnyű szerrel oly tömböket kapni, mikből nyolcz-tizenkét láb magas és négy-öt láb kerületű oszlopok bizvást kikerülnek; holott nagyobb oszlopokat csak messzebről lehetne szerezni; ilyenkor a tökéletesebb apróbb s a tökéletlenebb nagyobb között esik választása. Számtalan példát találunk Olaszországban arra, hogy merészen, de mégis bölcsen, az elsőt választották s nagyszerű épületeket alkottak kicsi, de tökéletes oszlopokból, melyeket többszörös sorban egymás fölibe helyeztek. Valamíg a tökéletes oszlop arányosságának képe élt az építő lelkében, választása alig lehetett más; s az apró kőből rakott és toronyszerű oszlop elfogadása a symmetria iránt való érzék kiveszésének a jele, mit az engedetlen anyag idézett elő.

XII. De tovább menve: mindeddig sorban és egymástól egyenlő távol álló oszlopokról beszéltünk. Csakhogy ez nem szükséges; és átmérőjük is lehet különböző, ha kettő vagy akár több is van csoportosítva, hogy együttesen végezzék egyetlen nagynak a munkáját, s ezt

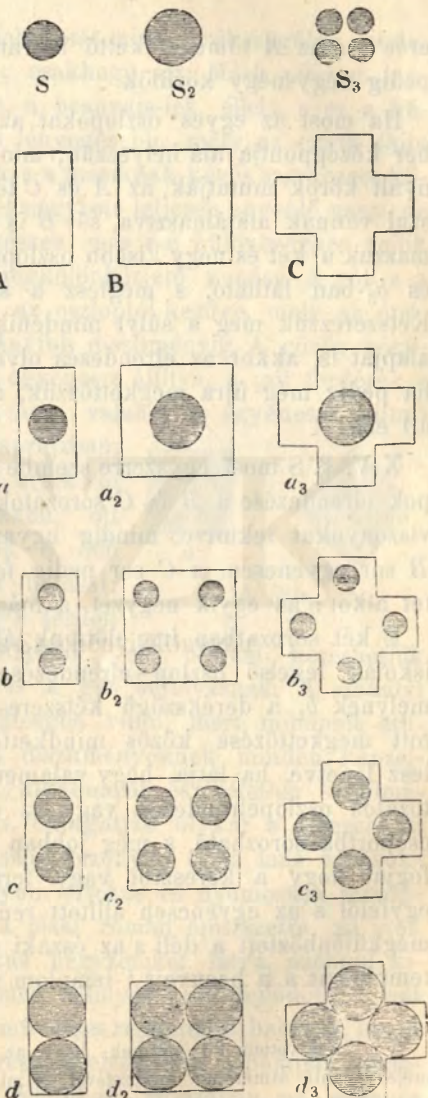
¹ Lásd Fergusson érdekes tanulmányát e tárgyról a karnak-i templom leírásánál „Principles of Beauty in Art“ cz. művének 219. lapján.

akkora téren, vagy majdnem akkorán, a minőt az az egy nagy foglalt volna el.

XIII. §. Legyen a 14. ábrában *A*, *B* és *C* három felület, melyek közül *B* és *C* egyenlő nagy, s mindkettő kétszerese *A*-nak; azután képzeljük, hogy egyenlő magasságban mind-

egyikre közös teher súlyosodik; akkor *B* is, *C* is kétakora terhet tart, mint *A*; s így, a *B* és *C* terhének tartására kétszerre erősebb oszlop kellene mint az *A*-éra.

Legyen *S* az oszlop, a mely *A*-t megbírja, *S*₂ az, a mely *B* vagy *C* terhét bírja, akkor *S* két oszlopra bontható, *S*₂ pedig négyre, miként *S*₃ mutatja, melyek mindenike egyenlő alapú és egyenlő

14. ábra.

erős¹; s az *A* tömeget kettő bátran elbirja, a *B*-t és *C*-t pedig négy-négy közülök.

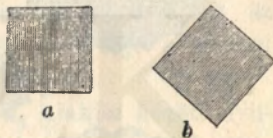
Ha most az egyes oszlopokat az általuk tartandó teher középpontja alá helyezzük, mint az *a*, *a*₂, *a*₃-beli árnyalt körök mutatják, az *A* és *C* tömegek nagyon rosszul vannak alátámasztva, sőt *B* is elégtelenül; de alkalmazzuk a két és négy kisebb oszlopot, mint *b*-ben, *b*₂-ben és *b*₃-ban látható, s meglesz a szükséges erősségük. Kétszerezük meg a súlyt mindenik fölött s az oszlopok alapját is, akkor az elrendezés olyan, mint *c*, *c*₂ *c*₃-ban; ha pedig még újra megkettőzzük, akkor a *d*, *d*₂ és *d*₃ áll elő.

XIV. §. S most egyszerre szembe tűnik, hogy az oszlopok elrendezése a *B* és *C* sorozatokban, egymáshoz való viszonyukat tekintve, mindig ugyanaz, csak ép hogy a *B* sor egyenesen, a *C* sor pedig ferdén állított négyzetet alkot: az egyik négyzet, a másik keresztalakú.

E két sorozatban íme előttünk áll a déli és az északi iskolák legelső oszlop-elrendezése; míg a *b* csoport, melynek *b*₂ a derékszögű kétszerese s *b*₃ a ferdén állított megkettőzése, közös mindkettővel. Az olvasó meglesz lepetve, ha látja, hogy valamennyi bonyolult és változatos oszlopelrendezés vagy az egyik, vagy a másik csoportba sorozható, s még jobban meglepődik, ha látni fogja, hogy a keresztbe vagy ferdén állított rendszer egyfelől s az egyenesen állított rendszer másfelől élesen megkülönbözteti a déli s az északi építészetet. Szt. Márk templomát s a beauvais-i templom hajójának és oldalha-

¹ Azt vettem föl alapnak, hogy az egyenlő magas oszlopok ereje egyenlő átmérőjük négyzetével; a mi, bár nem teljesen szabatos meghatározás, mostani célunknak teljesen megfelel.

jóinak kereszteződő boltozatát mind derékszögűleg rendezett oszlopok tartják; csak hogy szent Márk pillérei lap-pal állnak a fal felé, a beauvais-iek éllel: s ez a különbség még annál is lényegesebb, mely az egyik fajta oszlopnak síma felülete s a másiknak kévés szerkezete között van. A 15. ábra két négyszete teljesen egyenlő nagy, de kifejezésük mégis egészen más s e különbségben rejlik egyik legfinomabb megkülönböztető vonása a gót s a görög szellemnek, — az oszloptól kezdve, mely az épületet tartja, a legparányibb diszítványig. A görög négyszet előszeretettel van egyenesre állítva, a gót ferdére; s ez oly állandó vonás, hogy valahol az egyenesre állított négyszöget, akár az alaprajzban, akár a diszítványban, uralkodó elemül találjuk északon, ott legalább is sejthetjük a déli vagy görög befolyás hatását; a hol ellenben délen a ferdén

15. ábra.

állított négyszög uralkodik, ott bizvást kereshetjük további bizonyítékát is a gót befolyásnak. A szabályt azonban nem kell tulságba vinni, mert mindenik stílnél megesett, hogy a diszítványeknek minden képzelhető alakját akarták alkalmazni és véletlen körülmények egyes esetekben felforgatják olykor a megszokott rendszert; de e vonásnak bizonyító ereje más vonásokkal párhuzamban nagyon értékes és nyomozása rendkívül érdekes. Így pl. a pisai román építészetre, az ivék alá helyezett hosszúkás négyszeteket látva, azonnal kimondható, hogy lombard befolyás alatt fejlődött; a gót szellem, mely a déli művészet részleteibe behatolt, legott felismerszik rajta: keresztes elrendezés a pompás, oszlopos, román műben. Ellenben Monzában az egyenes

négyzet, mely a dóm homlokzatán uralkodik, adja meg ennek déli jellegét, holott a részletek csaknem kivétel nélkül északi gót származásra vallanak. Itt tehát északi szellemet találunk déli részletekkel. Az oszlop-teher keresztalakú körvonaláról, a mely az északi művészetnek még biztosabb ismertető jele, a XXVIII. fejezetben több mondani valónk is lesz; ezúttal a csoportosított

16. ábra.

oszlopok alakjának némely egyéb módosulatáról kell szólnunk, a melyek úgy délen, mint északon végtelen változatosságnak válnak forrásaivá.

XV. §. 1.) Ha a 14. ábra d_3 csoportját terhe alól kivesszük és közepét kitöltik. négytagúvá lesz és leggyakoribb alakjában oly oszlop-családot képvisel, melynek alapjai leveles idomok: három, négy, ötlevelűek; a három levelűre példa a II. tábla 3. ábrája, a velencei Fraritemplomból; a négylevelűre ugyanott a 8. ábra,

Salisburyból. A gót építészetben azonban e család oszlopaiból ritkán találni soklevelűeket, minthogy a soklevelű oszlop ritkán igazi oszlopcsoport, hanem inkább csatornázott, zömök pillér. E család képviselői gyanánt az Alpeseokról északra a négylevelű oszlop, délre az egyiptomi soklevelű oszlop tekinthető, mely a *b* általános typust megközelíti. (16. ábra.)

XVI. §. E nagy családdal merőben ellenkezik a másik, melynek oszlopai hosszukban nem bordázottak, hanem homorún vannak barázdolva; csakhogy ezek a szó szoros értelmében véve, nem is oszlopcsoportok, hanem tulajdonképen a diszített pillérek közé tartoznak; itt csak azért kellett őket megemlítenünk, hogy ellentétüket a tagozott rendszerrel kimutassuk. Legegyszerűbb alakjukban, (16. ábra, *c*) nem is alkalmazzák őket a kifejtett építési stílekben, mert gyöngék és véznák; de megközelítésük találkozik a késői gótikában, pl. az orleansi silány székesegyházban s a mostani divatos öntöttvas oszlopkon. Tökéletesen kifejlődött alakjukban adják a görög dórt, 16. ábra *a*, és fel-feltünedeznek a román s az olasz gót stíl szeszélyeiben; a 16. ábra *d*-je a monzai dómból való.

XVII. §. 2.) A 14. ábra c_3 és d_3 alakjai között nyilván lehetséges még egy elrendezés, minőt a II. tábla 6. rajza mutat: egy közbenső oszlop négy külső közé állítva. E közbenső oszlop a rányomuló teherhez képest mind vastagabbá válhatik. Ha a külső oszlopok is egyenlő arányban vastagodnak, akkor az alak változatlan marad; de ha azok vastagsága nem növekedik, a közbenső oszlop, vagy kiszorítja, vagy fokozatosan felszívja őket (II. tábla, 4. ábra). Ha kiszorulnak, a középső oszlop növekedése egyre messzebb tolja őket egymástól s akkor az üres közökbe mások állíthatók; ezeknek alapjuk egy központi kör, körülötte egyre sokasodó apró körök sora (II. tábla, 10. ábra); maguk a fiókoszlopok is különböző nagyságúak s a főoszloptól olykor el is válnak. Képzeljük azonban őket a középponttól bármily távol, helyükhöz szegezve, míg a középső oszlop egyre gyarapodik: fokozatosan beleolvadnak, egyre

bonyolultabb szerkezeteket alkotva (II. tábla 4. sz.) A változatok száma tehát végtelen, még ha a középső oszlopot mindig hengernek vesszük is, csakhogy a középső maga is lehet minden képzelhető alakú, (négytagú vagy soklevelű körskörül, mélyedéseiben és sarkai előtt álló fiókoszlopokkal, minden képzelhető viszonyban), s így a változatok száma végtelenül sokszorozódik. (II. tábla. 8. sz). E végtelen sokféleségben az építőnek szabad a vásár, ez egy általános megjegyzéssel: hogy az ily pillérek egész ereje először is attól függvén, hogy bölcsen alkalmazkodjanak a rájuk nyomuló teherhez; másodsor attól, hogy összhangban működjenek s egyik se hagyja cserben a többit, talán valamennyi vesztére: sohase sokszorosítsa az oszlopot, ha a fölējük nyomuló tagok sokszorozódása ezt meg nem követeli¹ és sokszorozott csoportjában lehetőleg kerülje a nagy középső oszlop s a fiókoszlopok között való feltűnő távolságot; mert ha így van, a fiókoszlopok mind haszontalanoknak tűnnek fel, vagy a mi még ennél is rosszabb: úgy látszik, mintha befognák vagy kalitkába zárnák azt az egy nagyot; úgy állnak ekkor, mint törékeny henger körül valami vasrudak — végzetes hiba ez Westminster-Abbey pilléreiben; s csekélyebb mértékben a bourgeois-i székesegyház nemes stílú hajójában is.

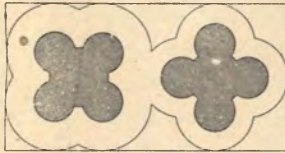
XVIII. §. De a míg oszlopainkat ilykép osztályozgattuk vagy csoportosítgattuk, mennyire tarthatták meg hajlott vagy vékonyodó körrajzukat? Valamíg tisztán különváltak és egyenlők, noha szorosán egymáshoz

¹ Mennyire korlátolja e föltétel a csoportos oszlopok rendszerét, látni fogjuk. De az olvasó ne feledje, hogy ezúttal csak elméletileg okoskodunk az oszlopok felől.

II.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

Országos Széchényi Könyvtár

11

12

13

14

15

16

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

simulnak, az önálló görbület nyilván megmaradhat. De éppoly világos, hogy, a mint egyszer úgy egymáshoz szorulnak, hogy tövük összeér, míg felül szétválnak: egyetlen repedezett oszlopnak tűnnek fel. Ezért valamennyi szorosán álló csoportnál, főkép ha a fiókoszlopok öreg középső oszlop körül sorakoznak, le kell mondani az elvékonyításról; s ezt nincs is miért bánni, mert hiszen az elvékonyítás elővigyázatból történt — a megdülésre vagy a szállásra való tekintetből — a mi a csoport egyes tagjaira nézve most már ki van zárva. Ha a szerkezet egyáltalán biztos, nyilván pontosabban és szilárdabbra dolgozandó ki, ha támaszai ily kényesen vannak rendezve, mintsem a fenti elővigyázati rendszabály mellett lehetne. A csoportos oszlopok ezért csaknem mindig függőlegesek; és az olvasó előre láthatja, hogy ama két stíl, melynek különbözőségét úgy állapítottuk meg, hogy egyikhez a függőleges vakolt oszlopok, másikkhoz a vékonyuló monolithek tartoznak, épp így külön válik, ha csoportban alkalmazzák őket. Valószínű, hogy a csoportosítás eszméjét — bár mástól vette át — az egyik elfogadja és keresztülviszi, míg a másik csak félve alkalmazza; s hogy fogunk találni egyfelől apró kövekből rakott, nagypilléres épületeket vagy sokszorosan összetett, csoportos pilléreket, másfelől többé-kevésbé szabályos sorát a terméskő-oszlopnak, melyeknek mindenike független a többitől.

XIX. §. Továbbá, ha egyszer az oszlopok csoportosítását megengedtük, valószínű, hogy az ily elrendezést teljessége és pompája kedvéssé tenné a szemnek és gyakori, sőt felesleges alkalmazására is csábítna; úgy, hogy éppoly súly alá is, melyet egyetlen oszlop megbírna, szívesebben állítanának négyet, ötöt; s ha az illető országban termő kőnek — melynek törmelék-természete elő-

ször tette szükségessé a nagy pillérek építését és tagozását — oly rétegeire bukkannának, melyek a vékony oszlopot kiadják, a csoportosított szerkezet alkalmazását a szerkezet kényelmessége és erőssége ép úgy igazolná, mint kecsessége. A tény azonban az, hogy a csoportosított stílnak egyik főoka mindig a sokszorozódott vonalak bűbája volt; s hogy, mióta a csoportosított pilléreket azért alkalmazzák, hogy az igen vékony monolitheknek hasznukat vehessék, az ily pillérek leggyakoribb formája a tömör ízelt oszlop, melynek minden íze külön van a kívánt csoport körrajza szerint kifaragva.

XX. §. Eddig azt tettük fel, hogy minden csoportos vagy kevés oszlop különálló oszlopok valóságos együvé állításának eredménye, vagy kifejezése. Ez azonban nincs mindig így; mert némely oszlopkéve alig egyéb egyetlen bordázott, tömör pillérnél, s alakja voltaképp nem egyéb, mint az eredeti egyes pillér hosszanti bordáinak vagy barázdáinak kifejlesztése. Az ily hornyoltság vagy barázdoltság merőben diszítő vonás s így, a diszítményekről szóló fejezetben lesz róla szó.

XXI. §. Az olvasó előtt egy szempillantásra nyilvánvaló lehet, hogy e csoportos elrendezések bármelyikének hasznavehetősége okvetlen az oszlopok viszonylagos rövidségétől függ s hogy, ha az egész pillér oly magas, hogy vékonyabb tagjai csupa kőléczzé vagy kőrúddá válnak, ama vékony részeket nem lehet jelentékeny súllyal terhelni. S tényleg úgyis van, hogy az igen bonyolult gót elrendezésekben, ha a pillér nagy s fiókoszlopai nem függnék igazán össze vele, nincs is semmi igazi teendőjük, s mind bátran elszedhetnék őket, a nélkül, hogy az épületben hiba esnék. Puszta *kifejezései* azok egy hatalmas, erős rendszernek, s az épületben azok, a mit

gyakran találni az állati szervezetben : csontok vagy csontnyujtványok, a melyek az illető állatban — életműködései szempontjából — haszontalanok, kevésbé is fejlődtek ki; de világosan léteznek és a csontváz megfelelő helyén képviselik — a szervezet teljessége végett — azt a többnyire hasznos csontot, mely valamennyi állatnak, vagy talán csak a maga nemebelieknek a csontvázában mindig megvan.

XXII. §. Továbbá, minthogy ily fiókoszlopnak való, elegendően hosszú követ nem egykönnyen találnak (különösen, minthogy a réteges követ rétegeivel fölfelé állítani mindig veszedelmes): gyakran két-három rövid oszlopból alkotják őket s hogy a szemsértő ízületet elrejtsek, lapos követ illesztnek közéjük, melynek kari-máját körül rovátkosra faragják, hogy azt vélje a néző, gyűrűje az oszlopnak. S most figyeljünk: a pillér a fal összpontosításából lett; az alap az alapból, az oszloptörzs a falból, tehát az oszlopgyűrű is a választó párkányból; ha ez világosan ki van fejezve, ha az oszlopgyűrűk csakugyan megfelelnek a fal választó párkányainak, akkor teljesen megengedhetők, sőt szépek is; ellenkező esetben ha pl. — miként Westminster Abbey oszlopain — folytatólagos vonalakat szakítanak meg, siralmas toldás-foldás az egész; még jobban sértik a szemet, mióta a gázt feltalálták, mert veszedelmesen hasonlítanak a gázvezető csövek bütykeihez. Pl. a min az ember a „*Poets borner*“¹ felől lép be a templomba, két ólomesövet lát bütyköstül, tölesérestől, melyek világra olyanok, mintha oszlopgyűrű és oszlopfő volnának és nagyon tiszteletlenül mímelik a templom belső oszlopait.

Idáig az oszlopszerkezet valószínű feltételeit pusztán

¹ Magyarul: *Köttők zugja*, a hol az angol irodalom legkiválóbb képviselői vannak eltemetve.

elméletileg tárgyaljuk; most a tények tanúságát fogom röviden az olvasó elé állítani, a multból és a jelenből.

XXIII. §. A legkorábbi és legnagyobbszerű oszlopos építészetben, a melyet ismerünk, az egyiptomiban, nincs a szó szoros értelmében vett csoportos szerkezet, hanem vagy egyes, síma oszlopok, vagy dúsan barázdoltak és bordáztattak, melyek egy, sok oszlopból álló köteg külső színészét utánozzák, a mely arra való, hogy egységes tömeget hordozzon. Azok valóban nem is egyebek, mint nád vagy lótoszkozégek utánzatai: ¹ de ezekben az oszlopokban a csoportnak csak az eszméje van meg, nem pedig tényleges cselekvése vagy szerkezete; ép oly erős és egyszerű oszlopok ezek is, mint a símák, s csak díszítésük módjánál fogva mutatják a gazdag, összetett elrendezés képét.

XXIV. §. Ezután következik a görög oszlop, a mely csekélyebb méretű, nem emlékeztet s nem is akar emlékeztetni az összetett szerkezetre, úgynevezett hornyoltsága nem lévén egyéb külső dísznél.

XXV. §. Az oszlop tulajdonkép feltétlenül egyedül áll a román és bizanci stílusban is. Ámde az igazi csoportosítás a keresztény építészetben már megkezdődik, mikor párosával állították fel az oszlopokat, mindeniknek meglévén a maga külön feladata; azután hármával, négyével, mindeniknek kiszabván külön feladatát; azután a tagok száma — oly sorrendben, mint azt fentebb elméletileg kifejtettük — egyre szaporodik, míg valamennyi egyetlen tömegbe nem olvad; s végre készen áll a látszólag harmincz, negyven, ötven, sőt több tagból is álló pillér. E pillér, szolgálatát tekintve, ép oly egyes oszlop, mint az ó-egyiptomi;

¹ Az oszlopföket az illető virágok alkotják, vagy annak a kifejezései, hogy a köteg felső vége a vállkő súlya alatt behorpad és kidudorodik.

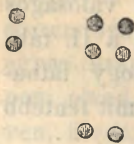
de annyiban különbözik tőle, hogy akárhány tagja van is, mindegyiknek megvan a maga külön tartani valója: egy darabka ívborda vagy tető; s így a nagy keresztény igazság az egyéni lélek külön feladatáról, a keresztény oszlopban meg van érzékitve; a tömeg szolgáltsága pedig, mely szolgáltság Hám fiaitól elválaszthatatlan, szintén megvan érzékitve az ó-egyiptomi oszlopban, mely a folyambeli nádköteghez hasonló erejével — a mint a sivatag homokja romjait belepi — mintha azért volna odaállítva, hogy örökké arra emlékeztessen, mi vég vár a gonoszok egyesülésére: „Felnőhet-e a szittyó sár nélkül, vagy a sárga liliom víz nélkül? — Olyan mindazok élte, a kik Istenről elfelejtkeznek; és a képmutatók reménye füstbe fog menni“.

XXVI. §. Sziveskedjék az olvasó a három rendszer megkülönböztetését eszében tartani: az egyiptomi rendszer — látszólagos köteg egyetlen oszlopfőt s egyetlen súlyt tartva; a görög és római rendszer — egyes oszlop, egyes súly; a gót rendszer — megosztott oszlop megosztott súly, eleinte tényleg és egyszerűn tagozva, végre látszólag és végtelenül eloszolva; úgy, hogy a teljesen kifejlett gót oszlop visszatérés az egyiptomihoz, csak hogy egyikén a súly osztatlan, a másikon osztott.

XXVII. §. A gót oszlopban az átmenet a valóságos csoportról a látszólagosra rendkívül érdekes; a II. táblán az oszlopmetszeteket összegyűjtöttem. hogy láthatóvá tegyem és példával világosítsam meg, a mit fentebb általánosan megállapítottunk.¹

¹ Nem kínlódtam azzal, hogy ez ábrák bonyolult oszlopaikat feltétlen pontossággal rajzoljam; azok így is teljesen megfelelnek céljuknak; közülök azok, melyekről bővebben lesz szó, az illető fejezetekhez nagyobb arányban is mellékelve lesznek.

1. A legkorábbi, a leggyakoribb s talán a legszebbik is valamennyi csoport közt egyszersmind a legegyszerűbb is: a b vagy c (14. ábra) alakban rendezett páros oszlop, mely hosszúkás terhet tart s a még régebbi a (14. ábra) elrendezést pótolja. A XVII. táblán (XXVII. fejj.) három példája van az átmenetnek: egyik balra, fent, a legkorábbi egyoszlopos elrendezés, mely a kezdetleges román ablakokban állandó, olykép, hogy a fal vastagságának tartására nagy, kalapácsforma oszlopfő van alkalmazva. Ezt mihamar páros oszloppal helyettesítették, a milyen jobbra látható — nagyon korai példa a veronai dóm keresztfolyosójából. Legalul van egy remekbe dolgozott példa a veronai San Zenóból, hol a csoport kétszeresen összetett, két oszlop lévén alkalmazva, mindenik négy-négy tagú. Azonban úgy a déli, mint az északi gótban — de többnyire csak a koraiban — leggyakoribb az egyszerű ikeroszlop; sűrűn látni a keresztfolyosókban s különös példáját mutatja a mont-st.-micheli-zárda Normandiában, hol kisdud vak-arkád húzódik az oszloppárok közt — egy parányi szárny. Nagyszerű méretben, de hibás arányok mellett alkalmazták e csoportot a coutances-i székesegyház apsisának főpilléreiben, oly célzattal, hogy egyik oszlopot a másikkal elfödjék, hogy a hajóban levő szemlélőnek úgy tűnjék fel, mintha az apsist rendkívüli karesú egyes oszlopok tartanák. A törekvés okatlan s az eredmény ki nem elégítő.

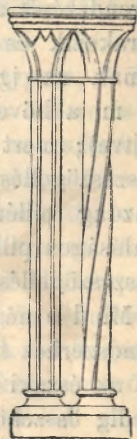

17. ábra.

XXVIII. §. 2. Ha ez oszloppárok közel jutnak egymáshoz, a mint az összeszőgelleseknél sűrűn megesik, (17. ábra), akkor négyes csoport keletkezik (b_2 14. ábra), melyet a lombard szobrászok kiválóan kedveltek; s az ily oszlopot közé-

pütt rendszeren bogra kötött övvel fűzték össze, mint a comói Brolettón (V. tábla), a luccai San Michele sarkán (XXI. tábla) és a San Marco mellvédjén látható. E csoportot azonban nagy arányban alkalmazva nem láttam sehol.¹

XXIX. §. 3. Ily csoportokból állanak — csakhogy középpütt egy kis négyszöggel megerősítve — az imént említett San Zeno oszlopai, melyek a legérdekesebb dolgok közül valók, miket Olaszországban láttam. A 18. ábrában teljes elrendezésüket adom. Mindkét oszlop átmetszete ugyanaz, csakhogy az egyik fölfelé egy felet csavarodik, a mitől körrajza kecses csigavonallá válik. Alapjaik terve az oszloptalppal együtt a II. tábla 2. száma alatt látható; ezt jól figyeljük meg, mert rövid foglalatja mindannak, a mit fönnebb a ferdén állított s az egyenes négyszetről elmondtunk. Azt állítottuk, hogy a ferdén álló négyszet északé, az egyenesen álló délé; itt az északi lombardot látjuk otthonossá válva Olaszországban, s lám, a ferde, sőt a négylevelű is egyesülve van; ám összezavarva nincsenek, de kőlap kapcsolja a kettőt egybe, mint a XVII. műlapon, az oszlopfők között látni.

18. ábra.

4. Ezek mellett figyeljük meg a II. tábla 5. és 6. öt-öt tagú csoportját, miknek egyike egyenes, másik a keresztés állású. Mindkettő felső emeletből való: a ferde állású a salisbury-i triforiumból, az egyenes a velencei San Marco homlokzatának felső sorából.²

¹ A legnagyobbak, a melyekre emlékezem, síremléket tartanak a veronai San Zenóban: piros márványból valók és magasságuk 10—12 láb.

² Ez utóbbinak hatása a VI. műlapon látható.

XXX. §. A II. táblán a fiókoszlopos elrendezésnek négy példája van a törzsalakok körül csoportosítva, valamennyi északi gót. A 4. az amiensi-i székesegyházból, a 7. a lyoniból (a hajópillérből), a 8. a salisbury-iból a 10. a dijoni Miasszonyunk temploma bejáratából, melynek háromféle rendű fiókoszlopa van; a 9. ugyanonnan való, s a templom-bejáratok között levő egyik pillér elrendezését ábrázolja. E pillér köré négyféle fiókoszlop sorakozik és érdekes példája az építők fogalomzavarának az igazi pillér s az ajtó- és ablakfél felől (a mi a következő XXXI. szakaszban bővebben ki lesz fejtve); mert e 9. sz., mely voltaképp csak két ajtófél összeszőgellése, úgy van kezelve, mint valami önálló, gazdag pillér, az alatta lévő 12. sz. pedig, a mely valóságos pillérnek a fele, úgy, mintha csupán ajtófelek összeszőgellése volna.

Mind e négy példa a ferdén állított, vagyis északi rendszerhez tartozik; az érdekes háromlevelű alap a déli és az északi között áll; a 2. sz. páros, négytagú csoport pedig összeköti őket. A háromlevelű a velencei Frariból való és gazdag bizanczi oszlopfőt visel — azt hiszem, gót mesterek utánozták benne a bizanczi művészeket; az 1. sz. egybevetendő vele, mint a keresztiesen tagozott oszlopnak egyik legkorábbi példája, a milánói San Ambrogio atriumából. A 13. a paviai San Michelének hajó-pillére, mely ugyanazt az elrendezést tökéletesebben kifejlesztve mutatja. A 11. egy másik hajópilléré, Vienneből, a Rhône mellől; ennek román származása sokkal világosabb, mert a lapos falpillér a fal mellé van állítva, hornyolt is, mint az antik oszlopok. A 12. sz. a keresztbe állított pillérnek legnagyobb szerű kifejldése, a mit valaha láttam: a bourges-i székesegyház nagy nyugati

pillérének fele, oldalainak hossza 8—8 láb, (összesen tehát 32), zegzugaiban fiókoszlopok vannak.¹ A 15. alul a rouen-i székesegyház egyik fél hajópillére, mutatván, mily módon olvasztották egybe végtelenül bonyolult összetételben az oly elrendezéseket, a minők a dijoni (9) s a bourges-i (12, bonyolultnak az arány s a vetület szabálytalansága miatt mondom, mert különben valamennyi könnyen felbontható a tetőbordákkal összefüggő, egyszerű rendszerekre.) E rouen-i pillér a jóra való gót építkezés utolsó elrendezésének typusa, ettől kezdve az apró oszlopok kezdik elveszíteni a formáságot s vékony léczekbe és gerinczekbe sorvadnak, melyek egyszersmind kijebb nyulakodnak, nyelvyszerű bevágásokkal, mint a *Seven Lamps*-ben megírtam. Itt csupán egy tagját adtam e családnak, jelentéktelent, de eléggé jellemzőt (16) a falaise-i St. Gervaisból. E templomhajó egyik oldala norman, a másik *flamboyant* s a 14. és 16. oszlop szemben áll egymással. A késői gót oszlopok csapongásait tovább követni hiába lenne; merő finom, éles metszésű csöves barázdák halmazáivá válnak, alapjaik csodálatos bonyolult módon folyva egybe, míg oszlopfőik elvékonyodnak és elenyésznek. Némelyik közülök, sarokléczeknek gazdagságánál fogva, beryll-kristályhoz hasonló, igazán hatalmas és nagyszerű; mások gyöngék, véznák, ridegek, de annál gazdagabb és merészebb a diszítésük. Sokáig volt eszemben, hogy kiokoskodjam e francia *flamboyant* stíl teljes összhangját, hogy megállapítsam typusait és erejének mibenlétét.

¹ E keresztres rendszer teljes kifejlődését a boltozati bordákkal való összefüggésben igen világosan magyarázta meg Willis tanár (A középkor építészete IV. fejj.) s ezt nagyon ajánlhatom minden érdeklődőnek átolvasásra. Én beértem azzal, hogy az oszlopalak elvont eszméjét kifejtsem.

De ez a vizsgálódás mostani célunktól merőben idegen; így hát a flamboyant-t elhagyva, visszatérünk a falaisei templom fiókhajójának norman oldalához és abban állapodunk meg, hogy jövőre mindeféle oszlopnak, melylyel mi parancsolunk, megengedjük — akár ember, város volna — hogy csoportokba verődjék vagy kévébe simuljon; de azt soha, hogy alaktalan halmazok tömegébe olvadjon.

IX. FEJEZET.

Az oszlopfő.

I. §. Az olvasó szives lesz visszaemlékezni arra, a mit a VII. fejezet V. §-ában mondtunk, hogy a falpárkány, ha felszabdalják és összerakják, oszlopfővé válik. Kövesük hát átalakulásában.

Természetes, hogy a párkánynak legegyszerűbb, azaz törzsalakját kell vennünk (lásd fent, 5. ábra, *a*). Abból *X*-et és *Y*-t kiveszszük, s természetesen, ezeket is összerakjuk, mint *Xb*-t és *Yb*-t a VII. fejezetben. Pillantsunk vissza a VII. fejezet X. §-ára, fussuk azt át még egyszer; azután tegyük *X*-et és *Y*-t *Xb* és *Yb* helyébe; olvassunk alap helyett főt; s minthogy mondtuk, hogy az oszlopfő az oszlopnak a keze, ép úgy, mint az alap a lába: lábujj helyett is ujjat olvassunk; s a 12. ábrát úgy, a mint van, mindenestül fordítsuk alapjával felfelé. Akkor a 12. ábra *h*-jában kész a legjobb oszlopfő, a mint előbb a legjobb talp volt.

II. §. Ilykép tiszta fogalmunk lesz az oszloptalp s az oszlopfő között való megegyezésről; további vizsgálódásunk csupán a közöttük levő eltérésekre szorítkozik.

Az olvasónak okvetlen észre kellett vennie, hogy ha a 12. ábrát fölfelé fordítjuk, az Y fedőkő az X tartókőnek nagyon is nehéz; s hogy a párkány oldalképének arányai (5. ábra, a) egészen másfélék. Ennek az igazságát egyszerűben megérzi, ha meggondolja, hogy a 12. ábrában a lejtős résznek az a feladata, hogy az oszlopot a *félrecsusamlástól, támasz gyanánt, megóvja*; holott a párkány s az oszlopfő *teherhordásra* van hivatva. A lejtő nyomása tehát egyik esetben oldalagos, a másikban fölfelétartó.

III. §. Ennélfogva veszszük a 12. ábra e és h alakját és megteszszük rajtuk a szükséges változtatást, a mint őket felfordítjuk; most már egészen az a párkány oldalélét vévén mintának, mely törzsalakja minden párkánynak: keletkezik a és b a 19. ábrában.

Az olvasó úgy találja, hogy mind a kettő meglehetősen otromba; magam is úgy vélem; és jókorát kell változtatnunk rajtuk, mielőtt elkészülnének. Az a nyilván az esetlenebb — akár egy darab téglá valami virágcserepen. Mindamellett valamennyi oszlopfőnek ez a törzse, ez lévén legegyszerűbb módja a törzspárkányalak összpontosításának. De megfigyelendő, hogy itt az oszloptörzs önkényesen van karcsúnak véve, a végből, hogy a lejtős kőnek a felső kőhöz s az oszlopszárhoz való viszonya világosabban kitűnjék. Az oszlopnak e nagy karcsúsága azonban nem férne meg az a alatti elrendezés szépségével és hasznavehetőségével, ha azt tényleg meg akarnák valósítani (miként látni fogjuk); de megfér annak, mint valamennyi lehetséges oszlopfő képviselőjének, törzsökös jellegével; sőt téglá és virágcserep kinézése sem vész kárba, a mennyiben az olvasót a korinthusi oszlopfő eredetére emlékezteti. A párkány

tagjait, miket eddig *X*-nek és *Y*-nak neveztünk, most, hogy az oszlopfőt alkotják, máskép kell elneveznünk; a lejtős követ az oszlop *kelyhé*-nek hívják, a rajta nyugvót *vállkő*-nek vagy *abacus*-nak.¹

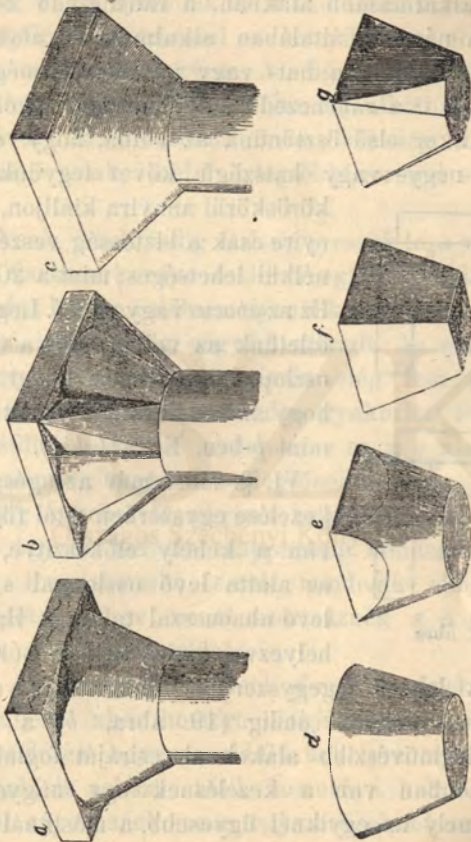
IV. §. Az az alap-alak (a 12. ábra *e*-je), mely az oszlopfő *e* legelső *a* alakjának megfelel, mint mondók, csak azért volt kifogásolható, mert nem látszott eléggé biztosnak; s a sarkantyút mintegy a szilárdság zálogáuladtuk hozzá, a szem kedvéért. De már az *a* abacusának kirúgó szögletei *tényleg* nem biztosak: ha nagy súlyt raknak rájuk, letörhetnek. Az alak rútságának ez a főoka; s a *b*-ben alkalmazott sarkantyúk a látszólagos szilárdságnak nem pusztá zálogai, de nagyon komoly gyakorlati hasznuk is van, mert az abacus sarkait tartják. Ha a tartalék még *e* sarkantyúval se látszik elegendőnek, akkor még a kehely *s* a sarkantyú közötti réseket is betömhettjük, s így áll elő a *c* alak.

Így tehát *a*, noha az oszlopfőknek törzsalakja és csírája, magában, némely különös esetet kivéve, rúd és nem biztos; *b* első typusa az oly oszlopfőnek mely könnyű terhet hord; *c* azoké, a melyek roppant súlyokat tartanak.

V. §. Mindamelletttől félek, hogy az olvasó azt hiszi, kissé elsieti a dolgot s talán nincs kedvére, hogy ráerőszakolják az oszlopfőnek a párkányból való kifejlődését; inkább külön fejet gondolna ki pusztán az oszlop számára, a melynek a párkányhoz semmi köze. Jó; hát próbáljuk meg így is; az eredmény ugyanaz lesz.

¹ „Az abacus deszkát vagy eserélapot jelent: szeretném, ha volna jó angol szó helyette, de attól félek, hogy a helyettesítés nem lehetséges, a mesterszó régtől fogva meg lévén állapítva s az olvasónak kényelmesebb lesz a latinnal megbarátkoznia“. — Eddig a szerző megjegyzése. A magyar *vállkő* azonban az *abacus* szó használatát teljesen feleslegessé teszi. Ford.

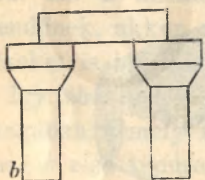
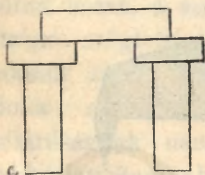
Emlékezzünk: az oszlopnak ugyanazt a terhet kell tartania, melyet a hosszan nyúló fal tartott volna, a mely

19. ábra.

oszlopokká összpontosult; alkalmasabb alakjánál és jobb anyagánál fogva teheti is; s nagyobb súlyt megbír, mint a minőnek viselésére felső részének területe alkal-

mas. Első dolgunk tehát az lesz, hogy e felületet, a mennyire lehetséges, kiterjesszük, még pedig a kör-alaknál alkalmasabb alakban, a ránehezedő kövek tartására. A négyzet általában alkalmasabb alak a többinél; de olykor a hat- vagy nyolcszög még czélszerűbb, ha t. i. a ránehezedő súly hat vagy nyolcz részre oszlik. Akkor első ösztönünk az volna, hogy az oszlop tetejébe négy- vagy hatszögű követ tegyünk, a mely

20. ábra.

köröskörül annyira kiálljon, a mennyire csak a biztosság veszélyeztetése nélkül lehetséges; mint a 20. ábrán *a*. Ez az *abacus* vagy *vállkő*. Legközelebbi ötletünk az volna, hogy a vállkő s az oszlop közé kúpos követ állítsunk, hogy az annak külső szélét is tartsa, mint *b*-ben. Ez a *kehely*.

VI. §. Most már az egész oszlopfő kezelése egyszerűen attól függ, mikép van a kehely előkészítve, hogy az az alatta levő oszloppal s a fölötte levő abacusszal találjon. Ha úgy van helyezve, mint *a*-ban (19. ábra),

akkor a lehető legegyszerűbb alakot adja; a sarkantyúk hozzáadásával pedig (19. ábra, *b*) a leggazdagabb s legművészibb alakoknak csiráját foglalja magában; azonban van a kezelésnek egy nagyon fontos módja, mely az egyiknél ügyesebb, a másiknál kevésbé fáradságos: t. i. a kehely lecsonkítása.

VII. §. Legyen a 19. ábrában *d* és *f* két kehely: *d* csonka kúp (felfordított czukorsüveg, melynek a hegyes vége le van csapva), *f* pedig négyoldalú csonka gúla. Ha a vállkő négyzetes, *d* az oszlophoz talál azon-

nal, és a vállkőhöz kell hozzáfarni; f ellenben a vállkőhöz illik, és hozzáidomítani az oszlophoz kell.

Véssünk vagy nyessünk le d szélesebbik végéből — négy függőleges metszéssel — annyit, hogy felső lapja szabályos négyszög legyen. A függélyes metszetek a kúp oldalain sajátságos görbületeket alkotnak, miknek vizsgálatával az olvasónak nem szükség vesződnie, s kész az e alak, mely a legtöbb norman oszlopnak gyökere.

A másíknak, f -nek pedig sarkait nyessük le, a csonkítást a négyzet sarkain kezdve és lefelé egyre szélesítve, úgy, hogy a g alak legyen belőle, melyen a kehely alapja nyolczszög, felső lapja pedig négyzet maradt. Az alapnyolczszögön egy könnyed kanyarítás elég lesz a szögek lesimitására s akkor az minden gyakorlati feladathoz eléggé ráillik a kerek oszlopra, s ez a g alak törzse csaknem minden lombard oszlopfőnek.

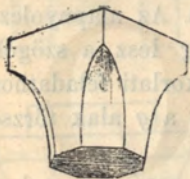
Ha pedig a kehelyfő négyzet helyett hat vagy nyolczszögű, ép úgy le kellene csappantani mindenik sarkát; csakhogy, természetesen, e -nek mindenik oldalán hat, vagyis nyolcz görbe vonal származnék s a g alapon tizenkét vagy tizenhat oldal.

VIII. §. Az e és g csonkítások d -nek és f -nek nyilván akár domború, akár homorú alakjában végrehajthatók, de e -t rendszeren egyenes oldalú kehelyre alkalmazzák, s a g csonkítás sokszor válik homorúvá, holott a kehely megmarad egyenesnek, azon egyszerű okból, mert g -ben a szögek csúcsa, minthogy a kő könnyen törik, bajosan véshető, s így ezt rendszeren úgy kerülük el, hogy a csonkítást valamivel alább kezdik a kehely szélénél, s a helyett a bevágást veszik mélyebbre, miként a 21. ábrán látható. Ez a San-Marco mellvéd-oszlopainak a

tényleges alakjuk : törzsöke valamennyi arab-bizanczi oszlopfőnek s a világ valamennyi olyan legszebb oszlopfőjének, melynek az a feladata, hogy könnyűséget fejezzen ki.

IX. §. Idáig teljesen arra a feltevésre építettünk, hogy a párkány, a mely oszlopfővé összpontosult, az 5. ábrabeli *a* törzspárikány volt. De emlékezzünk : a VI. fejelet VI. §-ban meg volt említve, hogy ez a párikány a délies építkezésre jellemző, mert északon eresz alakot vesz fel.

Ennek megfelelőleg, északon az összpontosított eresz sajátos északi oszlopfőt alkot, melyet rendszeren *korai angol-nak*¹ neveznek, minthogy főképp e stílusban alkalmazták.

21. ábra.

Nem lett volna ebben semmi képtelenség, ha az oszlop mindig ki volna téve az idő viszontagságainak ; de hiszen a gót szerkezet legfontosabb oszlopai mindig az épület belsejében vannak. Ezeknek ereszes oszlopfői tehát szükségtelenek s így nevetségesek.

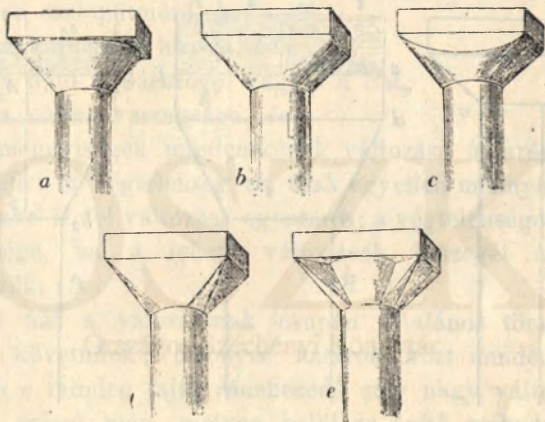
X. §. De még rosszabbak, mint a mily szükségtelenek. Az eresz széle alulról fel van nyesve ; nincs benne teherbírás, s így az oszlopfő a saját kötelességének sem képes eleget tenni ; ezenkívül a felnyesett körrajz semmiféle tisztán látható díszítményt nem enged ; ezért teljesen kopaszon hagyják s úgy néz ki, mintha esztergályozva volna. A korai angol oszlopfőben tehát megvan mind a három hiba, a mi szerkezetben meg lehet : 1. nem felel meg a tulajdon czéljának, hogy terhet bírjon ;

¹ 19. Függelék : «Korai angol oszlopfők».

2. oly czélra van alkalmassá téve, a melynek megfelelni soha sincs alkalma: hogy az esőt távol tartsa; 3. nem lehet diszíteni.

A korai angol oszlopfő ennél fogva háromszorosan durva barbarizmus, s ezért a különben igen nemes stílust, a melynek alkotórésze, másodrangúvá süllyeszti.

XI. §. Elhagyva ennél fogva a korai angol oszlopfőt, mint a melynek rendszerünkben nem jut hely, rendez-

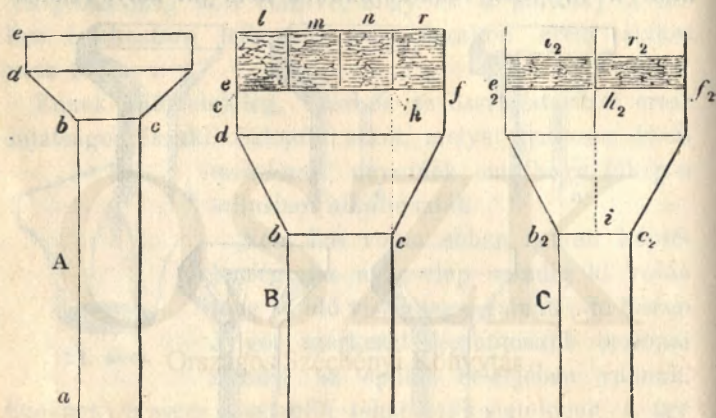

22. ábra.

zük még egyszer azokat az alakokat, melyek törvény szerint fejlődtek, s melyek ennél fogva tárgyai lehetnek a diszítésnek is. A 19. ábra *a*, *b* és *c* alakjaihoz hozzá kell adnunk ugyanezen ábra két legegyszerűbb, csonkított alakját, természetesen följük helyezve vállköveiket is, (mert hisz' eddig csak kelyheik körrajzát vizsgáltuk) s készen áll előttünk a 22. ábra öt alakja, melyek törzsökét alkotják valamennyi létező vagy lehetséges jóra való oszlopfőnek, s melyeknek ezernyi ezer, véghe-

tetlen számú változatai mind körvonalalaikban alkalmazott különféle görbületekből, s az ily görbületekre alkalmazott disztó rendszerekből erednek.

XII. §. Van azonban a változatosságnak egy ép oly végtelen neme, mely magukban e törzsalakokban lehetséges, mielőtt azok görbületeiket vagy disztításukat elnyernék. Az oszlopfő különböző vonalai s az oszlop

23. ábra.

közt fennálló arány változatossága ez. Ez pedig oly szerkezeti kérdés, melyet itt lehetőleg ki kell meritenünk.

XIII. §. Az ötféle oszlopfő méltán megkülönböztetett öt rendet alkot (mely felosztás azonban nagyban különbözik a közkeletű ötös felosztástól). Mind az öt ábrázolható ugyanazzal az oldalmetszettel: 22. ábra; a , b , d , e oldalukon, c szögein keresztül, átlósan vont metszéssel. Ez oldalmetszetet helyezzük valamely oszlop tetejébe (A, 23. ábra), mely oszlopot, nagyobb egyszerű-

ség kedvéért, tövétől-hegyéig egyenlő átmérőjűnek vesz-
szük; azonban e legegyszerűbb esetben is ötféle meny-
nyiség állítható egymással aránybeli összefüggésbe,
melyek közül kettő-kettő, vagy három-három, vagy négy-
négy, vagy valamennyi változó lehet, a többire való
tekintet nélkül.

Ez öt mennyiség a következő:

1. az oszlopmagasság, ab ;
2. az oszlopátmérő, bc ;
3. a kúppalást hossza, bd ;
4. a lejtő hajlásszöge, vagyis a cbd ;
5. a vállkő vastagsága, de .

E mennyiségek mindenikének változása új aránylatot
idéz elő: öt végtelenség ez, csak egyetlen mennyiségben
tétélezve is fel változást egyszerre; a végtelenségek vég-
telensége, ha a lehető változások összegét számba
veszszük.

Igy hát a változásnak csupán általános törvényeit
lehet követnünk; bizonyos határok közt minden fajta
oszlop s minden fajta ráneheződő súly nagy változatos-
ságot enged meg, melyen belül az építő szabadon vá-
laszthat; de mégis vannak tiltó korlátok, miket, ha az
arány megközelít, esetlenné, ha túlmegy rajtuk, veszé-
lyessé válik. De e tárgy vizsgálata a legtöbb olvasónak
szerfölött nehéz, azért beérem négy törvény bebizonyí-
tásával, melyek könnyen érthetők és általában alkal-
mazhatók; ha pedig az olvasó azok bebizonyításával
nem gondol, ám hagyja ki a négy következő szakaszt.

XIV. §. 1. *Minél karcsúbb az oszlop, aránylag annál
szélesebb lehet a vállkő.*

Mert, visszapillantva a 23. ábrára, legyen az ab magas-
ság állandó, legyen a lejtő hossza db , a hajlásszög dbc s a

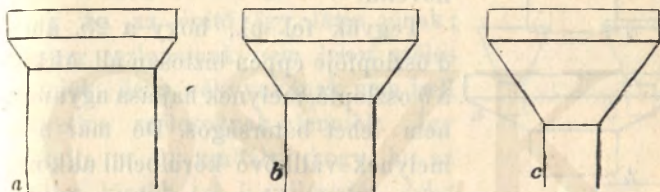
vastagság de . Legyen az egyetlen bc elem változó ; legyen B oly oszlop és oly oszlopfő, mely a hordandó teherhez arányítva, teljesen biztos, s legyen maga a súly is az egész vállkővön egyenletesen eloszolva. Ábrázolja e súlyt tetszés szerinti egyenlő téglából föléberakott rész, pl. l, m, n, r , melyek mindenike negyedét teszi az egész tartandó súlynak ; s legyen e súly a vállkőre a legfogósabb módon elhelyezve, úgy t. i., hogy l és r , elválva m -től és n -től, teljes súlyukkal az oszlopfő külső szélére nehezedjenek. B -ben úgy vesszük, hogy a vállkő átmérője, ef , kétakkora, mint az oszlopé, s ily feltétel alatt az oszlopfőt biztosnak tekintjük.

Csakhogy bc -t változónak mondtuk. Legyen belőle C -ben b_2, c_2 , mely átmérő mellett a C oszlop tömege csak felét teheti B tömegének s így hordani is csak felényi tömeget bír. De, ha a bd hajlás s a de mélység változatlan marad, akkor a C oszlopfő jó létre, melyet az l, m, n, r súlyoknak csak felével, vagyis egyedül l -el és r -el terhelhetünk. l és r súlya tehát, melyet l_2 és r_2 ábrázol, az egész oszlopfőn megoszlik. Csakhogy az r súlyt az első oszlopfőben annak kiálló része h, f, e adequat-módon tartotta ; annál jobban tartja most az i, h, f_2, c_2 . S így, ha a B oszlopfő biztos volt, a C oszlopfő még annál is több. Most már B -ben az e, f hossz csak kétszerese volt bc -nek ; de C -ben e_2, f_2 több a b_2, c_2 kétszeresénél. Ezért, minél karcsúbb az oszlop, annál szélesebb lehet a vállkő az oszlopátmérőhöz arányítva.

XV. §. 2. *Minél kisebb az épület, annál szélesebb lehet a vállkő az oszlopátmérőhöz képest.*

Ez állítás, azt hiszem, nem kíván hosszadalmas magyarázatást: az olvasó egyszeriben megérti, hogy annak a kőnek

összefüggése és ereje, mely egy csekély előrehajló tömeget megbír, nem bírhat meg egy nagyot is, mely aránylag ép úgy előre hajlik. Még hat lábnyi magas, laza földponk is kihajlik olykor egy-két lábnyira alapja fölé, a mint a hampstead-i sikátorok kavics-ponkjain minden léptenyomon látni: de legyen az a kavics-ponk ép oly laza anyagból, hatszáz lábnyi magas, bezzeg kihajolhat-e akkor is egy-két száz lábnyira alapja fölé? Még kevésbé, ha maga a ránehezülő súly is százszorossá válik. Ép így vegyünk bármely oszlopfőt, melynek kiterjedése csak

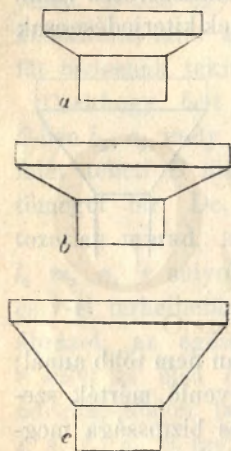
24. ábra.

éppen hogy biztos, s tényleges arányában nem több annál; vegyük arányait minden irányban egyenlő mérték szerint, bármily kevéssel nagyobbra: és biztossága megszűnik; ellenben vegyük kisebbre: minél kisebbre veszszük, annál biztosabb lesz.

Legyen pl. a 23. ábra *A* alakján *ed* és a *dbc* szög változatlan, a *db* pedig változó: akkor a 24. ábrabeli sorozat keletkezik, melyben *a* kolosszális épülethez való, *b* közép nagyságúhoz, holott *c* csak igazán könnyű szerkezetbe illik.

XVI. §. 3. *Minél kijebb áll a vállkö, annál meredekebbnek kell lennie a kehely oldalának, ha az oszlopátmérő változatlan.*

Ez az előbbi §-ban tett észleletekből nyilván következik; mindössze annyit kell még feltennünk, hogy az oszlop s az oszlopfő együttes változása helyett csupán az oszlopfő aránya változik. Mert igaz marad akkor is, hogy, az oszlopfő megállása bizonyos adott nagyság mellett éppen biztos levén: ha a kehely hajlása (vagyis mélysége) változatlan marad, biztossága azon mód megszűnik, mihelyt a vállkövet szélesebbre veszik. De újra biztossá válhatik, ha a kehelyt meredekebbre veszik s azzal teherbirását növelik.

25. ábra.

Tegyük fel pl., hogy a 25. ábra *a* oszlopfője éppen biztosan áll. Akkor a *b* oszlopfő, melynek hajlása ugyanaz, nem lehet bátorságos. De már a *c*, melynek vállköve körülbelül akkora, mint *b*-é, csakhogy kehelye meredekebb, ép oly biztos, mint *b*, s valószínűleg oly erős, mint *a*.¹

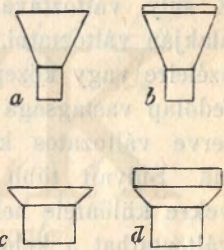
XVII. §. 4. *Mennél meredekebb a kehely, annál vékonyabb lehet a vállkö.*

A vállkö főczélja, hogy egyenletesen osztsa szét a nyomást a kehely felületén, úgy hogy bármiféle véletlen következtében ne nehezedjék a súly kizárólag annak széleire. E szélek erősségének arányában szűnik meg a vállkőnek e feladata s a szélek ereje a lejtő meredekségével arányos. Így a 26. ábrában az *a* kehely bátran

¹ Ez esetben azt tettük fel, hogy a vállkö növekedésével együtt jár a tartandó teher növekedése is: a rajz világosabb lett volna, ha a vállkö szélességét vettem volna állandónak s inkább az oszlop-átmérőt változtattam volna.

hordhatna terhet a vállkő nélkül is, de a *c* nem bírna; szélei alkalmasint letöredeznének. Az *a*-ra helyezett vállkő lehet bármilyen vékony, úgyszólván csak a neve, hogy az, miként *b* mutatja; de *c* fölött vastagnak kell lennie, miként *d*-ben.

XVIII. §. E négy szabálynál többre az általános bírálat szempontjából nincs szükség, és jól jegyezzük meg, hogy ezek is csak félig parancsolók — nem kényszerítő, csupán megengedő szabályok. Így az 1. szabály azt állapítja meg, hogy a karcsúbb oszlopnak *lehet* szélesebb feje is, mint a vastagnak; de nem kell okvetlen lennie, csak ha az építő így látja jónak; vastag oszlopainak nem lehet széles a fejük, de a vékonyakénak nem kell okvetlen széleseseknek lenniök. Így mondja a 2. szabály, hogy ha az épület kisebb, a kiszélesedés *lehet* nagyobb is; de nem kell annak lennie, mert a vállkő, a mely biztos, ha széles, még biztosabb, ha keskeny. Így mondja a 3. szabály, hogy a széles

26. ábra.

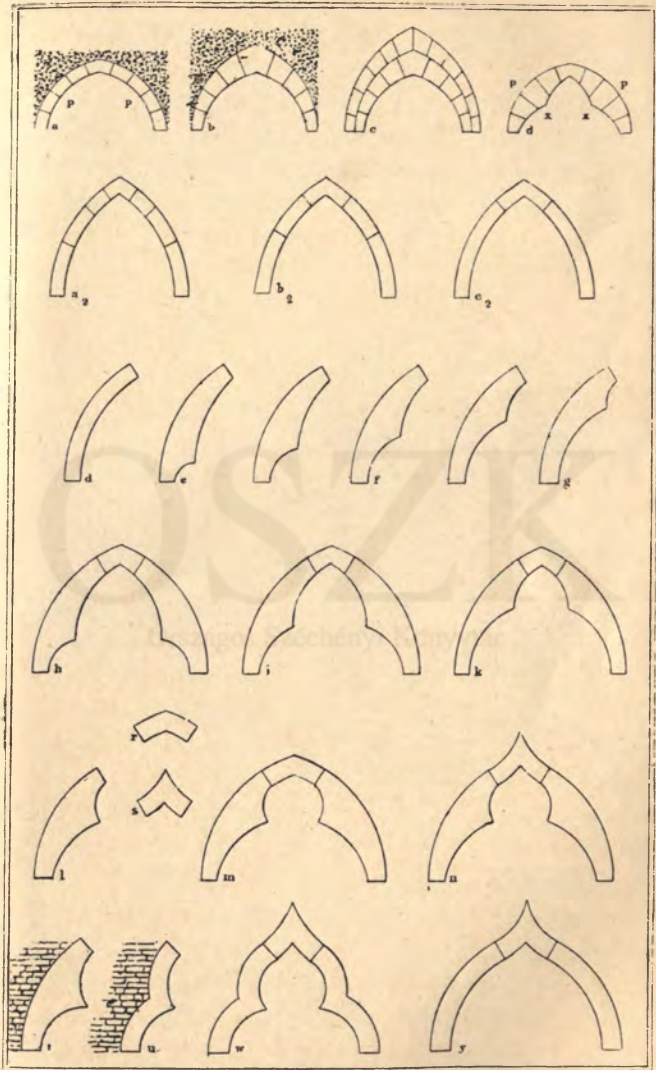
vállkővű oszlopfő kelyhének meredeknek kell lennie; de nem mondja, hogy a keskeny vállkővű oszlopfőknek is ne lehetne meredek lejtőjük, ha kedvünk tartja. És végre, a 4. szabály azt állítja, hogy a szétnyúló kehely vastag vállkőve kíván; de azért a meredek kehelynek is lehet vastag vállkőve.

XIX. §. Mindamellet látni fogjuk, hogy a gyakorlatban ez elvek alkalmazása mindig hasznos lesz, főkép a két elsőé. A szem a karcsú oszlop felett mindig inkább megkívánja az ernyős oszlopfőt, mint a zömökön; s a könnyed építkezéshez merészebben kirúgó oszlopfő illik,

mint a nagyarányú épületekhez. Az első szabály alkalmazásánál megjegyzendő, hogy az oszlop vagy átmérőjének rövidülése, vagy magasságának növekedése által karesul; hogy a változás mindenik neme előre feltételezi a fölibe nehezedő súly fogyását, s így a vállkő kiszélesedését kívánja. Nem tudok semmit, a mi manapság a nemes stíli épületeknek többet ártana, mint a lapos és kevésbé kiálló oszlopfőknek sugár oszlopokon való alkalmazása.

XX. §. Az olvasónak azt is észre kellett vennie, hogy e négy törvény bizonyítgatása közben a felülről az oszlopra nehezedő súlyt mindig egyenlőnek vettem. E súly változával azonban módjában van oszlopfői alakján változtatni. A szerint, a mint a súly az oszlopfő széleire vagy közepére nehezedik, a kehely hajlása s a fedőlap vastagsága tovább módosul, úgy, hogy az építő terve változatos kivitelére, százféle eszközzel rendelkezik. Súlyait több oszlop közt oszthatja fel; a vállkövekre különféle helyeken és irányokban helyezheti őket; változtathat a kehely-lejtőkön vagy az oszlopok átmérőjén; használhat síma vagy sarkantyús kelyheket, vékony—vastag vállkövet; s mind e változtatások — fokozataik végtelen száma s egymás közötti viszonyuknak ezerféle változatossága mellett — még csak vonatkozással sincsenek a diszítésre, pusztán az oszlopfő öt alakjára!

XXI. §. Ez elrendezések összhangjában összeillőségében, egységében, szabatoságában áll minden épület igazi arányossága; valóban végtelen arányosság ez változatosságának végtelenségében, de szépségre változatlan. S mégis azt hiszem, épülete alakjának ily egységes összhangba hozatala soha még csak eszébe sem jutott az építőnek. Egyeseket ösztönük vezetett rá, még többeket

BOITÍVEK RÉSZLETEI ÉS IDOMAI.

Országos Széchényi Könyvtár

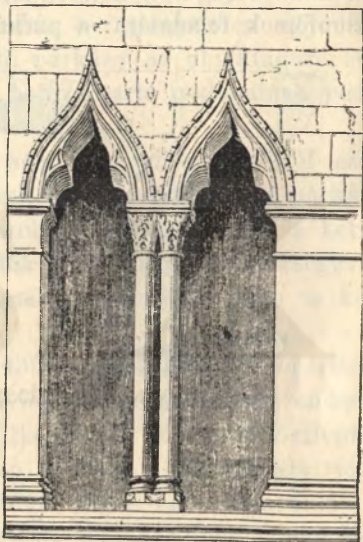
a tapasztalat; de elmélet és fontolgtatás, gondolom, senkit.

XXII. §. Eddig a vállkővet úgy tekintettük, mintha szükségeskép a kehelytől külön kőből lenne faragva. Nyilvánvaló azonban, hogy az oszlopfő erejének nem árt, ha egyből faragják is a kehelylyel. Így is tesznek igen sokszor, főkép a isebb oszlopfőkkel; másokban a külön felső kő a vállkőnek csupán képviselője és sokkalta vékonyabb is, mint az oszlopfő kívánna, míg az igazi vállkő beleolvadt a kehelybe és ennek disztése alá van rejtve, vagy teljesen részévé vált.

XXIII. §. Folytassuk. Idáig a kelyhet s a vállkővet is a párkány összpontosításából származottnak tekintettük.

De az olvasó előtt egyszerre világos lehet, hogy az alsó kő kirúgása s a felsőnek vastagsága, a mely a megszaki-

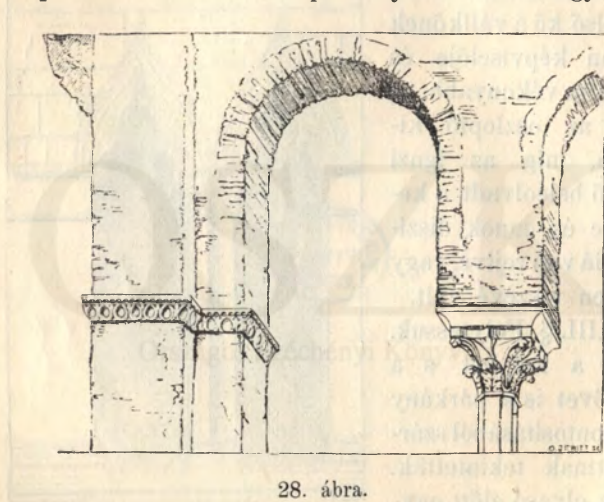
thatlan párkány feladatának végzésére teljesen elegendő, nem mindig az, vagy nem mindig látszik annak az oszlopfő terhesebb feladatához képest. Mindkettőt szélesbíteni, vastagítani kell; de minthogy ez a részek összhangját, ha azok egyazon magasságban vannak, megzavarná, ily esetben jobb, ha az egész párkány csak

27. ábra.

vállkövét alkotja az oszlopfőnek s az igazi mély kelyhet még azon alul alkalmazzák.

XXIV. §. Az olvasó két példából mindkét elrendezést rögtön megérti. A 27. ábra két ablakot ábrázol, melyek egy igen gyakori velencei alaknak nem közönséges szépségű példái. Itt a széles választó párkány, mely a ház falon végig fut, teljesen elég erős a karsú oszlopok oszlopfőinek feladatára: a párkány felső köve egyszers-

28. ábra.

mind az övök is; a párkány alsó köve, ha összpontosítják, vagy ha forgatják, alkotja kelyhüket: de, hogy azért immár nagyobb fontossága is ki legyen fejezve: az oszlopfőn díszítésben részesül, a miben egyszerű párkány korában nem részesült.

A 28. ábrában, a torcelloi Santa Fosca templom egy falatkáján, a választó párkány, mely a templom minden részét körülfutja, az oszlopfők alkotására nem elég

széles; ennél fogva pusztán vállkővüket alkotja. Hogy azonban feladatának csekélyebb fontossága kitűnjék, abacuskodása idejére megfosztják a diszítménnytől, mely párkány-korában ékítette.

Ez utóbbi elrendezés Velenczében igen gyakori s legjellemzőbben a San Marcon van kifejlesztve; a San Giovanni e Paolo gótikájában pedig mindkét elrendezést — bár igen egyszerű módon — gyönyörűen egyesítve találjuk: t. i. a választó párkány az ablaktagozó oszlopoknak fejt, az apsis boltozattartó oszlopainak pedig vállkővét alkotja.

XXV. §. Eddig csak hengeres oszlopok főiről szoltunk. A négyszögű pillérekét többnyire csak a párkány alkotja; máskülönben azok is olyanok, mint a kerek oszlopokéi, csak hogy náluk a kelyhet nem szükséges az oszloptörzshöz hozzáfარagni, minthogy az nem is köralakú.

XVI. §. Ha két vagy több oszlop áll egy csoportban, oszlopfőiket, valamíg tényleg nem érintkeznek, rendesen elkülönöztetkül tekintik. Ha az ily összeérő oszlopfők nem illenek össze teljesen, a hibát a diszítés alá rejtik és többnyire közös vállkővel fedik be valamennyit. A 27. ábrabeli ikeroszlop az ily elrendezésnek lehető leg-egyszerűbb módja. A gazdagabb északi gótikában tizen-nyolcz—húsz oszlop is áll egy csoportban; az apróbb oszlopok olykor meghúzódnak a nagyobbak oszlopfői alatt és fejüket, apró, névleges abacuskáikkal együtt azok rései közé rejtik; míg az egész pillér szolgálattevő vállkővét a nagy oszlopok tartják, miként a rouen-i hajóban. E rendszer azonban nyilván híjával van a józanságnak, minthogy az apróbb vállkövek teljesen haszontalanok. Tökéletes ellentétei a milanói régi fara-

gatlan vállkőnek (XVII. tábla). Ott egy árva abacus egyedül erőködik, hogy mindent egymaga tartson; itt meg henye vállkövek álldogálnak a sarkokban és nincs semmi dolguk.

XXVII. §. Végre idáig az oszlopfőt kizárólag úgy tekintettük, mint a teherbíró oszloptörzs kiszélesedését; a monolithé az is. De ha az oszlop apró kövekből van összevakolva, akkor az oszlopfőre nyilván fontosabb feladat vár: a vakolt pillért neki kell képessé tennie arra, hogy a felülről ható nyomást egyetlen s együttes erőfeszítéssel bírja meg. Így, ha pusztán nagy kőnek tekintjük, mely a vakolt oszlop tetejébe van állítva, építészeti szempontból — tekintet nélkül kiterjedésére, mely némely igazán nemes stílű oszlopban tényleg igen csekély — a legnagyobb fontosságra emelkedik. Ekként bármely nagy kő, a melyet a végből állítottak fontos polczra, hogy az apróbbak erejét egyesítse és a teherbíráásra előkészítse: oszlopfő, vagyis feje annak a szó szoros értelmében, akár áll ki belőle, akár nem. Így a IV. tábla 6. rajzán azok a kövek, melyek a téгла nyomását tartják, oszlopfők, noha egy hajszálnyira sem állanak ki; s oszlopfők az ablakban levő nagy kövek is, noha csak egy irányban rúgnak ki.

XXVIII. §. Az olvasó most már ura mindannak, a mit az oszlopfők szerkezetéről tudnia kell; s abból, a mi ime előtte elvonult, bizonynyal kiérzi, hogy soha ezután új építészeti rendszert fölfedezni nem fognak, mert a függőleges nyomásnak világ végeig nem lesz jobb támasza az oszlopnál és oszlopfőnél. Ilyennek ismerte fel úgyszólván minden építő nemzet, a részletekbe több-kevesebb finomsággal hatolva be; s az északnak kései gót építői azzal az erőködésükkel, hogy az oszlop természetes fejlő-

désétől eltérjenek és az oszlopfőt alkotásaikból kiszorítsák, csaknem egyedül állanak.

E tévedéshez fokozatosan, egész sor tévedés útján jutottak, mikben őket követnünk nem áll érdekünkben. De nagyjából pár szóban összefoglalhatjuk az egészet.

XXIX. §. Minden klasszikus építészet s így a román is, mely annak törvényes utóda, merész, független oszlopokból áll s oly falakból, miknek nyílásait párhuzamos ajtó- és ablakfelek futják körül. Az oszlopok vagy símák, vagy hornyoltak, oszlopfejük merész, különvált; s ha a szükség úgy hozza magával: oszlopsorokat vagy árkádokat alkotnak. Az ajtófelek hornyolatai megszakítatlan futnak a nyílások körül s nincs azoknak sem oszlopjuk, sem oszlopfejük. Az oszloprendszer s az ajtófélrendszer teljesen el van különítve.

A gót építők a kettőt összezavarták. Addig-addig csoportosították az oszlopokat, míg ajtófélcsoport nem lett belőlük. Addig-addig vájták, fejték az ajtófelet, míg oszlopcsoportnak nem látszott. Úgy, hogy a pillér pusztá felsodort ajtó- vagy ablakfél lett, az ablakfél pedig lecsavart oszlop, (lásd az utolsó fejezet XXX. §-át), mindenik egy-egy sor apró oszlopból állván, melyek mindenikének megvolt a maga feje, talpa. Mintha egész oszlopgyékenye lett volna az építőnek, a minők a kákagyékények, mikre a sajtot rakják száradni. Ha nagy pillérre volt szüksége, felsodorta a gyékényt; ha ajtófél kellett neki, szétterítette; s most az olvasó a VIII. fej. XXVI. §-ában jelzett, az egyiptomi s a gót oszlop közt levő egyéb különbségekhez még jegyezze meg azt is, hogy míg az egyiptomi kéve-oszlopnak egyetlen közös tömör oszlopfeje volt, a gót kákagyékény mindenik kákaszálának külön-külön piczi feje van.

XXX. §. A gyékényt egyre finomabb kákából készítették, míg végre bajos lett mindeniknek külön-külön faragni ki a fejét. Tényleg, ha az oszlopesoportok szerfelett bonyolultakká váltak, apró vállköveik kiszélesedése feleslegessé vált; lassankint el is hagyogatták őket és a pillérek és ajtófelek megszakítás nélkül futottak fel az ívekbe.

E körülmény, bár sok szempontból hibás és téves, mégis legjellemzőbb vonása a gótikának: ez annak végleges kialakulása határozott stillé, melynek klasszikus minták segítségére többé szüksége nem volt; könnyűsége és összetettsége, ha jól van alkalmazva, a hegyes diszitménynyel gazdagítva, a festői hatás fenséges eszközévé teszik. Tényleg a gótikának e formája az, mely legkönnyebben imponál a közönséges embereknek s mely azt a számtalan balga elméletet sugalmazta, miket a gótikának a fasorokból s összehajló ágakból való származásáról, az építészet történetében járatlan egyének koronkint világgá bocsátottak.

XXXI. §. Mikor végre a festőiség, valamint a szabátosság s fenség iránt való érzék is kiveszett, az erőltetett megszakítatlan ajtófelek helyét az foglalta el, a mit Willis professzor *megszakított ívtartó pillérnek*¹ nevez; a mely a legalacsonyabb s legkínosabb barbarizmus s az igazi építészethez képest olyan, mint fűrésznyszorgás a zenéhez képest; ezért nem is rontom vele az olvasó kedvét. Mert kívül esik tervemen, hogy mindenféle tévedésen végigvezessem; tervem csak az, hogy a helyes dolgok megbecsülésére rávezessem; sőt még az igazi megszakítatlan vagy csúcsos gótót is csak azért említem,

¹ Discontinuous impost.

mert azt szépséges diszítése, melyre később visszatérünk, megváltotta. Mert a szerkezet szempontjából, attól a perctől fogva, hogy az oszlopfő az oszlopról eltűnik, eltévedtünk ; minden jóra való gót épületnek megvannak valódi oszlopfői, ajtófelein és ablaktagozó oszlopain is ; és lealacsonyul a gótika, valahol az oszlopfő eltűnik. Nem azon fordul meg, mily karsú, mily kicsiny, mily alacsony az oszlop ; valahol összpontosított függőleges támaszra van szükség, az oszlopfő szükséges bevégzés. Tudom, mennyire elítéli a gótikát e szigorú elv ; de nem ítéli el mindenestől. Azért bátran gyönyörködhetünk bájoló arányaiban, dús diszítésében, vagy ruganyos és nádköteges ajtófeleiben ; de legyünk meggyőződve, hogy valahol oszlop, vagy az oszlopalak megközelítője bármi célra, vagy bármily nagyságban, akár ajtófélnben, akár pillérben, mellvédben, vagy ablaktagozatban oszlopfő nélkül van alkalmazva, megsértése az a szerkezet természetes törvényeinek ; s hogy valahol e példák régi épületeken találhatók, vagy a barbarizmus, vagy a kezdődő hanyatlás jelei.

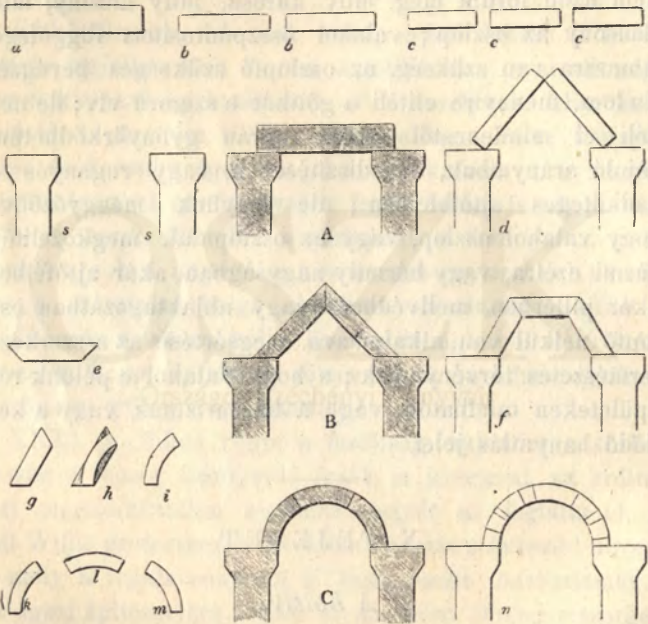
X. FEJEZET.

A boltív.

I. Az utolsó fejezetben láttuk, mikép lehet a függőleges támaszokat — tér és anyag kiméltése végett — pillérekbe és oszlopokba szedni és egyes pontok támogatására használni. A legközelebbi kérdés az : mikép hidalandók át az oszlopközök úgy, hogy azokra összefüggő tetőzetet lehessen helyezni ? Az olvasó ezt is lesz szives maga találni ki ; én csak a feltételeket adom meg

Legyen a 29. ábrán *s, s* két oszlop, fejük is teljesen megfaragva; *a, b, b, c, c, c* pedig hat különböző nagyságú kő: egyik igen hosszú és vastag, a másik kettő kisebb, a többi három még kisebb; ezek közül az olvasó válassza ki bármelyiket *s* próbálja meg vele a két oszlop köz áthidalását.

29. ábra.

Úgy sejttem, először a nagy *a* kővel fog megpróbálkozni; *s* ha fel bírja emelni, egyszerűn ráteszi a két oszlop tetejére, mint *A*-ban látható.

Tökéletesen helyes; nem is tett egyebet, mint a mit számtalan görög építő tett abban a hiszemben, hogy dol-

gát nagyon jól végezte. De tegyük fel, hogy a legnagyobb követ nem bírja felemelni, vagy, hogy ahhoz nem szabad nyúlnia, csak a két kisebbikhez, b , b -hez; kétségkívül megpróbálja majd őket s , s hegyibe állítva, egymásnak támasztani, miként d mutatja. Csakhogy ez így roppant könnyen elbillen; ennél még a kártyavár is erősebben áll. De ha a kövek sarkát lenyesi, úgy, hogy mindegyik e alakúvá válik, akkor egész biztosan megállhatnak, mint B -ben.

De tegyük fel, hogy még ez a két kő sincs keze ügyében, csupán a c , c , c . Akkor mindeniket e formára faragva, nyilván úgy fogja őket elhelyezni, mint f -en látható.

II. §. Ez utóbbi elrendezés kissé veszedelmesnek látszik. Nem fél-e az ember attól, hogy a középső kő egyszer csak szétfeszíti a másik kettőt, vagy nekik feszülve, kétfelé tolja őket, maga pedig lezuhan közöttük? Ez tényleg lehetséges; s ha a kövek alakján valamicskét változtatva, e lehetőséget csökkenthetjük, annál jobb. Most azt mondom, csökkenthetjük, mert talán az én segítségemre is szükség lesz majd egy kissé.

A veszedelem abból áll, hogy a középső kő f -ben a két szélsőt szétfeszítheti; így hát, ha a szélső köveket olyanra faraghatjuk, hogy azok — magukra hagyatva, — egyenesen előre zuhannának, akkor ennek a kifelé tartó nyomásnak súlyuknál fogva ellent tudnának állni, még pedig annál inkább, mennél inkább befelé esőfélen állanak. — Vegyük egyiküket külön; állítsuk fel, mint g -ben; lehet, hogy így, ferdén állítva is megáll, miként a pisai torony: de nekünk ép az kell, hogy előre bukják. Tegyük fel, hogy a h -ban árnyalt részeket lefaragjuk belőle, úgy, hogy i -formájúvá lesz: szinte biztosra vehet-

jük, hogy most már magában meg nem áll, hanem úgy előre bukik, mint a parancsolat.

Továbbá a középső kő f -ben aligha bajt nem okoz, főkép súlyával, a mely a másik kettő között lehúzza. Minél többet könnyítünk rajta, annál jobb. Ezért ép olyanra faragjuk, mint a másik kettőt, annak is h -módjára lefaragván árnyalt részeit. Akkor mind a három k , l , m kő egyenlő lesz; s ha őket most összeillesztjük, a C elrendezést nyerjük. Az olvasónak elég lesz egy pillantás, hogy ezt megnyugtatóbbnak ismerje fel, semmint f volt.

III. §. Ime, három elrendezés áll előttünk: az egyik egy kőből, a másik kettőből, a harmadik háromból áll. Az első a lapos tető, melyben az áthidaló követ (kő helyett fa-gerenda is lehet) *szemöldök*nek hívják; a második elrendezés neve *nyergestető*; a harmadiké *bolthajtás*.

Kő helyett mindehhez fát is vehettünk volna, a nélkül, hogy e terven változtatás lett volna szükséges, valámíg a fa-gerenda csak össze lett volna illesztve, rovatlanúl, mint a kő; de, minthogy a boronák¹⁾ végét egymásba lehet szögezni, azok alakjával vagy egyensúlyával nincs miért törődnünk. Ennélfogva az f elrendezés sajátlagos fa-szerkezet (az olvasó alkalmasint ráismer benne nem egy parasztház födelére); s minthogy a fa-gerenda a kőhöz képest könnyű, szívós és hosszú: szinte rá van terelve az A és B szerkezetre (t. i. az egyszerű szemöldökre s a nyergestetőre), míg C többnyire kőből vagy téglából épül.

IV. §. De továbbá az A , B és C szerkezetek — noha nagyon helyes volt őket először egy, két, illetőleg három

¹⁾ Erdélyben a tetőhöz használt vékonyabb gerendákat hívják így. *Ford.*

darabból állóknak tekintenünk — korántsem állanak mindig csak ennyi darabból. A mint egyszer a boltívet alkotó köveket *k*, *l*, *m* alakúakra faragtuk, megállanak azok, akárhányból, akármily apróból rakják is a boltozatot és abban akármelyik helyre állítsák is őket, (lásd *n-t*); a bolthajtásnak ép az az előnye, hogy bátran lehet benne apró köveket is használni; a mi azért jó, mert nagy követ nem mindig kapni. A *k*, *l*, *m* alakú köveket, akár rövidek, akár hosszúak (*n*-be szántszándékkal vettem mindenfélét) *boltkő*-nek ¹ hívják. *Zárókövet* is szoktak emlegetni; azonban egyik boltkő csak olyan zárókö, mint a másik; csak ráragadt ez a név az utóljára beillesztett boltkőre, a mely többnyire az ív tetőpontján szokott lenni.

V. §. Nemcsak a boltív, maga a szemöldök is állhat több kőből vagy több darab téglából. Az olvasó elég így épült szemöldököt láthat a mi londoni téglaházaink ablakai felett; nyergestetőt nemkülönb. Ennél fogva mindkét elrendezést illetőleg két kérdés keletkezik: 1) Milyen az irányvonal, a melytől szilárdsága függ? 2) Miképen kell rakni, hogy szilárdan megálljon?

Az első kérdést mindjárt a jelen fejezetben fogom tárgyalni a boltív czím alatt; az *ív* szót a szerkezet minden nemére értve, (noha itt a görbületeken kívül egyébire nem lesz gondunk); a másodikat pedig *boltrákás* czimén a következő fejezetben.

¹ Az eredetiben itt e sorok vannak: «A *voussoir* csúf, nehéz ejtetű francia szó; de az olvasó lesz szíves eszében tartani; mindketőnket némi alkalmatlanságtól fog megkímélni vele. S hogy ezért kártalanítsam, fölmentem a «*zárókö*» használatától». Az angolnak t. i. a *voussoir*-ra nincs helyes, közkeletű szava; a magyar *boltkő* azonban a fogalmat teljesen kifejezi.

VI. §. Nos, az irányvonal a bolthajtásnak a lelke, vagy a váza, vagy még inkább annak gerinczaga; a boltkövek pedig csigolyái, melyek azt biztosan és erősen óvják és burkolják. Az építőnek ezt az irányvonalat kell először kigondolnia és gondolatban megalkotnia; el kell képzelnie, miként áll az ellent az adott erőknek vagy mikép hordja majd a reá háramló terheket, miknek az lesz a törekvésük, hogy valamikép elhajlítsák és a melyek ellen első sorban magát az ív hajlatát állítja, oly erős ellentállás gyanánt, a mekkora tőle telik; azután pedig védi, segíti, oltalmazza boltkövel és minden egyébbel, hogy feladatát teljesíthesse és hogy alakja épségben megmaradjon. Így az irányvonal a bolthajtásnak erkölcsi jellege, a támadó erők pedig a kísértések; a boltkövek pedig és mindaz, a mivel megerősítjük, fegyverzete s tisztességes viselkedésre ösztönző rugói.

VII. §. A bolthajtás ez erkölcsi jellemét építő-nyelven *ellentállási vonalának* is hívják. Annak pontos kiszámítása ép annyi gondot ad, mint olykor egy-egy ember erkölcsi irányának igazi megismerése. De a boltívek s az emberek jellemében egyenlőn egyszerű és könnyen érthető elv, hogy akár boltív, akár ember legyen kitéve kísértéseknek vagy támadó erőknek, boltkövei vagy fegyverzete oltalmazó paizsa nélkül: mindkettő elbukik. A mely boltív ellentállási vonala boltköveinek közepén megy át, az teljesen biztos; azonban minél kijebb ér e vonal a boltkövek széléhez, annál nagyobb veszedelemben van a bolt; miként az ember is, kit a kísértés kerülget; s a mely pillanatban e vonal a boltköveken kívül esik: a bolthajtás beszakad.

VIII. §. S így a bolthajtásnak, helyesebben szólva, kétféle irányvonala van. Egyik az ív látható hajlata

az ú. n. *alakozó ív*,¹ melyet a boltkövek belső széle alkot s melynek olykor ép oly kevés köze van a boltzat igazi szilárdságához, mint az ember látszólagos viseletének lelkületéhez.

A másik vonal — az ellentállásé vagy a jó erkölcsé, a külső és látszólagos irányvonallal hol megegyezik, hol nem; azonban, ha nem egyezik meg vele, akkor a boltajtás biztossága csak egy hajszálon függ: hogy vajjon a boltkövek, melyek az egyik vonalhoz tartoznak, elég nagyok-e arra, hogy a másikat (az ellentállásit) is magukba foglalják?

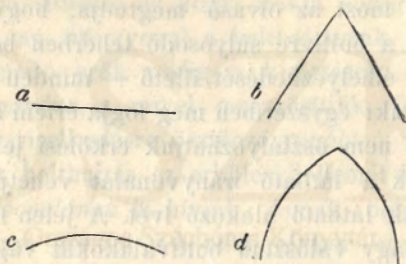
IX. §. Ha most az olvasó megtudja, hogy az ellentállási vonal a boltívre súlyosodó teherben beálló — tömegét vagy elhelyezkedését illető — minden változással együtt változik: egyszeriben meg fogja érteni azt is, hogy a boltíveket nem osztályozhatjuk erkölcsi jellemük szerint. Mi csak a látható irányvonalat vehetjük számba, vagyis annak látható alakozó ívét. A jelen fejezetben a lehetséges vagy valószínű boltívalakokat vagy körvonalakokat fogjuk tárgyalni, a következőben pedig a boltkövek és egyéb támaszok alakját, melyek a látható vonalakat leginkább megóvhatják attól, hogy összefüggésük meglazuljon.

X. §. Pillantsunk vissza a 29. ábrára. Nyilvánvaló, hogy *A*-ban az elvont vonal, az áthidalás lelke, vízszintes egyenes, miként *a* a 30. ábrán. A 29. ábra *B*-jének elvont vonala két egyenesből áll, melyek egymásnak nekidőlnek, mint itt *b*. A *C* elvont vonala görbület, vagy valami afféle, a mit még nem határoztunk meg; tegyük fel: *c* a 30. ábrán. Minthogy pedig *b* nem áll

¹ Ez t. i. a magyar építők mesterszáva.

egyéből, mint két egymásnak támasztott *a* vonalból, ép úgy elképzelhetjük a *d* elrendezést is, mely két *c* egymásnak támasztásából áll. Az ilyet csúcsívnek nevezik, a mi voltaképp ellentmondás; inkább görbe oldalú nyergestetőnek kellene hívni; de hát meg kell hagyni a ráragadt nevét.

a, *b*, *c* és *d* lelke a szemöldöknek, a nyergestetőnek, a bolthajtásnak s a csúcsíves boltozatnak. A szegény kis szemöldök-lélekkel nincs miért tovább bajlódnunk; abban nincs változatosság. Annál több van a többi háromban és változatosságuk módja legkönnyebben meg-

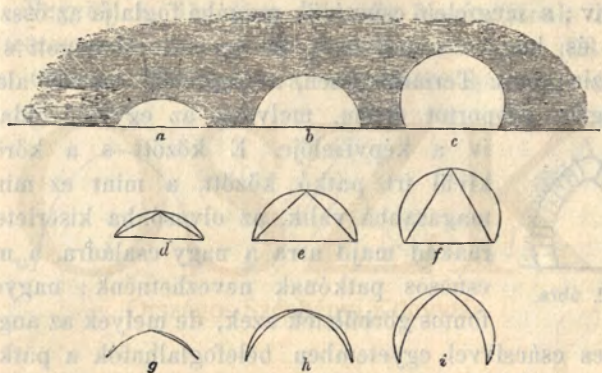
30. ábra.

különböztethető, ha *b*-t és *d*-t tanulmányozzuk, mint a melyek a *c* egyszerű ívnek alárendelvék vagy összefüggnek vele.

XI. §. Sok építő — s ép a leggyarlóbbak — sokat fontoskodott szokatlan íveknek — kerülékeseknek, négyközepűeknek, s egyéb ily furcsaságoknak — szerkesztésével. A jó építők többnyire beérték, s beérjük ezúttal mi is, a jó Isten ívével: a szivárvánnyal, az égboltozat ívével, s azzal, melyet a nap mutat, mikor fölkelőben vagy lenyugvóban van. Figyeljük csak kissé meg a kelő napot: ha már negyedrésznnyire fenn van, az *a*

ívet adja (31. ábra), ha félig kelt fel, a *b*-t, s ha háromnegyedrészenben, akkor a *c*-t. Ezek között még számtalan más ív is képzelhető; de nekünk e három elegendő, minthogy valamennyit képviseli: *a* az alacsony ív, *b* a központi vagy félvív, *c* az emelt ív; a boltkövek határvonalait a napsugarak vonják meg.

XII. §. E különféle íveket egymásután vesszük vizsgálóra s mindegyiknek tetejét pontosan meghatározván, onnan két-két egyenest vonunk alapjukhoz, (lásd *d*, *e*,

31. ábra.

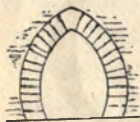
f-t). E vonalak adják meg a megfelelő nyergeket: *d* az olasz, vagy déli nyereg, *e* a központi, *f* a gót.

XIII. §. S most vegyük a három nyergestetőt ívestül ismét sorra. A nyereg mindkét oldalán, az oldal s a körív közt, vonjunk új ívet, mint *g*, *h*, *i*-ben. Ekkor emez ívek adják az illető körívekhez tartozó csúcsíveket: *g* a tompa csúcsív, *h* a közepes, *i* a hegyes.

XIV. §. Ha a közvetítő íveket *f* alapjával egyenlő sugárral vonják, akkor az egyenlő oldalú csúcsív keletkezik, mely a gótikában nagy szerepet játszik. De a

nyereg s a kör között különféle sugarakkal mindhárom ábrában számtalan csúcsív vonható ; s ne feledjük, hogy maga e három ív is számtalan más ív képviselője, a képzelhető legtompább ívtől a félkörön és patkón végig, egész a teljes körig.

A középső s az utolsó csoport a legfontosabb. A központi kerek vagyis félkör a román, a bizanczi s a norman ív; megfelelő csúcsíveik pedig a gótnak egy nagy ágát zárják magukba. A patkóidom az arab és mór ív ; s megfelelő csúcsívük magába foglalja az összes arab és hegyes csúcsíveket, ú. m. a korai angolt s a francia gótot. Természetesen, a megfelelő csúcsív alatt az egész csoportot értem, melynek az egyenlő oldalú

32. ábra.

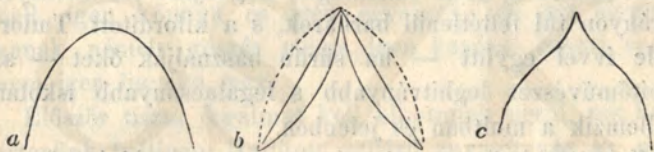
ív a képviselője. E között s a körön kívül írt patkó között, a mint ez mind magasabbá válik, az olvasó, ha kíséreltez, ráakad majd arra a nagy családra, a mit csúcsos patkónak nevezhetnénk ; nagyon fontos görbületek ezek, de melyek az angol hegyes csúcsívvel egyetemben belefoglalhatók a patkóívnek megfelelő csúcsív kifejezésbe.

XV. §. A fent leírt csoportok mind körded ívekből állnak, és a szokásos építészeti stílusoknak valamennyi hasznos és szép ívét magukba foglalják. Elhiszem, hogy a mai mérnökök alkalmaznak furesa és összetett szerkezetű vonalakat is, csakhogy ezek a legtöbb olvasót nem érdeklik ; a firenzei Ponte della Trinita az ily szerkezetnek legkecsesebb példája, a melyet ismerek ; az alkalmazott ív nagyon finom s megközelíti az alacsony kerüléket, melynek helyét az angol építők munkáiban közönségesen egy barbár csúcsív: a körív-falatkákból álló ú. n. négyközepű foglalja el. Ezt nagy arányban

alkalmazva sohasem láttam; de a velencei Palazzo Ducalenak későbbi részeiben a fülkékben találkozok, egy sajátságos hyperbolikus ív társaságában, mint *a* (33. ábra), melyről később lesz szó. Itt azonban az ily szeszélyekre semmi gondunk.

XVI. §. De nem vonhatjuk meg ily módon figyelmünket egy másfajta, ép oly képtelen ívtől, mely a négyközepűvel együtt az angol függőleges gótikához tartozik.

Vegyük a 31. ábra bármely csoportjának nyergét (teszem azt: az egyenlő oldalút); itt *b*-ben (33. ábra) a törtvonal ábrázolja a megfelelő csúcsívet; de ívet

33. ábra.

nyilván lehet szerkeszteni a nyereg belső oldalán is, ha a körseleteket ellenkező irányban vonjuk. Azt hiszem azonban, az olvasó már eleget tud a boltívek természetéről, annak a megértéséhez, hogy a mennyit nyerünk erőben és állandóságban a külső csúcsívek alkalmazásával, ép annyit veszítünk a belsőkével. Az ilyen ív — ha nagyban alkalmazzák — hitvány és rút; mert természetes törekvése, hogy a saját súlya alatt is megbomoljék. Kiválóan jellemzi a Tudorok építkezését, de ez adja profilját a khinai tetőnek is. (Azért mondom, hogy *nagyban*, mert kicsiben, ha jól van rakva, lehet biztos ez is, mint bármi más szeszélyes ív; de csakis kicsiben.)

Némely megengedhető módosulatáról a tetőkről szóló fejezetben lesz szó.

XVII. §. Még csak egy ívalakkal kell foglalkoznunk. Ha az utóljára említett ívet alkalmazzák — de nem főelrendezésül, hanem csak pusztá feje gyanánt a közönséges csúcsívnek — akkor a 33. ábra c_2 -je keletkezik. Ez a teljesen kifordított csúcsívnél két okból ér többet. Először, mivel itt a kifordítás az ívnek csekélyebb részét gyöngíti meg; másodsor, mert a kettős hajlásnak nagy aesthetikai értéke van, melyet a pusztá körívben hiába keresünk. Ez okból az e nemű ívek nemcsak megengedhetők, de sőt nagyon is kívánatosak, ha arányaik és boltrakásuk a kellő biztosságot megadják. De bizonyos arányon túl feltétlenül barbárok, s a kifordított Tudorféle ívvel együtt — ha sűrűn használják őket — az építőművészet leghitványabb s legalacsonyabb iskoláit jellemzik a multban és jelenben.

E kettős hajlatot *ogivnak* vagy *hajladozó*¹ ívnek nevezik; ilyen az oldalmetszete nem egy német ólomtetőnek, nem egy török kupolának (a hol menthetőbb, mint-hogy összhangzik az alsó falakon alkalmazott, roppant finomul kidolgozott ívekkel); ilyen a Tudorok tornyocskáinak átmetszete, pl. VII. Henrik kápolnájában; és feltehető hol a tetején, hol az alján töméntelen ostobaságnak széles e világon mindenfelé.

XVIII. §. A hajladozó ív változatossága végtelen, mint-hogy annak fordított része ráalkalmazható minden néven nevezendő ívre: körívre, csúcsívre, patkóra. A mi e változatokban, valamint a többi szeszélyes ívben említésre

¹ A Pallas lexiconban *hajlítottnak* nevezik, de hiszen minden ív hajlított. Ez azonban *hajladozó*, mert ide-oda hajlik. Ford.

méltó, azt legkönnyebben akkor fogjuk fölfedezni, ha majd boltrakásukat vizsgáljuk; mert úgy szépségüket, mint szilárdságukat pusztán helyes szerkezetüknek köszönik.

Térjünk át tehát e másik kérdésre.

XI. FEJEZET.

A boltrakás.

I. §. A boltozatok szilárdságáról köteteket összeirtak már és összeírhatnak még egyszer annyit. Az olvasó ennél fogva nem várhatja tőlem e kérdésnek valami bő fejtegetését egy fejezet szűk keretében. A mit róla tudnia kell, igen könnyű és igen egyszerű; de azt hiszem, annak némely részét mégis igen kevésbé ismeri vagy nem igen ügyelte meg.

Először tiszta fogalmat kell alkotnunk arról, mit kell értenünk boltíven. Hajlított, szilárd anyagú váz az, melyet laza anyagú teher nyom.

Ha a fölötte levő anyagok nem lazák, de maguk is összeállók, akkor az alsó nyílás nem is boltozat, hanem üreg. Jól jegyezzük meg e különbséget. Ha a szárd király átfuratja a Mont-Cenis-t, a mint tervezi, nem lesz szükség rá, hogy téglából építsen boltozatot, a mely a Mont-Cenis súlyát tartsa; ehhez igazán tudományos boltrakás kellene.¹ A Mont-Cenis majd tartja magamagát, saját összetartásánál fogva, s egész sorozat láthatatlan gránitboltozat útján, melyek alighanem nagyobbak magánál az alagútnál. De mikor Brunel a Themse fenekét fúrta át, neki bezzeg kellett téglaboltozatot

¹ Ruskin e könyvet 1851-ben írta. Ma már nincs szárd király és a Mont-Cenis át van fúrva.

raknia, a mely a fölibe nyomuló 6--7 lábnyi iszapréteg s a víztömeg súlyát tartsa. Ez typusa valamennyi igazi boltozatnak.

II. §. A valódi boltozatokban többnyire mindkettőből van valami. Valamig felső részük a Mont-Cenis módjára van rakva, azaz magához a boltozathoz képest rengeteg tömeg és gránitszerű, úgy, hogy a boltozat csak lyuk a sziklában: a boltív alakjának kérdése szóba se jő; lehet az kerek, nyerges, hajladozó ívű, vagy akármilyen; s a legnemesebb építészetben, a falrakás erejénél fogva a boltozat jellege némileg mindig ilyen. Eléggé független, hogy ne törődjék a bele vajt lyukakkal, mikbe homokmódra nem szakad bele. De az ív elmélete semmi ily feltételhez nincs kötve; csak a boltozat kérgének tekinti magát; a csigolyáknak, melyek a maguk gerinczagyát, az ellentállási vonalat tartják; s e kéreg fölött a falat mozgékonyak teszi föl, a mely egész súlyával ránehezedik a boltozatra, akár a víz vagy a homok. Továbbá a bolthajtás építője előtt nemcsak az a feladat áll, hogy boltozata a súlyt megbírja, de, hogy mikép bírja azt meg a kéreg legcsekélyebb vastagsága mellett. Könnyű megbírnia, ha a boltköveket egyre vastagabbakra vesszük: ha hat lábnyi homok vagy kavicsréteg tartásáról van szó s ahhoz hat lábnyi vastag gránitboltköveket használunk, semmi kétség, hogy bolthajtásunk eléggé biztos lesz. De a dolog így talán kissé költséges; gránit helyett talán csak téglából kell raknunk a boltozatot; hat hüvelyk vastag téglából, sőt a lehető legvékonyabból, melyet a boltozat biztossága megenged. Hogy ezt megtehessük, az a boltozat vonalainak sajátos elrendezését kívánja. Sokféle módja van ennek s mindegyik jó a maga nemében; de a legjobb építkezési módnál csak a

legkönnyebben s a legkönnyebben érthetővel van dolgunk. Először azokat kell figyelembe vennünk, a mik a boltív valóságos megalkotására tartoznak, azután helyettesítőinek néhány példáját látnunk a Mont-Cenis-féle falazatoknál.

III. §. A mi mondani valónk van, illeni fog minden boltívre; de a félkörű csúcsíves boltozat az általános megértetésre legalkalmasabb. Legyen a III. táblán *a* egy csúcsíves bolthajtás kérge, mely fölé laza teher súlyosodik; és tegyük föl, hogy e kérget még nem találjuk eléggé vastagnak; s hogy a súly nagyon is ránehezedik az ív tetejére s azt beszakítással fenyegeti. Természetesen vastagítani fogjuk a kérget: de kell-e azt végig egyenlő mértékben vastagítanunk? Dehogy; hisz ezzel csak jó boltköveinket fecsérelnők. A kiben egy kis józan ész van, középujt vastagítja a bolthajtást, mint a hogy a Mylodon koponyája (s azt hiszem, egynémely emberi koponya is) középujt vastagabb; mint *b*-n látható. A kavics s a porond immár jobbra-balra lepattog róla, mint a golyó a vértés mellvértjéről és nem fogja beszakíthatni.

Ha még így se lenne elég erős, további hozzáadás is lehetséges, mint *c*-ben, most már a szélső boltköveket is vastagítván valamicskével. De minthogy ilykép a boltozat esetleg kelletinél magasabbá válhatik, vagy a tetején boltkő-pocsékolással járna, más fogáshoz kell folyamodnunk.

IV. §. Azt hiszem, az olvasót, ha nem korábban szerzett tudása, de józan esze bizonynyal képessé teszi megérteni, hogy a mint az *a* boltívnek (III. tábla) teteje behorpad, két oldalának viszont kifelé kell düllednie. Támaszszunk egymásnak két darab kemény papírt s nyomjuk le kezünkkel tetejüket: kétfelől oldalvást kifelé fognak dülledni. Így hát, ha a boltívet attól, hogy kétoldalt *p*, *p*-nél kidülledjen, megóvhatjuk: akkor *a* tetején

sem horpadhat be, bármily súlyt rakjanak is reá ; ha csak az összes kövek ízzé-porrá nem zúzódnak.

V. §. Most már a boltozatnak p -nél való kidülledését azzal lehet megakadályozni, ha p -nél nagyobb súlyt raknak rá, a mely nyomásának ellene feszül ; s a gyakorlatban tényleg így is szoktak a dolgon segíteni. Azonban tegyük fel, hogy a reá nehezedő teher homok vagy víz, tehát laza anyag, a melynek nyomását nem lehet tetszés szerint szétosztani és irányítani ; megeshetik továbbá az is, hogy p -t megterhelniünk nincs módunkban: talán nyílásnak kell jutnia fölibe, vagy az épületnek oldalára esik, vagy egyéb körülmény teszi a megterhelést lehetetlenné.

VI. §. De, ha a felől, hogy vajjon tehetünk-e reá súlyt, nem vagyunk biztosak, a felől tökéletesen biztosak lehetünk, hogy alája, igenis, rakhatunk. Befelé mindig lehet a kérget vastagítani s akkor már megbírja a súlyt, mint x , x d -ben, (III. tábla). Nemde, most már aligha kell attól félteni, hogy kidülled?

VII. §. Valamikor tehát a boltívnek függőleges nyomást kell kiállania, jobban megbírja a -nál, ha kérge olyan alkatú, mint b vagy d ; b és d tehát típusai a függőleges nyomást tartó boltívnek, az egész világon, az építészet kezdetétől annak elmúltáig. Semmiféle más nem mérkőzhet velük ; hozzájuk képest tökéletlen valamennyi. Az xx kiálló részeket d -ben *csegely*-nek nevezzük ; ez a legjobb északi gótikának eleven élte-tője, lelke, még sem értették át teljesen soha ; nem is találni tökéletes alakját, kivéve Olaszországban ; mint-hogy az északi építők a legnagyobb virágzás korszakaiban is gyakorta a közönséges a alakot használták.

A b alak ritkán található északon ; tökéletességét a

lombard gótikában érte el ; s egyes ágai — hol jók, hol rosszak — találkoznak a szaraczen építészetben.

VIII. §. Az igazi és tökéletes csegely mindig egyszerű. Csakhogy valószínűleg nem szerkezeti, hanem disztó elem gyanánt gondolták ki (az arabok?) merő szeszélyből ; s a korai északi művészetben a csegely nem egyéb, mint az úgynevezett lombozatnak, vagyis az áttört köfelületeknek az ívhez való alkalmaztatása, mi a „Seven Lamps“-ben eléggé ki volt fejtve (III. fejt, 85. és köv. old.) Méltóságából azon arányban veszít, haszna is oly mértékben csökken, a mint a boltíven sokszorozódik. A későbbi építményekben, főkép az angol Tudorkoriakban, gyerekeskedéssé fajul és egyszerű kinövésé válik: becsipkedik a követ, mint szakács a pástétom szélét.

IX. §. A csegely helye és nagysága, azaz hozzáalkalmazása a bolthajlat vállához, a súly iránya szerint változik, melynek ellene kell szegülnie. Egy hónapnál több időmbe került, még pedig kemény munka mellett, míg a csegelyeket pontosan osztályozni csak meg is próbálhattam; az olvasó gyaníthatja, hogy itt nincs elég terem e kérdés ki-merítésére; csak néhány jellemző és tökéletes alakra szorítokozom, adván azoknak méreteiket és boltrakásukat is.

X. §. Ha a bolthajtást egyetlen kőből faragottnak vesszük, az olvasó immár mindent tud felőle, a mit tudnia szükséges.

Ezután a boltkövek alakját kell megfigyelnie. Ezt, a mennyiben szüksége van rá, legkönnyebben néhány példából értheti meg: miközben módomban lesz, vagyis inkább kénytelen leszek a mont-cenis-es boltrakás némely módját is bemutatni; a mi vizsgáladásunk második tárgya lesz.

XI. §. A IV. táblán az 1. és 2. sz. két párkány;

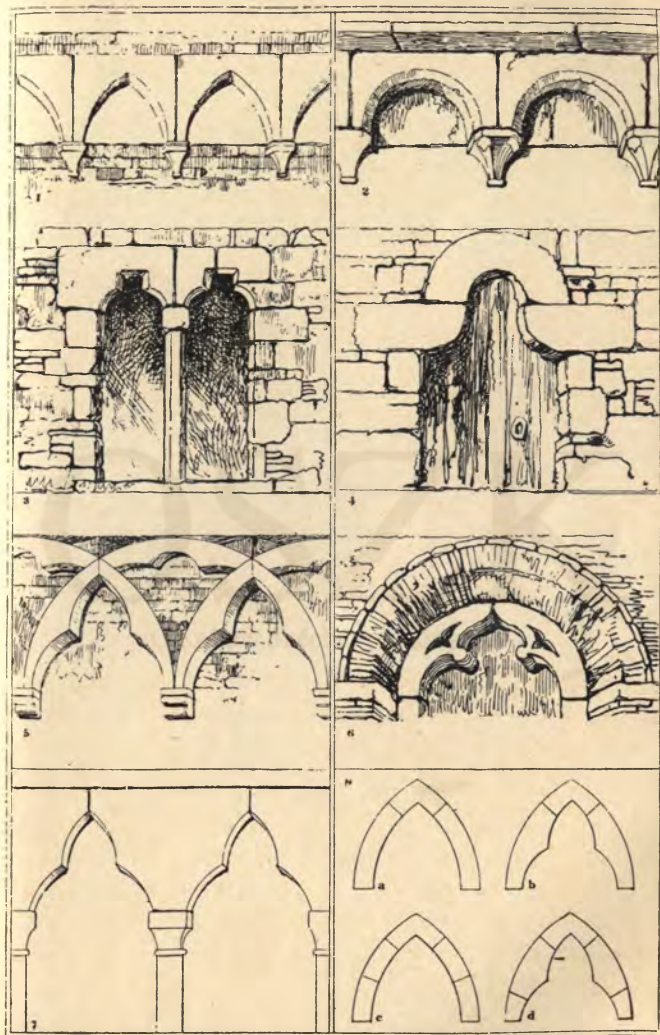
az 1. a páduai St. Antonioból, a 2. a *sens*-i székesegyházból. Tulajdonkép csak a párkányokról szóló fejezetben lesz szükségem rájuk; ide azért tettem őket mégis, mert noha ívek csak vak-arkádok és tényleg csak kőtömbök, miknek homlokába íveket véstek: mégis híven képviselik az apró ívek boltrakását, úgy az olasz, mint az északi román építkezésben; de kivált az olaszt, mindegyik ív a maga külön kőtömbjéből lévén kifaragva; ez kicsiben eléggé mont-cenis-es.

A 3. sz. a Carnarvon várkastély egyik ablaka; igen kezdetleges, de igen érdekes ez a maga nemében, egyik íve egy kőből állván, a másik kettőből. S ez oly példája a boltnak, mely nagyban barbár volna, de így a tömör építkezésben különös és a szemnek kedves.

A 4. sz. egy kis svájcki haranglábból való, Vevay szomszédjában; az ember az ablakot, messziről nézve idéetlennek képzelné; de ha közélről látja boltrakását, szinte gyönyörködik benne, mert alig lehetne szilárdabb.

XII. §. Ezek egybefaragott boltívek. Második lépés az, hogy tetejükön összeillesztett két darab kőből faragják őket. A 6. sz. a páduai Eremitaniból való, igen furesa és kezdetleges; az egész templom sajátságos és némely különös czifrázatok vannak rajta, egy-egy kőből faragva. Ezek egyike közölve van a „Seven Lamps“ VII. tábláján, balra, az alsó sarokban.

A 7. sz. a velencei Frariból, igen szép és szilárd és bámulatatosan van diszítve, mint később látni fogjuk. Az 5. az egyszerű, két részből álló szerkezet, a legválasztékosabb arányban és a legszabatosabban kidolgozva, mi-ként minden egyéb ama dicső templomban, a melyhez tartozik: a veronai San Fermoból való. A felső rész

RAKOTT BOLTÍVEK.

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

NYOMT. ULLMANN JÓZSEF BUDAPESTEN

Iv-szerkezet.
A comói Brolettón.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

hozzáadása, mely a kört teljessé teszi, nem rontja meg a gyönyörű ívek tervét, sem csegelyeik egyszerű és tökéletes alkotását; de nagyon érdekes, mert megmutatja, mikép fejlett ki a csegely eszméje a merő lombozatból. E templom egész építkezési módját a szerkezet egyszerűsége s a munka tökéletessége jellemzi; ritka egybehangzás: mert az egyszerű tervek kivitele rendszeren durva; s a mint az építő a kivitelt tökéletesíti, tervét egyben bonyolítja is. San-Fermonak csaknem minden íve két ízből áll.

XIII. §. Láttuk ime az egy és két ízből álló szerkezeteket; a IV. tábla 8. ábráján *a* és *b* általános típusai a három ízből álló szerkezetnek, ha csegelyes, ha nem; *c* és *d* az ötízüé, csegelyesen vagy a nélkül. Ezek közül a háromízü szerkezet roppant fontos, annál meg kell állnunk. Az öt ízü nem egyéb mint egy-egy alsó ízzel megtöltött háromízü; nagyon fontos ez is. Holott a négyízü, mely nem egyéb, mint a kétízü, egy-egy alsó ízzel megpótolva, ritkán fordul elő s nincs szükség vele bajlódunk.

XIV. §. Emlékezzünk rá, hogy mikor először fejtettük ki az ívet, háromízűnek vettük. Három a legkisebb szám, a mely kifejezheti a boltrakás igazi *elvét*, és képviselője valamennyi ívnek, melyet ez elv szerint építettek; az egy és kétízüek mikroszkopikus mont-ceniszedések lévén, merő üregek a kötuskóban, vagy rések két egymásnak dülő szikla közt.

De már a háromízü valójában képviseli valamennyit; s a nagyobb és bonyolult szerkezetek pusztán úgy származnak, hogy középső ízüket zárókőnek veszik s jobbra-balra mind több-több ízt sorakoztatnak. Valamíg az ív egyszerű körív vagy csúcsív, nem határoz, hány ízből

vagy boltkőből rakják; sem az, hogy hol érnek össze az ízek; sőt izelt lehet maga a zárókő is, állhat két darabból. De ha az ív bizarr alakú, főkép ha hajladozó, akkor az izületek¹ helye meg van állapítva s a bolt-rakásnak egyszerűnek kell lennie, különben az ív nem eléggé tartós és biztos; s a hajladozó ív nemes formái csak oly országokban fejlődtek ki, a hol kevés ízből volt szokás faragni az ívet.

XV. §. A velencei tipikus tiszta csücsíves bolt ötízű, ízei háromféle nagyságúak, a legalsó lévén a leg-hosszabb, miként b_2 a III. táblán. Ha az ív igen nagy, még negyedik fajta ízt is adnak hozzá, miként a_2 -ben. A velencei paloták kapuin szinte kivétel nélkül e két-féle boltrakás érvényesül. Valamint megpótolják a szerkezetet egy-egy ízzel, ha azt akarják, hogy a bolt nagyobb legyen, viszont elvesznek belőle egyet-egyet, ha kisebbre akarják hagyni, pl. ablakoknál; s a velencei gót ablak-boltrakás típusa csakugyan állandóan a háromízű c_2 .

XVI. §. Az olvasó már tudja, mikor hasznos az ív-
csegely: azért szükséges, hogy az oldalsó boltkő súlyát nevelje és azt befelé húzza a tetőkő nyomása ellenében. Vegyük ki egy perczre a c_2 egyik oldalsó kövét, mint d -ben. A csegely helyének rajta változnia kellene a súllyal együtt, a melyet tart, vagy a melyre szüksége van; csak hogy a gyakorlatban ezt nem figyelik meg pontosan; a csegely elhelyezését többnyire az aesthetikai szempont dönti el és nyilvánvaló, hogy e részben a változatosság végtelen lehet. Tekintsük a bolt csegelyét hullámnak, mely az oldalíz aljától felfut egész a tetejéig; akkor

¹ És világért sem „fekvő hézag“, v. „ütköző hézag“ mint a mi építőink mondják; hiszen ha hézag lenne, a boltozat menten összeomlanék.

ellőttünk áll az $e-g$ sorozot, (III. tábla), végtelen fokozatokkal mindenik közt; de ezek közül $e-t$, $f-et$ és $g-t$ a csegelyes ívű bolt három nagy családja képviselőjéül tekinthetjük. Helyezzük boltunkba $e-t$, akkor keletkezik az alulesegelyes h bolt; $f-el$ a középén csegelyes i ; $g-vel$ a felül csegelyes k .

XVII. §. Az olvasó észrevehette, hogy középén csegelyesnek nem akkor nevezem az ívet, ha kiszögellése az ívhajlatnak, de akkor, ha az az oldalsó íznek van a közepén; észrevette talán azt is, hogy ott, a hol az oldalíz a zárókővel izül, a hajlat talán kissé hirtelen változik.

Az ívet azért nem a saját hajlata, de az oldalíz után neveztem középén csegelyesnek, mert a világ legszebb ívei, a lombard gót ívek, tőlem vizsgált példáikban, többé-kevésbé mind ezt az $i-vel$ jelzett alakot közelítik meg; de olykép, hogy a görbület, a mint látni fogjuk, a zárókőben is folytatódik. Ha azonban a bolt sok kőből van rakva, akkor a „középén csegelyes“ szót oly értelemben fogom használni, hogy a csegely középpütt van, a bolt saját ívének alapja és tetőpontja között.

A velencei gót bolt csaknem változatlanul felül csegelyes, mint k . Az olvasó jegyezze meg, hogy úgy a felül, mint az alul csegelyes oldalíz pallos alakú; első esetben a pallost fölfelé, a másodikban lefelé tartva.

XVIII. §. A h , i , k ívekben a középső ízen némi módosítás történt, hogy bennük a csegely görbülete folytatódik. A gyakorlatban ezt nagy pontossággal kell végrehajtani s Velenczében e nehézségből némely érdekes eredmény következett.

A III. táblán l a csegelyes velencei boltív oldalíze. Mi sem lehet czélszerűbb vagy becsesebb, vagy mi sem osztja el a tehert alkalmasabban a végre, hogy befelé

hajoljon, a zárókő felé, miként fent, a X. fej. II. §-ában kifejtettem, a hol ismertetem a háromízű boltív egész rendszerét, hogy az olvasó tisztában lehessen a csegely súlyának hasznával.

A velencei gót paloták rendszeren legalább három emeletesek, tíz-tizenkét ablakuk mindenik emeleten, az épület két-három oldalán, mikhez mindössze száz-százötven oldalíz kellett.

Az ablakok szerkezetének megfigyelése után nem kétkeltem, hogy az oldalizeket párosával faragták, akár a vasmacska horgait; az egésznek a zárókő volt a foka; valószínű, hogy az oldalizeket az építő nagyban rendelte meg és hol kisebb, hol nagyobb ablakokhoz használta őket, leferdítvén két végüket, a mint a szükség hozta magával és közéjük illesztvén a záróköveket, a mint ép lehetett s olykor annyiban változtatván az elrendezésen, hogy az oldalizek felső részét fordította lefelé.

Ez az eljárás nagyon kényelmes volt; elsőben azért, mivel így az oldalizek csegelyei jóelőre teljesen ki lehettek faragva s mivel így a csegely hajlata nem nyult át a zárókőbe, mely magának a külső ívnek hajlatát követte. A csegelyt így a bolt többi részétől külön lehetett díszíteni.

XIX. §. Vegyünk most egy pár jól elkészített oldalízt, mint l , s lássuk, mi lehet belőlük. Először oly zárókővel próbáljuk összeilleszteni, mely folytatása a külső ívnek, mint m . Ezt az olvasó bizonyára rútv ívnek fogja tartani. Pedig ilyen sok van Velenczében, ennél rútvabb dolgot ott nem is látni. Ezt a velencei építők érezték is mihamar. Mitévők legyenek, hogy segítsenek a bajon? Az m boltnak r alakú záróköve van. Tegyük e helyett s alakú ízt és kész az n alak.

XX. §. Ez az n bolt nincs oly erős, mint az m ; de jó márványból és elég vastag izekből minden gyakorlati célnak teljesen megfelel, ha kis arányban használják. Legalább is kétezer ilyen s másfajta velencei hajladozó ívű ablakot vizsgáltam meg, miknek y a legegyszerűbb alakjuk, (melyben a síma d oldalíz van a csegelyes helyett alkalmazva); s nem találtam egyetlen egyet, még a legdüledezőbb palotán sem (hol az omladozó falak széteső súlyát kellett tartaniok), melyben a középső kő meg lett volna repedve; holott ez az egyetlen veszély, melynek az ablak ki volna téve; más tekintetben oly erős egy boltív ez, a milyen csak lehet.

Alig tehető fel, hogy az átmenet az r zárókőről s -re egyszerűbben történt volna. Oly változás ez, mely sok érdekes kísérletnek volt az eredménye, mikről később bővebben fogunk szólni, majd ha a keletkezett válfajokat illető csoportjukba sorozzuk.

XXI. §. Gyerünk egy lépéssel tovább. Egy középütt csegelyes oldalízt t tuskóalakjában veszek, a téglákkal együtt, mik oldalát terhelik. Minthogy e téglák hátulról tartják s minthogy a csegely szempontjából mindegy, akár márványból van a súly, akár téglából: mi sem akadályoz abban, hogy a márványból egy darabot felül is ki ne csípjünk, mint u -ban, s hogy a gödröt téglával ki ne töltsük. (Hogy *miért* kell ép ennek eszünkbe jutnia, azt ezúttal nem vizsgálom; beérem annyival, hogy, ha eszünkbe jut is, nem okozhat bajt.) Beállítván ezt az oldalízt az n alakba, keletkezik a w alak, melynek később talán hasznát vehetjük; itt nincs vele egyéb dolgunk, mint megjegyezni, hogy így építve és jól betömve téglával, csak oly erős, mint n ; de hogy ez is, mint minden hajladozó ívű bolt, biztosság, alkalmasság

és szépség dolgában is teljesen a most elemzett bolt-rakástól van feltételezve; s hogy nagy arányban, sok boltkőből rakva, minden ily ív megbízhatatlan és kép-telenség lenne a rendes építkezésben. Olykor azonban ez ívek alkalmazhatók rendkívüli szépségüknél fogva, melyet gazdag és szeszélyes diszítésük hoz magával, s olykor más becses tulajdonságaik kedvéért, melyek ép ellenkezők a szerkezetiekkel, miket most vizsgálgatunk: hogy úgy látszik, mintha csak oda lennének bővölve.

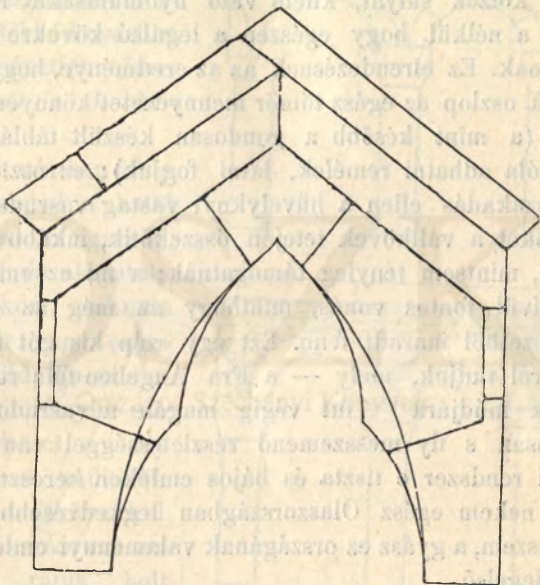
XXII. §. A fenti okoskodásban a boltkövek ízülő vonalainak a boltívre való hajlását nem vettük számba. Ez nagyon fogós kérdés, melynek nem sikerült teljesen végére járnom, de e vonalak elrendezéséről — melyek kör-íű boltozatokban az ívre természetesen merőlegesek — ösztönszerűleg azt kell föltennünk, hogy mindenik boltkő külső és belső felülete közt egyazon aránynak kell lennie. A legnemesebb gótikában tényleg megállapítható e törvény, vagy annak megközelítése.

XXIII. §. Végre mindazt, mit az olvasónak eszében tartania szükséges, szóval az e tárgyra vonatkozó összes általános törvényeket, összegezhetem, ha a tökéletes gót-bolt mindkét neméből mutatok be példát, a csegelyes-ből és a csegelyetlenből, melyek mindenike szerfölött egyszerű, mégis fenséges szerkezetű s mely részben mindkettő mont-cénises.

Az első, az V. táblán, a comoi Broletto egy ablaka. Tömör részében először egyíű boltot mutat, négyes oszlopcsoportokra támaszkodva; a felső tért — mont-cénisesen — egyetlen, négyes levélre átütött, márvány-lemez tölti ki, míg az ablakfél-párkányzat külön-külön boltkő-rendszerekből van szerkesztve, melyeknek — úgy vélem — mindenike a XXII. §-ban megállapított elv

szerint van faragva, felváltva szerpentinből és márványból; a külső ív nemes példája a csegelyetlen tiszta gót szerkezetnek, mint *b* a III. táblán.

XXIV. §. A 34. ábra — a mennyre megítni képes vagyok — a világ legtökéletesebb gót síremlékének, a veronai Sta Anastasia templom alacsony temetőrácsajta-

34. ábra.

jánál álló (névtelen?)¹ sír négyszögű mennyezete oldal boltozatának boltrakása. E síremlékhez gyakran lesz al-

¹ Legalább sem Malfai „Veroná“-jában, sem egyebütt semmiféle felvilágosítást nem találok róla, melyre támaszkodhatnám. Nem kétlem, hogy XIII. századbéli munka. Lásd 19. „függ. : St. Anastasiai sírok“.

kalmam visszatérni és hiszem, hogy igazolhatom majd a hangot, melyen róla szólok. Egyelőre csak azt szeretném, ha az olvasó az ívhajlatok egyszerűségét és szigorúságát, a hajladozó görbületnek a csúcs felé hajlásánál való csodálatos gyöngéd hajlatát és főkép a csegely használatát figyelné meg, mely *befelé* neveli a nagy oldalsó kőizek súlyát, kifelé való nyomulásukat meggátolva, a nélkül, hogy egészen a legalsó kövekre súlyosodnának. Ez elrendezésnek az az eredménye, hogy négy karcsú oszlop az egész tömör mennyezetet könnyen meg bírja (a mint később a gondosan készült táblán, melyet róla adhatni remélek, látni fogjuk); ez oszlopokat a beszakadás ellen a hüvelyknyi vastag vasrudak, melyek őket a vállkövek tetején összekötik, inkább szilárdítják, mintsem tényleg támogatnák; a mi ez emléekben rendkívül fontos vonás, minthogy az még az eredeti szerkezetből maradt fenn. Ezt egy szép kis gót füzéres mintáról tudjuk, mely — a Fra Angelico-féle ruhaszegélyek módjára — fut végig magán a vasrudon. Ily gondosan s ily messzemenő részletességgel van a díszítési rendszer e tiszta és bájos emléken keresztülve, mely nekem egész Olaszországban legkedvesebb, mely azt hiszem, a gyász ez országának valamennyi emlékköve közt legelső.

XII. FEJEZET.

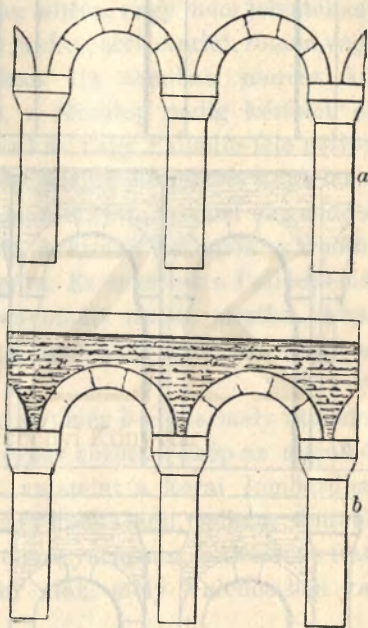
A bolt terhe.

I. §. A megelőző vizsgálódások közben mindig azt tettük föl, hogy a boltivre súlyosodó teher teljesen laza: porond vagy homok; vagy pedig mont-cenisies s többé-kevésbé tömör, egyetlen tömeget alkot a boltkövekkel.

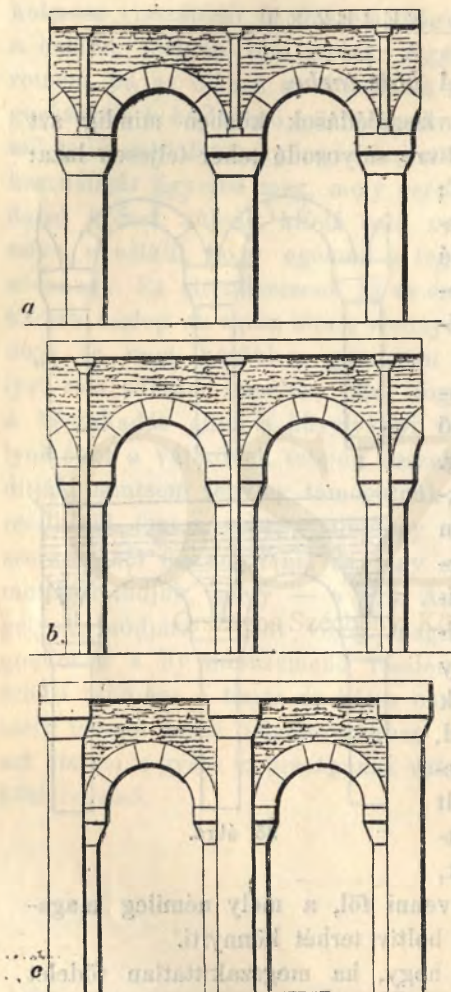
A gyakorlatban többnyire valahol a kettő között van az igazság. Hidaknál és alagutaknál olykor csaknem merő por vagy engedelmes föld; de az építészetben többnyire szilárd szerkezet, a mely ugyan nem működik együtt a boltkövekkel, de azért korántsem nehezkeedik rájuk holt teher gyanánt, de fölöttük összekapcsolódik,

és képes oly alakot venni föl, a mely némileg magamagát tartja s így a boltív terhét könnyíti.

II. §. Nyilvánvaló, hogy, ha megszakítatlan födelet akarunk a boltsorra helyezni, akkor az ívközoeket, az oszlopok fölött ki kell töltenünk. Egyelőre ne legyen kész egyéb, csak a meztelen ív, mint *a*-ban, 35. ábra; most

35. ábra.

36. ábra.

ki kellene töltenünk a félkörök közeit, hogy vízszintes támasztó vonalat nyerjünk. Legegyszerűbben úgy viszsziük a dolgot véghez, hogy sima fallal töltjük ki, mint *b*-ben; így a födél a fal tetejére nehezedik; ez a tiszta bizanci vagy az olasz-román rendszer. De ha úgy találjuk, hogy ilykép kelleténél nagyobb súly nehezedik az ívekre, akkor a nagy oszlopok fölébe még apró vendégoszlopokat állíthatunk, *a*, 36. ábra. Ezek segítenek tartani a tetőt, súlyának nagy részét egyszerre átvéve a mesteroszlopfőkre és felszabadítva nyomása alól az ívek közepét.

III. §. Az így alkalmazott vendégoszlop vagy a régi oszlopok tetején áll, vagy egész földig

36. ábra.

nyulik le előtte, vagy rajta keresztül, *b*, 36. ábra; mely utóbbi esetben a főoszlop két vagy több vékonyabb oszlopra válik s a felülről lenyuló vendégoszloppal egész csoportot alkot.

IV. §. Ha a vendégoszlop a főoszlopnak alája van rendezve és vagy csak eléje van állítva, vagy nem jelentékeny részét alkotja a csoportnak, akkor, elve szerint, román vagy gót, mint *b* a 36. ábrában. Ha azonban merész középső oszlop válik belőle, a főoszlop pedig kétfelől elvékonyul, akkor az klasszikus vagy Palladio-féle oszlop, mint *c* a 36. ábrában. Mely utóbbi elrendezés képtelenné vagy tökéletlenné válik, annál inkább, mennél elegendőbb lenne a főoszlop a tetőnek, a kisebb oszlopok s a boltív segítségével való tartására. Ez utóbbiak a Palladio műveiben sokszor azt a benyomást teszik, mintha bátran ki lehetne őket szedni a tető alól, a nélkül, hogy az azért leroskadna.

V. §. Az *a* tisztább északi gót még *b*-nél is, mely átmeneti alak közte s a klasszikus típus között. Főkép az angol és egyéb északi gótikában, valamint a korai lombardban található és kétségkívül úgy keletkezett, miként fentebb, az I. fej. XXVII. §-ában elmagyaráztam. *b* általános francia-gót és francia-román alak, mely Valence-ban van tisztán kifejlődve.

Az *a* és *b* alakok vékony oszlopai északiak lévén, rendszeren meredek, boltozott tetőkkel hidalvák át, miért is boltozattartó oszlopoknak nevezik őket.

VI. §. Ez alakok közül a 35. ábra *b*-je a legtisztább s legfenségesebb, minthogy a boltív erejét ez fejezi ki legvilágosabban. A többiben van valami gerendaszerű, mintha egymásba volnának eresztve vagy róva, a faragott kőjelleg benne nem tiszta; valamint arra sem tudok

egyetlen példát sem, hogy a mesteroszlopfő kezelése teljesen kielégítő lenne, akár a vendégoszlopot kénytelen tartani, mint *a*-ban, akár azt kell eltérnie, hogy az rajta furakodjék keresztül, mint *b*-ben. (36. ábra.) A vendégoszlop tartására, melynek feladata minden esetre az, hogy a tető súlyának nagy részét tartsa, ép oly kevésbé alkalmas az angol építkezésben gyakori gyámkő.

VII. §. Az ívek között keletkező háromszögű falterületeket ívköznek nevezik s ha ezek falazata az ívet túl a rendén terhelné, súlyukon erejük épségben tartásával azzal csökkenthetnek, ha kerek nyílásokat vágnak beléjük. A hétköznapi épületeknél erre nagy ritkán van szükség; de hidaknál és érczetőknél nagy hasznukat veszik (ily nyílások sora látható, teszem azt, a Euston Square állomás ívközein); de szerkezeti értéküknél fogva a legkitünőbb ívköz-díszítménnyé válnak, a mint később látni fogjuk.

VIII. §. Az ív fölött levő teher magasságát az épület célja s az oszlop lehető magassága határozza meg, de erre jelenleg semmi gondunk, mert feladatunkat im elvégeztük. Megállapítottuk, a mit kellett: *A* a fal szerkezetét, *B* az oszlopét és *C* a szemöldökös vagy boltíves pillérét, mely a tető tartására van előkészítve. Most *D*, a tető szerkezetét kell vizsgálnunk.

XIII. FEJEZET.

*A tető.*¹

I. §. Vizsgálódásunkat idáig nem zavarta sem az épület külsejére, sem a belsejére való tekintet. Ezentúl más-kép lesz. Mert a míg csak a falazatról van szó, a falnak egyik fele éppen olyan, mint a másik; de már a tetőben a szerkezet két világosan elkülönzött részből áll: egyik a tetőváz — bolthajtás vagy lapos mennyezet — mely belülről látható; másik a fedőszerkezet, boronából, amannak oltalmára vagy támogatására. Olykor a belsőleg látható szerkezet az igazi tető; olykor azonban az egész kettőnél több szakaszból is áll, mint a szent Pál templomában, hol egy alulról-felülről elfödött, közbenső váz van. Mégis jó lesz megkülönböztetnünk a tetőnek rendesen belülről látható részét, melynek egyetlen feladata, hogy szilárdan megálljon és be ne szakadjon, ez a *tulajdonképeni tető*; s a külső fedőrészt, melynél, minthogy azt sokszor részben a tető tartja, nem a szilárdság a fő, de az, hogy az időjárásnak ellene bírjon állani, mert arra való, hogy a hó róla mennél könnyebben lesuvadjon, az eső pedig lefusson; ez a *födél*.

II. §. Felesleges azonban, hogy az olvasót valamennyi tetőszerkezet titkaiba beavassam, azon egyszerű oknál fogva, hogy bő tapasztalat hiján senki sem mondhatja

¹ A hegyaljai népnyelv *tetőt* és *fedőléket* v. *fődelet* különböztet meg: *tető* = a tért befedő és elzáró szilárd szerkezet; *fedőlék* = a külső fedőszerkezet (a Ruskin *roofmask*-ja), mely amaszt védi. Pl.: „A födél leégett, de a tető nem szakadt be“; vagy: „Teteje nincs annak, csak födele“.

meg, okosan van-e a tető szerkesztve vagy sem ; de még némi tapasztalatra támaszkodva se szólhatna hozzá a szerkezet részeinek és teherbírásának megvizsgálása nélkül, mely az általános fejtegetésben lehető vizsgálattól nagyon különbözik. Mi több, e vizsgálódás velencei kutatásaink közben teljesen hiába való lenne, minthogy ott a tetők többnyire vagy nem egykorúak az épületekkel, vagy laposak, vagy pedig a lehető legegyszerűbb boltszerkezetek, mik bámulatosan meg vannak magyarázva Willis „A Középkor Építészete“¹ cz. művének VII. fejezetében, a melyre az olvasót utalom mindarra nézve, a mit a boltozatrészek s az oszlopok közötti összefüggésről tudnia czélszerű. Jól teszi, ha elolvassa Garbett elemi értekezésének (a rajzolásról) a Tudorkori boltívekről szóló részeit (185—193. lap), melyet fentebb említettünk.² Én hát beérem annyival, hogy a fődélt illetőleg fölemlitek egy-két vonást, melyet egyik író sem érintett.

III. §. A III. fejezet V. §-ában mondva volt, hogy a tetőszerkezetről szólván, nem lesz alkalmunk az ott felsorolt alakokat szaporítani. A még említendő alakok csak azok, melyek az előbbi fejezetben kifejtett boltívekből erednek ; azaz, a sokféle keleti kupola, mely a patkó és a hajladozó ívek forgatásából keletkezik, s a jól ismert khinai homorú fődél. Természetesen, mindez alakok merő diszitmények, minthogy a hó és eső lesuvasztása szempontjából a kiduzzadó körvonal vagy a behajló felszín a rendes, csúcsos nyeretetónél mivel sem ér többet, sőt kevesebbet ; s ezért igazán érdekes, hogy Németországban és Svájcban kis

¹ Eredetiben: „Architecture of the Middle Ages“.

² 17. függelék.

mértékben valamennyi annyira el van terjedve, holott szülőföldjük kelet, hol czéljuk inkább az, hogy kupolás felületükön a fényt összegyűjtsék. Kétlem, alkalmazhatók lennének-e nagy mértékben bármely, csak félig-meddig fenséges épületen is; az európai szemre főigézetük a különösségben áll; ellenben, azt hiszem, keleten a duzzadó alakot azért is kedvelik, mert azt a gondolatot kelti, hogy hűsebb, szellősebb. De szeretem őket a San-Marcón, főkép mivel növelik magának a térnek fantasztikus és mesés jellegét; s mivel megvan bennük is e csoport valamennyi épületének közös kifejezése: vél-néd, úsznak vagy libegnek a tenger színén. De utánzásra nyilván nem ajánlhatók.¹

4. §. Van azonban egy alak, mely, bár a khinaival szoros atyafiságban áll, szerkezetileg mégis sokszor helyes: a homorú szöggel egyesített nyereg, a mely rendkívül festői hatással, főkép Németország és Svájc magánépítkezésében gyakori; a fődél alsó lejtője vagy hozzáillesztett, külső félszer-eresz, a fal oltalmára, mint a 37. ábrában, vagy valami más kólábéra, a mi a

37. ábra.

¹ Az igazi kupoláról nem szólok, mert nem vizsgáltam meg természetét eléggé annak a megállapítására, hogy mily arány mellett kezd merő *kérkedéssé* fajulni, a helyett, hogy alkalmas tető lenne; s mivel számtalan alakja a nézőt úgyis csak aesthetikai szempontból érdekli; aesthetikai értékük pedig semmi esetre sem alapítható végtelesen bonyolult szerkezeti elveikre.

torony sarkának dől; a tető mindenesetre egyszerű nyergestető, mely alatta folytatódik.

V. §. Az igazi nyergestető, valamint a legegyszerűbb és legtermészetesebb, szerintem a legnagyobb is; akár sötét gerincez gyanánt tornyosodik, mint a palás hegyek szürke lejtője, az északi székesegyházak meredek falai fölött, vagy lankadtan nyújtózkodik a déli épületek négyszögű, fehér falain. De e különbség az északi és déli szerkezet lejtőjének meredeksége között sokkalta fontosabb, semmint rendesen gondolják, s erre óhajtom főképp az olvasó figyelmét terelni.

VI. §. Egyik főokát, hogy északon róla a hó könnyen lesuvadjon, számtalanszor fölhozták; van azonban egy másik is, melyet nem emlékszem, hogy valahol szóba hoztak volna: az t. i., hogy a padlásszobák északon kényelmesek, holott délen gyötrelmes ólomkamrák; s hogy a nyirkos éghajlatú országokban mindenkiben megvan az az ösztön, hogy mennél feljebb menjen lakni, túl a ködön, a nyirkosságon. E két ok — s az a körülmény, hogy a jó szarufa könnyű szerrel volt kapható — fejlesztette ki északon a meredek csúcsos nyeret, mely, ha torony felett kerekül, vagy gúla gyanánt fut össze, vagy e helyett tetősüveggé vagy toronycsúcsná válik. E művészien diszitett, meredek tető lett kiinduló pontja az egész ú. n. „*vágyakozási*“ elméletnek, mit a német kritikuskok oly tévesen és elmésen tulajdonítottak az északi gótikát átható vallásos érzésnek. Én az egész elméletet kereken tagadom: székesegyházainkat jobbadán világias emberek építették, a kik szerették a világot és szívesen éltek volna benne örökkéig; kiknek az volt a főreménységük, hogy a poklot kikerülik, a mit azzal akartak elérni, hogy székesegyházakat építet-

tek, de a kiknek általában nagyon bizonytalan fogalmuk volt a mennyországról és nagyon enyhén vágyakoztak belé; s a tornyocskás székesegyház a görög lapos tetőzet-től való különbözése által ép oly kevés szántszándékos vonatkozással van az égre, akár a norman ház meredek nyergesteteje a syriai lapos tetőhöz képest. Nagy lelki gyönyörűséggel keresgélhetjük immár az alakok ilyes symbolikus értelmét; ám tulajdonitsunk nekik ilyen határozott értelmet; de csak a történelem helyes megértésétől fosztjuk meg magunkat azzal, ha az ily költői symbolismusnak nagy befolyást tulajdonítunk valamely nemzeti építkezési mód fejlődésére. Az emberi fajzatot ilyen selyemzsinórral ránczigálni többnyire nem is lehet; és az az eshetőség, hogy a pincze nyirkos lehet, vagy hogy a földélben a cserép meglazulhat, sajna, nagyobb befolyással van arra, hogy építi az ember a házát, mintsem a mennybéli boldogságról vagy az angyali erényekről való fogalma. Már a szeretet képzettársulásainak nagyobb része van benne; oly alakok, miket semmiféle egyéb okkal nem lehetne megmagyarázni, sokszor kimagyarázhatók a vidék természeti vonásaiból, vagy egyébből, a mit a megszokás jól ismertté s így kedvessé tett; de az érzés pusztá symbolisatiója mindenkinél gyöngé érv, s még inkább az az északi gyakorlati észjárás mellett, mintsem a korai keresztényeknél, a kik építkezésükben, ha bazilikát raktak, vagy ha conchákat vájtak a katakombákban, bizonynyal voltak annyira buzgók, mint a norman bárók vagy szerzetesek.

VII. §. Van azonban északon bizonyos állati tevékenység, mely segített kifejleszteni azt az építkezési rendszert, mely pusztán a hasznosság alapján indult meg: az az eleven élet, mely természetes kifejezést nyer az egyenesen álló

épületekben, miként a déli bágyadtság a lapos vagy megdőlt építményekben. Képzeljük el, mily különbség az oly ember, a ki hózivatarban áll munkába s a másik, a ki tétlenül heveredik végig a napsütötte homokon, az ugrándozó cycádák és a hulló olajfalevelek közt: és megleltük kulcsát egy csomó hajlandóságnak, mely erőteljesen jut kifejezésre mindkettőben, nem feledvén, hogy az álom egyiknek fényűzés volna, a másiknak halál.

VIII. §. S ez életösztön erejéhez még hozzá kell adni a természeti környezet befolyását; főkép ama fáét, mely a germán szellemnek az, a mi a délinek az olajfa vagy a pálma: a lúczfenyő. Az a szem, a mely a fenyves sűrűségéhez és sudarainak végtelen ismétlődéséhez hozzászokott, nem sértődik meg a hasonló alakok szünetlen ismétlődésén s nem is lel egykönnyen kielégítést a lapos vagy tömör körvonalak egyszerűségében. Vegyük a fenyő befolyásához, főkép Franciaország völgyeiben, a nyárfáét; de gondoljunk kivált a lúczfenyőre és jusson eszünkbe, mit érezhetett a norman, mikor fenyője csillogó, zuzmarás sudarát nézte, és mit az olasz, ha a pinia¹ napsütötte sötét zöldjére esett tekintete² (s egyben fontoljuk meg, ájtatosabb fa-e a lúczfenyő, mint ama Földközitengermelléki szigeti pinia boltozata).

IX. §. Így támogatván egymást a körülmények és az érzések, a meredek tető egész északon általánossá és

¹ Kőfenyű.

² Azt hiszem, nem gondolja, senki, hogy az erdei tájképek hatását az északi lélekre túlbecsülöm; de megörültem a minap, egy spanyol úriembertől hallván elbeszélni úgy az ő, mint a parasztnép sajnálkozását egy vén pinia kivészésén, mely egyike volt a legnagyobbaknak Spanyolországban s melyet tulajdonosa csekély haszonért kivágatott. Említette, hogy helyét máig „El pino“-nak („A pinia“) nevezik.

kedvelté válik ; azután pedig az egyre fokozódó túlzásnál fogva, melylyel az emberi lélek minden kedves eszméjét úzi mindenféle csúcsokba, ormókba nyulakodik ; oldalaihoz fiatorony fiatoronyra tapad, s azzal együtt a falak is egyre magasabbra nőnek, míg igazán fenséges tömeg keletkezik, de a melyben mivel sem nyilatkozik több vallásos „vágyakozás“, mint a kis gyermek kártyavárában. Mi több : a magas építkezés kedvelésébe a grotteszk¹ iránt való előszeretet is vegyül, a mi északon szintén jellemző, miként a gyönyörűség az apró alakok sokszorozásában és az árnyék s az energia túlzásaiban, s bizonyos félig következetes érzéketlenség a tiszta szellem és a nyugodt igazság iránt ; úgy, hogy az északi építő nem érezhette szépségét a Parthenon szobortöredékeinek, az Elgin-márványoknak, s azok, kik magukat e külön iskolának szentelték, bizonyos fokig mindig képtelenek lesznek a görög művészet finomabb vonásainak élvezésére vagy Tiziano, Tintoretto és Ráfael megértésére ; holott az olasz gót mesterekből ez a tehetség nem vezett ki soha s Nino Pisano és Orcagna Theseust egyszeriben megérthette és szemléletéből új életet meríthetett volna. Kétségtelen, hogy az ő iskolájuk volt a legnagyobb s hogy abban működtek a legnagyobb emberek ; kétségtelen az is, hogy míg azok, a kik ez iskolán kezdtek, teljesen át tudják érezni a roueni székesegyház szépségét, addig azok, a kik az északi gótikát tanulmányozzák, szűk mezőn maradnak, — csupa apró mennyezet, lombozat, eltorzult arcz, gyerekeskedés — és soha sem értik meg a széles felület s a nagyszerű vonal értelmét. Az északi iskola mindamellett bámulatos és gyönyörű valami, de csekélyebb értékű a délinél. A

¹ 8. függ.

velencezi dogepalota gótikája összhangzásban van mindazzal, a mi fenséges e világon; az északi gótika csak a groteszk szellemmel.

X. §. De íme, tetőszerkezetünket szinte szem elől tévesztettük: ideje visszatérnünk hozzá. A mint a falak magassága s azzal együtt a tető is nőttön-nőtt, míg vastagsága változatlan maradt, egyre szükségesebb lett őket kőlábkakkal támogatni; de — s ez a másik pont, a mit az olvasónak jól meg kell jegyeznie — a kőgyámot nem a meredek fődél kívánja, hanem alatta a tető-boltozat; mert maga a fődél úgyis tiszta faszerkezet, mely folyó gerendákkal van összekapcsolva. Apróbb épületeknél sokszor a földön ütik össze az egészet s úgy teszik föl az épületre, a melyre azután ráteszik, akár a kalapot; s azt hiszem, az északi boltozat a külső kőlábak nagy sorát nem annyira a saját alakjának merészsége miatt kívánja, mint inkább a falak csekélyebb vastagságánál és nagyobb magasságánál fogva, és azért, mivel a tető egész súlya a falnak egyes pontjaira nehezedik. A belső váznak (vagyis a tetőboltozatnak) a kőlábbal e pontokon való összefüggése kívülről nem látható; de a fődél viszonya a fal tetejéhez, a melyből felnyulik, vagy a melyet oltalmaz, teljesen látható, s oly fontos tényezője a hatásnak, hogy érdemes lesz vele külön fejezetben foglalkoznunk.

XIV. FEJEZET

A tetőpárkány.

I. §. Jusson eszünkbe, hogy a hatodik fejezetben ott hagytuk el (X. §.) mikor a gyámkő hozzáadása a közönséges falpárkányt oly szerkezetté változtatta volna, mely a tető bírására alkalmas. A falpárkányt akkori vizsgálódásaink közben (lásd VII. fej. V. §) úgy tekintettük, mint a fal fejét s mint a melyből, összpontosítás útján, az oszlopfő származik. De *visszafelé* okoskodni — az oszlopfőről a falpárkányra — nem lehet, mivel nem tehető föl, hogy az oszlopfő elveinek az egész fal hosszára való kiterjesztése a falpárkányt is megadná. Az oszlopfőt illető valamennyi következtetésünk ugyanis ennek arravalóságát tette föl, hogy vállkövén jelentékeny összpontosított súlyt tartson; holott a falpárkány feladata többnyire inkább az, hogy merészen kirúgjon, mintsem, hogy súlyt tartson; s így oly elrendezésekre van szükség, mik a szélesen kirúgó felületeket megadják, anélkül, hogy rendkívüli nyomások megbírására volnának alkalmasak. Ezt azzal érik el, hogy helylyel-közzel gyámköveket alkalmaznak, mik a tetőpárkánynak fő ismertető jelei.

II. §. A tetőpárkányok általában két nagy családra oszlanak: egyikbe a legegyszerűbbek tartoznak, a melyek úgy vannak szerkesztve, hogy a fődél eresze kijebb nyúlik a falnál s oly gyámkövek vagy könyökök tartják, a minőkre ép szükség van; a másodikba azok, a melyek megengedik, hogy a tető szélét körül lehessen járni, s melyek ennél fogva erősebb gyámot kívánnak, valamint jelentékeny kőműves munkát a fődél felett vagy mellett

és mellvédet is. E két családot egymás után vesszük vizsgálat alá.

III. §. 1. *Az ereszes párkány.* Azért nevezhetjük így, mert legegyszerűbb képviselői a falusi parasztházak ereszei. Használják azonban merész kiszökelléssel északon is, délen is, keleten is; északon arra való, hogy az esőt jó távol tartsa a faltól; délen, hogy árnyékot tartson; s rendszeren a fődél-szarufák végéből áll (a zszindely vagy fedőcserép ilyenkor lenyúlik az ereszre) és fakönyökök tartják. Ez legfestőibb és legtermészetesebb alakja; nem összehérhetetlen a legfényűzőbb építkezéssel sem a középkori olasz lakóházakon s felséges, nagy árnyéktömegeivel hatásossá teszi a svájcezi városok utczáit, ha egyéb érdekességük nem lenne is. További előnyük a vízhányó; mert, hogy vízzel való megterhelhetőségüket a szélükön futó csatornában elkerüljék, a hol a víz a cső-eresztékeknél átszivárogná, három-négy lábnyi közökben vízhányókat alkalmaznak rájuk, pompás, vasból vagy ólomból való sárkányfejeket, mik gyönyörűségei mindenkinek, kivéve a ki hirtelen zápor idején megy el alattuk. Kivettem belőle részemet annak idején, de nem tartok érte rovást; ellenkezőleg, hálás vagyok a gyönyörűségért, melyet a kék égen rajzolódó, fantasztikus körvonalakkal szereztek, mikor nem volt egyéb dolguk, mint ércztorukat tátogatni és a napon sütkérezni.

IV. §. Ha azonban a fény becsesebb, mint az árnyék; vagy ha a fal szerkezete szebb, hogysesem el akarnák rejteni: olyankor az ereszt keskenyebbre fogják. Fontos változás ez, mert megengedi, hogy a csatorna — a helyett, hogy ólomból lenne s a párkány szélén függne — kőből legyen és a falba eresztett gyámkövek tartsák; e gyámkövek a további díszítésre igen alkalmasak (s olykor

egyesülnek a vízhányókkal is, melyek azonban inkább a másik családdhoz tartoznak). Az ily párkányok legtökéletesebbje a velencei, melynél a fedőcserépről lefutó esővíz kőcsatornába gyűlik, melyet finoman kidolgozott apró gyámkövek tartanak; külső, alsó szélük az angol fűrészfog csipkézettel van díszítve, melynek éles zegzuga gazdag díszszé egyesül a fedőcserép hajladozó szélével. Nem ismerek szebb párkányt, a maga rendkívüli egyszerűségében és czélszerűségében.

V. §. A görög-dór párkány ugyanily elven alapszik, csak hogy gyámkövei nincsenek; hanem a csatorna alsó széléhez hiábavaló függelékek vannak illesztve (melyek azonban némi távolságból legalább támaszoknak *látszanak*) és kőből faragott esőcsepp-symbolumokkal díszítvék. Gyámkő azért nincs, mert összeütköznék a faragvánnyal, mely e stílusban a párkány alatt van alkalmazva; s a csatorna kibajló szerkezete nem egyéb, mint nagy kőeresz-pádkány, hogy az esőt a faragványtól távol tartsa; esőcsepp-dísz. a mint ezüst pontok gyanánt látszik az árnyékos alapon, gyöngéd gondolat, folyton esőre emlékeztet és a felfrissülés gondolata fűződik hozzá; de az egész elrendezés silány és esetlen s csakis akkor tűrhető, ha a szobrász-munka a szemet hirtelen elvonja róla.

VI. §. A későbbi párkányokon, miket a görögök találtak föl, a rómaiak pedig tovább fejlesztettek, a gyámkő egész jelentőségében szerepel, noha körvonala barbár és gyöngé, és pompás díszekkel terhelik; a sokféle vízszintes szegélynek, a melyet tart, némelyike rendkívül szép s rendkívül becses a középkori építészekre nézve, a kik utánozták őket. De e dús párkányzatok díszítményének elrendezésénél (nem tudom, mikor először; nem is tartozik rám, sem az olvasóra) egy sajátságos viszasság kelet-

kezett, nevezetesen az, hogy ékítménynyel terhelték a párkány alsó részét a gyámok közt, vagyis épen azt a részét az épületnek, a melyen a díszítmény tetejétől az aljáig, legislegkevésbbé látható. Aligha szükséges sok szót vesztenem ez eljárás bölcseségére, mely csak abban az esetben lenne menthető, ha az egész épület díszítménynyel volna borítva; de érdekes megfigyelni, mikép utánozták ezt a mai építők, még ha elég kevés díszszel is kellett zsugorkodniok. Például, azt hiszem, kevesen nézik bosszankodás nélkül az Athenaeum Club házán a földszinti ablakok szegényes, fogyatékos díszét; de ha a párkányra tekintenek és jó szemük van, meglátják, hogy az építő czifrázatait a gyámközőkre tartogatta; s felmenve az első emeletre és ki az erkélyre, a hasítékokon keresztül talán sikerül az említett czifrázatok egy-egy részletét is felfedezniök.

VII. §. Úgy, a mint vannak vagy voltak, e párkányok mihamar lényeges részeivé lettek a „rendszernek“, melyhez tartoztak; s ugyanaz a bölcsesség, mely a rendszerek arányát iparkodott megállapítani, megállapította azt is, hogy mindenik rendszernek meglegyen a maga párkánya. Az olvasó alkalmasint hallott a párkányzatnak architravra¹, frizre² és koszorúpárkányra való fölosztásáról; oly részek ezek, miket nagy építők állapítottak meg műveikben ép oly szellemben, mint a nagy szónokok minden beszédjüket bevezetésre, tárgyalásra és befejezésre tagolják. Az olvasónak jó lesz meggondolnia, hogy olykor helyes és lehetséges a födelet meg- s az esőt távol tartani ily czifra szerkezet nélkül is, mint a hogy egyszerű ténnyt bevezetés és befejezés nélkül is elmondhat az ember; de

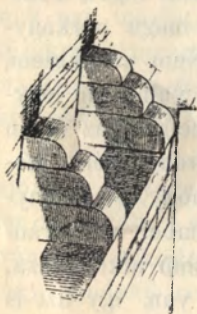
¹ = szemöldökgerenda.

² = képpárkány.

feltétlenül meg kell fontolnia, hogy az építészeti befejezésnek vagy párkánynak szorosán és pontosan ott a véghatára, a hol a fál beszéde végződik, vagyis a tető szélénél; s hogy nincs semmi köze az oszlopokhoz, sem ezek rendszeréhez. Ekkor aztán képes lesz teljes gyönyörűségét lelteni a késői román és a renaissance-építők elrendezésében, kik hozzáfüggesztvén azt az oszlophoz, mintha árnyéka volna, s oszlopaikat sokszor oly helyeken lévén kénytelenek alkalmazni, a hol közel se voltak a tetőhöz: a tetőpárkányt feldarabolták és egy-egy falatot belőle minden oszlophoz hozzáragasztottak s attól fogva a szerencsétlen oszlop hordozta magával a maga párkánydarabját, akárhova vetette is jó sorsa. Nem emlékszem, hogy a renaissance építőin kívül láttam volna élő lénytől ehhez fogható butaságot; de elképzelhető az olyan vadember, a ki szert tesz egy darab sodronykötélre, szorító gyűrűjével együtt, mely arra való, hogy a sodronyvégeket összekösse; és hogy az a vadember széjjelrángatja a kötelet, hogy darabjait külön-külön alkalmazza, de azt híven, hogy a karikában bűverő van, így azt is összetöri s egy-egy piczi darabkáját mindegyik sodronyszálhoz hozzáerősíti.

VIII. §. A párkányok e családjáról ennyit tudnunk elég. A másik család mérhetetlenül fontosabb és magába zárja a világ valamennyi legszebb épületének párkányait. Legjobb alakja a középkori hadászati építkezésből származik, mely két dolgot határozottan megkövetelt: először a mellvédet, a mely megengedte a kilátást s a támadást és egyszersmind védelmet nyújtott; másodsor eléggé merész kirúgást, hogy a védők a fal tövét a ledobott testekkel erősíthessék meg, mely kirúgásnak, ha a fal véletlenül befelé lejtősödött, jókorának kellett lennie. E

tökéletesen fenséges párkány-alakokat, miket a harci építkezésnél a szükség így kifejtett. több-kevesebb mérészséggel vagy határozottsággal elfogadták a magán-építkezésnél is, a kor erkölceinek s az egyéni viszonyoknak megfelelően: határozottan a főúri kastélyban, tökéletlenül a polgári házban; fokozatosan útat leltek az egyházi építkezésbe is, böles módosulatokkal a korai székesegyházakban, végtelen képtelenségekkel azok utánzásában; nagyságuk pedig a szerint csökkent, a mint eredeti rendeltetésük merő díszítményné sülyedt, mígnem

38. ábra.

két és egy negyed hüvelyknyi négyzetes nyílású csorbázatokat is találunk már a Philantróp-Társaság kapuinak díszéül.

IX. § Így tehát minden e fajta párkányban két fővonást találunk: egyik a gyámkő, mely immár roppant fontossá és komolyan szükségessé válik; másik a mellvéd. E két vonást egymásután vesszük vizsgálat alá s e közben megtanuljuk mindazt, a mit nemcsak a párkányokról, de általában a gyámkövekről is, s az erkélyekről tudnunk szükséges.

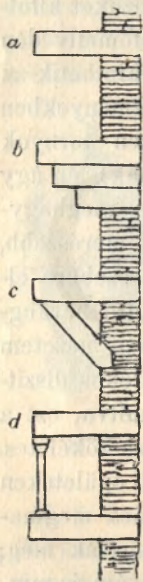
X. §. 1. *A gyámkő.* A hadászati párkány legegyszerűbb alakjában két vagy több hosszú kőből áll, melyek fokozatosan kijebb szökellve, egymást tartják; végük nagyjából lekerekítve (38. ábra); a mellvéd pedig egyszerű: alacsony fal e gyámkövek szélén, egy-egy rés mindegyik gyámkő között a forró homok vagy ólom számára. Ez alak legjobban látható a régi skót kastélyokon; egyszerű, de az ember elszédül, ha ránéz s attól fél, hogy az egész lezuhan a falról. A következő lépés az volt, hogy a gyámköveket mélyebre vették, olykép, hogy a

főmellvédnek jó mélyen nekitámasztották őket s a kövek belső végeit a reájuk nehezedő főfal súlya tartotta; míg egyik gyámkőtől a másikhoz apró íveket húztak, hogy azok a mellvédfalat biztosabban megtartsák. A párkánynak ez a legtökéletesebb alakja: biztosságánál fogva a szemet kielégíti; a falat teljesen megoltalmazza és mindenféle stílhez illik. Ha az alant állókra felülről forró ólmot önteni nem akarnak, akkor a gyámközöket kitöltik s a kiszökellés kellemes, mert azok, kik a főmellvéden sétálnak, így jobban ellátnak és jobban áttekinthetik az épületet sarkairól. S minthogy a harczy építményekben az épület sarkán a falak oltalmára rendesen tornyok voltak, (mik körül a csorbázatrészek tátongtak), ép úgy az egyházi és magánépítkezésnél is gyakorta meghagytak egy-egy kis tornyocskát, vagy valami merészebb, kirúgó erkélyt, hogy a mellvéden levők messzebbre el- lássanak. A firenzei székesegyházban s a Giotto haranglábjában, melyről már említettem, hogy az én nézetem szerint a világ legtökéletesebb épülete, választékos díszítménynyel s az egyházas építkezéshez idomítva, ezt a mellvédet alkalmazták, melynek minden része tökéletes.

XI. §. Kevésbbé fontos helyeken és kisebb épületeken e párkány maga is kisebbé válik, de beosztása megmarad s végre csupán szellemét és alakját hagyták meg; a valódi, gyakorlati cél megszűntével ív, gyám és minden egyetlen kőből van kifaragva. Így találni azt egész Észak- és Déleurópa korai épületein, oly alakokban, miknek eléggé hű képviselői a IV. táblán az 1. sz. a paduai St. Antonioból s a 2. sz. Sens-ból, Franciaországból.

XII. §. Ezúttal azonban az olvasó figyelmét magára a gyámkőre óhajtom szegezni, a mely igen fontos eleme

úgy a mai, mint a hajdani építkezésnek. A gyámkő elemi alakja hosszú kő vagy gerendavég, mely a falból kinyúlik, mint *a* a 39. ábrán; melynek ereje a fa vagy kő szívósságától *s* a föléje nehezedeő súly állandóságától függ (hacsak nem valami mestergerenda vége). De tegyük föl, hogy az *a* szerkezet, ha kellőképp kinyúlik, nem lenne eléggé erős, akkor háromféleképp erősíthetik meg: 1. először is úgy, hogy még

39. ábra.

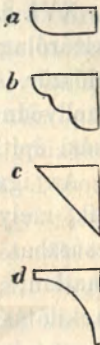
második vagy harmadik követ is raknak alája, mint *b*-ben; 2. másodszer úgy, hogy gyámkővel látják el, mint *c*-ben; 3. harmadszor úgy, hogy másik gyámkövet tolnak alája és oszlopokkal támogatják, mint *d*-ben; ez elrendezés nagy haszna abban áll, hogy az alsó gyámkő belső végére a kis oszloppal egyenlő magas falréteg is ránehezedik, a mely természetesen nagyobb a kis oszlop súlyánál; azonkívül pedig az alsó gyámkövet magát is meg lehet a *b* vagy *c* szerkezettel erősíteni.

XIII. §. E szerkezetek közül *a* és *c* nyilván faépületekhez való, *b* és *d* kőre alkalmas; az utóbbi természetesen a legpazarabul díszíthető és fenségesen van alkalmazva a monzai székesegyház párkányán; de a maga nemében szép mindegyik és azt tartom, a középkori építészet festőiségének

felét nekik köszöni; a *b* és *c* alakok természetesen leggyakoribbak; *a*-t ha alkalmazzák, többnyire lekerítik, mint *a* a 40. ábrában; *b*-t szintén, mint a 38. ábrában; vagy ha olykor egyetlen kőből faragják, akkor olyanra alakítják, mint *b* a 40. ábrában vagy egyszerűen mint

c, mely a téglagyám megfelelő alakja, ha követ nem kapni. Az olvasó egyszerűen megérti, hogy a *d* alak barbarizmus (kivéve, ha igen kis arányban készül s ha a tartandó teher nagyon könnyű): következésképp kedvelt alakjuk a renaissance építőinek; és ennek az alkalmazása egyik kezdete volt a velencei építészet megromlásának.

XIV. §. Mielőtt a kőgyámtól búcsút vennénk, még egy megjegyzésre érdemes körülmény van, noha ez inkább a díszítmények körébe vág, mint a szerkezetébe. Az egész szerkezet teherbírása azon fordul meg, hogy a kő jó erősen *bele* legyen eresztve a falba; s a díszítmény első teendője az volna, hogy a falba-eresztettség gondolatát keltse; mindezenetre az, hogy e gondolatnak ne mondjon

40. ábra.

ellent. Ha pedig az olvasó akármelyik szokásos londoni gyámkőre vet egy pillantást, olyformának találja őket, mint a 41. ábra; magában véve nem épen rossz forma, de rendkívül képtelen, kacsaringóinál fogva, a mik szilárd támasz helyett valami csavarodó, felfüggesztett

kacsot juttatnak eszünkbe és az által, hogy a faltól gondosan elhajlanak, úgy néznek ki, mintha csak ép oda volnának ragasztva és folyton azon lehetne félni, hogy lecsúsznak. Ez is klasszikus és renaissance-díszítmény.

XV. §. 2. A *mellvéd.* Alakjait a hadi építkezésekben megállapították az azon korbéli hadi mesterség követelményei; és valahol így megállapodott, mindig szép, változatos elhelyezése, sötét tántongó lőrésai, körvonalai és magasságának fantasztikus változatosságánál fogva. Mi sem érdekesebb, mint a rögtön

41. ábra.

szembeötlő különbség az ily igazi lőrések férfias egyenetlensége s amazok kimért szánalmassága közt, miket azért tesznek modern épületekre, hogy harcziasan néznek ki, mint az edinburghi börtön.

XVI. §. A mi a nem harczyi épületek mellvédjét illeti, kizárólag biztossági szempontból két törvény áll reájuk: először is át kell lyukgatva lenniök, különben alulról mellvédnek se néznének ki; és nem kellene, főképen egyházi építkezéseknél, csorbázattal ellátni őket.

Az igazi mellvéd legkényelmesebb feje az egyszerű sík, melyen a kar megnyugodhatik s melyen véges-végig csúszhat. Mindenféle rovaték vagy kidúdorodás alkalmatlan; az utóbbi, mivel — ha a karnál magasabb — a kilátást megszakítja, a szemet pedig zavarja; az első, mert némileg veszélyesnek tűnik fel, ha t. i. jóval alacsonyabb; s így a csorbázatot már rég el kellett volna vetni, nemcsak a kényelem okáért, de azért is, a mi több, mint képtelenség: hogy harczyias színt ad a templomnak. Minthogy azonban festői értéke a gyakorlati haszon szempontjával oly szoros kapcsolatban van, hogy a kettőt szétválasztani hiába való erőlködés volna, meg kell adni, hogy van abban valami kellemes, a mint a csorbázott körvonal az ólom- vagy palafödél árnyékát a fal magasságában becsipkézi; a mi mentheti a csorbázat használatát ott, a hol valamely változatosság nélkül való vonalat nehéz kezelni, s hol az átlyuggatott mellvéd költsége nem futja; de soha se feledjük, hogy a csorbázat értéke abban áll, hogy árnyékot vet a fal világosságára, vagy megfordítva: ha a világos ég néz le rajta s a világosságot bocsátja be a falra; de hogy magának a csorbázatnak tényleges körvonala, ha a szem csak ezen állapodik meg, az árnyék és fény váltakozása

helyett, oly *rút* vonalsor, a melyet csak elképzelni lehet. Ezért a csorbázatos mellvéd csak ott alkalmazandó, a hol az árny és fény e váltakozásának megláthatása csaknem minden oldalról biztosítva van; s hol a vonalak oly arányúak, hogy merész és férfias nagyságú csorbázatot engednek meg. Az a felfogás, hogy a csorbázat bárhol lehet pusztá dísz is, s hogy a várfalszerű körvonalak nyomorúságos és kicsinyes utánczása mindig alkalmas kopasz falak kiezfázására és lapos helyek gótizálására, egyike korunk legnagyobb bárgyúságainak. A csorbázat eredetileg akkora széles fal, a mely egy férfit eltakarhat és bármint cifrázzák s lyukgassák és cikornyázzák, valamíg körvonalalaiból annyi megmarad, hogy eredete belőle megsejthető, nagyságát mindaddig változtatlanul kell hagyni. Hat láb magas tornyocskát behasgatott pártával koszorúzni, három hüvelyknyi közökben, gyerekgotika; ez is oly silány hamisítás, a mire nincs mentség és része annak a rendszernek, hogy szokásos mintákkal díszítsenek épületeket, a mit később, mint a renaissance egyik fő és legrombolóbb örültségét fogunk megjelölni.¹ Manapság e szokást azok közé lehet sorolni, mikről megismerni az oly építőt, kiben nincs mit reménykedni, mert se szeme, se esze a mesterségé-

¹ Nemesak a renaissance-é; azt a szokást, hogy fülkék és ládikák számára kicsinyített épületeket használtak, mindig többé-kevésbbé megengedték; és azt hiszem, az apró csorbázatok igazolása megtalálható csaknem minden kor gótikájában, mint annyi egyéb hibáé és tévedésé; mert egyetlen gót iskola sem volt soha teljesen rendszeres és tökéletes, még virágkorában sem. De az, hogy valami félreértett díszítmény nemes díszítmények közt itt-ott találkozik, ép oly kevéssé menti az ily dísz mindennapi, sőt kizárólagos alkalmazását, valamint a görög kar véletlenül hibás mondatszerkezete nem menti a gimnazista görög grammatikai hibáit.

hez, s a ki arra van kárhoztatva, hogy egész élete hiú küzdelemben teljék saját építményeinek lázongó vonalai ellen.

XVII. §. Miként a csorbázott mellvédnek egyetlen mentsége az árny és fény váltakozása, ép úgy a természetes vagy sík mellvédnek egyetlen hibája vonalai egyhangúsága. Csakhogy ezt tényleg többnyire megszakítják a kőlábak fiatornyai, vagy ha nem, változatossá tehetők a lőrések cifrázásával. Ezeknek az alakja nyilván mindennemű változatosságot megenged; mert a kőmellvéd, habár lyukgatott, biztosan megoltalmaz, s az épület szempontjából, minél könnyebb, annál jobb. Ezért a mellvédben több fantasztikus alak engedhető meg, mint bármely más építészeti elemben, s legtöbb esetben a flamboyant mellvéd legelőnyösebbnek tűnik fel; főképp ha az ólomtető sötét foltjaival kiemeli a csipkeszerű cifrázatos lyukgatást. Ezt azonban, valamint a szokásos renaissance mellvédalakokat (mikről, a többi közt, legkitűnőbb kritika, a mit ismerek, „Copperfield Dávid“-ban azon ember személyiségének a rajza, a ki Jipet ellopta), és a többi szebb alakot, miket Paolo Veronese építészeti háttereiben kigondolt, Velenczének tiszta oszlopos balustradejaival, mellvédjeivel együtt, szintén csak díszítményekül lehet tekintenünk.

XVIII. §. Természetesen, csak díszkép alkalmazzák a fogazott vagy pártaszerű falkoszorúkat is ott, a hol semmiféle igazi mellvédre nincs szükség; ezek eredetileg külső védő falakon voltak alkalmazva; keleten sokat használgák őket oly kőfalakon, melyek födetlen udvarokat kerítnek be. Az ily díszítmény legdúsabb példája arab; s úgy látszik, Kairóból került Velenczébe. Valószínű, hogy olvasóim közül a Palazzo Ducalet, számtalan rajzból, általában jól ismerik, noha csak keveseknek van

tiszta fogalmuk födeléről, a mi onnan van, hogy felséges mellvédje, melyről később bővebben lesz szó, a szemet leköti. Velenczében a tetőt környező mellvédek többnyire elegendők az oltalomra, kivéve, hogy a kövek, a mikből állanak, lazáknak és törékenyeknek látszanak: de céljuk kizárólag díszítő; minden fal, akár szabad, akár födeles, kivétel nélkül arab mellvéd-alakokkal van rojtozva, melyek többé-kevésbé gótizáltak, a szerint, a mily késői korból valók.

Azt hiszem, egyéb fontos szempont nincs, a mit a tetőpárkány szempontjából tovább kellene vizsgálnunk; de e velencei díszítő mellvéd-alak csodálatosan összefügg csaknem valamennyi épület sarkán az északi fiatoronyrendszerrel, mely a kőlábak szerkezetén alapszik. Ez lesz kutatásunk ötödik részének tárgya.

XV. FEJEZET.

A kőláb.

I. §. Mostanáig csak a függőleges nyomás megbírásával foglalkoztunk; a bolthajtást s a tetőt is elvont erejű alakokul néztük, tekintet nélkül azokra az eszközökre, melyek oldalnyomásuk ellensúlyozására valók. Most már kevés olvasót lesz szükség emlékeztetnem, hogy minden boltív vagy nyergestető, mely alapján nincs gerendával vagy vasrúddal összekapcsolva, oldalnyomással feszül neki a falnak, a mely tartja, oly nyomással, melyet tényleg fel lehet fogni azzal, ha a falat vagy a függőleges pilléreket megvastagítják; így látni ezt a legtöbb olasz épületen. De az anyag nagyobb megtakarításával és talán kecsesebb hatással lehet egy

külön errevaló szerkezettel, az ú. n. kőlábbal felfogni. Ezt veszszük most vizsgálat alá.

II. §. Kőláb sokféle van, az oldalnyomások iránya szerint, miknek ellentállniok kell, de első sorban két csoportra oszlanak; egyikbe tartoznak azok, a melyek a nyomást előbb fogják fel, mintsem a falat érné, a másikba azok, melyek a falnak a nyomással szemben levő oldalán vannak és azt a nyomás ellen támogatják.

Az oldalnyomás, a mit a falnak kell tartania, háromféle lehet: vagy holt teher, mint az épület vagy az álló víz; vagy mozgó teher, mint a szél vagy a folyó víz; vagy hirtelen rázkódás, mint a földindulás, robbanás stb.

Világos, hogy holt tömeget csakis a külső támasztékul alkalmazott kőláb képes felfogni; mert a teherrel egy oldalra vagy feléje állított kőláb annak nyomását csak még inkább növelné. Ez tehát első nagy osztálya a kőláb építkezésnek: oldalsó nyomása tetőnek vagy bolt-hajtásnak, külső kőlábak által felfogva — a nyomás belülről, a támasz kívül; vagy a víz nekizúdulása a hajó oldalának, melyet annak gerendái fognak fel — itt a nyomás jó kívülről, a támasz belülről.

A mozgó súly ennél fogva felfogható a fal túlfelőli támasztékával; de sikeresebben fogható fel a megtámasztott oldalon sajátságos alakú kőlábakkal, ú. n. elhárító gyámokkal, melyek nem állják a súlyt, de elhárítják és a falat nem érő irányba terelik.

Harmadszor: rázkódásokat és rezgő mozgásokat, noha azokat tényleg csak a támasztó kőláb fogja fel, a fal mindkét oldalán alkalmazott gyámmal kell megelőzni, minthogy irányuk előre meg nem határozható és egyre változik.

E három fajta kőlábon röviden végigpillantunk : csak-hogy a két utóbbi kevésbé fontos lévén mostani feladatunk szempontjából, azokat előbb letudjuk.

III. §. 1. A mozgó súly ellen állított és az azzal szembe helyezett hullámtörő.

A legismertebb példája az ily kőlábnak az ékalakú hídláb, valamely hatalmas folyam közepén, mely az árt kétfelé hasítja és az ívek alá tereli. A hajó orra is efféle hullámtörő ; ily ütköző a mellvért taraja is; mindkettő gyarapítván az ütköző erejét, hogy az oldalsó ütest felfogja s hogy a golyó oldalvást csúszszék le róla. Svájcban e fajta kiálló hőtörők sokszor vannak a templomok körül, mik dombtetőkön vannak, hogy a hó-suvadást felfogják és kétfelé csuszamítsák. A világító tornyok alapjának, a kikötőbeli kőpartoknak s a hídlábaknak sokféle formája, hogy a hullámok erejét megtörjék, mind e fajta kőláb. De a diszitó építkezésben az ilyesmi ritkaság ; s csupán azért említem őket, hogy építkezési rendszerünkben helyüket megjelöljem ; mivel jelen tárgyunk vizsgálata közben egyetlen egyszer se fogunk példájokra bukanni, kivéve olykor egy-egy palota-alapzat sarkánál, mely a dagály árja ellen van építve, vagy valamely csatornahíd fapillérénél, melyet az ár ostromol.

IV. §. 2. Kőlábak rezgő mozgás ellen.

Az egész e fajta gyámszerkezet arra szorítkozik, hogy a fal alsó alapja kiszélesedik, hogy szilárdabban álljon, mint a hogy az ember szétveti a lábát, ha szédül. Ez a pyramidalis alak arra is igen alkalmas, hogy a lövés rázkódtató hatása ellen védelmet nyújtson ; hogy, ha egy követ, vagy egy sor követ a fal alsó részéből kilőnek, az egész felső rész ne roskadjon vagy ne zuhanjon le egyszerre. Az ily gátnak sok alakját használ-

ják, olykor a fal bizonyos helyein, olykor hosszan nyúló, lejtős mellvédet alkotva alapja mentén oly vidékeken, a hol a földrengés gyakori. Sok nápolyi építmény körrajzát e szerkezet rendkívül nehézkessé teszi; viszont oly alakja, melyben az erő s a szilárdság legteljesebben egyesül: az egyiptomi lejtős fal. Warwickban a Guy tornyának alapja különösen merész példája hadi célra való használatának; s szintígy általában a bástyák és mellvédek oldaléle is; itt azonban a lökés ellen való szilárd megállás szüksége még bonyolódik azzal, hogy a kőlábnak a hátulsó mellvéd földjének súlyát is kell tartania.

V. §. 3. Támasztó kőlábak a holt teher ellen.

Ezekhez van legtöbb közünk. Az e fajta gyámnak feladata kettős: nemcsak súlyával, de erejével is kell hatnia. Súlyával akkor hat, ha tömege oly nagy, hogy a ránehezédő tömeg nem képes összezúzni, de elvész rajta, belevész és megsemmisül; az ily gyámnak sem alakja, sem anyagi összefüggése nem lényeges: egy halom kő vagy homokzsák, nekidöntve a falnak megteszi, épügy, mint akármi vakolt vagy rakott tömeg.

De az erejével ható kőláb nem elég nagy tömeg, hogy pusztá tehetetlenségével hasson; hanem magamagán vezeti át a súlyt valami más tömegre, melyben ez a tehetetlenség megvan; mint pl. ha valaki a kezével nekifeszül a kapunak és azzal a lábát neki támasztja a földnek s így azt az erőt, mely az ajtót kinyitná vagy bezárná, testén keresztül a földre vezeti. Az így működő kőlábnak tökéletes összefüggő anyagból kell lennie és oly erősnek, hogy bár a súly, a melyet tart, könnyen elmozdíthatná, ne legyen képes eltörni: az ily kőlábat vezető gyámnak nevezhetnők. A gyakorlatban azonban

a kétféle hatás némileg egyesül. Szintúgy a tartandó súly is vagy az egész fal mentére nehezedik, vagy különös erővel csak annak egyes részeire: ha az egészet éri, akkor a falat végig támogatni kell; az ily elrendezést mellvédnek, töltésnek, gátnak nevezik.

VI. §. Nagy ritkaság azonban, hogy épületben az oldalnyomás egyenletesen oszolja meg. Legtöbb esetben úgy van, hogy a tető súlya, vagy bármily oldalsó nyomás többé-kevésbé egyes pontokra s egyes irányokban összpontosul. Az építészeti tudomány kezdetleges fokán az iránynak e határozottsága még nem világos és a gyám erejének vagy tömegének bizonytalan gyarapításával szegülnek ellene; olykor pusztán azzal, hogy a falat négyszögű pillérekke vastagítják, melyek félig pillérek, félig kőlábak, mint a norman tornyok és börtönök. De a mint a tudomány halad, a tartandó teher egyre határozottabban egyes pontokra vetődik; az így fel fogandó terhek nagyságát és irányát pontosan kiszámítják és a lehető legkisebb vezető gyámokkal¹ fogják fel; őket magukat is függőleges kőlábak támogatják, mik súlyukkal hatnak, ezeket talán megint egy sor vezető gyám tartja; úgy, hogy az ily elrendezés legjelesebb példáiban a tartandó teher olyan, mint a villamos áram ütése, melyet ezernyi különféle rúd és csatorna oszt meg és visz a földbe.

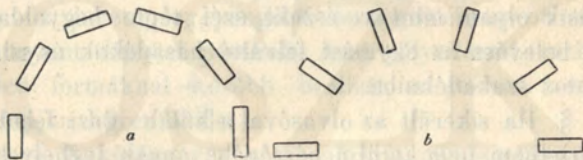
VII. §. Hogy a függőleges kőlábak súlya, melyek a repülő gyámokat tartják, nagyobb legyen, fiatornyokkal látják el őket; ezek azonban, azt hiszem, mindazon épületekben, melyekben sokat alkalmazták őket, pusztán díszítő elemek; súlyuknál fogva némileg hasznosak

¹ Vagy repülő gyámokkal.

ugyan ; de ha ez volna egyetlen céljuk, akkor egy-két köbláb ólom többet érne, a nélkül, hogy a vihartól féltetni kellene. Ha az olvasónak kedve van bármely gót építő ismerősét megkérdezni, hogy tegyen egy ólomkölönczöt a faragott fiatornyok helyébe, elképedéséből majd meglátja, mennyire diszító elemnek tekinti tornyocskáit. Abban a műben, melyet az egyszerű és férfias gyámszerkezet remekének tartok, a beauvais-i apsisban, a fiatornyok mind jelentéktelenek és nyilván csak arravalók, hogy a szemnek legyen min megállnia, s hogy könnyed kinézést kölcsönözzenek a kőlábnak, miként a könnyű oszlopok, mik sarkait diszítik ; míg egyéb, igen nemes gót épületekben, a fiatornyok szobroknak való fülkékgyanánt vannak alkalmazva, teljesen függetlenül a szerkezeti szemponttól ; sőt olykor, mint a veronai Can Signoria-síron, a főépülettől különvált apró pilléreként állnak.

VIII. §. Ezért hiszem is, hogy a fiatorny kifejlődése csak része az északi építészet fent említett általános sugárságának és festőiségének ; és hogy, ha más hely nem akadt volna fiatornynak, a gót építők még íveik csúcsára is felrakták volna őket (a mint hogy sokszor meg is tették csúcstetők és oromzatok tetejében) inkább, hogysen elengedték volna őket ; de a fiatorny természetes helye ott van, a hol nem hogy gyengíteni, de erősíti is valamicskét az épületet ; vagyis a fő falpillérek és a kőlábak függőleges pillérei tetején. S így az épületet utóljára egész sor elvált pillér és fiatorny veszi körül, mindegyik egy-egy, a központi fal felé hajló repülő gyámot támogatva s úgy tűnik fel, mint egy óriás csapat, mely azt lándzsa agyaival tartja. Ez elrendezés roppant térveszteséggel járna, de a gyámközök többnyire el vannak falazva és apró kápolnákat alkotnak.

IX. §. Ez elrendezést tudásbeli követelményei sok lelkes beszéd tárgyává tették a gót építőknél ; de ez majdnem oly oktalanság volt, mint a renaissance építők hangzatos mondásai a görög szerkezetről. A dolog úgy áll, hogy az egész északi gyámrendszer azon alapszik, hogy az apsis végében nagy ablakokra és nagy fénytömegekre van szükség. Hogy e fénytömeget megkapják, az ablak közötti pillérek úgy elvékonyulnak, hogy korántsem bírnák meg a tetőt, ezért kellene a külső kőlabák. Az olasz rendszer a fénytől inkább fél, hogysem kívánná s az ablakokközi fal elég szélesre van hagyva, hogy a tetőt megbírja s azon módon is marad. Tényleg a két rend-

42. ábra.

szer legegyszerűbb megkülönböztetése az, hogy az északi apsis olyan déli apsis, melynek ablakközi pillérei éllel kifelé vannak fordítva. Így a 42. ábrában *a* adja a déli apsis általános képét ; szedjük szét és állítsuk minden darabját éllel s kész az északi ; a *b* belseje ezzel sokkal világosabb lesz, de külseje fel lesz darabolva és merész kör vagy sokszögű felület helyett, mely minden fajta diszítésre alkalmas. egy sor sötét, nyirkos cellát nyerünk, melyet tudtommal semmiféle fortély se tudott eddig teljesen kielégítően diszíteni. Ha a rendszert tovább fejlesztik s ha még második vagy harmadik sor kőlabát tesznek hozzá, akkor az épületet valójában két vagy

három sor összpontosított pillér tartja, mik a belső kört kivéve, *valamennyien födetlenek* s csak bordáik vannak, hogy a középütt meghagyott darabka födelet tartsák. Ha egyszer a szem az olasz apsis merész és egyszerű körét megszokta, e szerkezet csontvázszerűségét kínosan érzi. A ki néhány hónapot Velenczében töltött, arra a bourges-i székesegyház úgy hatna, mint valami partra húzott, félig kiépített hajó. Hiábavaló volna azonban a két rendszer elsősege felett vitatkozni; a maga helyén mind-egyik nemes. Az északi bizonynyal a legtudományosabb, vagy legalább legjobban ki lehet benne mutatni a tudományt; az olasz a legnyugodtabb és legtisztább; fenséges, mint a derült ég, vagy a dél nyugalma, ha szellő se rezdül; a másik olyan, mint az északi szél tépte hegyoldal, a mely belevész az egymást felváltó hasadékok és szirtek irtózatos szakadékaiba.

X. §. Ha sikerült az olvasóval a kőláb igazi feladatát megértetnem, nem kerül nehézségébe annak leghelyesebb alakját meghatározni. Két különböző fajta kőlábbal van dolgunk; egyik egy keskeny függőleges pillér, főkép súlyával hatva s fiatoronyyal koronázva; a másik rendszeren repülő gyámnak nevezett keresztgerenda, mely egy ily pillértől a főfalnak támaszkodik, (ha az az épülettől el van válva). Ez utóbbit tehát merő támasznak vagy feszítőrúdnak lehet tekinteni s használata a gót építőknél illusztrálható, ha elképzeljük, hogy minden házunkat kelletinél vékonyabb falra építnők, a mely meg nem állana, ha kívülről fagerendákkal nem támogatnók; s azután fagerenda helyett kőlábat tennénk. Én némileg kétlem az ily eljárás igazi méltóságát, de a repülő gyám becse mindenesetre attól függ, vajjon híven és láthatón végzi-e kissé alázatos feladatát; legtisztább

alakjában tehát nem egyéb, mint megdőlt kőgerenda, alatta egy ív, a mely súlyát tartja, azaz megelőzi azt, hogy bármikép eltolódjék, vagy hogy az oldalnyomástól beroppanjon; ily egyszerűn van szerkesztve a párizsi Notre Dameban s a beauvais-i székesegyházban; míg Kölnben e haránt gerendák négylevelű csillagokkal, Amiensben pedig czifra lombozatos ívekkel vannak átlyukgatva. Nekem mindkettő gyengének és hamisnak látszik; nem mondom, hogy ne lenne ok a repülő gyámon ily módon könnyíteni, ha céljának úgyszólván megfelel; azonban úgy tűnik fel, mintha a biztosság a szépségnek lenne feláldozva. Amiensben most ez elrendezés nagyon kárára van az egésznek, mert az eredeti faragványt a lehető leggyengébb és legtörékenyebb silány flamboyant diszszel pótolták. Ama súlyedésről, mely az eredeti formáknál később beállott, a „Seven Lamps“ 35. lapján bőven szóltam.

XI. §. A közönséges kőláb alakját minden olvasó jól ismeri: lejtős az, ha alacsony és lépcsőzetesen emelkedő, ha magas. Ha lényegesen szükség van rájuk, sok bennük a méltóság; de még a legjobb esetben is csúnya sarkaik az északi gótikának legesőkönnyösebb részei és parányi méretben való, szükségtelen és pazar alkalmazásuk rendszerüknek egész szervezetét szétrombolta, míg végre a kőlábát végkép összetévesztették az oszloppal és az északi tabernaculum-művekben találni csodálatos összekristályosodott apró kőláb-tömegeket, csupa merőleges támaszul; míg némely újabb keletű utánzataikban magát az elvet annyira elcsavarták, hogy a vézna kőlábacsok úgy tűnnek fel, mintha ők tartanák a felépítményt fiatornyaik hegyén, mint pl. az oxfordi Cranmer-empléken. A modern gót építkezésben az építők a kőlábát nyilván

a síma fal illő megszakításának tartják, és mintegy a holt faltömeg megelevenítésének. Eszméket pótolnak velük. Sőt azt hiszem, némi szent illat is tapad hozzájuk; e nélkül lehetetlen belátni. mért van el náluk nélkül bizvást a hetven lábnyi magas raktár s miért van vele minden sarka megrakva az oly piczi kápolnának is, a melybe csak úgy fér be az ember, ha kalapját leemeli; s a mi ennél is rosszabb: még akkor is dísznek tartják őket, ha semmi hasznukat nem vehetik; s ez ostoba ereszkék körvonalait mindenféle disztiménynél ráerőszakolják a szemre: a west street-i szt. Margit-kápolnában minden padszék végén van egy-egy pár kőláb.

XII. §. Szinte lehetetlen, a kőlábat ez oktan ismétlődései következtében előítélet nélkül nézni; és én e körülményt egyik legigazolhatóbb okául tekintem annak az ellenszenvnek, melylyel nem egy kitünő építőnk nézi az egész gót iskolát. Mindazonáltal tiszteletet érdemel, valahol alakja egyszerű és feladata nyilvánvaló; de a gótikán nagyobb árulást nem lehet elkövetni, mint a kőláb gondatlan vagy hiú alkalmazása által csupán a végből, hogy a szerkezetet még jobban bonyolítsák, vagy, hogy a terv hézagait vele kitöltsék.

XVI. FEJEZET.

A nyílások alakja.

1. §. Mostanáig sorra vizsgáltuk, mikép kell rakni a falat, mikép kell tartani a tetőt; végre azt kell kutatnunk, hogy kell a falba a szükséges nyílásokat, ajtót, ablakot szerkeszteni; mire nézve három szempont szivlelendő meg:

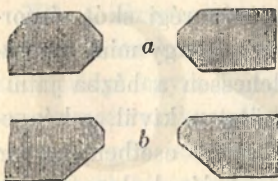
1. A nyílás alakja, vagyis körvonala, nagysága és oldalainak alakja.

2. A nyílás elzárása, vagyis az ajtószárnyak, az üvegezés és a mi ezeket tartja.

3. A nyílás oltalmazása és annak tartozékai, vagyis a mennyezet, a kapudűcz és az erkély. Mindezeket sorra vesszük.

II. §. A nyílások alakja: először az ajtóké. Ezúttal elhagyjuk a földetlen falak ajtait és kapuit, ezek alakja nagyon is önkényes lévén, és csak a földött épületek bejárataira szorítkozunk. Az ily bejáratok többnyire az épület alapjával egyiránt vagy ahhoz közel vannak; kivéve, ha védelemre szánvák, mint a régi skót végtornyokon s az angol Martello-tornyokon; vagy mint Svájcban, hogy nagy hófúváskor is be lehessen a házba jutni; vagy ha lépcsők vezetnek fel az épületen kívül, a kényelem vagy pompa kedvéért. De legtöbb esetben, legyen bár alacsony vagy magas, az ajtónak jóval alacsonyabbnak kell lennie annál a helyiségnél, a melybe szolgál s így ökvetlen jókora falrész van felette, melynek súlyát a szemöldökfának kell tartania. Ennélfogva világos, hogy a legkitünőbb, mert a legerősebb ajtófő a bolthajtás s hogy a vízszintes ajtófőnek rossznak kell lennie, kivéve, ha mont-cenisesen rakják; vagy pedig ha a szemöldökfa egyúttal folyógerendája is a tetőnek, mint az apró falusi házakban szokás. Es a négyszögű ajtófő még annyival rosszabb és rútabb a főoszlopoknak folyógerendával való összekapcsolásánál, minthogy a szemöldökfára súlyosodó teher nyilván nagyobb, mint a melyet a folyó gerendának kell tartania. Ezért, noha a maguk nemében a görög templomokat bámulatosaknak tartom, a görög bejárat rám nézve mindig bántó s művészi kezelésre alkalmatlan.

III. §. A szükség azt is megállapította, hogy az ajtónyílás legalább egy embernyinél magasabb legyen, oldala függőleges (mert a lejtős ajtófél nyilván szükségtelen, sőt kényelmetlen s így képtelenség), küszöbe pedig vízszintes; s e nyílást most egyszerűen úgy képzeljük, hogy a falba van vágva, az ajtófélnek minden megdőlése nélkül. Az ily ajtónyílás, mely elég tág arra, hogy két ember kényelmesen beférjen rajta egymásmellett, és oly ajtószárny belé, a milyen ép legjobbnak mutatkozik, a legtöbb épületben megjárja, a melybe egyszerre csak kevés ember lép s az se túl a rendin sokszor. De ha az ajtón szünetlen ki s bejárnak, vagy tömegesen tódnak ki s be rajta, némely egyéb

43. ábra.

módosításokra is szükség van.

IV. §. Ha szünetlen ki s bejárnak rajta, tegyük fel, hogy a szárnyak le vannak véve vagy kitérők. A nép gyorsabban tódul rajta keresztül, mint a hol kevés

ember jár, de a fal négyzetes sarka az ily hirtelen átmenőkre nézve mégis kényelmetlen lehet. Nyilvánvaló ezért, hogy, a mit az átjáró tömeg lassanként maga vinne véghez, azt egyszerre megteheti kedvéért az építő; s hogy e sarkokat, mik végre egészen lekopnának, jobb, ha egyszerre lecsapják s a nyílás szűkülő részét lehetőleg keskenyre hagyják, úgy, hogy a bejárat keresztmetszete olyan legyen, mint *a* a 43. ábrán.

V. §. Továbbá, minthogy a kintlevők gyakran közel mennek az ajtóhoz vagy onnan indulnak kifelé, a fal mellett meglapulva, úgy, hogy, a mint a kapun kilépnek, oldalra fordulnak s ezért hozzáütődnek az ajtófélhez; holott belül csaknem mindig közel maradnak az ajtóhoz,

vagy a nyílás közepén mennek befelé, (minthogy az ember ha csarnokba, udvarba vagy szobába lép, rendszeren *előre* megy, sőt, ha folyosóra lép, kénytelen is így tenni,) nyilvánvaló, hogy a belső oldalon a csapinósság szinte észrevétlen lehet; annál szélesebbnek kell azonban lennie kifelé, úgy, hogy keresztmetszete olyanná válik, mint a 43. ábrán *b*. Továbbá, minthogy a csapott fal fölé nem lehet csapatlan bolthajtást rakni, az ajtóboltozatnak is csapottnak kell lennie s így a nyílás kívülről nézve olyanforma, mint valami befelé szűkülő barlang.

VI. §. Ha azonban az ajtót nemcsak sokszor, de sokan is használják egyszerre és tömegesen tódulnak ki rajta: vagy a nyílást kell tágabbra venni, vagy más nyílást is vágni kétoldalt. Némely épületben az építőnek tetszésétől függ, egyes nagy, vagy sok apró bejárást akar-e vágni; és pl. színházakon, amphiteátrumokban s egyéb ily helyeken, hol a tömeg türelmetlenül várja a bebocsátást, a sok bejárat ajánlatosabb is. Az épület célja azonban sokszor követeli (ha pl. nagy sereg bucsújárónak kell rajta bemennie, vagy ha a tömegnek egyetlen irányban kell rajta betódulnia) az egyetlen nagy bejáratot és (mivel itt az aesthetikai és szerkezeti törvények ismét elválaszthatatlanok) az épület összhangja és kifejező volta viszont megköveteli csaknem mindig a rajta ki s bejáró tömeggel arányos nagyságú bejáratot. Nincs visszatekintőbb, mint ha nagy tömegek kis lyukon bujkálnak be, mint a hangya meg a darázs; s nem képzelhető kevésbé méltóságos valami, mint sok angol székesegyházunk nyomorúságos bejárata, a mely úgy néz ki, mintha nem nyílt kijáratra volna szánva, de hogy valami tespedő egyházi gyülekezet tagjai rajta eloldalogjanak. Azonkívül a templomajtó kifejezése kedvéért kellene lehetőleg arra

törekednünk, hogy legalább a nyugati oldalon csak egyetlen bejárat legyen; részben mert nincs érzékű ember, a ki önkényt mondana le arról a gondolatról, hogy imádkozásra együttesen gyülekezzenek a hívek, az egyes nagy bejárat pedig ép e gondolatot sugalmazza; részben, mivel az épület — faragványai és fölírásai által — az ájtatos hívőhöz a bejáratnál szól legkomolyabban; és úgy helyes, ha e szókat egyszerre mondja el mindenkinek, s nem tördeli szét gyenge ismétlésekre az apróbb kapuk felett.

A gyakorlatban, azt hiszem, a dolog csaknem teljesen a kényelem szempontjából dőlt el, a kis templomok nyugati ajtai egyesek lévén, míg a nagyobbaknál három vagy öt kijárat van, de a középső ajtó mindig legnagyobbnak marad, annak a finom szerkezeti érzéknek következtében, mi a középkori építőket soha el nem hagyta. Ez elrendezések alkották a világ legnemesebb épületeit. De érdemes megfigyelni,¹ egyszerűségében mily tökéletes lehet az egyes bejárat, ha úgy alkalmazzák, mint a veronai San Zenóban s más korai lombard templomokban, miknek nemes bejáratuk van s a körül gazdag szoborcsoportok.

¹ És érdemes kutatni is, vajjon a hármas bejárat nem függ-e össze a közbenjárásnak kath. tanával; a Megváltó mindig csak a középső ajtón van feltüntetve; az oldalsó bejáratok felett csak szentek örködnek, míg az egyik vagy mindkét oldalszárny az Istenanyának van szentelve. De kár volna ezt túlozni, mert tíz közül kilencz esetben az építőt pusztán a művész befolyásolta, a ki szobrai ruházatában és alakjában változatosságra törekedett; és természetesen, jobbnak találta, hogy egyik ajtó fölé szenttéavatás, a másik fölé vértanúság, a harmadik fölé mennybemenetel jusson, a helyett, hogy valamennyi fölött a keresztrefeszítés vagy a végítélet ismétlődjék. Az építő felfogása csak abban az esetben vetendő el elvitathatatlanul, ha a főbejáratot is a Szűzanya foglalja el.

VII. §. De akár egyes a bejárat, akár hármás vagy többes, egy törvény állandó, hogy egyiknek legnagyobb-nak kell lennie és hogy valamennyinek arányban kell lennie az épület nagyságával. S e nagyságot, természetesen, a tágasság fejezi ki, mely az ajtónak egyetlen hasznos mérete (kivéve a látványosságok: a püspök székben hordozása, a zászló-lengés s egyéb ily hívság szempontjából, miket remélem, e századon túl nem sokra fognak tartani a keresztény templomépítéseknel); de bár a tágasság az egyetlen szükséges méret, mégis jó vele arányban némileg a magasságot is növelni, hogy azzal is csekélyebb falsúly nehezédjék a boltív megnyújtott hajlatára. Ez azonban annyira szükségszerű következménye magának az ív tágabbá vételének, hogy magának az ajtófélnek emelkedése a szerkezet szempontjából nem is szükséges; és azt hiszem, szép bejáratokat bármily ívhúrral lehetne csinálni, habár az ajtófél csak valamivel lenne magasabb egy embernyinél, míg a boltív oly nagygyá válnék, hogy a kis függőleges ajtófélvonal csak mintegy része lenne annak s mint egy nagy szivárvány alatt lépne be az ember a templomba.

VIII. §. Másrészt az ajtófél akármily magasra fölemelhető, de úgy, hogy a nagyobbodó bejárat *legalább* eredeti tágassága arányát tartsa meg; pl. hét láb, öt hüvelyk magasság mellett négy lábnyi nyílást. De ennél csekélyebb nyílás mindig szegényes, barátságtalan és kellemtelen, kivéve a katonai építkezésnél, hol a bejáratnak szűknek kell lennie, holott magassága adja meg nagyszerűségét, mint a mi angol várkastélyaink kaputornyáiban. E törvény azonban — ne feledjük — csak igazi ajtókra áll, nem a bejáratok íveire, melyek lehetnek bármily arányúak, bármily számúak, tényleg oszlopközök lévén, nem

pedig ajtók; mint pl. Peterborough nemes nyugati homlokzatán, mely daczára annak a hallatlan képtelenségnek hogy középső íve a legalacsonyabb: ha a nyomorúságos őrházikót, vagy kapusfülkét, vagy sorompót vagy mit kilőknék belőle, legnemesebb nyugati homlokzat lenne egész Angliában.

IX. §. Végre az épület nagyságához és magasságához s így ajtai nagyságához is mértnek kell lennie a falak vastagságának is, főkép az alap táján, azaz a bejárat körül; ép úgy a tömeg számával arányos annak rendtelensége és nyomása is. Ezért, félig szükségből, félig okosságból, a nagyobb ajtó jobban le van csapva, mélyebb is, ha lehet, a kisebbnél; úgy, hogy a nagy ajtót mindig a saját nagyságával arányosan táguló ajtófél veszi körül. E vonás diszítő értékét később fogjuk látni.

X. §. A nyílások másik faja az ablak.

Az ablaknyílások kétfélék: egyik részük kitekinetésre való, másik részük a fény bebocsátására; sokszor mindkét czélt egyesítik; olykor meg vagy egyik vagy mindkét czél egyesül a támadás és védelem czéljával is, a katonai építkezésben. Az ajtónyíláshoz képest alakra és nagyságra valamennyi ablaknyílásnak korlátlan szabadsága van; lehet bármily alakú, a hasítéktól s a kereszthasítéktól kezdve egész a körig;¹ bármily nagyságú, a várak lőrésétől a székesegyházak apsisainak földig lenyuló ablakaiig. De helyük és céljuk szerint egykét helyességi törvényt kell róluk megjegyeznünk, miket mindkét fajta ablaknál meg fogunk vizsgálni; ám tekintet

¹ Az íves ablakfő igazán a legjobb ott, a hol sok teher nehezedik rá felülről; de az ablakra sokszor alig is nehezedik teher, főkép ha magasan áll, s az ív az alacsony szobát sötétíti; ezért a négyszögű ablak megengedhető, holott a négyszögű kapu nem.

nélkül a katonai építkezésre, melyet ezúttal is mellőzhetünk, minthogy az külön kutatást igényel. Csak annyit jegyezzünk meg, hogy az ablak is, mint minden egyéb, ha nem is szép, de akkor kedves, ha helyzetét és alakját a szükség határozta meg s hogy sok legfestőibb alakját a hadakozás kényszerúsége hozta létre. A katonai építkezésben megtalálnók a befelé s a kifelé táguló ablak tipikus alakjait is legtökéletesebb kifejlődésükben; mely egyfelől a legszélesebb kilátást s a legtágasabb kört nyújtja a lövésre, másfelől a világosságot s a levegőt legtökéletesebben ereszti be, s mindezt a lehető legkisebb nyíláson. Feladatunk azonban nem az, hogy úgy vegyük a példákat a mint vannak, de hogy a magunk törvényét okoskodjuk ki belőlük.

XI. §. 1. Kinézésre való ablakok. Ezekre nézve a kilátás szükségleténél vagy kényelmetlenségénél fogva semmiféle általános utasítás nem állapítható meg; kivéve azt az egyet, hogy az ablak alsó része vagy könyöklője, akármily magasan van, mindig vízszintes legyen, hogy kényelmesebben rá lehessen dőlni, vagy pedig állni az esetben, ha az ablak szinel a padlóval. Az ablak felső részének alakja teljesen lényegtelen; mert *ha közel megyünk hozzá*, minden ablak szélesebb kilátást enged, mint maga a szem; ezért az ablak megközelíthetősége, vagyis a falvastagság elenyésztetése a főteendő. Ha tehát a nyílás hozzáférhetetlen, vagy oly szűk, hogy a fal fülkéjébe nem lehet belépni, akkor a falat kifelé le kell csapni, hogy a szemkör minél szélesebb lehessen; ha az ablakhoz hozzá lehet férni, akkor attól a ponttól kezdve kell lecsapni, a hol hozzáférhető. A lecsapás lehetőleg körös-körül mindenfelé meglegyen, de főképp lefelé; mint-hogy a kinéző ablakok főtárgya a föld s a mi azon

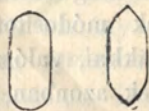
megy végbe, kivéve a csillagvizsgálókat; s hol a cél az, hogy lefelé, bizonyos irányban tisztán és jól lásson az ember, ott jó lesz a szemet a felülről jövő fénytől lehetőleg óvni s akkor az ablakfő maradhat vízszintes, sőt kifelé az egész nyílás lejtősödhetik olyformán, mint a levélszekrények hasadéka befelé.

Ennélfogva a legjobb kilátásra való ablak az erkélyes s a boltíves, de ezekről nem pusztán a nyílásokról szóló fejezetben kell szólnunk; mert vagy födeles és üveges erkélyek ezek, s így a külső járulékokhoz tartoznak, vagy mindegyik egy-egy külső féltorony emellete, melynek minden oldalán igazi ablaknyílások is vannak.

XII. §. 2. Fénybebocsátásra való ablakok. Az ily ablak persze lehet bármily alakú és nagyságú, az épület egyéb kivánalmának, s a fény kívánt mennyiségének és irányának megfelelően, célja most az lévén, hogy a fényt a megkívántatott vonalakra vagy helyekre vesse; majd az, hogy mindenfelé szétáraszsa; olykor az, hogy nagy tömegekben bocsássa be, de tompított ragyogással, mint a székesegyházak színes ablakai; olykor csillagszerű nyílásokon, mintegy szétszórt, tündöklő fényesőt, miként az arab fürdők tetőnyílásai. Talán minden alak közt legszebb az ablakrózsa, mely mindkét vonást egyesíti és mely mintha rokonságban volna magával a fénynek forrásával is. Mindazonáltal megfigyelésre érdemes, hogy noha a kör is, a csúcsos tojásidom is szép ablakforma, igen csúnya lenne bármelyiket kettévágva, száraikat függőlegesekkel kötni össze, mint a 44. ábrán. Főoka ennek, úgy vélem, az, hogy így a felső ív nem tűnik fel az alsóhoz tartozónak és önálló alakot alkot, de mintegy rendes íves fejt a nyílásnak, melynek az

alsó ív csak mintegy talpa s így ép oly szükségtelen, mint természetellenes. Ép így az elliptikus alak sem megfelelő, mert azt a gondolatot kelti, hogy építése felesleges vesződséggel járt; noha a korai francia ablakokon különös és tetszetős olykor, azt hiszem, már csak azért is kifogásolható, mert van benne valami bizonytalan, valami ingadozó: olyan, mint a hólyag, ha a folyadékban felszáll. Ez és minden egyéb hosszúkás alak még kifogásolhatóbb, ha vízszintesen fektetik, mert ez a lehető-leggyöngébb helyzet, melyben szerkezetileg lehet; azaz, kevesebb fényt bocsát be, az épület erejének nagyobb kárával, mint bármely más alak. Ha valahol, akkor az épület tetején engedhető meg, változatosság kedvéért, mint a lapos parallelogramm, olykor nem minden kecsesség híján az olasz renaissanceban.

XIII. §. A lecsapás kérdése kissé bonyolultabbá válik a fénybebocsátásra, mint a kinézésre való ablaknál, mert olykor a fénytömeg fontosabb, olykor az irány; s a kinézésre való ablaknál felteszszük, hogy hozzáférhető, holott a fényt bebocsátó ablakoknál ez korántsem feltétlenül szükséges; úgy, hogy a lecsapás, melynek célja a kinézésre való ablakoknál főképp az, hogy széles kilátást nyisson, a fényt bebocsátóknál nemcsak arra való, hogy a fényt nagyobb mennyiségben bocsássa be, hanem hogy annak irányát is megszabja. De általában egyik ablak lecsapása ellentéte a másiknak; mert először is, semmiféle természetes világítás nem éri az ablakot alulról, kivéve a visszavert fényt, a mely, azt hiszem, árt a szemnek és az egészségnek; és így, míg a kinézésre való ablaknál a lefelé való lecsapás a lényeges, ez a fény bebocsátására valónál hiábavaló volna: a párkány lehet vízszintes, ha az ablak

44. ábra.

a bevilágítandó helylyel egy irányban van, és belül lefelé lejtősödő, ha feljebb van nálánál. S minthogy a legmeredekebb fénysugár a legfényesebb, a felül való külső lecsapás a fényt bebocsátó ablak tetején ép oly lényeges, a mily jelentéktelen volt a kinézésre valónál.

XIV. §. A nyílás vízszintes átmetszete befelé tágul, mert így több fény verődik vissza az ablakfélről, s minthogy a nyílás kifelé így a legkisebb, ez a legkedveltebb hadászati alakja a fénybebocsátásra való ablaknak, a melyet minden középkori várkastélyban és zárdában remekül kifejlesztve találni. Hatása nyugodt, de legteljesebb kifejlődésében kellemetlen és börtönszerű, a mi a kilátás korlátoltságának tudható be; ha az ablak megközelíthetetlen, merő fényponttá zsugorodik. Ennek módosított alakja, egyesítve a kinézésre való alakkal, valószínűleg legalkalmasabb a lakóházakra, (melyek azonban, sajnos, a modern építkezésben oly vékony falúak, hogy az ablakfél körvonala csaknem teljesen közömbössé válik). Altalában megjegyzendő lévén, hogy az ablakfülke mélységében, melyet fentebb a külső hatás nemessége szempontjából emeltem ki, valami méltóság is ki van fejezve: úgy tűnik fel, mintha inkább arra való volna, hogy otthonukban nyugodtan foglalatostkodó embereknek bocsásson be világosságot, semhogy a henye kíváncsiságnak kedvezzen, vagy azt ösztönözze.

XVII. FEJEZET.

A nyílások elzárása.

I. §. Mostanáig a nyílásnak csak körvonalával volt dolgunk; legközelebbi feladatunk lesz megvizsgálni, hogy zárjuk el szárnyakkal, ha ajtó, üveggel vagy czifrázattal, ha ablak.

1. Az ajtónyílás elzárása. Az előbbi fejezetben arra a következtetésre jutottunk, hogy minden nagyobb vagy fontosabb épület ajtajának íves fejűnek kellene lennie. Ez azonban ajtószárnynak a képzelhető legalkalmatlanabb alak; mert ez esetben a szárny felső ívezete nemcsak rendkívüli pontosságot kíván, hogy a boltívhez találjon, de nagyon is súlyossá teszi a kaput; kettős hátrány ez, a mely feszíti a sarkvasakat és nehezíti az ajtónyitást. S a szem oly hirtelen átérti ez alkalmatlanságot, hogy a csücsíves ajtószárny mindig kellemetlen. Ezért szükségessé válik úgy rendezni a kapuszínt, hogy derékszögű szárnyak is elzárhassák.

II. §. Mikor a nyílás alakját meghatároztuk, azt tettük föl, hogy az ajtófél a szükséghez képest a lehető legmagasabb. Az ív külön magassága, nyílás gyanánt, nem szükséges; mert az ív csak erejénél, nem pedig magasságánál fogva szükséges. Nincs tehát ok, a melynél fogva a nyílás ne lenne vízszintes szemöldökkel elzárható, melybe a szárnyak könnyen beilleszthetők, s a szemöldök fölött levő háromszög vagy félkör állandóan el lehet zárva tetszés szerint: rácscsal, üveggel vagy akár kővel.

Minden jóra való ajtó ilyen, kivétel nélkül az egész világon, minden korban, s jobbat nem is lehet kitalálni.

III. §. A legegyszerűbb ajtókon a kereszt szemöldökfa csak fából van és üveg vagy rács fogja be fölötte a nyílást, a mi igen gyakori alak Velenczében. A művészibb ajtóokban a kereszt szemöldök kőből van; igen sokszor egyetlen darab kő fogja át az egész nyílást, az így betöltött tért ajtódobnak (tympanum) nevezik. Nagy kapuknál a kapu-szemöldök hosszabb, hogysen ez a kődob roppant súlyát támasz nélkül megbírja; ennél fogva közepén tartó oszlop van alátéve és két ajtószárny van, a mely az oszlop két oldalán levő derékszögű nyílást elzárja. Az ilyen elrendezések legművészibb eseteinél mindenik ily másodrendű ajtónyílásnak megvan a maga külön boltíve, szemöldökköve és külön háromszögű kődobja, mindez alárendelve a fölējük boltozódó főívnek.

IV. §. 2. Az ablak elzárása.

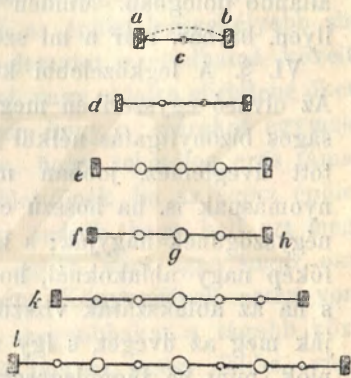
Ha az ablak nagy, s ha üveggel akarják elzárni, az üveglap, akár nagy táblákból, akár apró darabkákból álljon, keresztvasat, keresztfát vagy más ablakkeresztet kíván. A fát nagy méreteknél — romlandóságánál fogva — nem lehet használni; igen alkalmas ajtószárnyakra, miket könnyen lehet újítani, s melyeknél a nagy súly alkalmatlan lenne; de igen alkalmatlan ablakkeresztfára, a mely ha elpusztul, az egész ablak lezuhanhat, mielőtt a korhadást észrevennők, s a hol a súly előny, mert a szélnek jobban ellentáll.

A vas alkalmas ugyan ablak-keresztnek, s nem látszik szerkezeti ok, mely ellene szólna, hogy mért ne lehetne ép úgy vascifrázat, mint vasoszlop, vastemplom, vastorony. De a „Seven Lamps“-ben megokoltam, mért nem tekinthető az ily szerkezet egyáltalán architektúrának sem.

Az ablak-keresztnek ennél fogva kőből kell lennie és csakis kőből lehet.

V. §. Az ablak^o célja mindig az lévén, hogy annyi fényt bocsásson be és oly kilátást engedjen, a milyen csak lehetséges, az ablakszárnak oly karcsúnak kell lennie, a milyen lehet, s csak annyi ablakszár kell, a mennyi okvetlenül szükséges, hogy kellő ellentállása meglegyen.

Kelljen pl. a 45-ik ábrában az *ab* üvegszélességet tartani. Az üveg, a melyre kívülről valami erő hat, pl. a szél, befelé hajlik, mint a törtvonal mutatja és közepén könnyen végig reped. Ezért közepütt, azaz *c*-ben, kell ablakszárral megszilárdítani. De *e c* gerincz talán nem elég erős s az *ac* és *cb* részeknek talán még egyéb támasz is kell. A legközelebbi lépés az lesz, hogy egy ablakszár helyett kettőt tesznek, mind *d*-ben, s ezzel az ablakot három rekeszre osztják.

45. ábra.

De lehet, hogy még ez sem elég, s az üveges három ablakszárát kíván. Ez esetben a legnagyobb nyomás a középsőt, a gerinczet éri. Ha mind a három szár egyenlő vastag, akkor vagy a középső gyengébb, vagy a két oldalsó erősebb kelletinél. Ezért a középsőt vastagabbra, a két szélsőt vékonyabbra kell vennünk; így jó létre az *f h* elrendezés. Ha az ablak még szélesebb, akkor mindkét *fg* és *gh* közt úgy tekintjük, mint eredetileg az *ab*-t, s így keletkezik a *k* és *l* elrendezés.

Úgy, hogy akármilyen legyen az ablak alakja, bármilyen a közfalnak iránya vagy száma, kellenek központi szarak vagy gerinczek; másodrendűek, melyek azoknak alárendelvék; harmadrendűek, csak a másodrendűeknek alárendelve, s így tovább, a mint a szükség kívánja. Ezt a tagozás alárendelésének nevezik; oly rendszer ez, melyben gyönyörűségét leli a szem és a lélek; a mi anatómiai alkatának és egységének tudható be és annak, hogy kifejezi a helyes gondoskodás törvényét minden törekeny és nem állandó dologban. Minden ablaktagozás, a mely nem ilyen, barbár, már a mi szerkezetének e részét illeti.

VI. §. A legközelebbi kérdés az ablakszarak iránya. Az olvasó egyszeriben meg fogja érteni, minden fáradtságos bizonyítgatás nélkül is, hogy valamely, élére állított üveglemez, jobban megáll és jobban ellentáll a nyomásnak is, ha hosszú csíkokra szabdalják, mint ha négyszögűnek hagyják; s hogy ezért az üveget általában, főkép nagy ablakoknál, hosszúkás fiókokra kell osztani; s ha az ablakszarak vízszintesen állnak, kevésbbé bírják meg az üveget, s így vastagabbaknak is kell lenniök, mint ha függőlegesek. Ezért hát, a mennyre az ablak engedi, függőlegesek legyenek.

VII. §. De még ha így állnak, se bírják meg a saját súlyukat, s bizonyos magasságon túl maguknak is keresztmáshozókra van szükségük. Ezért közönkint kőbordákat alkalmaznak, nem az üveg részelése, de az álló kőgerendák tartása végett. Az üveget, a míg lehet, mindig hosszában kell elválasztani, s az azt mezőkre osztó álló kőközfalakat közönkint meg kell erősíteni. De bármily magas is az ablak, kettőnél több keresztbordát alig kíván.

VIII. §. Megezik olykor, hogy, ha nagy ablakok a nagyobb világosság kedvéért igen közel jutnak egy-

máshoz, a köztük levő közfalnak még valami támaszra van szüksége. Ilyenkor az ablakkereszteket vastagabbra lehet venni, hogy a közbeeső pilléreket szorosabban egyesítsék, s ha e vastagság nem szemrevaló, diszitménnyel enyhíthetik.

IX. §. Így eljutottunk a függőleges tagozáshoz, mely alárendelt ablakszárakból áll, miket helylyel-közzel, keresztbordák tartanak s az egyetlen hátralévő kérdés az, hogy illesztendő az be a nyílásba? Bármily alakú legyen, ha a csupasz ablakszárvégeket eresztjük be a föléjük ívelt boltkövek közé, az épület legcsekélyebb sülyedése megbonthatná a boltozatot, széttolhatná köveit, elcsavarná az ablakszárakat, vagy oldalra görbítené őket. Feladatunk nyilván az lesz, hogy a szárakat egymással kapcsoljuk össze, úgy, hogy lehetőleg erős támaszai legyenek az egész ablakfőnek, ha az egész épület szállani találna. De immár tudjuk, hogy kell ezt megtenni: az ablakszár nem egyéb, mint igen sugár oszlop. Nos, ha oszlop, lássuk el oszlopfővel, aztán vonjunk apró íveket a szűk, nagyobbakat a tágabb közű oszlopok fölé, egy átfogó ívet az egész fölibe, vagy pedig vízszintes szemöldököt, ha az ablakfő is vízszintes; és kész a kölcsönös támogatás rendszere, a mely független az ablakfőtől, sőt még azt is tartja, ha kell. Csakhogy ez ívrendszer közeinek lehetőleg könnyűeknek kell lenniök, s lehetőleg át kell bocsátniok a világosságot; tudjuk már, mi módon kell őket átlyukgatnunk. (XII. fejr. VII. §). Köröket vágunk beléjük; ha a körök aprók, s a kőfaragás tömör, akkor kész a Giottó-féle czifrázat s a pisai iskola; ha a körök lehetőleg nagyok s a szárak karcsúak, akkor készen vannak azok az ablakczifrázatok, miket egy ízben már

mint az északi gótika egyetlen tökéletes ablaktagozatát irtam és rajzoltam le.¹ Rajzuk változatossága részben az ablakok különféle nagyságából s így a szárak számából következik; részben csücsiveik különböző magasságából, valamint az ablakfőnek a fődélhez viszonyított elhelyezéséből, a mi egyik vagy másik elrendezést a fény-elosztás szempontjából jobban kívánja; részben aesthetikai s kifejezési szempontokból, miknek bizonyos határig fontos befolyás engedhető; mert a szárak a szükségesnél rendszeren erősebbek s így egy részük bizvást feláldozható a cifrázat kecsességének, — oly változatosság ez, mely a maga szigorú határai között is végtelen, főkép a csücsives elrendezésben, a körives cifrázat szükségkép szorosabban meg lévén állapítva.

X. §. A kerek ablak az általános törvény alól, hogy t. i. a száraknak függőlegesen kell állniok, ki van véve. Mert ha így lenne, sem volna biztos alapjuk, sem biztos ablakfejük, minthogy irányuk, nyomásuk a boltkövek hajlatára csupán az ablak közepén függőleges; ezért hát egy kis kört illesztenek a nyílás közepébe, mint a kerék agyát, a mely elég nagy arra, hogy a küllőszerűn elhelyezett szárak bele ékelődjenek; a szárak meg sugárszerűn rendezvék, természetesen, mindegyiknek meglévén a maga oszlopfeje és íve. Ez a kerek ablakok legjobb elrendezése, miket ekkor eléggé természetesen hívnak kerékablakoknak vagy ablakrózsáknak.

XI. §. Most szeretném, ha az olvasó észrevenné hogy a tökéletes gót ablakcifrázat ez alakjához eljutottunk, a nélkül, hogy távolról is számba vettük volna bármely iskola szokott eljárását, vagy bármily tekin-

¹ A Seven Lamps 60. lapján.

kély támogatta törvényt. Oly alakok ezek, miknek lényegileg semmi közük sem a gótokhoz, sem a görögökhez. Örök alakok, az összefüggés s a nehézség törvényeire alapítva; és se jobbat, se ily jót nem fog sohasemki kitalálni, valamig a nehézség s az összefüggés mai törvényei érvényben lesznek.

XII. §. Nem következés, hogy ez alakok, ily okoskodásnak köszönik eredetüket, a melynek útján mi jutottunk hozzájuk.

Ellenkezőleg, semmi kétség, hogy a czifrázat azon kezdődött, hogy több ablak került egymás mellé (miket lassanként fogtak be egy közös ívvel¹), részben egyetlen kőlap szeszélyes átlyukgatásán az ív alatt, mint az V. táblán levő kör. A tökéletes alakot, úgy látszik, akkor találták el, mikor egyfelől a kísérletezésből másfelől a negélyezésbe csaptak át, s oly távol állott attól, hogy valaha rendszerbe foglalják, hogy nem ismerék ablakczifrázatot, mely iránt *csekélyebb* vonzalom mutatkoznék azokban az épületekben, a mikben található. A korai átlyukgatott ablakczifrázatok a maguk nemében tökéletesek és roppant sokfélék; a késői flamboyantok a részletekben fényűzők, tömegükben pazarok; de a tökéletes formák aránylag kevés templomban vannak meg, többnyire csak a templomok egyes részeiben és mindig szoros atyafiságban vagy azokkal a nehézkes alakokkal, mikből kiemelkedtek, vagy azokkal az elsatnyult típusokkal, mikbe nemsokára elfajzottak.

XIII. §. Nem is kell őket a legrégibb példányoknál

¹ A lyon-i székesegyház hajójának éjszaki oldalán van egy korai francia ablak, azon a szokott leveles ívek és körök, csakhogy úgyszólván szabadon hagyva, befoglaló ív nélkül. A hatás igen kellemtelen. E nevezetes ablak, más rendes szerkezetűekkel van együtt.

mindenben különbeknek tartanunk. Fentebb egész okoskodásunkat arra építettük, hogy egyetlen nyílásról van szó, melyet üveggel kell befedni, a világosságot oly kevéssé fogva el, a mint csak lehet. Csakhogy sok esetben, mint a keresztfolyosók s a trifóriumok ablakainál, nincs is szükség a beüvegezésre, hol ennél fogva a száraznak, ha ugyan vannak, fontosabb teendőjüknek kell lennie, mint az, hogy az üveget tartsák, s miknek igazi céljuk az, hogy szilárdságot s úgyszólván *hangulatot* adjanak, az íveknek s a falaknak felettük és mellettük; vagy hogy az oltalom érzetét keltsék azokban, kik a karzaton végig mennek, s a világtól elzártaságét azokban, kik a zárdában járnak-kelnek. Az ily művekben sokkal vastagabb oszlopok, tömörebb ívek használhatók; és sok ily ablakszerkezet feloldható igazi oszlopsorba, páros vagy hármás vagy négyes csoportú ívekkel, felettük apró ablakrózsák a világosság bebocsátására. Mindez ép oly helyes a *maga* helyén, mint a bevégzett czifrázat a magáén, sőt olykor még nagyszerűbb. De bezzeg nem lehetünk ily elnézők azok iránt a negélyezések iránt, mik a kifejlett alakokat követték. Ezek három főcsoportra oszlanak: 1. a francia flamboyant, 2. a német csonka czifrázat s 3. az angol függőleges.

XIV. §. Ezek elseje a legfinomabb s legtermészetesebb átmenetek révén a tökéletes iskolából nőtte ki magát. Arra való törekvés volt csak, hogy a vonalakban több legyen a kellem, bonyolításaikban több a változatosság; s az aesthetikai eredmények oly szépek, hogy olykor a helyes útról való letévedés, inkább csodálatra, mint sajnálatra méltó volt. Az utolsók már véznák és fantasztikusak, de szülőházjukban sohasem veszítették el ki-

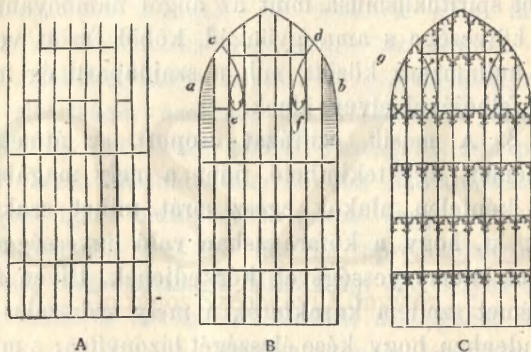
váló bájukat, a míg a renaissance helyüket el nem foglalta. Ez iskola angol és olasz másolataiban megvan az eredetinek minden hibája annak szépségei nélkül; Franciaországban, ha még annyit vesztett is rendszerességben és méltóságban, visszanyerte a képzelet gazdagságában; a szónak igazi értelmében flamboyant lévén: erejét fellobogtatta; de nincs nagyobb különbség a leggyatrább fűzfapoéta közt, a ki valaha prózát érthetetlen zagyvalékba tört, s Coleridge égő titokzatossága vagy Barrett Erzsébet spiritualismusa, mint az angol flamboyant bomladozó hülyesége s ama gyöngéd, kőből füzött vonalak lobogó hullámzása között, mik a szajnaparti ég minden hajnali felhőjével elvegyülnek.

XV. §. A másik czifrázat-csoport, az átmetszetes, vagy német, úgy tekinthető, mint a mely magába foglalja a képtelen alakok egész sorát, miket csak azért találtak ki, hogy a kőfaragásban való ügyességgel s a szerkezet leleményességével kérkedjenek. Híven fejezik ki a német szellem karakterét, a mely szórszálat hasogat mindenben, hogy kése élességét bizonyítsa; s mindenkor többre becsüli a különös gondolatot a jóra valónál, a subtilist a hasznosnál. A germán czifrázat veleje és érdeme azon fordul meg, hogy a jó czifrázatok elemeit fejjel lefelé forgatja s hogy kettévágja őket, a hol folytatódniuk kellene. Elrombolni egy csapással az alapot s a tagok összefüggését, mindent a levegőben libegtetni, s a kezdet és vég látszatát lehetőleg távol tartani, ezek főtárgyai a germán építkezésnek épügy, mint a modern germán istenségnek.

XVI. §. Csakhogy ez az iskola legalább elmés. Bezzeg nem az az angol függőleges; noha elég különös ez is a maga nemében. Az okoskodás folyamán, melyen a töké-

letes gót czifrázathoz jutottunk, rájöttünk, hogy némely tagozásokat, mint gyöngéket, veszedelmeseket vagy nem tetszetőseket eldobjunk. Szedjük ezeket össze, alkalmazzuk valamennyit együttesen s kész az angol függőleges.

Ilykép. Először is azt találtuk (V. §.), hogy az ablak-szárakat egymásnak alá kell rendelni, a vékonyat a vastagnak; most hát, édes olvasóm, végy egy csomót, pl. nyolczat s faragd valamennyit egyformára, a mi az *A* ablakot (46. ábra) kilencz egyenlő mezőre osztja.

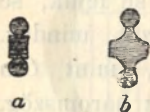
46. ábra.

Másodszor azt találtuk (VII. §.), hogy két keresztbordánál többre nincs szükség; most hát végy legalább is négyet-ötöt (mint *A* mutatja), azokat is faragd jól egyformára és rakd fel egyenlő távolságra. Harmadszor úgy találtuk (VIII. §.), hogy e bordákat meg kell erősíteni, hogy a főgerinczeket támogassák; e helyett hát a legfelsőnek végeit elvagdald, a negyediket meg három darabba vágod (*A*, 46. ábra). Negyedszer azt találtuk (IX. §.), hogy függőleges bordát sohasem kell a boltövek közé ékelni; s így valamennyit a boltozatba ékeled (*B*); ez

utóbbi elrendezés két okból lesz hasznodra: mert nemcsak a bolthajtást s a bordákat teszi ki minden perczben minden képzelhető megbomlásnak, de szolgál két oldalt két takaros, vágókés formájú *a*, *b* nyílással is, melyeket, ha a *c*, *d* görbületeket megvonod, könnyen sokszorozhatsz négyre, s ezek, minthogy éles hegyükre mitsem állíthatsz, a rendesnél több józan okot szolgáltatnak arra a kis germanizmusra, hogy felfordított ívekkel töltsd ki őket (*e*, *f*). S ime negyvenkét egyforma ablakszárral rendelkezel, miket nagyobb változatosság okáért negyvenkét egyforma ívvel töltesz ki; s mint-hogy tisztában vagy azzal, hogy mihelyt az ablakszár ívben végződik, oszlopszámba veendő és oszlopfő illeti meg, lesz rá gondod, hogy oszlopjaidnak se fejük, se lábuk ne legyen, de hogy ablakszár, czifrázat, minden, öntöttvas módjára, jól egymásba olvadjon, mint *C*-n látható. Van azonban ez ablakban így is két háromszög, *g*, *g*, melyek úgy, a mint vannak, igen is szembetűnőek és rútabbak már nem is lehetnek, ezért bölcsen teszed, ha meghagyod őket a maguk valóságában; és ime, készen van a winchesteri székesegyház nyugati ablakezifrázata, a mely igen tökéletes példája az angol függőlegesnek. Ezen az elrendezésen bajos volna javítani, hacsak azzal nem, hogy némely ablakszárát kőlábbal megtámogatsz, mint a gloucester-i székesegyházban van; e kőlábnak meglévén az a kettős előnyük, hogy belülről nézve elsötétítik az ablakot, s ha kívülről nézed, azt a gondolatot keltik, hogy az ablak két zömök félfallal van két részre osztva, melyek nekidőlnek az üvegnek.

XVII. §. Idáig csak az ablakváz rajzát vettük számba; végre azt kell vizsgálnunk, mikép erősítik az üveget a szárakhoz; s maguknak a száraknak a tagozatát.

E száraknak, mint láttuk, tökéletes alakjukban oszlopokká kell válniok; de úgy véve fel a dolgot, hogy a főczél az lenne, hogy minél több fény jusson be, világos, hogy az ablakszár átmérője az ablakmélyedés irányában lehet nagyobb, s minél nagyobb az ablakmélyedés átmérője, annál vékonyabb lehet a szár: ennél fogva a 14. ábra *b*-je kettős oszlopesoportját kellene alkalmaznunk, éllel állítva az ablakba; de minthogy az üveg a két oszlop közé kerül, még egy közbenső tagra van szükség, melybe az üveg beillesztődik, mint *a* a 47. ábrában, s e három elemet a legegyszerűbb módon egyesítvén, az éles sarok helyett görbe bemélyedéssel az oszlopok mögött, kész a *b* átmetszet, a jóra való

47. ábra.

gótikában a főablakgerincz legegyszerűbb, de tökéletes typusa. A triforiumok és keresztfolyosók ablakczifrázataiban, miknek nem kell üveget tartaniok, a közbenső rész elmarad, s vagy a tiszta kettős oszlopot alkalmazzák, a mi mindig a legkecsesebb,

vagy egyetlen, természetesebb oszlopot, mely az egyszerűbb és gyakoribb alak.

XVIII. §. Végre: van egy közvetítő mód is az üvegezett s a nyílt ablakczifrázat közt, az, a mi a velencei lakóházakon van alkalmazva. Különös körülmények, mikről később lesz szó, megkívánják, hogy az ablakgerinczek legyenek fő függőleges tartói a falaknak és padmalyoknak. Vastagságuk ezért ormótlan; s közöttük mégis szabad kijáratnak kell lennie az erkélyekre, a mit úgy érnek el, hogy üveges ajtót vágnak üveges ablakrácsukba. Hogy a sarkvasak és perselyek ne csúfítsák az oszlopot, s hogy az ajtók ne ép a közökben forogjanak, az egész üvegajtót az oszlop mögé helyezik, s

annak talpához és vállkövéhez hozzá vasalják. Így azoknak nagy tömege az ajtót biztosan megtartja s az arányukat és alakjukat még se zavarja.

XIX. §. A mélység, melybe az üveg helyezendő, a tagozatlan ablakoknál többnyire lecsapásuk alakjától függ, az üveg foglalván el a nyílás legszűkebb részét; de ha helyzete nincs így megjelölve, mint sok londoni házban, jó lesz megjegyezni, hogy mennél mélyebbre állítják be az üveget (a fal vastagsága változatlan lévén), annál több fény mehet be rajta, és annál világosabb kilátása lesz annak, a ki nyugodtan ül a szoba közepén; ellenben mennél kijebb teszik az üveget, annál kényelmesebb az ablak annak, a ki feláll és kinéz rajta. Az egyik tehát a dologtalanok s a kíváncsiak számára való, a kiknek csak arra van gondjuk, mi történik körülöttük a világon; a másik azoknak, a kik szivesen maradnak nyugton, úgy, hogy szabadon érje őket a mennyei világosság. Ez érdekes kifejezésbeli oka annak a szükségességnek (a mit egy helyes érzésű ember se von kétségbe), hogy kívülről mély bemélyedése legyen az ablaknak az építészeti hatás czéljából; azonban, minthogy nincs ok, melynél fogva az embereket a henyeségre kellene szoktatni azzal, hogy bármely perczben kinézhesse az ablakon; s minthogy a fény, vagy a kilátás tisztaságának csekély többletét a szoba közepén busásan ellensúlyozza a térbeli veszteség, s a közelebb eső üvegnek és külső levegőnek nagyobb hidege: attól félek, hogy a festői külső mélyedésnek nem tulajdoníthatunk egyéb szerkezeti okot, mint a kényszerűségét bizonyos oltalomnak, melyre az üvegnek a nap heve s a zápor ellen szüksége van.

XVIII. FEJEZET.

A nyílások oltalmazása.

I. §. Idáig csak olybá vettük a nyílást, hogy az a falba van vágva; s ha falazata egyszerű s a nyílás elzárása jelentéktelen, maradhat is úgy. De ha gyöngéd és értékes anyaggal van elzárva, mint a színes üveg, a finoman faragott czifrázat, vagy szobrászmunka, a mint gyakran látni a kapuk tympanumján, némi oltalomra van szükség a falon végig futó eső ellen, s hogy az a lecsapás mellett le ne folyhasson az ajtó vagy ablak izületeire vagy felületére.

II. §. Legegyszerűbb módja ennek az, hogy az ajtó- és ablakfeleket fejestül csatornásra vájják; ez az ajtófélvályúknak főhasznuk, különben úgy is csak diszítő értékük van. De minthogy ép e diszítő jellem alkalmatlanná teszi őket arra, hogy az esővíznek csatornákul szolgáljanak, jó lesz valami külső ereszt adni a nyílás fölé, mely azt az esőtől megoltalmazza, kivéve, ha oldalról vág. Ez oltalmazó szerkezet egyszerű ereszes párkány, mely a nyílás fölött vagy körülte van vonva. De ez tényleg csupán egy piczi *födél*, mely a falból nyúlik ki a nyílás fölött; s minden nyílás-oltalom a falhoz erősített födélnek tekintendő; s a fal tartja is, valamíg méretei ezt megengedik; azontúl pedig úgy, a mint legalkalmasabbnak mutatkozik. Ezeknek helyes alakjai és tartásuk módja lesz következő vizsgálásunk tárgya.

III. §. A mi alakjuk leghelyesebb módját illeti, nem habozunk soká. A meredek nyergestető nyilván legalkalmasabb az eső elhárítására; a magas boltívnél még az ala-

csony nyereg is többet ér. Lapos tető tehát csak az esetben alkalmazható, ha az épület természete a nyergestetőt meg nem tűri; ha pl. az emeletek közt elegendő hely nincs rá; vagy ha nem az a fő, hogy az eső ellen legyen oltalom, de hogy árnyékot adjon, mint a verandákon s erkélyeken. De a helyes és természetes alak rendszeren a nyergestető és ezt vehetjük a többiek képviselőjéül is. E vendégeresz vagy támasz nélkül nyúlhat ki a falból, *a*, 48. ábra, vagy könyökök és gyámkövek tarthatják, *b*, vagy falak és oszlopok, *c*, mely falakat vagy oszlopokat az ablakok szélén megint párkány tarthat; s ezt szintén tarthatja könyök vagy gyámkő. Mindez elrendezéseket rendre szemléljük meg.

IV. §. Az *a* elrendezésben nincs valami nagy változatosság. A cumberlandi és a határszéli falusi házakban az ajtót többnyire két összehajló palalemez oltalmazza, a mi az első alak lehető legtisztább typusa. A művészi építkezésben ily szerkezet alig fordul elő, nagyméretű épületeknél gyámkövek nélkül a biztosság veszélyeztetése nélkül nem is fordulhat; de azáltal, hogy a kirúgó részt jól levágjuk, eljutunk az egyszerű nyeregtetős-párkány fogalmához. Ez első tökéletes alakkal együvé sorozhatjuk a kezdetleges, egyes, kirúgó félszer-tetőt; ez tökéletlen, mert lapos lévén, a víznek vagy lomhán meg kell állnia rajta, vagy a belépők nyaka közé zúdulnia.

V. §. 2. *b* 48. Ez igen szép és természetes alak, s feltalálható minden jeles építkezésben, a legfönségesebb-

48. ábra.

től a legszerényebbig; gyakori alakja a falusi ajtónak, kivált ha könyökök tartják, mert fából igen könnyen szerkeszthető; ha legmerészebb és legegyszerűbb alakjában nagyobb épületre alkalmazzák, nyilván vagy pusztán fából szerkeszthető, vagy oly méretben, hogy mindenik oldala egyetlen kődarabból állhasson. Ha oly nagy, hogy tagolt kőművesmunkát kíván, az összeboruló oldaloknak nyilván támaszra lesz szükségük, s akkor okvetlen boltot kell alájuk húzni, mint a Fiesole-félén, 49. ábra.

Ha a kiálló részt lassanként lefaragjuk, a rendes gót nyerges ereszhez jutunk, melyet apró gyámkövek tartanak, bütyökre, fejre, vagy egyéb ezifázatra faragva; az alsó ív ilyenkor felesleges lévén, mellőzik, vagy egyesítik a nyílás ívfejével.

VI. §. 3. *c* 48-ik ábra. Ha falat vagy oszlopot állítunk a gyámkövek helyébe, anyyira kitolhatjuk az ereszt, a mint tetszik, és alkothatjuk belőle akár a falusi ház vagy templom, akár a székesegyház tökéletes bejáratát. De a mint a szerkezetet megnagyobbítjuk, mégis némi módosítás válik szükségessé, a mit a tartó boltozat nagyobb merészsége hoz magával. Mert, minthogy a nyergestetőnek s az ívek alsó része nem vághat össze, két oldalt szükségkép oszlopot nyerünk, mint *a* és *b* az 50 ábrában; ezek közül *b* a jobbik, mert kevesebb kő és rövidebb fődél kell

49. ábra.

hozzá; s ha az ív oly nagy, hogy nagy oldalnyomást gyakorol, akkor jó lesz további biztosságáról tornyocskákkal gondoskodni, c.

Ez utóbbi a nyílás-oltalmazás legtökéletesebb alakja. Semmi másféle nem lehet jobb. Ilyet használt egykor Giotto a firenzei székesegyházban, melyet a proveditore, Benedetto Ugucione, lerombolt, hogy helyébe renaissance-homlokzatot tegyen; s egy más ilyet romboltak le nemrégiben Velenczében, a Sant-Apollinare templom bejáratát, azt is azért, hogy valami renaissance-kárpitot tegyenek helyébe; mert a renaissance, mintha nem elég baj volna a saját létezése, szünetlen jár-kél, mint valami

50. ábra.

vadállat, és mindenütt elfoglalja annak a helyét, és tanyát üt annak a romján, a mi a legnemesebb és legderekabb. Szerencsére Olaszországban még sok ily bejárat létezik, és ezek fődicsőségei közé tartoznak.

VII. §. Ha a falak által tartott e fajta bejáratok szorosan egymás mellett állnak, mint az esetben, ha a székesegyház-homlokzatnak több nagy bejárata van: rendes alakjuk mellett mély és kényelmetlen közöket hagynának, mikben fű nőne és nyirkosság tanyázna; a tömeg azzal a nyomasztó érzéssel nyomulna a bejáratok felé, mintha egyik-másik ember elvéthetné az igazi ajtót és beszorulhatna a közökbe. Helyes és természetes eljárás lesz ily esetben, ha a

kapudúcz falait tágasabbra nyitják, hogy lejtőjük csaknem megegyezzék az ajtónyílás lecsapásával, és vagy összeérjen egyik a másikkal a közökben, vagy a közöket kell fallal kitölteni, úgy, hogy senki beléjük ne szorulhasson. A bejáratok ilykép egyesülnek és egy sor nagy, nyílt öblöt vagy mélyedést alkotnak, melyek képesek valamennyi templombajövőt befogadni és a tömeg árját szépen beterelek a szűkülő nyílásokba. Minthogy most már az ívek maguk tartják egymás oldalnyomását, a fiatornyokra semmi szükség és vízhányókat kell alkalmazni, hogy azok a nyergestetők kettős víztömegét elvezessék. Ily alakú valamennyi nemes északi bejárat, kivétel nélkül; legremekebb a rheims-i.

VIII. §. Az összevont fiatornyos bejárat gyönyörűen van alkalmazva a firenzei székesegyház ajtainál; s az egész elrendezés legtökéletesebb alakjában, ablak-oltalmul és díszül, Giotto által volt alkalmazva véghetetlen finomsággal a harangláb ablakain; a székesegyházéi ugyane fajták. Sok különös és gyönyörű fajtáját látni az olasz lakóházakon (pl. a monzai Broletton), erkélyekkel kötve össze, mik arra valók voltak, hogy onnan a néphez szólnak s szószékekké váltak. Északon az ily kirúgók oldalát beüvegezik, és bolthajtásos ablakokká válnak, ilyenkor a fődélszerkezet egészen közömbös, és szeszélyes lehet, sokszor hegyes süveg. Mindez ablak-oltalmazó módok, valóban hasznosak lévén, végtelen gyönyörködtetők (és azt hiszem, az erkély szépsége, a melyet könnyű oszlopok tartotta, nyitott mennyezet óv, még sohasem volt igazabban kifejezve). De a renaissance építői mind elrontották őket és helyükbe tették a pompás és elmés román találmányt: a görög oromdész mintáját, rettenetes vastag párkányaival, miket az ablak

felett láttak el kőgyámmal. Az oromdíz vízszintes párkánya így henye s ezért ők azt természetesen megtartották; az ablakfő oltalma ugyanoly elv alapján meg lévén semmisítve, mintha kalap tetejét felvarrták volna. De az így nyert mély és sötét háromszögű mélyedés megint alkalmat ad arra, hogy a diszitményt jól eldugják szem elől; kapnak is rajta a renaissance építői.

Józanabb elrendezés a teljes oromsúcs egy pár oszloppal vagy pillérrel, miket gyámköves párkány tart s az ily ablakok, ha szépen tervezték, talán a legderekabba alkotása a renaissance iskolának; a Whitehalléi a maguk nemében gyönyörűek s a Ricardi palotabeliek Firenzében egyszerűségükben és fenségükben nem méltatlanok nagyhirú tervezőjükhöz, Michel Angelóhoz.

XIX. FEJEZET.

Az emeletrakás.

I. §. Az olvasónak immár fogalma van csaknem mindenféle építkezésről. Bármily természetű legyen az épület, mely ítélete alá van bocsátva, ha egyáltalában építmény, hacsak némileg is több merő kőhalomnál, miként a pyramis vagy a víztörő, vagy egy nagy megfaragott kőnél, mint az obeliszk: azonnal fel fogja tudni bontani azokra a részekre, miket eddig eltárgyaltunk; tornyocskáik apró oszlopaikra és tetőikre, terhattartó részeik oszlopokra és boltívekre, vagy különféle alakú nyílásokkal átfürt és különféle alkatú kőlábak által gyámolított falakra bomlanak. Mindez elemekre nézve biztos vagyok, hogy az olvasó, megértvén feladatukat, képes lesz józan és határozott ítéletet alkotni arról, vajjon jök-e, rosz-

szak-e? S a részekről való e helyes ítélet többnyire rá fogja vezetni arra is, hogy az egész épületet meg tudja becsülni.

II. §. A szerkesztés számtalan lehetséges módja s a különféle alakú és kifejezésű épületek értéke nyilván nem szorítható rangsorba, sem becslésükre általános mérték föl nem állítható. Minden épület nemessége azon fordul meg, mily alkalmasan felel meg saját feladatának; e feladat pedig változik az éghajlattal, a talajjal, a nemzeti szokásokkal; talán nincs két épület s nem is volt a világon, melynek tervében vagy szerkezetében, a föltételeknek valamely esetleges különbözése alapján, egy és más különbség ne lenne; úgy, hogy a mi a tervet s a részek megoszlását illeti, nem remélem, hogy valaha valamely egyetemesen helyes törvényt találjak; de a különböző tervű épületek magasságát, az emeletes épületeket s az emeletrakás eszközeit és módját illetőleg van néhány fontos szempont, melyet jó lesz megjegyeznünk.

III. §. Mert a megelőző vizsgálódás közben mindig azt tettem föl, hogy az oszlop felér az épület alapjától egész a tetőig, vagy hogy a további szükséges magasság az ívfejek fölé emelt falrészszel érhető el. Holott sokszor okosabb az egész alsó ívsort, vagy az alsó falat valamely kiszökő koszorú-párkánnyal kiegészíteni, illetőleg befejezni és másik sor oszlopot vagy második falat húzni föléje.

IV. §. Az ily emeletrakás legegyszerűbb alakjában a görög templomok belső oszlopain látható és nagy mértékben is alkalmazták az egész világon, a hol az épületek igazán haszonra készültek. Sokszor felszólaltak ellene, de a dolog annyira szükséges, hogy mindig a szükség kényszerítette az embereket, hogy ez elrendezésbe belenyugodjanak s így merő idővesztegetés volna, felsorolni azok érveit, kik ócsárlását megkisérelték. Annyiban azonban

részükön van az igazság, hogy ha az épület egyetlen nagy tömegben is megállhat a nélkül, hogy tényleg vagy látszólag alkalmatlanná válnék céljára, kár lenne emeletekre osztani, míg elég nagy arányokat el nem ért arra, hogy a szem képes legyen megmérni. Akkor pedig úgy kell elválasztani, hogy tömege látható legyen s a diszitó felosztások sokszor lehetségesek úgy is, hogy inkább nevelik, semmint rontják az egységes benyomást.

V. §. Az okos emeletrakás kétféle, s egyik a másiknak egyenes ellentéte: vagy a tömör rész van az áttört vagy az áttört a tömör fölött; míg a tömörnek tömörre vagy az áttörtnek áttörtre halmozása csaknem mindig hiba.

1. A tömör rész az áttört alapon. Ez azonban nem jelenti az alap gyöngeségét. Tömör rész¹ az áttört rész fölött pl. az emberi test megállása a lábszárakon, áttört rész a tömör rész felett a fatörzs a maga ágas-bogas koronájával; a megtámasztás a célnak mindkét esetben teljesen megfelel, a támaszték alakja a szükséghez lévén alkalmaztatva. Misem oly kellemetlen az építészetben, mint az elégséges támasz látszólagos hiánya, ha felülről láthatólag holt teher nehezedik rá; mert nem minden épület tehetetlen; némelyik úgy tűnik fel, mintha a saját erejéből ágaskodnék fölfelé, vagy mintha a saját könnyűségénél fogva libegne a felszínen; a kupola nem kíván látható támasztékot, mert úgy is azt hiszi az ember, csak úgy úszik a levegőben. De a holt teher, látható támasz nélkül, szenvedhetetlen. Oxford Streeten, a 86. sz. a. nemrégiben épült egy ház, melynek második emeletén nagy kőoszlopokat látszólag csak az első emelet három

¹ Ruskin a tömör rész helyett *súlyt*, áttört helyett *könnyűt* mond; a magyar észjárásnak azonban a tömör és az áttört jobban megfelel; s talán a valóságnak is. Ford.

üveglemeze tart. Alig tudok ehhez hasonló kinosat, ha- csak nem üzleti építkezéseinknél, mikben a vasszerkezet el van rejtve; de a szemet, a míg e házakat úgy építik, mint most szokásos: 50—60 láb magasra, egy vasvesz- szőre, a mely nincs oly széles, mint e könyv oldala, akkor még úgy sem nyugtatják meg biztosságuk felől, ha az a szerkezet látható.

VI. §. Az emeletrakásnak ez a módja, hogy a tömör rész legyen az áttört felett, többnyire abból a szükségből eredt, hogy sokhelyt kívánatos volt az épület lakott ré- szeit jóval a talaj fölé emelni, főkép azokat, a melyek nyirkosságnak és áradásnak voltak kitéve; ebből eredt az, hogy a földszintet lakatlan hagyták, vagy hogy köz- célokra használták. Így sok vidéki és városi házban a földszintet közös védett menhelyül nyitva hagyták, a körülfalazott helyiségeket pedig oszlopokra építették. A fényűzés, majd annak a szüksége, hogy a járó-kelők a nap hevétől meg legyenek óva, és az az óhajtás, hogy a felső szobák mennél tágasabbak legyenek, csaknem minden meleg tartományban hasonló szerkezetre vezetett. A ve- lencei szigetsoporton a házak, úgy látszik, először mindenütt így voltak építve; a régi paloták napnak néző földszintje teljesen nyitott volt, a palota felsőbb részét pedig pompás ívű oszlopok tartották; a kisebb házak meg ép így fapilléreken nyugodtak; ezekből még sok fen- maradt az udvarokban, a mi jellemzően mutatkozik Murano főutczáján. A mint a telek drágult és a házhely szűkült, e földszinti tornáczokat az oszlopközökben körülfalazták; így maradtak máig, de az egész város építkezési típusát a dogék palotája mutatja.

VII. §. Az e fajta emeletrakásnak köszönhetjük az egész világon a legfestőibb utcákat, s a legkecsesebb,

noha a leggroteszkebb épületeket, a sokoszlopú, szeszélyes Alhambrától kezdve, (mely épület szerkezetre ép oly szép, a mily silány díszítésre) a svájci chalet négylábú botorságáig;¹ de nemcsak ezeket, hanem székesegyházaink hatásának nagy részét is, mikben a zárt karzati folyosó s a clerestorium-falak a hajó-oszlopok fölé vannak húzva; talán ott a legtöbb fenséggel, a hol legegyszerűbbek, mint a régi bazilikákban és a nemes pisai székesegyházban.

VIII. §. Minden ily elrendezés szépsége és biztossága érdekében következő törvény tartandó meg: hogy mennél magasabb a fal felette, annál alacsonyabb legyen az oszlop. Fogjunk egy bizonyos magasságú falat, s vegyünk el abból oszlopnak annyit, a mennyit tetszik, de azt nem tehetjük, hogy az egészet oszlopnak vegyük s még azonfelül húzzunk fölibe falat. Így, ha a ház négyemeletes, a földszintet vehetjük oszlopsornak s a négyemeletet hagyjuk falnak, vagy az elsőt is oszlopnak s csak a felső hármat falnak; de bármennyivel magasabbra vesszük is az oszlopot, ugyanannyival kell alacsonyabbra vennünk a falat. Ép így, mennél rövidebb az oszlop, annál nagyobbra kell venni, ha nem is igazi, de *arányos* vastagságát. A velencei Palazzo Ducaléban a rövidebb oszlopok mind vastagabbak.²

¹ Életem jó részét az Alpeselek közt töltöttem; de sohase tudok meglepődés nélkül a chalet mellett elmenni, a mint ott áll négy faczővekjén (mindegyik tetején egy-egy lapos kő), a mint a bős alpesi viharokban ingadozik. Talán nem tudja mindenki, hogy ez elrendezés főhaszna nem abból áll, hogy az épület a hó fölé van emelve, de hogy a szélnek szabad járása van alatta is, s így nem feszül oly rettenetes erővel oldalának.

² 20. Függelék. «A Palazzo Ducale oszlopai».

IX. §. Az emelethúzás másik módja, mikor a tömör rész marad alul, legszükségesebb az emeletes házaknál, hol természetesen fálnak kell lennie földszint is, a melynek a felső falat kell tartania, miben annyi oszlop segíti, a mennyit az adott viszonyok megengednek. A román és renaissancekori velencei építők legfőbb érdeme, hogy az e fajta emelethúzást oly kecsessé tudták tenni; olykor egész külső oszlop- és ívsorokat helyeztek egymás fölibe; olykor egész sor nyílásokat, közbenső párkányokat a padozatok irányában és nagy oszlopokat az épület alapjától egész a tetőig, mindig megügyelve, hogy a felső emeleteknek könnyebbeknek és dúsabban díszítetteknek kell lenniök. Az ily épületek egész szépsége attól függ, ki tudják-e fejezni tökéletesen és könnyen az emeletek viszonylagos erejét s az egységet, mely arányaik különbözőségéből ered, mialatt az emeletre osztottságot s a padozat által való részekre válást nyíltan bevallják.

X. §. Templomokban s egyéb oly épületekben, mikben padozat nem rekeszti el az emeleteket, a csupa oszlop-emeletrakásnak más módjával élnek, hogy az építő a rövid és karsú oszlopokat is felhasználhassa. Megemlítettük, hogy ily oszlopot sokszor könnyebb kapni, még hozzá nemes, drága anyagból, holott oly oszlopok, mik elég magasak és elég erősek, hogy az épületet maguk tartsák, nem lennének kaphatók, talán csak roppant költséggel és hitvány anyagból. Az építőnek ilyenkor nem marad egyéb hátra, mint emeletre rendezni oszlopaikat; vagy nyíltan kiegészítve mindegyiket ívekkel és párkánynyal s új emeletet kezdve fölötük, mely a nemesebb és becsületesebb eljárás; vagy pedig a földtől a tetőig pótló oszlopokkal fűzve

össze az oszlopsorokat; így tett az északi gótika rendszeren, csakhogy az ily elrendezés, ha nem nagyon finoman van végrehajtva, igenis állványszerűnek néz ki, mintha a fennálló gerendákhoz, keresztgerendák volnának erősítve, az egész clerestorium-fal mentén. Legjobb mód az, mely még látszatát sem engedi annak, mintha a függőleges oszlopok egybefüggnének; ezt azzal érik el, hogy az oszlopok számát fent szaporítják és helyüket megcserélik, úgy, hogy a földtől elágazzanak, mint valami fa. Ilyen a bizanci és a pisai román oszlopok emeletrakása. Legszebb példáját, azt hiszem, a San Marco déli bejárata szolgáltatja, továbbá Pistojában a szent János temploma, s a pisai székesegyház apsisa. A renaissance-kori művekben, a kétféle elv szintén megkülönböztethető, noha az oszlopokat, gondolom, mindig egymás fölé állították. Az olvasó a külön egymás fölé helyezett oszlopsor egyik legjobb példányát Whitehallban láthatja, (s egy sokkal csekélyebb értékűt a szent Pál templomában), s a mint Whitehallban megfordul, egyben összehasonlíthatja ezzel az összekapcsolt oszlop-rendszert a Treasury-ben; noha ez különösen rossz példa, minthogy az első emelet ablakpárkányzatai úgy állnak, mint valami edényes polcz deszkái és mégis két részkre osztják az épület tömegét, daczára az egyesített oszlopoknak.

XI. §. De az ily emeletrakás — az áttört rész a tömör rész fölött — még határozottabban azon épület-nemeknek a rendszere, miket fentebb *helyzeti* építkezésnek neveztem el; oly építészet ez, melynek nagyobb részt csak az a célja, hogy valamit bizonyos állásban megtartsion; mint a világító tornyok, sok egyéb torony és harangláb. A torony- és toronysüveg-építészet azon-

ban annyira érdekes és anyaga oly bő, hogy arról külön tanulmányon gondolkodom; itt semmiesetre sem bocsátkozhatom részletezésébe; az olvasónak ezúttal elég lesz annyit megjegyeznie, hogy, noha tényleg sok torony áll pilléren, vagy oszlopon, mint a székesegyházak központi tornyai, de valamennyinek az a főjellemvonása és a legjobbak s a legerősebbek szerkezete is azt mutatja, hogy tömör és mindig szilárd alapon tömörsége fokonként csökken. Mindamellett, minthogy a torony eredetileg erős védelemre és hűséges őrködéésre való inkább, mintsem pompára: igazi kifejezése az, ha tömörsége fölfelé éppen csak annyira csökken, a mennyre erejének teljes ellensúlyozása megköveteli, s egy hajszállal sem jobban. A méltóságos toronynak nem szabad könnyű tetejűnek lennie: alapja bevehetetlen, sisakja haragos, rostélya leeresztve s a zordon éberség kifejezése hasadékain; nem filigrán korona, vagy himzett fejkötő. Nincs torony nagyszerűbb a négyszögűnél, párkánya tömérdek, csorbázata szakgatott; ezek után következnek a szeszélyes tornyok, sokféle meredek tetőjükkel, mik körül nem a kúp, de az igen magas egyszerű nyergestető a legjobb; szerintem legutolsó valamennyi közt (már t. i. a jó tornyok közt) a süveges vagy a sisakos, noha ezek természetesen nagyon alkalmasak egyházi használatra és roppant gazdagon díszíthetők. Azok a hitvány, négy vagy nyolcz fiatornyos micsodák, miket mi angolok tornyoknak nevezünk (mint a yorki Minsterben) csupa czukrász-gótika, osztályozásra sem érdemes.

XII. §. De azt hiszem, valamennyiben legszükségesebb vonás az, hogy a saját erejéből tudjon megállni és ez lássék is rajta; sem kőlabakra ne támaszkodják, sem egyéb mesterséges ellensúlyozója ne legyen seme-

lyik oldalán. Az erős torony nem szorul segítségre; nem kell annak mankó, megáll az a maga lábán; ne lássék rokkantnak. Feladata akár a harczi védelem, akár hogy a környéket tartsa szemmel, akár hogy ég felé nyuljék: saját magában kell lennie az erőnek, hogy ezt megtehesse; nem hogy más erődökre szorulna, neki magának kell erődnek lennie; felnyulik és széttekint a „Libanon tornya, a mely Damaskus felé néz“, mint valami komoly őr, nem pedig gyermek a dajkája ölben. A toronynak is lehet kőlába, kirugója, vagy kisebb tornya mindenik sarkán; csakhogy ezek az ő főtömegéhez képest olyanok, mint fiókoszlopok a főoszlop körül; erejük amazéval egybeforrva, merőn állva vele együtt, élő részei magának a toronynak: a mint megszűnnek tömegével egyek lenni, s önálló kőlábakká válnak, a toronynak elvész méltósága.

XIII. §. Két jellemvonás valamennyi nemes toronnyal közös, bármily különbözők legyenek célra és kinézésre. — Először, hogy a tömör alaptól emelkedik a könnyebb felső rész, rajta talán haragos lőrések, de nyilván mégis átlukgatottabb és vékonyabb falú, mint az alsó, s a templom-tornyokon többnyire gazdag, áttört, nyílt harangszék; másodsor, hogy bármilyen legyen alakja, ne lássék, mintha kőlábon állna. Az első feltételtől következik, a mint egyszerű aesthetikai kíváncsi is lett volna, hogy az emeletek folytonosan változatos elrendezésűek legyenek, a tető felé egyre több ablak. — E föltételt a régi lombard tornyok roppant finoman oldották meg; bármily kicsinyek voltak ugyanis, a nyílások száma mégis szabályosan szaporodott a csúcs felé; az alsó emeleteken rendszeren egy-egy ablak, majd kettő, azután 3, 5, 6, sokszor meg így: egy, kettő,

négy és hat szép, arányos elrendezésben, mire azonban most nem terjeszkedhetünk ki. Eléggé megvilágosíthatjuk a toronyépítés általános törvényét, ha egyenlő arányúra rajzolva, — kis téren, mely az összehasonlításra alkalmas, (VI. táblán.) — egymás mellé állítunk egy középkori tornyot, melyek nagy részében egyszerűn és őszintén meg vannak tartva e törvények, s egy modern tornyot, melyben minden törvény meg van szegve.

XIV. §. A régi torony a velencei San Marcoé, nem valami tökéletes példa, mert csúcsa renaissance, de a legjobb renaissance, a mi Velenczében található; s azért ép nekünk való, mert hatásában a diszitménynek semmi része. Oly egyszerűn van szerkesztve, a mint lehet, hogy céljának mégis megfeleljen: kőlába nincs, semmi külső ékesség, kivéve néhány kunyhót a töve körül s a loggiát, a melyet később építettek hozzá, s melyet szántszándékkal nem rajzoltam; egyetlen merész téglatömeg; kettős falak, közöttük emelkedő lejtős sík, oly apró nyílásokkal, a mint lehet; azok is csak ott, a hol nagy szükség van rájuk, ép annyi világosságot bocsátva be, a mennyi szükséges, hogy a ki belül fölfelé megy, el ne essék, — még egy sugárral se többet; az egésznek súlya csak az oldalsó kettős oszlopsorban nyilatkozik meg, mely a faltömeg tetején, apró íveket tart, mindegyik a redős csigahéjjal diszítve, mely a renaissanceban gyakori és ez egyszer igazán helyesen van alkalmazva. Aztán, a mint a szükséges magasság el van érve, a harangláb nyitott, mint a román haranglábaknál rendesen; csak az oszlopok karcsúbbak, de szigorúak és egyszerűk s az egész akkora sisakkal borítva, a melyet a torony megbír, hogy útmutatónak

TORONY-TYPUSOK.

Angol.

Velencei.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

alkalmasabb legyen. Ez az elrendezés az olasz földön számtalan haranglábon ismétlődik.

XV. §. A melléte lévő a nem régiben épült edinburgh-i collegium egyik tornya. Nem azért választottam, mintha sok másnál rosszabb lenne (valamint a San Marcoét sem azért választottam, mintha legjobb volna); de véletlenül a mi egész britt torony-építési rendszerünket hiven tünteti fel. A velencei torony magassága 350 láb¹ és nincs kőlába, noha téglából van építve; az angol torony 121 láb, kőből épült, mégis két ormótlan kőgyám támogatja minden sarkát. A San Marco tornyának magas, lejtős födele van, de azt egyszerűen hordja, nincs szükség a sarkán fiatornyokra; a britt toronynak látható födele nincs is, de bezzeg van négy fiatornya, csupa cifraságból. A velencei toronynak felső része a legkönnyebb, alapja tömör; a britt toronynak legkönnyebb része van legalul és ablakai legfelül merő hasítékok. Hogy mi célra épült e torony, az hát örökre titok marad a szemlélő előtt; mert annyi bizonyos, hogy a mindegyik oldalon levő egyetlen rés fényénél a felső szobáknak semmiféle búvárkodó lakója nem fogja munkáját folytathatni; ha pedig haranglábnak szánták, a harangszó ép úgy nem hatolhat rajta ki, mint a hogy a világosság nem hatolhat rajta be.

XVI. §. A tornyokkal s emeletekkel kapcsolatban van még egy épületrész, a melyet házaink építésére való tekintetből nem lehet mellőzni: a lépcső.

A modern házakban alig tekinthető építészeti részletnek és többnyire rüt, mivel nincs láthatóképp megtámasztva.

¹ Willis tanár becslése szerint.

S itt nem helytelenül említtem meg azt a fontos különbséget, melyet talán már előbb kellett volna itt-ott kiemelni: a *csodálatos* s a *veszedelmes* közt a szerkezet kinézésében. Sok épület van, a mely magasságánál, könnyűségénél, merészségénél fogva áhitatra kelt, vagy csodálatot ébreszt, s mégis, eszünk ágában sincs attól félni, hogy összedül. Nem egy hatalmas kupola vagy légies oldalhajó és ív mintha csak csudamódra állana: de állandó csuda által; nem félünk, hogy a csuda megszűnik. Úgy érezzük, veleszületett bővös ereje van; vagy legalább is titkos, csodás, rejtett gondoskodás biztoságáról. De a ferde tornyoknál, a milyen a pisai vagy bolognaiak és sok modern apróbb épületnél, passiv épületnél, úgy érezzük, hogy csak a véletlen óvja az összedüléstől; hogy nincs benne csodás élet, mely eleven erővel fentartsa; csak makacs, talán hiú ellenkezés a közvetlen veszedelemmel. Ennek a nyilvánvalósága kicsiségekben olykor ép akkora, mint nagy dolgokban; pl. a szószékek hangfogójában, ha azokat egyetlen oszlop tartja hátulról, úgy, hogy az ember az egész prédikáció alatt retteg, hogy a papot agyonzúzza, ha csak egyetlen szeg is enged; ép így a modern, mértanilag szerkesztett, támasztatlan lépcsőben. Ez utóbbinak elrendezése esetlen akkor is, ha a hely szűken van, és különösen visszatetsző azért, mivel csúnyán megszakítja az ablakokat és falakat. A középkori építkezésben, ha gazdálkodni akartak a helylyel, a lépcső csigavonalú volt, és többnyire külső toronyhüvelybe volt foglalva, a mi rendkívül emelte az épület festőiségét; maga a lépcső sem volt azért sem meredekebb, sem kényelmetlenebb, mint a mai lakóházak összenyomott, egyenes lépcsője. A régi lakóházakban sok dúsan ékített tornyot ennek az elrendezésnek köszönünk.

Olaszországban a lépcső sokszor szabadon áll, a ház belső udvarát körítve, annak különféle emeleti folyosóihoz és loggiáihoz vezetve; ez esetben csaknem mindig sugár oszlopok és ívek tartják s érdekes kiegészítője az udvarnak; de nem szolgáltat semmi, tárgyunkra tartozó, érdekesebb szerkezeti részletet.

Ezzel hát befejezhetjük a szerkezetre vonatkozó kutatásainkat; az olvasó ne legyen elégedetlen az eredmény egyszerűségével, vagy látszólagos meddőségével. A mint alkalmazni kezdi, látni fogja, hogy több hasznát veheti, mintsem vélte volna; de szorgosan óvakodtam magamat valamely bonyolult kérdés taglalására ragadtatni, mert csak annyi figyelmet kívántam az olvasótól, a mennyit még a legközömbösebb is készségesen fordít oly tárgyra, mely napról-napra nagyobb gyakorlati fontosságot nyer. Nyilván kívül esett volna a jelen tanulmány feladatán mélyebben hatolni az elvont tudományba vagy a szerkesztés mechanikai részleteibe; mindkettőt kimerítették már előbb oly írók, kik erre sokkalta hivatottabbak voltak nálamnál, s kikkel bárki foglalkozhatik, ha kedve tartja; itt nem törekedtem egyébre, mint oda vezetni az olvasót, hogy képes legyen határozott elvekre hivatkozni s a helyesség és szükség könnyen érthető törvényeire támaszkodni, valahányszor hajlandó lenne ítéletét egyfelől a tekintély által elnyomatni, vagy az újság ingere által elaltatni. Ha egyébre is ráér, hogy egész ragyogásukban nyomon kövesse a mai nagy mérnökök és építők mechanikai találmányait, némileg irigylem; de kénytelen vagyok tőle elválni, mert az én utam nem az áthidaláson visz, de a csöndes völgyön, a melyet íve befog; sem az alagúton, de föl a domb-lejtőn, mely alatt füstös ürege tátong; — hogy lássam, mi mindennel

ajándékozott meg bennünket a természet, mily képekkel tölti meg képzeletünket; hogy a kövek, miket eddig rideg sorba állítottunk, megelevenedjenek; s hogy, bár meztelenre vannak faragva, ne veszítsék el soha hangjukat, melyet még akkor nyertek, mikor a völgyi csermely ragyogva siklott el mellettük, s fölöttük a domboldalon a szellő bólongatta a páfránylevelél árnyékát.

XX. FEJEZET.

A díszítmény anyaga.

I. §. Áttérünk tárgyunk második részére. Nem lesz immár dolgunk súlyos kövekkel és merev vonalakkal; a boldogság vár reánk: körültekinteni e világon és fölfedezni (azonban komolyan, mintegy felelősség terhe alatt), mit szeretünk benne legjobban, és gyönyörködni benne kedvünkre: összegyűjtögetni, vizsgálgatni, enyészhetetlen formákra váltani, a mit lehet és oda helyezni, a hol örökké látni vágyjuk.

Ez az épület díszítése.

II. §. Ennélfogva három lépést kell megtennünk: először komolyan kikeresnünk, a mit legjobban szeretünk; másodsor, abból, a mennyit csak lehet (úgy is elég kevés), formába öntenünk; harmadszor, az ily alakba váltott elvontságot igazi helyére tennünk.

Ezért e három lépést egymásután kell megtennünk: először azt keressük ki, mit szeretünk, vagyis mi a díszítés anyaga; azután hogyan kell azt bemutatnunk, vagyis helyesen kezelnünk; harmadszor, hova állítsuk, vagyis hogy kell helyesen alkalmaznunk. Azt hiszem, az első kérdésre a választ ebben a fejezetben adhatom meg, a

másodikra a következőben; de már a harmadikra hosszadalmasabban kell felelnem, rendre vévén az épületek fent elősorolt részeit, rövidesen elsorolva, mindegyiknek mi lehet a legmegfelelőbb ékessége.

III. §. A II. fejezet XIV. §-ában mondtam, hogy minden nemes díszítmény az ember gyönyörűségének kifejezése Isten műveiben. Ez magában foglalja azt is, hogy van *nemtelen* díszítési mód is, t. i. az ember gyönyörködése a *saját* műveiben. Van oly iskola is, főképp az elkorcsosodott klasszikus és a renaissance, melyben a díszítmény emberi kéz művét utánozza. Azt hiszem, mielőtt azt vizsgálunk, mit szeretünk legjobban Isten műveiben, jobb lesz leráznunk az emberi művek ez utánzatait, és megbizonyosodnunk, hogy *ezeket* nem szeretjük.

IV. §. Hirtelen végigpillantunk az így származott díszítményi anyagon. Csakhogy most nem tehetek úgy, mint imént a szerkezetnél, azaz nem győzhetem meg az olvasót arról, hogy egyik dolog helyes, a másik helytelen. Én már eleget beszéltem, most rajta a sor; én csak keresztkérdéseket fogok hozzá intézni, hogy megtudjam, vajjon igazán szeret-e némely dolgot, vagy sem? Ha gyönyörűségét leli a Vendôme-oszlop alapjának Wellington csizmáiból és csipkefodros kabátjából szerkesztett díszítményében, nem segíthetek rajta; legfeljebb annyit mondhatok rá, hogy az én ízlésem más és nem találok szépnek. S ha ennél fogva parancsolólag szólok s azt mondom: ez aljas vagy korcs, vagy rút, csak azt a hitemet értem rajta, hogy az e dolgokban legjáratosabb emberek így gondolnák, vagy csupán lelkük beteges állapota lehet oka, ha nem így gondolják; és hogy az olvasó, ha elfogultság nélkül vizsgálja meg magamagát, többnyire hozzá fog járulni megállapodásaimhoz.

V. §. Az emberi művekben található díszítési elemek természetük szerint négy csoportba oszlanak: az 1-be a művészi, földművelési, harci eszközök; a fegyverzet és ruházat; a 2-ba a redőzet; a 3-ba a hajózás; a 4-be maga az építészet tartozik.

1. Eszközök, fegyverzet, ruházat.

Hogy ezeket faragott díszül használják, azt a gondolatot, úgy látszik, először az a szokás sugalmazta, hogy a diadaljelvényeket oszlopokra helyezték s hogy a fegyverzeteket a templomoknak ajánlották; ettőlfogva e visszaélés főképp a klasszikus építkezésre volt jellemző, lett légyen az eredeti, vagy a renaissance. A fegyverzet a maga helyén s a testnek alárendelten nemes dolog, miként az állat bőre az élő testen; de egy halom lenyúzott bőr vagy elhullajtott fegyver egyaránt méltatlan a tekintetre vagy az utánzásra. A fegyverzeti elemeknek a képírásban s a szobrászatban s még inkább a költészetben sok igazi fönséget, még több festői szépséget köszönünk: Homeros öltözetlen Achilleusa kevésbé nagy, mint sisakos, pajzsos hőse, noha Phidias jobban szerette volna meztelenül; a fegyverzet, valamint az öltözők egyéb részei is, minden középkori képben szerető gonddal és igazi gyönyörűséggel vannak kezelve; Lionardo, Rafael és Perugino rajzain a gazdag és végtelen leleményességnél fogva, melyet reá pazarolnak, a fegyver olykor szinte kelleténél szembeötlőbb; míg Tiziano és Rubens villogásában keresi azt, a mit a milanoiak s a perugiaiak az alakjában kerestek, a hősiséget az acél csillogásának olykor alá is rendelve, míg a nagy rajzolók agyonfárasztották magukat a mesteri szerkesztések feltalálásával.

Csakhogy mind e munka az eleven, nem pedig a holt fegyvert illette; az eleven állat héját, nem a tenger-

partra kivetett üreset; s még így is ritkábban alkalmazták a jó szobrászok a jó festőknél; mert az előbbiek jól érezték, hogy a festőnek hatalmában áll a ruházat előtérbe nyomulását az arcz kifejezésével és színével legyőzni, s hogy a szem sötétségével s az arcz fényével mindig leverheti a sodronying csillámlását; de ők a márvány arczvonásoknak bármily merészségével vagy erejével aligha verhettek volna le az érdekes és szembeötlő fegyveralakokat. Fegyveres alakjaik azért csaknem mindig alárendeltek voltak, főalakjaik meztelenek, vagy redőzettel burkoltak, sőt tárgyuk megválasztásában is nagy része volt e kényszerűség érzetének. De a renaissance szobrászai csak a Camilla szerelmét ábrázolták a sisak s a tollforgó iránt. Sekélyesek és hamisak lévén alacsony lelkük minden érzésében, nem pusztán az élő ember levetette öltözéken csüggték, de ez öltözék leg-hitványabb részletén is. Achilleust nem tudták leírni, de leírták pajzsát; olyannak, a milyenek a felajánlott zsákmánybeliek voltak: a mit soha a harc tüzeiben használni nem lehetett volna, mert még fogantyúja sem volt. S így találunk sisakokat és lándzsákat, zászlókat és kardokat, olykor emberestül, a ki tartsa őket, olykor a nélkül; de a mi bennük czifrázat vagy csipke, mindig szabómesterhez illő szeretettel kivésve: színadi sisakok ezek, miket nem Vulcanus kovácsolt, miket nem súlyos pőröly vert keményre, miknek érczét nem az Aetna tüze olvasztotta; nem egyebek, mint kártyapapir-sisakok és lobogó tollforgók. S ezek, rendetlenül felhalmozva, vagy lélektelenül vigyorogva zárókövek felett, egyik fődíszítő elemét alkotják a renaissance építészetének s még a legjobbak közé sorozhatók; mert a sisakok meg a lándzsák, bármily lazán hevernek is, többet érnek, mint a hege-

dűk, sípok és hangjegyek, melyek a Palladio és Sansovino-féle ornamentikának másik forrását alkották. Ó-kori tekintélyre támaszkodva, a visszaéléssel mihamar még kérkedtek is, s minthogy könnyű volt egy csomó levetett ruhát, de nehéz egy csoport emberi arcot elrendezni és rajzolni: az építők nembánomsága pártjára állott negélyezésüknek, míg végre a moderneknél ez eljárást egész végső érdekes eredményeiben láthatjuk, és, mint fentebb említők, a Vendôme-oszlop alapjának domborművei közt egy pár óriási csizma foglalja el a főhelyet.

VI. §. E visszaélés legfelsőbb fokának kevésbé bántó, mivel különös groteszk példáját nyújtja az Hôtel des Invalides, a hol a padlásablakok fegyverzeteket ábrázolnak, le egész a pánczéling széléig, fölül a sisak, s a mellrész közepén maga az ablak.

Földművelési és művészeti eszközök ritkábban láthatók, kivéve a hieroglyphekben és egyéb oly művekben, mikben nem díszül, hanem csak jelképül használták őket. A hol czéljuk ez, természetesen, mindig is helyükön vannak; csakhogya akkor az épület mondanivalóját mondják el s nem szépségének tényezői. A francziák nagy ügyességgel alkalmazták díszül az ő luxori obeliszkjük felállításánál alkalmazott gépezetet, melynek utánezata most annak alapját díszíti.

VII. §. 2. A redőzet.

Szóltam már a „Seven Lamps“-ben arról, mekkora tévedés, ha a redőzetet díszítményül alkalmazzák. Itt ennek egy érdekes példáját kell megemlítenem a velencei (renaissance) Gesuiti templomból. A mint először lép be az ember, azt véli, a templom szegényebb városrészben épülvén, kissé szegényesen van díszítve a közönséges kárpitmintázatú nehéz, fehér-zöld

függönyökkel; csak a mint közelebb megy, akkor veszi észre, hogy az csupa fehér márvány, berakott zöld márványmintával. Egy más nevezetes példa Párizsban (a Rue Rivoliban) egy nem egészen érdemetlen épületen van erre, hol úgy látszik, mintha az oszlopok derekukon erős hogra kötött kendőkkel volnának körülcavarva. Ez agyafürt találmány azzal a reménnyel kecsegtet, hogy egész stillé növi ki magát. Temérdek nehéz függöny és mindenféle kárpítos munka — többé-kevésbé társalgó szobák utánzata — van kőbe vagy fába vésve és aranyozva a katolikus templomok oltárjai és egyéb szinpadias részei körül; de e lelketlen, érzék nélküli durvaságoktól bátran elfordulhatunk, hogy ép annyi tisztelettel, a mennyi sajnálattal jegyezzük föl a Niccolo Pisano nagy iskolájának egyik tévedését — oly tévedését, melyben annyi volt az érzés, hogy mindent inkább megérdemel, mint az elítéltetést, és szinte megbocsátható — t. i. a faragott függönyöket a sírok fölött fekvő szobrok körül, miket angyalok vonnak félre, hogy meglássák az ott pihenők arczát. A gondolat eleinte egyszerűn és könnyedén volt kifejezve, s noha mindig kínos volt némileg, hogy a kőoszlopok, mik a mennyezetet tartják, lágy redőzetül voltak feltüntetve: az angyalalakok szépsége s a gondolat gyöngédsége lefegyverzett minden rosszalást. De a Pisanók tanítványai, ha leleményük fogytán volt, mint rendesen, úgy itt is torzítottak: s a nyugodt, függönyös mennyezetből nagy márványsátor lett, közepén vaskos czölöppel. Így elpóriasítva, a gondolat mihamar elszállt belőle, és helyét hamvvedrek, fáklyák, siratók s a temetők mai egyéb sallangjai foglalják el.

VIII. §. 3. A hajózás.

E részét a dolognak azért vettem külön szakaszba, mert

a római díszítményekben a hajóorr nagy szerepet játszik, s mert a modern monumentális alkotások domborművein egyre sűrűbben találkozunk a tengerészeti elemekkel. Fergusson némileg kételkedve mondja, hogy „néminemű szépséget“ talál a hajóban: én habozás nélkül kimondom, hogy a hajó egyike a legbájosabb s legnemesebb dolgoknak, a miket ember valaha létrehozott; nem is ismerek vonalakat, az isteni kéz munkáján kívül, a mik oly kecsesek lennének, mint a hajó eleje vagy akár a kis csónak bordahajlata; persze nem a versenycsónaké, a mely csak egy libegő ék, de egy öblös, erős, tengeri csónaké, a mely képes ellene szegülni a hullámoknak és megtörni őket; s mégis, mind e szépség mellett, a hajó nem lehet tárgya a szobrászatnak. Nincs senki, a ki gyönyörködve állana az Admirális oromdísze előtt; ép így nem válhatik a hajó-sceneria a dombormű főrészévé, hogy azt meg ne rontaná, miként a Nelson-oszlop alapja bizonyítja. A hajózási elemet olykor lehet, sőt kell is alkalmazni, de szoros alárendeltségben az emberi alakokhoz, és csak annyira, hogy a jelenet helyét jelezze, a lehető legkönnyebb vonalakkal a háttérre vetve; soha az élethűségre való törekvéssel; soha még megközelítőleg sem az emberi alakok erőteljességével, hacsak az egész jelenet célja nem a festőiség. E kivételt, az utánzó építészetről szólván, meg fogom magyarázni.

IX. §. Van azonban a hajófelszerelésnek egy oly része, a melyről azt lehetne vélni, hogy állandó építészeti díszítő elemül van elfogadva: a kötél; csakhogy nem maga a kötél, hanem annak elvont alakja: egy csoport sodrott vonal (mely sok természetes tárgyban megvan, de csak a kötélen látni szembeötlően), a mi díszül igazán szép. De legyen a hasonlóság teljes, utá-

nozzák a kövön a kötél szálait és természetét: az ily szobrászmunkát kíváncsian talán igen, de csodálva aligha fogjuk nézni. Jusson eszünkbe pl. a London Bridge végén Vilmos király szobrának alapzata.

X §. 4. Maga az építészet.

A fegyverzet, a ruházat, az eszközök s a hajórészek téves alkalmazása diszitő elemül, csaknem kizárólag a rossz építészetre szorítkozik, legyen az román vagy renaissance. De magának az építészetnek hibás használata, építészeti diszül, feltűnedezik még a középkori legkitünőbb művekben is és súlyos hibája némely igazán nemes műnek.

Ezért fontos pontosan megállapítani, honnan indult ki e visszaélés és miben áll.

XI. §. A színhely magyarázatául az építészetnek minden domborműben helye van, de csak úgy, *ha az emberi alakok annál jobban ki vannak emelve.*

Ennek a metaphysikai oka, hogy a hol az emberi alakok nagyon szépek és fontosak, a lelket teljesen azoknak kell elfoglalniok; és illetlenség ezt azok szemlélésében bármely jelentéktelenebb vonással megzavarni. A mint az alakok jelentősége csökken, a mint felületebben nézik őket, mellékes tárgyak is bevonhatók, ha az ember ráér velük foglalkozni.

Így, ha az alakok életnagyságúak s teljes szobrok, durva izléstelenség fölübük templomot faragni, vagy faragott sziklákön szórni szét, vagy gúlák lépcsőin vezetni fel őket: aligha szükség említenem Canova műveit¹ s a holland szószék-csoportokat: halászokkal csónakostul, hálóstul, templomhajók kellős közepén.

¹ Canova istenítését a jelen század felső rétegei civilisatiójában egyik leghalálósabb tünetnek tartom.

Ha az alakok fél-domborművűek, sőt egész domborművűek, de életnagyságon aluliak, s ha feladatuk inkább az, hogy a teret gazdagítsák és festői árnyakat vesse- nek, hogysesem a néző gondolatait egészen lekössék, olyankor a cselekvés színtere élesebben válhatik ki. Az ily kezelés leggyönyörűbb példái a Ghiberti kapui. Mivé lenne az Annunciatióbeli madonna ama kis fülke nélkül, a melybe visszahanyatlik? De minden középkori mű tele van e fajta gyönyörködtető dolgokkal: a pokol s a paradicsom kapuja jelentős dolog, úgy magyarázat mint hatás dolgában, a végítélet vagy a pokolraszállás minden korai ábrázolásában. Szent Péter kulcsa, vagy az ördögnek agyonzúzatása a poklok kapujának be- csapódásakor: az illető kapuszárnyak nélkül aligha volna érthető. A velencei doge-palota későbbi oszlop- főinek legjobbika bece legnagyobb részét egy kis harang- láb gazdag diszítményének köszöni, melynek csúcsán egy kifordított süvegű apró császár büszkélkedik, ki a monda szerint, „Numa Pompilio, imperador, edificador di tempi e chiese“.

XII. §. A hajórészeknek, a dús öltözéknek, a koro- náknak s egyéb diszítványeknek szintén megvan a maguk helye, de csak úgy, mint az építészetieknek; s ha az olvasó a „Seven Lamps“-ben a festőiségről írt meghatározásomra visszapillant, be fogja látni, miért mondtam fentebb, hogy csak akkor szabad felülkere- kedniök, ha a mű czélja részben a festőiség; azaz, ha a szándék az, hogy a lélek gyönyörúsége egy részét a tárgy élősdi és esetleges tulajdonságaiból merítse, nem annak magának a lelkéből.

S így, míg a Trafalgar square-i Nelson halálán a lelógó vitorlákat sajnálnunk kell, viszont szívbeli gyö-

nyörőségünket lelhetjük a viharban, mely a milanói St. Eustorgioban a szent Péter vértanú sírjának domborművén ábrázolva van, hol az alakok csoportját festőien gazdagítja a háttérben hánykódó hajó.

XIII. §. Jegyezzük meg azonban, hogy mindez esetekben az emberi műnek díszül való alkalmazása csak oly feltétel mellett engedhető meg, ha az valamely jelenet vagy cselekvés megértéséhez szükséges. Nincs rá eset, hogy ilyesmi önállóan is megállhasson.

Jegyezzük meg tehát, hogy az emberi kéz műve díszül:

1. ha hősi alakok egészen ki vannak vésve, egyáltalán nem engedhető meg ;

2. festői alakokkal egyetemben, festőisége arányában, igen ;

3. emberi alakok nélkül azonban egyáltalán nem alkalmazható.

Így van ez a képirásban is : Michel Angelo a Sixtus-kápolnában a maga jószántából nem festett volna virágos damaszok- vagy habos-selyem köntöst ; fenséges művészet volt az övé, mely kizárja a mellékes dolgokat.

Ellenben Tintoretto, Tiziano, Veronese, Rubens és Van Dyck nagyon elszomorodtak volna, ha el kell valahagyniok mintás szöveteiket és fényes selymeiket ; és figyeljük meg, annál szomorúbbak, mennél több érzékük volt a festőiség iránt. S vajjon mi nem búsulnánk, ha Ambrus püspök, a National Galleryben ornátusa nélkül maradna ?

De másrészt, azt hiszem, Van Dyck nem lelte volna kedvét a papi köntösben, püspöke nélkül. Kétlem, gyönyörúsége tellett volna-e Tizianónak vagy Veronesének abban, hogy Waterloo House-ban a boltasztalon ruhanulmányokat végezzenek.

XIV. §. Mindent összevéve tehát, sem az építészet, sem egyéb emberi mű nem engedhető meg díszül, kivéve, ha az emberi alakoknak alá van rendelve. S e törvényt durván és kínosan sértik úgy a korai, mint a késői északi gótika ama különös alkotásai (de ezek később, azt hiszem, csupán olasz földön fordultak elő), miken az épület apróbb részei kicsinyítései voltak a nagyobbaknak; oly dolgok ezek, mik útat nyitottak egy sereg visszaélésnek, melyek komolyan megtámadták az északi gótika elevenségét, erejét és nemességét, oly visszaéléseknek, miket sem a ninivei, sem az egyiptomi, sem a görög, sem a bizanci, sem a korai olasz művészet nem tűrt volna meg egy perczig sem, s melyek mindig bámulatba ejtenek, akárhányszor megyek el valamelyik tizenharmadik századbéli északi gót bejárat előtt, holott azok másrészt annyi gyöngédségről és annyi erőről tesznek tanúságot.

A bourgesi, amiensi, a dijoni és párizsi Notre Dame bejáratai feltűnő tévedések gyanánt említhetők; apró bástyatornyok, pirinyó ablakkal és csorbázatokkal, apró székesegyház-tornyok, parányi fiatornyokkal, templom-orum pártázatokkal és mindenfajta eddig le nem irt épületképek halmozvák össze a fülke mélyedése felett, csörgősipkául az alul álló szent fejébe. Az olasz gótika e barbarismus érintésétől egész a renaissance-korig csaknem teljesen ment maradt, mikor a comoi székesegyházon s a paviai Certosán is elburjánzik; Velenczében a renaissance-templomokat apró erődítmények (miként a woolwichi raktárakat), vagy ál-perspektívájú festett árkádok ékesítik, akárcsak valami kerti házikót, vagy üvegházat.

XV. §. Az olvasó engedelmeivel tehát oda jutok,

hogy minden dísz aljas, mely tárgyát az emberi kéz műveiből meríti, s minden ép lélekre kínos, habár az okát nem is érzi világosan, de kézzelfogható okát azonnal megtalálhatjuk, ha gondolkozni kezdünk föléle. Mert az, hogy tulajdon művünket faragjuk ki és állítsuk ki csodálatni, hitvány önimádás, megelégedés a magunk nyomorúságos munkájával, mikor módunkban volna Isten munkáját is szemlélni. Ennek minden nemes dísz egyenes ellentéte: azt a gyönyörűséget fejezi ki, mit az ember Isten munkájában talál.

XVI. §. Mert figyeljük meg: a díszítmény czélja az, hogy az embert boldogítsa. De hát mi tesz igazán boldoggá? Nem az arra való gondolás, a mit magunk vitünk véghez; nem a magunk büszkesége; nem a magunk születése; nem a saját létezésünk vagy a saját akaratunk: de Isten szemlélése; megfigyelése annak, a mit Ő tesz, s hogy Ő mi; és követése az Ő parancsolatainak és teljesítése az Ő akaratának.

Ha a díszítménynek az a feladata, hogy boldogítson, mindezt ki kell fejeznie. Ne legyen másolata saját kezünk művének; ne a saját nagyságunkkal való dicsekvés; ne czímerek, se királyok fegyvere, se más teremtményé: de Isten keze, a mint alkotásában felismerhető. Ne a saját törvényeink, a saját szabadságunk, a saját találmányaink szerezte gyönyör; de az isteni állandó, mindennapi, megszokott törvényekben való gyönyörűség kifejezése; nem a dór rendszer, nem az elegyes rendszer, nem az ötféle rendszer, de a tíz parancsolat törvényében való gyönyörűség.

XVII. §. Tehát a díszítmény igazi anyaga az lesz, a mit Isten megteremtett; helyes kezelése pedig az,

mely megegyezik az O törvényeivel, vagy jelképezi őket. S anyagul első sorban állnak az elvont vonalak, mik a természetben leggyakoribbak; s azután a szeretlen és szerves lények egész rendszeres sorozata, az alsóbbrendűektől a felsőbbrendűekig. Hirtelen átfutjuk sorjában valamennyi fajtájokat; és bármily képtelennek találja is a mai chemikus a régiak elemeinek felosztását, ez a külvilágra nézve oly fenséges és oly egyszerű, hogy ezúttal követni fogom; az elvont vonalak után első sorban említvén a négy elem, a föld, víz, tűz és levegő utánozható alakjait s azután az állati szervezeteket. Az olvasónak jobb lesz, ha e felosztást sorrendben látja maga előtt, ilykép:

1. elvont vonalak;
2. földalakok (kristályok);
3. a víz alakjai (hullámok);
4. a tűz alakjai (lángok és sugarak);
5. a levegő alakjai (felhők);
6. szerves alakok; héjak;
7. halak;
8. hüllők és rovarok;
9. növényzet: A) törzs és szár;
10. növényzet: B) lomb,
11. madarak;
12. emlősök s az ember.

Ennek ellene vethető, hogy a felhő nem levegő, hanem párázat. Azonban a légies állapotot és az áramlatokat tökéletesen kifejezi, és bátran állhat az elem helyett, a melyben mozog. A növényzetet pedig látszólag valamivel előbbre tettem, mint kellett volna, de tettem ezt nagy diszitő fontossága miatt és állandó társulásánál fogva az emberrel és a madárral.

TERMÉSZETI TÁRGYAK VONALAI.

OSZK

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

XVIII. §. 1. Elvont vonalak.

Az úgynevezett árnyékolt vagy színes vonalakhoz nincs közöm, abból a nyilvánvaló okból, mert elvont árnyék, a mi ne valaminek volna az árnyéka, és a mi egymástól különböznék, nincs e világon sehol; s mert az árnyéknak nagyobb vagy kisebb tömegbe, vagy bizonyos összhangzó sorokba való rendezése kezelés, nem pedig kiválasztás dolga. Ha pedig elvont szinekről szólunk, akkor is valójában magának a természetnek egy részével van dolgunk: bizonyos fényével, megfelelően a hangvezető levegőnek; s a színnek összhangzó tömegekbe rendezése megint csak kezelés, nem pedig kiválasztás dolga. De magában az építészeti színezésben is nevezetes, hogy legszebbek a természetes kő színei. Ebben aligha tévedek; nem emlékszem, hogy valaha vissza taszítónak láttam volna a természetes márványok és értékes kövek színét, hacsak nem apró mozaikban, vagy egy-két oly esetben, mikor nyilvánvaló volt, hogy valami csúnyát akartak építeni, bármi áron. Viszont sohasem láttam még festett épületet, akár újat, akár régit, a mely teljesen kielégített volna.

XIX. §. Diszítványeinknek alkotó elemei tehát első sorban az elvont vonalak lesznek, vagyis a természeti tárgyak leggyakoribb körvonalai, a melyek építészeti idomokra vannak átvive arra az esetre, ha nem volna helyes vagy lehetséges az ily idomokat természetihven utánozni. Pl. a falevél szélének a körvonalát híven fölveheti a kő széle is, a nélkül, hogy e miatt a kő a legtávolabbról is *hasonlatos* lenne a falevélhez, vagy falevelet juttatna eszünkbe. Ez annál inkább lehetséges, minthogy a természet vonalai minden művében egyenlők; összetételükben egyszerűbbek vagy gazdagabbak,

de jellemükben ugyanazok; és ha összetételükből kivesszük őket, lehetetlen megmondani, melyik művéből valók, egyetemes törvényük lévén: az örök változatosság a görbületben, a legfinomabb és leggyöngédebb átmenetekkel, különös kifejezéseivel a mozgásnak, rugalmasságnak vagy függésnek, melyekről már némileg hosszabban szoltam a „Modern Painters“-nek a tipikus szépségről szóló fejezeteiben. De, hogy az olvasó maga nagyon különböző anyagú és méretű természeti testről is összehasonlíthassa őket, a VII. táblán valami 10—11, való vonalat vontam meg oly pontosan, a mint csak tudtam.

Az első *ab* eredetiben, azt hiszem, a legszebb egyszerű görbület, a melyet életemben láttam; hossza körülbelül háromnegyed mérföld, és egy másodrendű kis glecser háta alkotja Chamouni mellett, az Aiguille de Blaitière egyik sarkantyúján. Jobbfelén a szirteket csak azért körvonaloztam, hogy megmutassam együttérzésüket és összhangzó mozdulatukat a glecser hajlatával, a mely természetesen teljesen e szirtek ellentállása szerint idomul. Körvonaluk azonban megszeli a hó által, a mely egyesíti őket, és a mely e magas glecser tetején ritkán olvad el.

A *d c* vonal másfél vagy két mérföld hosszú; egy része az a genfi tó mellett húzódó Dent d'Oche lánczolat lejtőjének; vele együttesen a távolabbi és magasabb hegysorok némelyikének körvonalai is adva vannak.

A *h* vonal körülbelül négy láb hosszú, lúczfenyő ág. Azért vettem e fát, mert ezt rendszeren merevnek és kellem nélkül valónak tartják; külső ágacskaiknak hajlása azonban nemesebb, mint a milyet valaha láttam: ámbár ez ág igen kedvezőtlen oldalról látható, minthogy fel van fordítva, hogy az olvasó görbületét a *cd*-vel,

e g-vel és *i k*-val hasonlíthassa össze, mik mind hegyhátak élei; az *e g* körülbelül ötszáz lábnyi vonal a Matterhorn déli széléből való; *i k* az Aiguille Bouchard egész lejtője, csúcsától a chamouni-i völgyig, valami három mérföld hosszúságban; *l m* egy fűzfalevélnek a széle, a melyet papírra fektetve lerajzoltam; *n o* egy papir Nautilus ajaka körül levő számtalan görbületesoportok egyike; a *p* csigavonal, egy Serpula körül papírra rajzolva; *q r* az (*Alisma Plantago*) útifű egy levele, belső ereivel együtt, természetes nagyságban; *st* babérlevél széle; *uv* egy zsálya-levél: és érdemes megjegyezni, hogy ez utóbbi levelek, miket a természet nem arra szánt, hogy egyenként nézegessék őket, sokkal nehezkesebbek és kevésbé kellemesek, mint bármelyik a többi vonal közül, miket önállókul látni. De görbületének változatosságára nézve, valamennyi megegyezik, csak a hegyi és glecservonalak mulván felül a többit gyöngédségben és az átmenetek gazdagságában.

XX. §. Hogy az efajta vonalak miért szépek, azt a „Modern Painters“-ben iparkodtam kimutatni; de egy pontot, mely ott el volt hagyva, itt említek föl: azt t. i., hogy csaknem minde vonalak valamely erő működését fejezik ki, míg a kör a határoeltság vagy a gyámolítotttság kifejezője. A lombozatban a lombot növesztő és kiterjesztő erőket jelölik; de némelyiküket különféle mozgásnak, vagy erőknék alávetett testek írják le; pl. lövedékek a levegőben; vízcsöppek a kanyargó patakban; pályájukat futó bolygók és mellékbolygóik, ha magát a mellékbolygónak a térben való útját, nem pedig a bolygóhoz való viszonyát tekintjük; hajók vagy madarak, a mint a vízben, vagy a levegőben keringnek; a szélűzte gomolygó felhők; a szélduzzasztotta, hajladozó

vitorlák és ezer egyéb mozgó, erő-úzte test. A *gr* Alisma-levéiben a rajta keresztülvont, kiválóan szép vonalak, erezetét jelölik s azt hiszem azonosak a patak irányával, mely egy, a levél alakjában elterülő tó csöndes viz-tömegén által fut, ott lépven vízébe, a hol a levélnek a szára van és hegyénél hagyván azt el. A kerek görbületek ellenben, úgy vélem, mindig a határoltságot vagy a függést fejezik ki; azaz a teljes nyugalom vonalait. A növény szára körül való hengeres görbe annak ereit köti össze; míg a szár növekedése különféleképp hajladozó vonalak irányában történik; ép így a szemhatár, az égbolt, a szivárvány, stb. hajlata; s noha az olvasó azt veti ez ellen, hogy bármely mozgó test körpályáját, vagy a kivetett pályva útját mozgás idézi elő: fontolja meg, hogy e pályák körded jellegét nem a mozgató erő, de annak korlátozottsága okozza; a kör nem a test eleven erejének, de annak következménye, hogy a középpontól nem távolodhatik messzebbre; s ha a forgó vagy keringő mozgás bármikor teljesen hatalmába keríti, a kör középpontjához viszonyítva, azonnal egyensúly és nyugalom áll be.

Innen a körvonal kiváló alkalmassága a nyugalom jeléül s a megtámasztottság bizonyosságául a boltozatokban; míg a többi görbületet, mik főképp a működést fejezik ki, inkább a tevőleges építészeti részekben kell használni, a fal kezében és lábában (az oszlopfőben s az alapban) s minden apróbb diszitményben, annál szabadabban, mennél függetlenebbek a szerkezettől.

XXI. §. Azonban ne biztassuk magunkat azzal, hogy munkáinkban a természet bármely finoman bonyolult vonalát utánozhassuk; ellenkezőleg: ép rendkívüli gyöngéségük alkalmatlanná teszi őket bármely durvább

anyagon való alkalmazásra. Oly vonalak, mik a Nautilus gyöngyházás héján bájosak, a kő szürke darabosságában elvesznének; s a melyek a távoli, kéklő hegysorokon fenségesek, gyöngéknek bizonyulnak a tömör márványon. Mindama kecses vonalak közül, mik a VII. táblán csoportosítvák, a két legegyszerűbbel kell beérnünk. Vesszük az egyik hegységvonalat $e g$ -t s az egyik levélkörrajzot, $u w$ -t, vagyis inkább csak egy darabkájukat, mert az egész vonalra talán szükségünk se lesz. Az $u w$ -ből az $x y$ darabkát, az $e g$ -ből az $e f$ falatot; mert e kettőt látom hasznavehetőnek; s ha ezután elvont vonalakra lesz szükségünk, meglássuk, mire megyünk pusztán e kettővel.

XXII. §. 2. Föld-alakok. (Kristályok.)

Kérdézhetnék, miért nem mondok hegyet vagy sziklát? Egyszerűn azért, mivel ezek nemessége első sorban nagyságtól, másod sorban a véletlentől függ. Nagyságuk nem másolható, véletleneik nem foglalhatók rendszerbe. Nincs szobrász, a ki a véletlen repedés jellegét legkevésbé is utánozni képes lenne: a természet törvényeit feltárhatja, vagy követheti, de szeszélyeinek báját nem másolhatja, sem dühöngéseiben nem követheti. A hegységnek igazi nagyszerűségét maguk a forrongások adják meg, mik hatalmassá tornyosították, s az erők, mik rommá porlasztják. Csakhogy mi nem kívánjuk a katasztrófák hideg és pontos utánezatát; nem a vonaglás mesterkelt mímélését; sem a pusztulás finoman részletezett kidolgozását. Mi a természetet munkájában követjük, nem háborgásaiban; azt utánozzuk, a mit eltökélten rendezett,¹ nem

¹ Így fentebb is, az építő utánezataira példának, felhoztam a Matterhorn rendezett rétegeit, de nem annak szabálytalan bütűit és repedéseit.

azt, a mit erőszakkal csikart ki, vagy a mit szeszélyből engedett meg. A szikla-alakoknak tehát az építészetben egyetlen helyes alkalmazásuk az, ha tényleg bevezetik őket. (de az oly tömzsököket, mik csak durva használatra alkalmasak, érintetlenül hagyják) s ha nemesen alkalmazák a hegyszerkezetnek amaz általános eseteit, melyeket eddigelé gyakrabban említettem. A sziklaalakok utánezatai nagyrészt az elkorcsosult érzés időszakaira szoritkoznak, vagy építészeti játékokra és drámai hatást kereső szerkezetekre; minők a katolikus kalváriák és szentsírok, vagy az angol kertek barlangjai és kútjai. Azonban a középkori domborműveken nem ritkák; igen érdekesen és művészien kezelte őket Ghiberti a firenzei kapukon; a vallásos szobrászatban is alkalmazták őket, ott a hol az anachoréta-életet kellett kifejezni. Diszító elemül ritkán használták, inkább csak magyarázatul; érdekes példáját fogjuk látni ennek a velencei Palazzo Ducaléban.

XXIII. §. De már a kristályalakokra, melyek a legrendszeresebb természetes alakok e földön, mindez észrevételek közül egyik sem áll s következésképp örökös diszító elemül szolgálnak mindenütt, a hol magasabb fokú szerkezeti feltételek nem érvényesülhetnek. A négyoldalú pyramist, talán valamennyi természetes kristály közt a leggyakoribbat, az építészet *hegyes-fog* néven ismeri; használata korlátlan és mindig szép. A koczka s a rhombus is csaknem egyenlőn gyakori a sakktábla párkányokban s a csipkézetekben; s a középgótika valamennyi ajtófél-párkánya nem egyéb, mint a beryll s egyéb kristályok utánezata.

XXIV. §. Azonban nem tudatosan. Nem hiszem, hogy csak gondoltak is volna valaha ez ásvány-alakokra;

még az arab stalactit-függelékeknél és boltozatoknál sem ; csak annyit állítok, hogy a mi szép díszítmény létezik, bárhol és bármily eredetű az, mind valamely állandó természeti alaknak tudatos vagy öntudatlan utánzása; s hogy ez esetben a gyönyörűség, melyet e magunk kigondolta mértani alakokban találunk, mindenestül amaz Istenadta hajlamunknak tudható be, hogy szeretjük azokat az alakokat, mikbe Ő gyúrta e földet, melyet számunkra rendelt s melyből testünket alkotta, mikor kivált a sötét khaoszból.

XXV. §. 3. Víz-alakok. (Hullámok.)

Az okok, mik a szikla-alakok díszül való alkalmazásának útját állják, még jobban gátolják a tenger utánzását. De az állandó kényszerűség, hogy a víz valamelyes másolatát egyes jelenetek vagy események magyarázatául, vagy szent jelkép gyanánt alkalmazzák, minden idők szobrászait kényszerítette, hogy valami képét vagy jegyét keressék, ha már valóban másolni nem képesek. E típusokban a megegyezésnek s a természet-utánzásnak minden fokát megtaláljuk; az előbbiek többnyire mély értelmű jelképek lévén, az utóbbiak esetlen törekvések a másolásra. ¹ Valamennyi közt legconventionálisabb az egyiptomi zezgüg, mely a vízöntő csillagászati jelében maradt ránk; de a víznek minden gondolkozó nemzet olyféle meghatározását adta, hogy az «valami hullámzó tömeg, a miben hal is van.» *Nyilt* vizet mondok, mint-hogy a belföldi népeknek a vízről egészen más fogalmuk van. Tessék egy pillanatra elképzelni, mily különbözőn érezhet a rajna- vagy pómelléki paraszt, a ki nap-nap mellett ugyanazt a szédítő folyamatát látja a néma erőnek, ugyanazt a fénytelen, sűrű, kavargó, ellentállha-

¹ 21. Függ. «A víz hajdani ábrázolásai.»

tatlan labirintusát a rohanó vonalaknak, az egymásba sodródó, kigyózó folyásokba tekeredett forgatagoknak a nádas partokon, in omne volubilis aevum; — s mily képet alkot magának a tengerről a halász Ithaka szikláin vagy a szicíliai tengerszorosok mellett, a ki nap-nap mellett látja a part felé száguldozni a reggeli szelet, melynek minden fuvallata egy-egy tarajos zöld hullámot korbácsol fel; tiszta, fodros, gyűrűző, vidám habocskák, kergetőzve, édesdeden, gyerekmódra nevetgélve, a mint a parthoz közelednek, és végre kristályporrá szóródva szét a fénylő homokon. Képzeljük el a víznek mily különböző képe él e két lélekben s aztán hasonlítsuk össze a Tigrisnek és nádas ágainak tekergő kigyózását a ninivei kőlapok szoborművein, a görög tenger kondorodó tarajával a tarentumi vagy camerinai pénzeken. De az ár és a felszín hullámvonalaiban mindkettő meg-egyezik s a hal is ott van mindig, mint ama vonalak magyarázója (ép így az egyiptomi freskókon, hol a hal nagyon gondosan és természetűen van kidolgozva). Igen érdekes példája ennek a British Museum egy görög tükre, mely Orient ábrázolja a tengeren; példája aztán a temérdek delfin a görög vázákön; a typus szinte változatlanul szállt át a középkori festészetre és szobrászatra. A tenger e görög tükrön (legalább 400 évvel Kr. e.), a torcelloi és san marcoi mozaikokon, a luccai San Frediano homlokzatán, a normandiai St. Michel hegyi erőd kapuján, a Bayeux szőnyegen s a velencei Palazzo Ducale oszlopfőin (Arion delfinjével) tökéletesen azonos módon van ábrázolva. Giotto az avignoni freskókban, az ő szokott erős természeti érzékével, tudtommal legtökéletesebb példáját adta a képírásban a conventionális módszer s a közvetlen utánzás

egyesítésének, úgy a tenger, mint a folyóvíz ábrázolásában; tiszta kék színben adván a folyam kavargó örvényét s a jégtörő göndör taraját. De úgy az utánzat, mint a diszitó hatás valamennyi korai szobrászati műben, alá van rendelve a könnyen érthető jelképes beszédnek; a hullámvonalak gyakran becsesek, mint a felület gazdagítása, de ritkán van bennük szántszándékos kecsesség. Kifejező elrendezésüknek, tudtommal, egyik legjobb példája Bourgesban egy ívközön látható, mely tengerbe hulló alakokat (a vízözönt) ábrázol: a hullámvonalak engednek a beléjük eső testeknek és vadul nyalják a keret szélét; két madár, mintegy az egész természet rendjének felfordulását jelképezve, valamennyi között legmélyebbre hullik a vízbe. A süllyedés későbbi korában a vizet hullámostól, tajtékostól, stb. kezdték ábrázolgatni, mint a már említett velencei Vendramin-síremléken; de még ott is, minden határozott diszitó szándék nélkül; a szobrász részben történetet akart megmagyarázni, részben vésője ügyességét kívánta mutogatni, de esze ágában sem volt a szemet gyönyörködtető idomok előállítására. Az utánzás ízetlen és lelketlen, s sokszor meglepett, hogy szobrászok, kik ügyességükkel annyira szeretnek kérkedni, megtürték, hogy ez utánzat oly hideg, oly ki nem elégítő legyen, hogy nem igyekeztek jobban a hullámokat láthatóképp göndöríteni, széleiket élesen kimetszeni s a tajték jellegét fűrő-lyukkal vagy egyéb mesterfogással kifejezni. Úgy rémlik, egyik antwerpeni templomban láttam ilyesfélét, csak hogy ez fába volt vésve; de általában ritkaság.

XXVI. §. 4. Tűzalakok. (Lángok és sugarak.)

Ha sem a szikla, sem a tenger nem ábrázolható, az emésztő tűz még úgy sem. Sugárzás által jelképezték, úgy

a szobrászok, mint a festők, az előbbieket többnyire nagyon csekély eredménnyel. A jó minap valakitől azt hallottam,¹ hogy a norman építők cikcakkos-diszitménye a fényt jelképezi, mely a nyugvó nap félköréből árad; a hasonlóság a szokásos nap-ábrázoláshoz tényleg feltűnő; csak hogy én azt véletlennek gondolom. Nagy tábláimon két érdekes példáját fogom adni a sugár-ábrázolásnak, tégladiszül ívek fölött; de még ezekről se tartom, hogy a fényre akartak volna emlékeztetni. A tűz utánzatait az Ámorok s a nemtők kezében, vagy a hamvvedrek tetején égő fáklyákon, melyek a legtöbb londoni templomban, s az egész művelt Európa emlékeiben a XVII. század korhadat inspiratióit ábrázolják, a katolikus oltárok aranyozott sugaraival egyetemben, rábízom az olvasók kegyelmére.

XXVII. §. 5. A levegő-alakok. (Felhők.)

Alig kezelhetők könnyebben a lángoknál és minden diszító érték nélkül valók, fenségüket nagyságuk és színük adván meg, melyet márványba vésni nem lehet. Könnyedén megrajzolva sok XVI. századbéli szoborműben láthatók; igen merészen és nagyszerűen kezelve a „Seven Lamps“ban leírt rouen-i Saint Maclou bejáratát diszító különös *utolsó ítéletben*. De a leggondosabban kidolgozott másolatok valamennyien csak a legújabb korból valók, lapított zsákokhoz hasonló tömörödésekben, negyven-ötven lábnyira a kontinensi templomok oltárai felett, a fentemlített napsugaraknak szánt, aranyozott buncósbotokkal összekeverve.

XXVIII. §. 6. Héjak.

Ezeket állítom a legalsó fokra (a szervesetlen alakok után), mint a melyek csupán burokjai a szervezetnek, nem

¹ Attól a barátomtól, kinek a 21. függelékét köszönöm.

szervezetek maguk is. Ennek az érzése, s hogy valamennyi merő üresség és elhagyott hajlék, bármily szépek legyenek, alkalmatlanná teszi őket arra, hogy diszitémennyül nagyobb mértékben használják. Helyesebb, ha csak körvonalait veszik és magát a héjat elhagyják. Egyik alakjukat, a kagylót, minden időben alkalmazták, mint a félkupolák díszét, melyeket ezen alakjukról *concháknak* is neveztek; s azt hiszem, az így alkalmazott kagylóhéj ránczos alakjára vezethető vissza, legalább Európa némely részében, a körív buja lombozata. A fésűkagyló is takaros sugáralak és kedvesen vegyül egyéb jelképekkel, a hol szükség van rá. A tengeri pók mindig ép oly gyönyörködtető, mint groteszk idom, mert itt úgy képzeljük, hogy az állat is benne van a héjában; ez vidoran tartja meg helyét a skorpióval együtt az állatkör egyéb jelei közt; vagy elszórtan a szobrászfaragta partokon, mint a firenzei bronz vadkan körül. Velenczében egy kosárban újra megtaláljuk, az egyik piazzettai oszlop talapzatán.

XXIX. §. Halak.

Ezek, minthogy alakra ép oly szépek, a mennyire megszokottak szemünknek, míg érdekességük symbolikus értelmüknél fogva még növekedik, becses diszító elemek. A festőiség szeretete vezetett rendesen valamely pikkelyes testű, karajos farkú, hajlékony alak kiválasztására; de a legegyszerűbb halforma is nagy helyet foglal el a középkori művészetben. Velenczében a tok sima, tojásdad testű és hegyes fejűt mindenütt meg fogjuk találni; s a hal, ha a tengervizet, vagy általában a vizet jelképezi, mindig egyenes testű alak, a középkortól telhető legjelesebb művészettel kifaragva. A görög delfin-alak azonban, mely olykor csak kevéssé túlozza az igazi Delphinus

Delphis¹ körvonalait, egyike a legfestőibb állati alakoknak, s lassú, forduló bukdácsolása bámulatosan el van találva a görög vázákön levő tenger-felszíneken.

XXX. §. 8. Hüllők és rovarok.

A kigyó- és gyík-alak a szépnek s az iszonytatónak csaknem minden elemét sajátosságos keverékben egyesíti; az iszonyat, melynek utánzása csak kellemes izgatottságot okoz, minden művészeti korban kedvelt tárgyává tette őket a művészetnek; s mindkettőnek egyesülése (a kigyóé s gyíké), a képzeleti sárkányalakban, valamennyi állati alak legfestőibbjében és leghatalmasabbjában, mely a keresztény lélekre még hozzá különösen symbolikus értelmű, talán összes alakjai közt legkiválóbb alkotása a középkori festői szobrászatnak. A legkitünőbb szobrászok mindig e jelképi értelemben használják, a cinquecento szobrászai azonban pusztá díszül. A kigyó vagy vipera leghívebb s legszebb ábrázolásai gyakran fonódnak értelmetlen tárgyak csoportjai köré. A kigyófej igazi erejét és irtózatosságát azonban ritkán érték el. Csak egy példát hozok fel, Veronából, a XII. századból.

Egyéb, kevésbé hatalmas hüllőalakok sem ritkák. Apró békák, gyíkok és csigák szinte megelevenítik az előtereket s a jóra való szobrászművek lombozatát. A teknősbéka már csoportostul ritkábban látható. A bogarak mind rémesek és óriásiak. Mindenféle rovar, valamint mindenféle egyéb a világon, előfordul a cinquecento műveiben; legtöbbször a kabócza. A velencei Palazzo Ducalen a méhnek érdekes alkalmazását fogjuk látni.

¹ Az ember örül, ha Cuvier-től hallja, hogy, bár a delfinek általában «a legragadozóbbak, s nagyságukhoz képest, fajuk legkegyetlenebbjei», agyuknak egész szervezete arra mutat, hogy *nem nélkülözik azt a szelídséget*, melyet nekik tulajdonítottak, már t. i. a régiek.

XXXI. §. 9. Agak és fatörzsek.

Ezeket külön szakaszba sorozom, mivel a lombzat mindenféle építészetben megvan, s örökké alkalmazni kellene, holott az ágak s a törzs használata csak egy kiválóan utánozó és fényűző építkezés sajátja és csak olykor használható. A pogány szobrászok, úgylátszik, kevés szépséget fedeztek fel a fák törzsén; alig vették gerendánál egyé- nek s jobban szerették a merev és idéetlen triglyphet, vagy a hornyolt oszlopot a letört ág nál vagy a bütykös törzsnél. De a kereszténységgel együtt támadt a növényalakok megfigyelése, a gyökértől kezdve fölfelé. Egész élőfáknak ábrázolása nem egy bibliai tárgyban, — mint az ó-testamentum legtöbbszor előforduló jelenetében, a bűnbeesésben, aztán Noé részegségében, a Getsemane-kerti jelenetben és sok másban, — a domborművek szobrászait addig ismeretlen alakok szépségével ismertették meg, míg a próféták által Krisztusnak adott elnevezés: „az ág“ s a gyakori, e képre vonatkozó kifejezések, a megtérésnek valamennyi szentírásbeli leírásában, a keresztény lélek előtt a növényi szervezet e részét különösen érdekessé tették. A fa-ábrázolás egy időre mégis a bas-reliefre volt szorítva, de végre még a lombard-gót épületek főoszlopain is kivívta helyét, mint a génuai templom nyugati homlokzatán, hol két oszlop van göcsös fatörzs gyanánt ábrázolva; s a mint a dombormű merészen hódít mindenütt, azzal együtt hódít a fatörzs is, mignem a bütykös, csavarodott szőlő- és füge-tőkék a Palazzo Ducale sarokoszlopaikat diszítik, s egész tölgyek és almafák, gyökerestül, mindenestül fő faragott díszítményeit alkotják a veronai Scala-síroknak. Akkor fedezték föl a szobrászok, hogy ágakat könnyebb faragni, mint lombot, és kezükre járva a késői gótikában „Jesse fájának“ sűrű ábrázolása,

ablak-czifrázatban s egyebütt, a rendszer tökéletes kifejlődését abban az ág-sűrűben érte el, mely a beauvais-i bejárat diszítményének legpazarabb részét alkotja. Ezzel eljutván legdúsabb végletéig: az emberek beleuntak és felhagytak vele, s mint minden egyéb szép természeti tárgy, a renaissance-építők mobjának ostracismusa útján számkivetésre jutott. De érdekes megfigyelni, hogy az emberi lélek, a diszitó elem elfogadásánál, hogy haladt a fa tövétől felfelé, mintegy lépést tartva annak növekedésével. Kezdődött a durva és erős törzsökön, mint Génauában; azután kihajtottak az ágak és levél terhelte őket; eljött az ősz, a levél lehullott s a szemet a finom gallyhegyek vonták magukra; akkor jött a renaissance dere — és minden elpusztult.

XXXII. §. 10. Lomb, virág, gyümölcs.

Ezeket a törzstől elkülönítve szükséges tárgyalni; nemcsak, mivel mint fent említve volt, külön használatuk más építészeti iskolát jelöl, de mivel az egyetlen szerves szerkezetek, miket szántsándékkal is lehet ilyenekül alkalmazni a képzelet nagyobb megerőltetése nélkül. Az állatokat feldarabolni s lábukat bútorlábnak, vagy fejüket pózna- vagy oszlopfeknek használni, *rendesen* a lelketlen iskolák ismertető jele; a legnagyobb emberek *épen* szeretik állataikat. A fejet úgy kell kezelni, mintha a kőből nőtt volna ki, nem mintha hozzá volna erősítve; s valahol az építészetben szigorúságot és keménységet kell kifejezni (a szó szoros értelmében vett szigorúságot, mint a románoknál, XI. 22.), az élő alaknak ily feldarabolásai megengedhetők; mégse lehet az állatot úgy darabokra tépdesni, mint a virágot, vagy a levelet. A növények arra valók, hogy az embereket összegyűjtsék és állandóan gyönyörködtessék; bárhol éljen az ember teljesen mű-

velt és egészséges viszonyok közt, növényekkel veszi magát körül; bárhol közelítse meg állapota az ártatlanságét s a tökéletességét, a paradicsomi állapotot: kertet ültet magának. S ezért a hol semmi egyéb dísz nem alkalmazható, a növényzetnek ott is helye van, bármily alakban, akár töredékben, akár elvontan. Egyetlen levél, kő sarkára téve, vagy pusztán annak alakja vagy körvonala rárajzolva, vagy pusztá árnyéka és lelke a levélnek — pusztá, kivágott „idoma“ — oly kedves, hogy azt nem pótolja semmi; oly varázs, mely nem izgat, nem kíván fárasztó gondolkozást vagy érzést, de teljesen egyszerű, békés és kielégítő.

XXXIII. §. A levéalakoknak, mint az alsórendű diszitmény általános forrásának, teljes elismerése a keresztény építészetnek egyik főjellemvonása; de a levéldisz két törzsalakja a görög *acanthus* s az egyiptomi lotusz.¹

A szárazföld s a folyóvíz is hozzájárult ilykép a magáéval, s a legpazarabb északi gótikának valamennyi virágos oszlopfője egyfelől, meg a szigorú lombard oszlopfőknek valamennyi nyilszerű vonala másfelől, a görög föld s a nilusi hullám ez adományaira van alapítva. Az a levél, melyet, gondolom, persepolisi vízi levélnek hívnak, a lotuszvirággal és szárral együtt egyszerű oszlopfőink legnemesebb típusának alkotó eleme; és feljegyzésre méltó, hogy a szárazföldi virágleveleket főleg az északi építők használták, míg a vízi leveleket diszitményül a sivatag szomjú építői szedték össze.

¹ Lásd: Wilkinson, V kötet, 478 fametszet, 8. ábra. Úgy látszik, később a tamarisk sugalmazta a tisztább és különösebb levél-alszótályt, mint az *acanthus*. Botanikusaink nemrégiben fölfedeztek a Victoria régiában (ha virágait felfordítják) egy más, különösen szép típus, melyet később liliom-oszlopfőnek fogunk elnevezni.

XXXIV. §. A gyümölcs színre többnyire szebb, mint alakra; szobrászati díszül élőfán nincs szebb, de kosárba szedve, szinte mindig több van belőle kelleténél. Igen ügyesen alkalmazták így a velencei Palazzo Ducalen, oly értelemben, mely csaknem szükségessé tette; de a renaissance építői oly nézőkhöz intézik szavukat, kik csak a mulatozással törődnek, és azt teszik fel róluk, hogy körte- és ananászkötegek oly látvány, melybe képzeletük sohasem fárad bele, s mely fölé nem is kíván soha emelkedni. Nem vagyok a képimádás barátja; azt hiszem, az olvasó erről elégszer meggyőződhetett; de biztos vagyok benne, hogy London protestánsai ép oly jól érezték volna magukat valamely jó emberek szobraival díszített székesegyházban, mint olyanban, melyben köröskörül gerezdes czirmos-almakötegek függnék.

XXXV. §. 11. Madarak.

A madár-alak tökéletes és egyszerű bája általában kedvencz tárgyává tette a korai szobrászoknak s azon iskoláknak, mik az alakot többre becsülték, mint a cselekvést; de a mozdulat kifejezésének nehézsége ott, a hol az izomzat el van rejtve, később szűkebb körre szorította alkalmazását. A bizanci építészet díszítményeinek legalább fele, a lombardnak harmada, madaraktól áll, melyek vagy gyümölcsöt, virágot csipegetnek, vagy egy-egy virág vagy serleg két felén állnak, mint rendesen a symbolikus páva. De hogy a kecs vagy a mozdulat ereje, vagy a derültség, béke és spiritualismus iránt való általános fogékonyságunkból mennyit köszönünk nekik, lehetetlen elképzelni; hiszen az ő szárnyuk adja úgyszólván egyetlen képét a bennünk élő lelki szárnyalásnak, s ezt oly díszítő alakban, melybe a szem soha bele nem fárad, bármily értelem nélkül vagy untalan ismétlődjék; akár

teljesen egyedül, vagy gyík, oroszlán, ló, emberalakkal egyesítve. A ragadozó madarak feje mindig szép, s legpazarabb díszként használták minden korban.

XXXVI. §. 12. Négy lábúak s az ember.

A négy lábúak közül a ló emelkedett a szobrászati díszek legfelső sorába, a mit nyilván az emberhez való szoros viszonyának köszönhet. A többi négy lábú alakok egész decoratív értékét alig vette észre vagy dolgozta ki a késői szobrászat; a korai művekben pedig a tudás hiánya ép ez elemeknél a legérezhetőbb. A négy lábú díszítmény legpazarabbul a lombard vadászati faragványokon látható; de durván kezelve (a legnemesebb kidolgozás példái: az egyiptomi oroszlánok, a ninivei bikák s a középkori griffmadár). Holott az emberi alak után a négy lábúak adják a legnemesebb díszet; az előbbi a szobrászat fő tárgya, olykor inkább cselja, mintsem díszé lévén az építészetnek.

Ezzel befejeztük az építészeti díszítmények sorát, s az olvasó biztos lehet, hogy soha nem volt sikere azok próbálkozásainak, a kik a szépség elemeit ezeken kívül egyéb forrásokban keresték. Pedig ily próbálkozás egy ízben nagyon is határozottan történt. Az arabok vallásával nem egyezett meg, hogy állati alak legyen díszítményeikben; de bár a szín minden ragyogása, az arányok minden választékossága, a geometriai rajz minden bonyodalma nyitva állt előttük, nem bírtak semmiféle nemes művet legalább a levélalak abstractiója nélkül létrehozni, mely aztán oszlopfőiket díszítette és keresett díszítményeiknek alaptervét megadta. De fentebb említettem, hogy a színezés teljesen külön és független művészet, s a „Seven Lamps“-ben láttuk, hogy e művészet leghatalmasabb ott, a hol egyszerű geometriai ido-

mokra alkalmazták; az arab művészet ennél fogva, színezés dolgában, nincs korlátozva; és rendelkezésére állt a szerkezeti és aránybeli szépség minden eleme: a kagylót nem utánozhatta, de felépíthette a kupolát. A sugárszórás utánzása a tarka boltkövekkel, a sivatag végtelenségének kifejezése a falon a gerendaszerű vörös vonalak által, a fénynek csillagszerű behatolása a lika-csos tetőboltozaton, s az elvont vonalak¹ egész végtelen szeszélyessége: mind hatalmában volt lángoló fantasztikus lelkének. Sokat elért, de túlbecsült leleményessége megerőltetésével, melyet tulajdon tápláléka szorított szűk körre, egész építészete csillogó ingadozássá és féktelen búbajossággá vált, s épületeinek ragyogását ránk hagyta hogy elhalványuljanak, mint egy megriadt álom, melynek szépségét igazán érezzük, melynek tanulságát levonjuk, de kénytelenek vagyunk megmosolyogni képtelenségét és meggyászolni mulandóságát.

XXI. FEJEZET.

A díszítmény kezelése.

I. §. Tudjuk immár, hol kell keresnünk a díszítés elemeit. A legközelebbi kérdés az lesz, mint az olvasó tudja, hogyan kell a tárgyakat kifejeznünk, vagyis kezelnünk.

Nyilvánvaló, hogy a kezelésnek két ága van: első a kifejezés, vagyis a dolognak magának a szem s a lélek elé állítása; másik az így kifejezett tárgy elrendezése: mindkettő teljesen különbözvén a díszítménynek az épület illő helyére való elhelyezésétől. Pl. tegyük föl, hogy

¹ 22. függ.: «Arab díszítmények».

szóllólevelet akarunk használni. Első kérdés, hogy vésük ki azt a levelet? Ereit és csipkézetét is kivéssük-e, vagy csupán általános körvonalát? És így tovább. Azután, mikép rendezzük el a leveleket, hogy ha már megvannak; arányosan-e, vagy találomra; avagy szabálytalanul, de bizonyos határok között? Mindezt kezelési kérdésnek nevezem. Az pedig, hogy az így elrendezett szóllólevelek az oszlopnak fejét vagy törzsét díszítsék-e, az már az elhelyezés dolga.

II. §. Így hát maga a kezelés kérdése ketté válik: első a kifejezés, második az elrendezés. A kifejezés pedig szólhat a szemhez vagy a lélekhez. Ennélfogva a vizsgálódás három irányban fog történni:

1. Hogyan fejezendő ki a díszítmény a lélekre való tekintetből.

2. Hogyan rendezendő a díszítmény a szemre való tekintetből.

3. Hogyan rendezendő mindkettőre való tekintetből.

III. §. 1. Hogyan kezelendő a díszítmény a lélekre való tekintetből?

Ha a jó és szép díszhez a tökéletes szobrázsmunkánál több nem kívántatnék s ha egy jól kifaragott csoport virág vagy állat, bárhová állítnák, igazán dísz lenne, akkor az építő munkája eléggé könnyű volna. A szobrázsat s az építészet különválnék; az építő megrendelne annyi és oly tárgyú, s oly nagy szoborművet, a hányra s a milyenre szüksége van és az arányosságon s felállításán kívül nem törődne egyébvel. Csakhogy nem így van. *Magában véve bármily tökéletes kép vagy szobor nem építészeti dísz*, hacsak nem abban a bizonytalan értelemben, melynél fogva minden szép tárgy ékessége a helynek, a hol van. Így mondjuk, hogy a kép ékesíti a

szobát; de bezzeg meg nem köszönnők, ha az építő azzal állna elő, hogy szobája csak akkor lesz tökéletes, ha egyik sarkát egy Tiziano, másikat egy Velasquez diszíti, s tökéletes szoborművet, legyen az akár fülkébe helyezve, akár az épület külső falába illesztve, ép oly oktalanság volna az épületdísz részletének mondani, a mily oktalanság lenne az épület külső falára díszül képeket aggatni. Lehetséges, hogy a faragott mű összhangzón illeszthető az épületbe, vagy hogy az épület idomul hozzá; csakhogy az utóbbi esetben az építészet a szobrászatnak alája van rendelve, mint a Medici-kápolnában s azt hiszem, a Parthenonban is. S így a munka tökéletességéről, a mennyiben az diszító czélzattal történik, egész bizonyossággal mondhatjuk, hogy éppen tökéletessége teszi czéljára alkalmatlanná s hogy semmiféle tökéletes szobormű nem lehet helyes diszitmény. Ismerős mindnyájunk előtt a Szent Pál-templom virágdísze, mely magában véve a legtökéletesebb virágfaragvány, mit az illető kor felmutathat; s mely az épületnek mégis csak annyira józan dísze, akár az ablakok fölé aggatott egy sor berámázott és beüvegezett értékes Van Huysum lenne.

IV. §. A szép dísz jellemző feltétele, hogy szép és értékes legyen a maga helyén, de egyebütt sehol; hogy mindenik épületrész hatását emelje, a melyre befolyása kiterjed; hogy gazdagsága mellett más részek ne tűnjenek föl kopáraknak vagy finomsága mellett mások otrombáknak. Mindenik tulajdonsága összhangban legyen helyével és czéljával: *s éppen az tegye czéljára alkalmassá, a mi hiba és fogyatéék lenne, ha nem volna meghatározott feladata.* A dísz, a szolgál, sokszor szertartásos, mikor a szobrászat, a gazda, szabadon mozogna; a

szolga sokszor hallgat ott, a hol az úr ékesen szólott volna; vagy siet ott, a hol a gazda vidáman lépkedett volna.

V. §. Hogy ez alárendeltség a különféle körülmények közt mennyire fejezendő ki, vagy mennyiben engedhető el, s a dísznek, a szolgának, mennyi szabadság engedhető; s az, hogy az alárendeltséget, ha szükség van rá, mily módon fejezhetni ki legjobban: a legeslegnehezebb művészeti kérdések, melyeknek megfejtésével valaha megbirkóztam; mert sok oly példában, melyet fenséges hatásánál fogva tekintélynek tartok, lehetetlen megmondani, vajjon a szobrászmunka tökéletlensége vagy elvontsága a munkás választásának vagy tehetetlenségének tudható-e be; s ez utóbbi esetben a szerencsés tehetetlenség eredményét meddig utánozhatja a bölcs önmérséklet. Az olvasó, azt hiszem, egyszeriben megérti ezt, ha valamely régi misekönyv színezésére gondol. Merész elvetésében a távlat, a fény és árny s a rajz minden elvének, mégis hasonlíthatatlanul jobban diszítik a lapokat — a mi élénk színeik és kecses vonalaik eleven ellentétének köszönhető, — mint ha akár Lionardo da Vinci maga rajzolta volna őket; s ép így az Arenakápolnát is sokkal derültebben *diszítik* a Giotto ódon-szerű frescói, mint Rafael falképei a vaticáni stanzákat. De hogy meddig lehetséges az ily ódon-szerűséghez folyamodni, vagy azt bármily önkénytes feladásával a tehetőségnek pótolni — ennek a meghatározását legfőljebb csak megpróbálhatom.

VI. §. Másrészt viszont a bevégzett művek oly példái-ban, miken legtöbb kivetni, vagy megróni valót találok, ügygyel-bajjal tudom megkülönböztetni, mi az, a mi elvileg téves, attól, a minek csak a kivitele közönséges

Pl. Olaszország legtöbb román templomának ajtaját óriási állatok, oroszlánok, griffek őrzik, miknek rajza bámulatosan szigorú; de kidolgozásuk sokszor oly durva, hogy nem tudni, ama szigorúságból mennyi volt szántszándékos, mennyi akaratlan. A genuai székesegyházban e régi szokás utánzásakép, a nyugati homlokzat lépcsőire két modern oroszlánt helyeztek; s az olasz szobrász, csodanagy embernek tartván magát, mivel tudta, milyen az igazi oroszlán, lemásolta az állatseregletben még pedig hajszálra eltalálva, és készített két szőrös, sörényes fenevadat, oly hasonlatost az eleven oroszlánhoz, a milyet kőből faragni csak lehet. Az ember szinte visszakívánja őket az állatseregletbe; de szinte lehetetlen megmondani, miért oly bántók ott: vajjon mennyire okolható érte a szobrász hétköznapias korlátoltsága, vagy mennyire tudtuk volna a természethűségnek csaknem ekkora fokát élvezni, ha azt egy Michel Angelo vagy egy Ghiberti hajtotta volna végre. (*Csaknem-et* mondok, mert sem Ghiberti, sem Michel Angelo nem próbálta vagy engedte volna meg a teljes természethűséget, még független szoborműben sem.)

VII. §. A mult építészetből mind-e nehézség ellenére, levonható némely biztos tanulság s némi következtetés a jövőre. Ott van első sorban a ninivei s egyiptomi szobrászok bizonynyal szántszándékos és határozott abstrakciója. Azok a férfiak, kik a British Museum egyiptomi termének ama gránit oroszlánjait faragták, s kik a ninivei királyok nyugodt ábrázatait kőbe vésték: sokkal többet tudtak az oroszlánokról is, a királyokról is, mintsem kifejezni jónak láttak. Aztán ott van a görög módszer, melyben az emberi test ábrázolása tökéletes, az építész s az állati test ábrázolása annak alája van rendelve, az építészeti dísz viszont ennek van alá-

rendelve, úgy, hogy alig áll egyébből, pusztá elvont vonalaknál. Végre ott van a kiválóan középkori rendszer, melyben az alsóbbrendű részletek utánzata dolgában ép oly, sőt még nagyobb tökéletességet értek el, mint a felsőbbrendű szoborművekben; és az alárendeltséget főképen az elrendezés symmetriája, a kezelés furcsasága tünteti fel, mire nézve nehéz megállapítani, mennyiben tudható be szándékosságnak, mennyiben képtelenségnek.

VIII. §. E rendszerek közül az egyiptomi s a ninivei teljes ellentétben áll a mai észjárással és cselekvéssel; e szoborművek nyilván korlátlan anyagi és erkölcsi tekintélyek nyomása alatt jöttek létre, a minők ma nem is létezhetnek. A görög rendszer egy Phidias tehetségét tételezi fel; görög stílű épületről beszélni nevetséges; felépíthetitek ma is a görög dobozt vagy tokot, úgy a mint a görögök tették, hogy legyen szobraikat miben tartaniok, — de nincs szoborművetek, a mit beletegyetek. Találjátok meg előbb Phidiástokat, és új Phidiástok valamennyi építészeti bökkenőtöket egyszeriben igen váratlan módon fogja megoldani; de a míg rá nem akadtok, ne képzeljétek magatokat építő művészeknek, mivel ama szegényes alárendelt héjakat s ama másod. harmadrangú diszítványokat másolgtjátok, mikkel a görögök szoborműveik tokját építették. Némelyikük, mint az olvasószem és a fogaspárkány dísz s több efféle, teljesen megfelel a maga helyén, s alárendelt munkában használhatjátok bizvást tovább is; de büszkélkedni való nincs bennük, kivált ha még nem is ti találtátok fel őket; némelyikük pedig szemet szúr még a görög művekben is, miként az úgynevezett csigaszár s egyéb, mikben merev, lelketlen növényi alakok vannak, nyoma nélkül az igazi hasonlóságnak s az életnek, mert azoknak az ábrázolása a görög-

ségnek sajátos felfogásából s a természeti tudományokban való tudatlanságából ered; abból, hogy az élő természetben gyönyörködni nem tudott; s abból a hiú hitből, mintha keze alatt minden megmehesednék, és mintha megtisztelné a természetet azzal, ha szolgálatába fogadja; az igazi keresztény építkezés ismertető jele ép a felszabadulás ezen előítéletek alól, nem pedig holmi csúcsívek.

IX. §. Így hát csak a középkori rendszer marad, melyben, azt hiszem, általában a tökéletesítés nagyobb foka lehetséges (noha ez is sokszor azért, mert szélesebb körű) a diszitményeknek alsóbb, mintsem felsőbbrendű részein. A falevél, a madár, a gyík teljesen, vagy megközelítőleg természethű; az ember s a négylábúak stilizáltak. Mert jegyezzük meg, hogy az apróbb és jelentéktelenebb tárgy alárendelt marad, ha még oly tökéletesen van is kidolgozva; de az emberi test csak azáltal válik alárendeltté, ha kidolgozása tökéletlen. A természeti hűség azonban mindig veszedelmes, ha csak nem rendkívül ügyesen van megoldva; ellenben a stilizálás, ha igaz és nemes, mindig gyönyörködtető.¹

X. §. Mi hát a nemes stilizálás? Az, hogy az ábrázolandó tárgynak először lényeges elemeit veszszük; a többit azután fontosságuk szerint (úgy, hogy bárhol hagyjuk abba, az a mi már megvan, mindig több legyen, mint az, a mi elmarad), minden fogást felhasználván, hogy kifejezzük azt, a mit a lélekkel éreztetni akarunk, nem törődve a betűszerinti pontossággal. Tegyük fel, például, hogy pávát kell ábrázolnunk; nos, a pávának kecses a nyaka, de kecses a hattyúé is; van szép magas bóbitája, de van a kakadúnak is; van hosszú farka, de van a

¹ Lásd a «Seven Lamps» IV. Fej. 34. §.

NYGMY ULLMANN JÓZSEF. BUDAPESTEN.

Diskus-dísz.
Palazzo dei Badoari Partecipazzi.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

paradicsommadárnak is. De a páva egész hatalma, lelke, farkának fényes foltjaiban van. Igaz, hogy az Argus-fácán s néhány más madár farkán is van valami efféle; de távolról sem közelíti meg a pávaszem fényét; fejezzük ki a tollazatban e kéklő szemfoltok ragyogását s megvan mindaz, a mit pávától az ember megkíván; e nélkül nincs meg belőle semmi; csakhogy e szemfoltok nem domborodnak ki; a páva szószerint *hű* faragott képmásának farkán nem lehetnének szemfoltok; csupa toll lenne az. Itt kell hát szobrász fortélyhoz folyamodni; a szemfoltokat valamiképp ki kell *vésni*; nézzük, hogy vannak kivésve a mellékelt tábla páváján; így véste ki csaknem valamennyi bizanci mester; e páva úgy van faragva, hogy bizonyos távolságból kell nézni (mily távolból, nem tudom, mert az épületben, a melyről való, közbetoldás van, a melyről később lesz szó), de mindenestre 30—40 lábnyiról; én közel helyeztem a néző szeméhez, hogy tisztán láthassa azokat a durva karikákat és vesszőket, mik a szemfoltok s a tollesévék helyett állanak; de kellő távolságból a hatás tökéletes.

XI. §. S az itt alkalmazott eszközök egyszerűsége nemcsak a ninivei s az egyiptomi művészet megértésében lehet segítségünkre, de megérteti velünk azt a fajtaját a gyerekeségnek vagy az ódonszerűségnek, melyhez még a tudomány előrehaladottabb fokán is igazolt lehet visszatérniünk. Előbb mondók, hogy az építőnek nincs joga Tiziano egy remekét kivánni műve befejezéseül; ép úgy nincs joga az alárendelt részeken tökéletes szobrászok munkájára számítani. Sőt inkább feladata éppen az, hogy ellegyen minden ily segítség nélkül, s hogy oly diszitési rendszert gondoljon ki, melyet lelemény nélkül szükölködő, sőt míveletlen mesteremberek is

végre tudjanak hajtani; mert feltéve, hogy diszitményéhez nemes szoborműveket kíván, mily szűkre szorulna ezzel a lehető építkezések száma és aránya? Az építészet nemzetek munkája; csakhogy nagy szobrászokból álló nemzet nincs. Minden városnak minden utcájában, minden háznak jól kellene építve lennie; csakhogy nincs Flaxmanunk s Thorwaldsenünk, hogy rajtuk dolgozzék; de még ha csupán középületeinket akarnók is remekbe diszíteni, akkor se lehetnének nagyok és fenségesek, ha azt akarnók, hogy csupa nagy művész dolgozzék rajtuk; a nagyságot nem kapni akármilyen mennyiségben. Giotto megrajzolhatja campaniléje tervét; de nem faraghatja ki maga; legföljebb egy-két domborművét dolgozhatja ki alsó részének. S mennél finnyásabbak vagyunk diszítés dolgában, annál csekélyebbre szorítjuk épületeink számát és nagyságát. Ne higgye senki, hogy munkásait kitaníthatja, vagy hogy a tökéletes munka kereslete növelni fogja a kínálatot is: a kitanult ostobaság s a kifinomított bolondság valamennyi ostobaság és bolondság közt a legrosszabb; s nincs olyan szabadkereskedelmi rendszabály, mely valaha az agyvelő árát lenyomja: a józan észnek nincs Californiája. A mily mértékben megkívánjuk, hogy diszitményünket gondolkozó ember végezze, oly mértékben apasztjuk az építészeti művek kiterjedését és számát. Építészeti feladatunk csak az, hogy magunknál csekélyebb tehetségű emberek segítségére számítsunk, hogy gondolkozzunk helyettük; s hogy gondolatainkra oly jeleket találjunk ki, miket a leggyöngébb tehetség is megérthet s a leggyöngébb kéz is végrehajthat. Ez a legtisztább építészeti abstractiók meghatározása. A legnagyobb emberek mély és fáradságos gondolkozásának eredménye valamennyi, oly egyszerű betűkben fejezve

ki, hogy a legeggyűbb is le tudja írni őket. *A férfi-lélek kifejezői gyermekkéz által leírva.*

XII. §. S most képzeljünk el vagy egy régi ninivei vagy egyiptomi építőt, vagy ezer hagymaevő parasztemberrel a keze alatt, mikor, mint valami hangyaboly, templomot faragni munkába állanak. Mittevő legyen velük? Végig vezetheti őket a gránitfaragás ábéczején, hogy megügyesedjenek; megtaníthatja őket, hogy kell a haját apróra göndöríteni, mint a hogy egy padsor iskolást megtaníthat arra, hogy kell fazékfület csinálni; megtaníthatja őket, hogy vonjanak hosszúkás szemet, egyenes orrot, s hogy utánozzanak bizonyos, jól megmagyarázott vonalakat. A saját nagy alkotását aztán hozzáidomítja az ő tehetségükhöz; a királyból, az oroszánból vagy istenből kivesz annyit, a mennyi kacskaringókkal vagy gránit fazékfülekkel kifejezhető; mindezt a maga kigondolta nemes formákba önti s kipontozva vonalaikat úgy, hogy a tévedés lehetetlen legyen, munkába állítja kétezzer emberét, közös akarattal s minden napra egy-egy hagymával.

XIII. §. Mondottam, hogy azok az idők nem térnek vissza. A kereszténységgel megismertük minden lélek egyéni értékét; és nincs oly gyenge értelem, melynek sugára a közös fényben közre ne működne. A gót építészet dicsősége, hogy minden köve, minden csúcsa, fülkéje megadja a tért, a gyújtó pontot s a tüzelőt az egyéni tűz számára. De ezt nem ismerjük el és a csekélyebb tehetség segítségét visszautasítjuk, ha az egész művet nagyszerű kivitelben óhajtjuk. Pedig a mi feladatunk az, hogy művünk minden részét nemesen gondoljuk ki, hogy annyit mondjunk el belőle, a mennyit a csekélyebb értelem felfogni képes; azután bizzuk rá a munkát, hogy csinálja

a maga tehetsége, belátása szerint, segítve, oktatva, a hol kell és lehet, hogy örömünk teljék ha erejében nem, egyszerűségében, s ha tudományosságában nem, eleven-ségében.

XIV. § Így hát háromfajta diszitmény van, melyet a kigondoló és végrehajtó elme között lévő összefüggés foka szerint csoportosítunk. Van a szolgálai dísz, melyben a végrehajtó teljesen alá van vetve a tervezőnek — a nagy keleti népek diszitményei, kivált a hamitákéi, s mindaz, a mi a kereszténységet megelőzte ; mely azonban a maga önkéntes alávettségében tetőtől-talpig nemes. Azután van a középkori rendszer, melyben az alárendelt munkás lelke el van ismerve és teljes működési tért talál, de az uralkodó elme vezetése alatt, s általa megneemesítve. Ez az igazi keresztény s az egyetlen tökéletes rendszer. Végre, vannak oly diszitmények is, mik a kigondoló s a végrehajtó lélek erejét egyenlősíteni igyekeznek ; forradalmi törekvés ez, s megrontója minden nemes építészetnek : a renaissance.

XV. §. 2. Ennyit a kivitel szükségszerű tökéletlenségéről vagy egyszerűségéről az építészeti diszitményben, a lélekre való tekintetből. Most lássuk azt, a mit a szem kíván meg, s azt a sokféle eljárást, a mit a távolság tesz szükségessé. *Szükségessé* mondok, mert ez nem pusztán kiegészítő eljárás vagy takarékoskodás. Órültség olyasmit, a mit negyven lábnyíróról lehet csak nézni, oly gondosan dolgozni ki, mint a mihez két rőfnyire is hozzáférhet az ember ; nemcsak azért, mivel a finom kidolgozás messziről nézve elvész, de mert, a mi még ennél is rosszabb : a finom munka messziről kevesebbet mutat a durvánál. Ezt a festők jól tudják és többnyire elismerik a bírálók is, hogy minden kép bizonyos távolság

számára van festve ; s hogy a bevégeztség, a mi közeletről gyönyörűség, messziről szinte sértő ; sőt, hogy van egy különös kezelési mód, melyhez csak a tökéletes művészek értenek, mely kellő hatást ér el a szándékos távolságból, de minden más helyről érthetetlen és rejtélyes. Ezt, mint mondtam, a festészetben elismerik, de az építészet terén a gyakorlatban nem fogadják el ; míg figyelmem egyenesen rá nem vonódott, magamnak se volt fogalmam róla, mily gondosan tanulmányozták e fontos kérdést a középkor építői. Mikor először vettem gondos vizsgálat alá a velencei Palazzo Ducale felső oszlopsorának oszlopfőit, kivitelük feltűnően csekélyebb művészi értékét látva, hajlandó voltam őket az alsó oszlopsornál későbbi eredetűeknek tartani. Csak mikor arra a fölfedezésre jutottam, hogy némelyikük, mely felülről a legsilányabbnak látszott, alulról a legszebbnek tűnt fel, csak akkor találtam meg kulcsát az alkalmazkodás e csodálatraméltó rendszerének, s e rendszert gondosan keresztülvéve találtam ama nagy idők minden épületében, melyet megvizsgálnom alkalmam volt.

XVI. §. Ez alkalmazkodásnak két módja van. Egyikük az, hogy azokat a rajzokat, miket, ha a nézőhöz közel esnek, finoman dolgoznak ki, ha attól messze kerülnek, csak nagyjából faragják ki s a részletek nagy részét el is hagyják. E módszer mellett a takarékoságot s az ügyességet, vagy a pongyolaságot a tudástól nem mindig lehet megkülönböztetni. A második módszer abból áll, hogy a távoleső díszítmény kevesebb részből és egyszerűbb vonalakból áll, de kidolgozása tökéletes. A nemesebb eljárás természetesen ez utóbbi, s a szándékosságnak biztosabb próbaköve is, de ha

közlelről nézik, mégis mindakettő egyenlően tökéletlennek tünik fel; az első szegényes kidolgozása egy tökéletes rajznak, a másik tökéletes kidolgozása egy szegényes rajznak. S a dísz csodálatos szépsége mégis e tökéletlenségekben rejlik.

XVII. §. Kérdezhethék, ha a szentávolsághoz való alkalmazkodást így védvén, hű maradok-e a magam felállította ama szabályhoz: hogy a művésznek a természet törvényeihez kell alkalmazkodnia? Vajjon a természeti tárgyak valamennyien nem ép oly bájosak-e közlelről is, mint távolról? Nem, nem így van. Nézzük a gomolygó felhőt, nézzük habfehér oldalaik finom domborzatát, és fodros tajtékjuk felséges ragyogását. Arra valók, hogy messziről nézzék őket; úgy alkotvák, hogy ott úszszanak, magasan a fejünk felett; közeledjél hozzájuk, s bizonytalan ködbe folynak szét, vagy dörgő, tüzes páratöredékekben száguldanak tova. Nézzük az Alpok gerinczét, a messze siktól kezdve, mikre fényük vetődik, honnan az emberi lelkek sokasága velük érintkezik. A gyermek pitymallatkor tekint fel rájuk, a férfi a nap hevében és munkája közben, az öreg ember napnyugtakor s mindnyájuk szemében a világ *mennyei városa*, az ég kékjére festve s az örökkévalóság nyugalmaival felruházva. Szent uralkodásra helyeztetve oda Ő általa, a ki a napnak útját kijelölte és a holdat útjára megtanította. A maga helye számára épült fenn, a messze egekben. Menj hozzá közelebb: s miként az emberi hang elhal alapja körül, s az emberi élet árja beleütődik az örökkévaló partokba, mikről írva vagyon, hogy: „Itt álljanak meg hajbaid“: dicső tekintete fehér rémítőségbe sápad; bíbor falai szürke sziklákba repedeznek; ezüstös domborulatai fogyó hóba vesznek; mellén az idők viha-

rainak nyomai, és saját romjainak hamva ünnepélyesen hever fehér öltözetén.

A törvény nemcsak ily esetekben érvényes, noha eléggé különös, hogy az eltérés a látszólagos s a valódi szépség közt annál nagyobb, mennél megközelíthetlenebb a tárgy. Minden távolság számára van a szépnek egy bizonyos neme, vagy az alaknak egy külön vonalrendszere; e szépség élvezése e távolság számára van fenntartva és semmi máséra. Mihelyt közelebb mégy, ez a fajta szépség elenyészik s egy másik fajta következik, a mely azután ismét felbomlik és csodálatos érthetlenséggé válik, ha még tovább mégy. Ha valamely sziklás hegység alakjának nagyszerű összhangját felfogni akarod, ne mászd meg oldalát. Ott minden csupa zűrzavar és véletlen, vagy legalább annak látszik: szétrombolódott rétegeinek hirtelen kiöklései itt is, ott is; rút küzdelmei a föld alól feltörő váratlan erőknek; feltartóztathatatlan bukásban egymásra halmozódott lezuhalt töredékek. Húzódj hátrább, s a mint szemed jobban-jobban belátja az egészet, a mint a rombadólt hegyi világot szélesebb tekintettel méred meg, nézd, bizonytalan érzelmek mozdulnak meg a különvált tömegekben, titkos pajtáságban vonal-vonalhoz fűződik; a tehetetlen töredékek csoportonként rendezett társaságokba szedődnek; új vezérek és új hadsorok tűnnek fel, s nagy messze, lábról-lábra, nyomról-nyomra mások kelnek, míg végre az egész tehetetlen khaosz övezett dereka felemelkedik, s most a rendetlenül halmozott tömeg egyetlen darabját sem lehetne a titokzatos egészről elhagyni.

XVIII. §. Az igaz, hogy a hol a természet egyik fajta szépsége elenyészik, a mint tovább megyünk, mindjárt

kezdődik a másik ; ez méltó az ő végtelen hatalmához s a mint látni fogjuk, a művészet olykor még ebben is követheti ; de ezúttal csak azt akarom hangsúlyozni, hogy a természet valamennyi hatását az illető távolsághoz alkalmazott eszközök idézik elő, mik hatásukat egyedül ebből a távolságból hozzák létre. Vegyünk egy érdekes és felötlő példát. Ha a nap egy fenyősor megett kél fel, s ama fenyveket egy vagy két mérföldnyiről nézzük, szemben a nappal, a fa egész alakja, törzse, ágai, mindene, tündöklő ezüst faragványnak tűnik fel, mely égő rojtként válik le a tiszta égről, a naptól jobbra-balra, egy-egy darabban.¹ S most képzeljük el, hogy

A nap, feltűnve gömb-körén a földnek,
Kelet fensői büszke esücsait felgyújtja.

W. pedig egy kisebb költeményében, mikor Olaszországot elhagyja :

Eszméim felragyognak, mint fenyves ormai

Az óriás hegygerinczen, — minden sötét körülte!

De kél a nap, s világát a bús fenyvesre vetve,

Ez bérczét mint ezüst hajzat ragyogja be.

valaki, a ki még sohasem látott fenyőt, életében először e csodálatos megvilágításban látja e fenyősort, és töri az esztét, mivel lehetett ily hatást elérni ; nagy sietve megmászsza a lejtőt, hogy a gerinczet elérje: mennyire elbámulhat, látván, hogy a tüzes kísértetek voltaképp sötétlő törzsű, sötétzöld levelű fák ! Mi a magunk együgyűségében, ha ily hatást akartunk volna előidézni vert ezüst fákat állítottunk volna fel üvegtörzsekkel, s azután meg lettünk volna ütődve, hogy két mértföld-

¹ Azt hiszem, Shakespeare és Wordsworth vették ezt csak észre, Sh. II. Richardban :

nyiről sem az üveg, sem az ezüst nem látszott volna; a természet jobban ért a maga dolgához, és tündérmunkájához erős törzsököt és sötét leveleket készített a maga titkos útai szerint.

XIX. §. Nos, ép így kell elbánni a helyes diszítménnyel. Lehet, hogy az megközelíthető, de talán messziről is szem előtt van: ekkor legyenek parányi szépségei mint a fenyőfalevélnék, hogy a közeledést kiállja. De ki kell számítani azt is, hogy adott távolságból tündöklő hatást érjen el; lehet az bármely helyről, csakhogy mindig *adott* távolságból s a dísz jósága azon fordul meg, megfelel-e e távolságnak, hogy jobban látható-e innen, mint bárhonnan s van-e külön teendője és alakja, melyet csakis ott végezhet, s mely csakis ott érvényesülhet. Azt nem mondhatja senki, hogy valamely diszítmény azért igazán szép, „mert arról a helyről nem látja“, de azért szép, mert „szépségét *csakis* onnan látja“. S ennek elérése oly nehéz feladat, a melynél nehezebbet nem adhatni senkinek. Fentebb említettem a két utat, a melyen elérik: az egyik, nem lévén az egyéb nagyolt faragásnál, mellőzhető; a másik, mely a rajznak művészi módosítása, maga is két nagy ágra szakad: egyik az *egyszerűsítés*, másik a *túlzás*.

Egy-két szó mindegyikről szükséges.

XX. §. 1. Mikor a diszítmény arra való, hogy közlőről nézzék, ha szerkezete igazán szép, akkor a rajz alárendelt és finom részei az erőteljes részeket egybefűzik, s amaz erőteljes részek a többivel egy egészet alkotnak, melyben a saját közvetlen összefüggésük nem látható. Távolítsuk el némileg a rajzot, s az összefűző finomságok a szem elől elvesznek; csak az erőteljes részek maradnak meg, vagy teljesen elváltan egymástól, vagy új össze-

köttetésekbe lépve, miket a tervező nem akart, s így valószínűleg kínosan fognak hatni. Hasonló s még kézzelfoghatóbb példa a távolodó zenekar, melyben a hangszerek ereje egyenetlen; a fuvolák s a sípok elhalnak, a dob hallik tovább; ez oly kínos, hogy a fül szinte hozzákívánja azokat a hangokat, a miket már nem hallhat. Ép úgy, ha a rajzoló rajzát egész karhosszuyira kitartja, a finom fokozatok, kerek hajlatok és czifrázatok elenyésznek, s egész váratlan elrendezés tűnik fel a megmaradt részek s a főpontok közt, a mely bizonynyal zavaros s valószínűleg kellemetlen.

XXII. §. Az építészeti rajz művészete tehát első sorban ez előzetes terv elkészítéséből áll, továbbá mellőzéséből minden finom vonalnak, minthogy azok nemcsak haszontalanok lennének, sőt ártanának is; s végre abból, hogy a néző figyelmét teljesen azok a vonások kössék le, mik messziről is szembe fognak tűnni. A mi nem megy mindig a lelemény rovására, mert bár törvényül állítható fel, hogy a megvilágított felület finom kidolgozása egyszerűben láthatatlanná válik, a mint a szem tőle eltávolodik: viszont a távolság a durvább alakoknak oly lágyságot és titokszerűséget ad, mely teljesen alkalmasakká teszi őket arra, hogy a kifejezés eszközeiül vegyék hasznukat. Remek példáját nyújtja ennek a Palazzo Ducale Ádámjának a feje. E fő mindössze 17—18 lábnyira van a néző szeme felett; a szobrász mindamellett érezte, hogy ily távolságra kár lett volna a szájszögletek rajzával bajlódnia, vagy az ajkakat finoman metszenie ki; a czél az volt, hogy azok tisztán látszszanak, s hogy valami esetleges árnyék őket el ne fedje vagy kifejezésüket meg ne változtassa. Az ajkak vékonyra és élesre vannak metszve, úgy,

hogy vonaluk nem téveszthető el; a száj szögletébe pedig a művész jó mély lyukat fűrt; a szem nyugtalan és kérdő, s az ember letről nézve, meglepetve vesz észre iriszében bizonyos sötétséget, mely sem szín, sem kerek barázda. A kisegítő fortély csak akkor érthető, ha az ember egész a fejjel egyenlő magasságra hág fel; közelebb eső műben e fortély lehetetlen lenne: fűróval hat lyuk van fűrva az iriszbe egy közbenső körül, mely a szembogár helyén áll.

XXII. §. Helyes számítással, mint a minő ez; a rendelkezésünkre álló eszközökkel; a szembeötlőbb vonásoknak szép elrendezésével; a különféle helyekre illő tárgyaknak helyes megválasztásával; a legnagyobb alakokat a legnagyobb távolsághoz alkalmazva: a legtávolabbi díszítménynek is nemcsak a tökéletesség, de még a gyönyörű, finom kidolgozás látszatát is meg lehet adni. Hogy a díszítmény jól van csinálva s hogy a lehető legnagyobb hatást is elérte, annak igazi jele az, ha a szemlélő a maga helyéről nézelődve is ki van elégítve, érezvén, hogy a díszítmény bárhol is egyenlően gazdag, teljes és bájos, s esze ágában sincs, hogy megvizsgálása végett a tornyokba mászkáljon, biztos lévén benne, hogy az egészet élvezheti onnan is, a hol áll. A genuai székesegyház oszlopfői e nemben a feltétlen tökéletességnek talán legjelesebb példái: alulról nézve oly gazdagoknak tűnnek fel, mint a Strada degli Orefici zuzmarás ezüstneműi; amint feljebb jutsz hozzájuk, annál durvábbaknak látod őket.

XXIII. §. 2. Ez azonban, bár a legjobb, de nem egyetlen módja annak, hogy kell a díszítést a távolságra alkalmazni. Másik a túlzás, azaz természetellenes megnyújtása a magyarázó vonalaknak ott, hol a tárgy különben érthetetlen volna. Emlékezzünk, hogy mély és kes-

keny bevágás által az építőnek hatalmában áll, legalább napfényes időben, hogy fekete vonalat húzzon a kőbe, ép oly erősen, a mint a fehér vonal krétával szürke papírra vonható, s hogy ilykép, bárhol és bármily mértékben, helyettesítheti a kőfaragást a *krétarajzzal*. A románok e kettőt különös módon keverték. Az Arc d'Orange domborművei, noha merészen kiemelkednek kicsinyek és kuszák lennének, ha érthetőségük pusztán a domborodástól függne; de a háttérben mindenik alak körvonala erős bevágással van megvonva; a fegyverzet összes dísze is egyszerűen ily bevágott vonallal van jelölve, s egyáltalán nincs is kifaragva. A vonalak hasonló használatára akadunk a gót népek minden korai szoborművében. A hatás igazán bájos. Egyszerű mintát rajzolni, mint pl. egy paizsczimert, ez egyszerű bevágásokkal, azt hiszem, ügyes szobrásznak alig húsz pereznyi vagy félórai munka; s a minta akkor bármily fény vagy árnyék mellett, mindig tisztán látható: nem lehet felőle tévedés s a szem elől nem veszhet el. A czimert tökéletes domborművül faragni ki, egy hosszú nyári nap munkája volna, s az eredmény mégis gyenge és érthetetlen lenne a legvilágosabb napon is, sőt némely világításnál meg se lehetne látni; nem is tudnának róla, nem is léteznék a szemlélőre. A renaissance-építők vagy a mieink az esetlen román vagy bárbar építő egyszerű fortélyát lenézik. Nekik csak arra van gondjuk, hogy finoman beszéljenek s nagy szónokoknak tartsák őket; hiszen csak meg lehetne őket érteni! Az olvasóra bízom a választást a régiek közt, a kik pár perczel beérték, hogy a dolgokat egyszerűen mondhassák el, s a maiak közt, kik napokig vesződnek, hogy ugyanazt érthetetlenül mondják el.

XXIV. §. Az e fajta fortélyokat, akár az egyszerűsítést, akár a túlzást, oly távolságban való részletek kifejezésére, honnan valóságos idomaik nem lennének kivehetők, de főkép a vonalmódszert, *proutismus*nak fogom nevezni, mert e némben a modern kor legnagyobb művésze Prout Sámuel volt. Jelenleg a későbbi idők műveit másolgatja, miknek díszje helyökhöz képest túlságosan finom volt, s azokat a korábbi művészet erőteljesebb vonaldíszére fordítja: s rajzainak rendkívüli ereje ép e tehetségben rejlik, hogy a díszítmény lényegét és eleven lelkét kiveszi, teljesen érthető alakban fejezi ki, holott azt túltömöttsége érthetlenné tette. Mi sem lehet analogabb, mint a régi lombard mester módszere, a mint az vésőjét, s a Prouté, a melylyel az vörös czeruzáját használja, s látni fogjuk a további megegyezést érzékükben is, a mely a világos felületek díszítésében nyilvánul.

XXV. §. A mit eddigelé elmondottunk, mind oly díszítményre vonatkozott, melynek távolsága teljesen, vagy csaknem teljesen meg van állapítva; ha a földtől jelentékeny magasságra van, felteszszük a nézőről, hogy látni kívánja és oly közel férkőzik hozzá, a mint lehet. De a dísz távolsága a nézőre nézve *általában* soha sincs megállapítva. A székesegyház tornyának szépnek kell lennie tíz mértföldről, öt mértföldről, fél mértföldről, vagy akár ötven rőfön belül is. Csúcsa díszjeinek, az alapján levőkhöz viszonyítva, megvan a maguk határozott távolságuk, de a való világhoz való távolságuk teljesen megállapíthatatlan, s az alap díszítményeinek távolsága egyáltalán nincs megállapítva. Azoknak szépeknek kell lenniök a székesegyház-kerítés tulsó oldaláról, s akkor is, sőt még jobban, ha a templomajtón bemegyünk. Hogy lehet ezt elérni?

XXVI. §. A mint a természet éri el. Fentebb, a XVII. §-ban mondtam, hogy a természeti tárgyakban minden szemtávolságra más-más alakrendszer tűnik fel: így kell hát lenni az építészetben is. A csekélyebb dísz beleoltandó a nagyobbba, s a harmad, negyedrangú viszont emebbe, s í. t., a mint a szükség hozza magával, míg a láthatóság határát el nem érjük, s mindegyik diszitményrendnek más-más távolsághoz kell alkalmaztatva lennie: a mint az épület a szemhatáron feltűnik pl. tíz mértföldnyi távolban; először a nagy tömegek, kő-lábak, emeletek s a torony fekete ablakai és vastag párkányai látszanak, a melyek alakot és eleven életet adnak neki; azután, a mint közeledünk, az ablakfaragványok, az oszlopok és fiatornyok, melyek gazdagnak tüntetik fel; utóljára a fülkék és szobrok, a bütykök s a virágok, miket csak akkor láthatunk, ha már közvetlen előtte állunk. A felső részeknél a diszitmény e harmadik fokán megállhatunk, de a fülkék fedelén, a szobrok ruházatán s a párkányok hengerein következik még egy negyedik fajta dísz is, oly finom, hogy a szem csak akkor képes megkülönböztetni, ha az egyes részletekhez még közelébb megyünk.

XXVII. §. Minden kiváló diszitmény hasonló a fához, melynek egyik ága a másikból fejlődik ki és arra támaszkodik, s nemessége abban áll, hogy bármely fokozatát szemléljük, alárendelve találjuk azt egy más egyszerűbbnek, hatalmasabbnak; s ha azt a nagyobbat vesszük szemügyre, azt megint egy még nagyobbnak találjuk alája rendelve; míg végre a legeslegnagyobb csak akkor fogható fel, ha oly távolságra megyünk, honnan az egészét áttekinthetjük.

S ha az alárendelés nem tökéletes, a diszitmény hibás;

ha a ruha mintája, varrásai és szegélyei nincsenek a ránczvetésnek, a ránczok pedig nincsenek az egész alak tömegének és mozgásának alája rendelve, — ha e mozgás és tömeg nincs az oszlopnak és nyílásoknak, mik között áll, — s ha ezek nincsenek a nagy boltívek, s az egész épület kőgyámjai nagy árnyéktömegeinek: mindig hiba van a dologban; még inkább akkor, ha valamennyi vetekedik egymással és mindegyik egyszerre iparkodik a figyelmet magára vonni.

XXVIII. §. Mégis nyilvánvaló, hogy ez eloszlás bármily tökéletes, minden képzelhető távolságra fokozatokat felállítani nem lehet. A díszítményfokozatok közt éles választó közöknek kell lenniök, s kell lennie sok közvetítő távolságnak is, mikor távolabb vagyunk, hogysen az utolsó alsó osztályt jól lássuk, de mégis közelébb, hogysen a felsőbb fokot már áttekinthetnők: minde távolságokban kéri a szemlélő, hogy rossz helyen áll, s iparkodni fog vagy közelébb menni, vagy jobban eltávolodni az egésztől. Ennek így kell lennie minden nemes műben, akár a természet, akár a művészet alkotta; hívják bár roueni székesegyháznak, vagy Mont Blancnak. Szeretjük látni a Szajna tulsó partjáról vagy a genfi tóról; a Marché aux Fleursról vagy a Montagne de la Côte szikláiról; de vannak közbeeső távolságok, mik semmikép nem elégítenek ki, s mikről alig várjuk, hogy előbbre vagy hátrább jussunk.

XXIX. §. Egyenes elientétben áll e rendezett, fegyelmezett, osztályozott és helyesen fokozott díszszel, ez isteni s így minden jeles emberi kormányzat typusával is az a demokratikus díszítmény, melyben minden egyenlően befolyásos, melyben mindennek a tevékenységi köre és a tekintélye egyenlő; vagyis egyiknek sincs se tennivalója,

se tekintélye; hol nincs egyéb, mint szünetlen harc a függetlenségért és feltünésért, vagy koczkajáték a véletlen észrevételért. E nemből az angol függőleges művészet hitványabb mindannál, a mit ismerek; főszméje, vagy egy főszmének tizedes tört része az lévén, hogy falait bárgyú, szünetlen, véget nem érő reczézettel borítsa, hogy egyenlő lemezekkel zárja el az egyenlő közőket az egyenlő ablakszárak közt s a végtelen meztelenségeket szobrokkal és rozettákkal töltsse ki, mik messziről nem láthatók, közlelől meg érdektelenek.

A korai lombard, velencei és norman művészet ennek épp ellentéte; épületeik először nagy tömegekbe tagolják, e nagy tömegek azután aprólékos felületmunkával és vert munkával vannak borítva, melyek érdekessé teszik minden részeit, mégse zavarják, sem meg nem osztják fenségüket. Az ablaknyílások nagyok és derültek, közelebb menve, mégis úgy találja az ember, hogy bonyolult rajz lepi őket. Ez ismét egyik része a kezelés ama nagy-szerű rendszerének, melyet ezentúl proutismusnak fogok nevezni; Prout művészetében ebből sokat modorosságnak és tökéletlenségnek tartanak, holott mindez ép amaz eltökélt szándék eredménye, hogy apró részletek sohase törjék meg nagy fénytömegeit.

XXX. §. Ilyenek a főelvek, mik a láthatóság szempontjából a diszítvány alkalmazásánál megfigyelendők. Végre azt kell kutatnunk, mily módszer mellett s mily mennyiségben lehet a lelki szemlélődésre s a fizikai elhelyezésre így előkészített diszítványt legbölcsebben elrendezni. Azt hiszem, előbb a módszerről lesz jó szólanunk, csak azután a tömegről; mert a tanácsos mennyiség a módszertől függ.

XXXI. §. Fentebb mondottuk, hogy a diszítvány helyes kezelésének vagy elrendezésének módja az, mely az

isteni törvényeket fejezi ki. Ezeknek egyik kifejezése az, hogy a látható fokozatokat egymás alá rendelik. De lehet, sőt kell lennie azonkívül alárendeltségnek és engedelmességnek minden fokozat részeiben, valamely látható törvény iránt, mely rajta kívül áll, de mégis csak reá magára vonatkozik, (nem más, felső fokozatra); oly törvény iránt, mely ne legyen elnyomás, hanem vezetés, oltalom, támasz és határ.

A „Modern Painters“ II. köt. X. fejezetében azt mondtam, hogy Isten teremtett világa szépségének egy részét az önuralom-korlátozta szabadság kifejezése adja meg: azaz kifejezése az *isteni* cselekvés ama tökéletességének, hogy az, noha szabadjában áll, kénye szerint járni el, mindig állandó mód szerint jár el, mit *törvénynek* nevezünk.

Ezzel megegyezőleg úgy találjuk, hogy, ha e természeti tárgyak, az emberi művészetnek válnak tárgyává, tökéletes kezelésük az, ha kifejezik az *emberi* cselekvés tökéletességét: az önkénytes alávetést az isteni törvénynek.

Az a barátom, kinek eredeti észjárását már fentebb kiemeltém, Mr. Newton, csak nem régiben hívta fel figyelmemet arra, hogy a görög oromdész, körülzárt faragványaival, a görög szellem előtt a végzet törvényét jelképezhette, mely az emberi cselekvést áthághatlan korlátok közé szorítja. Nem hiszem, hogy a görögök ezt valaha világosan gondolták volna; de az ily korlátozottság valamelyes kifejezésében, mint a mely a helyes diszítésnek egyik legelső kelléke¹ az egész emberi nem

¹ Némi hasznavehető megjegyzés van e tárgyról a «Seven Lamps» egy jegyzetében, s a British Quarterly 1849. aug. füzetében. Én azonban azt hiszem, az író kelleténél több súlyt helyez egyetlen diszítmenyi kellékre.

ösztöne, világ kezdetétől megegyezik. S e kifejezés ereje nem hogy csökkenne, de még nő akkor, ha a rajz egy része könnyedén megszegi a törvényt, melynek a többi meghódol; mintegy a csudát jelképezi ez az isteni kormányzatban; vagy csekélyebb fokban talán egy rendesen parancsoló törvény enyhülését, valamely más, még parancsolóbb szükség kedvéért — mint Dávid éhezése.

Mily mohón keresték olykor e különös megszegését az általános törvénynek a középkor építői, azt elégszer lesz alkalmam kimutatni; de ép most jut eszembe egy igen érdekes példa, egy velencei ház bolthajtásában, a Rialto mellett, a Corte del Remeren. Egy virágfüzérből áll az egész, a mely állandó bizanci dísz, mind egyik csavarulatban egy-egy állattal, az egész két szalag közé van zárva. Mindegyik állat vagy eszik, vagy ugrik, vagy harap, vagy karmol; mindamellet szorosán csavarulatában marad, a szalagok közt, mintegy 25—30 állatot tartalmazó sorban; e meghatározott vonalból még egy fülhegyecske, még egy farkincza vége se nyúlik ki; mígnem két kis dög (különben nem is nézve ki kövérebbnek a többinél), mindenik oldalon egy-egy, egyszerre, kölcsönös megegyezéssel, apró lábát a befoglaló szalag közé teszi, futásának ugyanazon pontján, s ezzel vonala folytonosságát megtöri. Két szarvhegy vagy levél ép így megtöri a firenzei Baptisterium északi ajtajának ajtófél-párkányát.

XXXII. §. Jegyezzük azonban meg, s ez a lehető legfontosabb, hogy e typus értéke nem pusztán abban áll, hogy a diszitményt bizonyos térre szorítja, de abban, hogy a diszitmény által ismeri el a korlátoltság helyességét; saját tökéletes hajlandóságában, hogy magát alávesse; sőt amaz előzetes hajlandóságában, hogy magától

is a rendelt formába hajlik, a nélkül, hogy erre külön parancsot várna; a tekintély megelőzése ez, minden rostban, minden érben, rögtöni és készséges engedelmesség: nemcsak *készséges*, de *boldog* engedelmesség, mintha inkább gyönyörúsége telnék benne, hogyses bosszankodnék a miatt, hogy ily gyönyörű törvénynek kell engednie, melyet követnie annyira megegyezik saját természetével. Nem kell a növekedőben levő galagonya ágát kifaragni és háromszögbe szorítani, és azt gondolni, hogy az már most alája van vetve a törvénynek. Esze ágában sincs. Csak kalitkába van zárva és úgy néz ki, mintha ki kellene onnan szabadulnia, vagy elhervadnia a fogságban. De a háromszög lelkének kell lennie a galagonyában. Az egyalakúságnak együtt kell felszivódnia nedűjével. A tövis s a virág, a gally s a levél, mind kénytelen a fölöttük uralkodó háromszögű szükségszerűség áhítatos érzésében nőni, hálásan az oltalomért, melyben részesülnek, és csak annál erősebben és dúsabban növekedve. S noha lehet itt-ott egy kis átnövés vagy valami más törvényhez való alkalmazkodás, vagy föl-emelkedés még a háromszögnél is nagyobb kényszerűséghez: de az ily szabadság mindig a megengedés ünnepléses kifejezésével történjék; s ha az egész alak el van érve s az egész alávetettség ki van fejezve, s ha mindenik virágban benne van felelősségének átható érzete, le egész legfinomabb sejtjéig: akkor el is veheted korlátozó vonaladat. Nincs rá többé szükség. A parancsolat be van írva a növény szívébe.

XXXIII. §. De ez engedelmesség mellett a külső törvény iránt van még egy engedelmesség: a belső törvény iránt is, a mely a díszítmény egységét hozza létre, melyről, azt hiszem, eleget elmondottam a „Modern Painters“

II. köt., az *egységről* szóló fejezetében. De alig tudom, hogy tekintsem: isteni törvény kifejezésének-e, vagy fizikai tény ábrázolásának, a fény és árnyék szabályos váltakozását, mely egyik főelemét teszi minden *folytatóságos* disznek, s némelyekben, mint a fogazatban és a kártyalap-párkánydiszben, egyetlen forrása kedvességüknek. A jó és rossz ellentéte, az egész emberi rendszer ellentéte (a mit Lord Lindsay oly szépen dolgozott ki), a munka s a pihenés váltakozása, az élet vegyülése a halállal, vagy a fénynek s az árnyéknak fizikai felosztása, s a nap és éj váltakozása, mikbe a szem soha bele nem fárad: noha igazi értelmük talán sohasem jut eszünkbe.

XXXIV. §. A legközelebbi kérdés a diszítés elrendezése, szoros kapcsolatban van mennyiségével. A teremtés rendszere olyan, hogy „Isten teremtményei nem ugrándoznak benne, hanem ünnepet ülnek, hol minden vendég egymás mellett ül és nincs hiány semmiben“. De oly lakoma is, melyben semmi sincs dülésig. Így hát diszitményünk elosztásakor sehol se maradjon kopárság vagy meztelenség, se az eszünkbe ne jusson róla, mintha egyetlen tagját el lehetne hagyni. A minek nincs dolga, a mi nélkül bizvást ellehetünk, az mind nem dísz, csak pipere és czafrang. El vele. Másrészt gondot kell rá fordítanunk, hogy a megengedett dísz az egész épület felületén arányosan osszszuk meg, vagy hogy úgy összpontosítsuk, hogy az ne jusson róla az eszébe az embernek, hogy összefutott vagy néhol összement s az épület többi részét savósan hagyta. Erre nézve igen nehéz szabályt alkotni vagy az érzéseket elemezni, miknek bennünket ebben a dologban vezetniök kell: mert némely oszlopot ki lehet faragni, más hagyható bevég-

zetlenül, még pedig előnyére; némely ablak drágakővel lehet ékes, mint az Aladdiné, másik maradhat egyszerű, mégse veszít velé; az ajtó vagy ajtók, vagy az egyes tornyocska, vagy a templom egész nyugoti homlokzata, vagy apsisa vagy oldalhajója lehet a diszítésnek kiváló tárgya, a többi része pedig maradhat egyszerűn, s mindez nem árt szépségének. De mindez esetekben ki van fejezve az az érzés, melynek a „Seven Lamps“ I. fejezetében szószólója voltam, hogy inkább legyen az épületnek egyetlen része olyan, a milyennek szeretnők, többi része pedig egyszerű, mintsem az egész tökéletlen; vagy szemeljék ki valamelyik fontos részét, mely jelentősebb lévén a többinél, az egész diszítést arra összpontosítsák. Rút azonban, ha rendszer s a nemesebb tagokra való tekintet nélkül a diszítés beteges pazarlás és hirtelen meztelenség között váltakozik. Kínosan érezzük ezt nem egy angol és skót apátságban, különösen a melroseiban; de a legrútabb, a mit e nemben valaha láttam, a Wellington-szobor boltíves oldalában levő ablak, a Szent-György-kórház mellett. Először is, ablakra ott semmi szükség; másodsor, az ablakrács nem illő helye a diszítménynek, főkép a *hullámdiszítménynek*, melyet okvetetlen öntöttvas-dísznek képzél az ember; harmadszor, az a pazar diszítés semmi egyéb, csak egy folt s egy kitörés a falon, s az ember nem tudja, min bosszankodják inkább: a többi épületrész negélyezett szigorúságán vagy ez elütő paralelogramm hiú pompáján.

XXXV. §. Végre, a mi a diszítmény mennyiségét illeti: ismételten mondtam már, hogy a helyesből soha sincs sok, azaz akkor, ha teljesen összhangzó s a fent kifejtett törvényekkel megegyezik. De könnyen megesik, hogy több lesz az elégnél, ha több van, mint a mennyivel

megbírsz. Mert a fegyelem fentartása mindenik fokozat hozzáadásával nehezebbé válik. Ép úgy van az, mint a háborúban: nem mondhatjuk ki törvényül, hogy az embernek kelleténél több katonája is lehet; de könnyen lehet több, mint a mennyit az illető ország megbír, vagy mint a mennyit a tisztikar vezényelni képes. S a csata napján minden zászlóalj, a melylyel a vezér nem bír, csak útjában lesz és nehezíti a mozdulatokat, miknek megtételére magától nem hajlandó.

XXXVI. §. Ha építőnek csapsz fel, akkor hát szerényen mérd meg tehetségédet, hogy mennyi diszítményen bírsz uralkodni. Jusson eszedbe a diszítmény lényege: hogy diszítő mivolta abban áll, hogy kormányozva van. Veszítsd el felette tekintélyedet, engedd felülkerekedni, vagy nyakadra nőni, vagy bármi módon uralkodni magadon: legott bántóvá, terhedre válik és szégyenedre lesz. És erre mindig kész; rágja a zabolát és szívesen elragadna. Mérd meg ezért erődet; s valamíg a lázongástól nincs mit tartanod, sorozz katonát katonához, zászlóaljat zászlóaljhoz; de biztosnak kell lenned a felől, hogy mind szívvel-lélekkel a tiéd, s hogy nincs egyetlen egy, kinek őrhelyét ne tudnád, s kinek szolgálatát nélkülözhetnéd.

XXII. FEJEZET.

A sarok.

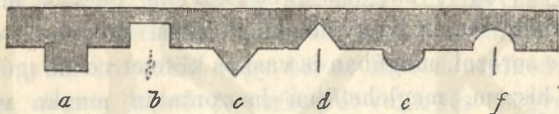
I. §. Megvizsgáltuk immár a rendelkezésünkre álló különféle diszítványokkal való elbánást. Végre legalkalmasabb helyüket kell kijelölnünk. Nem mintha nem lehetne mindenféle dísz akárhol alkalmazni; de van

olyan épületrész, mely diszítettlen szomorúbb a többinél, s van olyan is, melyre kecsesebben illik a dísz, mint a többire; úgy, hogy, noha a tehetséges építő mindig talál ki valami új és váratlan díszítési módot és a legcsodálatosabban be tudja illeszteni díszítményét oda is, a hol legkevésbé vagyunk rá elkészülve: mindamellett minden épületrészre van egy-két általános törvény, mely törvények — csekély kivétellel — nem kötelezők, miként a szerkezetiek, de általában mégis javallhatók s tanácsos őket jól megérteni, ha csak azért is, hogy ama ragyogó példákat megértsük, mikkel őket olykor megszegették. Mindamellett csak a legegyszerűbbekből említek majd néhányat, mert elágazásaikba követni őket s minden épületrész ismert vagy lehető díszítési módszerét kellő rendbe sorozni, magában is vaskos kötetet venne igénybe, s azt hiszem, meglehetősen haszontalan munka volna; mert sokszor a legnagyobb gyönyörűséget ép a dísz váratlansága okozza, a mit a túlságos kiszámítottság tönkre tenne.

II. §. Azt hiszem, az olvasó idáig oly alaposan megismerte az épületek minden részét, hogy a díszítményről szólva, bátran együvé foglalhatok oly részeket is, mikről a szerkezetnél még külön kellett szólanom. Így egyik fejezetbe (*A*) foglalom a fal s az oszlop alapját; másikba (*B*) a fal s az oszlop törzsét; harmadikba (*C*) a falpárkányt s az oszlopfőt; azután (*D*) az ablakfelet s a bolthajtást, beleértve úgy az oszlopközök, mint az ablak- és ajtónyílások felett levő boltíveket, s az ajtó- és ablakfeleket, mik szorosan hozzátartoznak boltíveikhez; végre (*E*) a tetőt, az igazi tetőt s az ívek és fiatornyok apró, süveges vagy nyerges tetőit. Azt hiszem, e szakaszokba besorozható minden, a mit általában megállapítani szük-

séges; mert az ablaktagozás díszítése, vagy a nyílások elzárása csak kisebb szabású alkalmazásai az ívnek s a cseglyek csak apróbb ívközök; míg a kőlábnak tudtommal nincs is külön díszítménye. Legszebb az, a melyiken a dísz legkevesebb, s a mi kevés van is, az is feloldódik a fiatornyokba, mik azonban egyéb épületrészekkel közös díszek; vagy pedig apró oszlopokba, fülkébe, ívekbe, mik még általánosabban használt díszítmény-elemek. Tehát az alaptól a tetőig mindössze öt csoportot kell megvizsgálnunk.

III. §. De e különböző részek díszítményeiben nem egy csekélyebb díszítmény-részlet van, mely kivétel nél-

51. ábra.

kül mindenre alkalmazható. Pl. úgy a bolthajtásban, mint az ablakfélben, vagy a kőlábban s a négyszögű pillérben, vagy az épület végében okvetlen ott van az esetlen *sarok* (akár erkölcsi, akár építészeti). Az hát, hogy a sarkot hogy kell kecsessé alakítani, tökéletesen általános kérdés; s ezért önállóan kell vizsgálnunk, nem valamely épület-részhez kapcsolva.

IV. §. Továbbá a barázdáknak s a gerinczéléknek, mik által párhuzamos fény és árnyék-nyalábok érhetők el, akár íven, akár ablakfélen, akár az alapon, akár párkányokon alkalmazzák őket, csak a következő hat alakhoz kell tartozniok: 1. a négyszögű kiugrás, *a* (51. ábra), vagy a négyzetes vályú, *b*; 2. az éles kiszögellés, *c*, vagy az éles bevágás, *d*; 3. a hengeres kiöklés, *e*, vagy

a hengeres vályú, *f*. Hogy aztán a beválás még furcsábbnál furcsábban hányfélekép módosulhat, vagy hogy az ilyesek mikép vegyíthetők össze-vissza: az jelenleg nem tartozik ránk. Ezúttal csak a hat határozott törzsalakra van gondunk.

Ha e gerincek és barázdák kis méretűek, sokszor maguk alkotják egy-egy nagyobb homlokzat összes ékeségét; és ekkor úgy hagyják őket, szép símára faragva. De ha méreteik igen nagyok, akkor könnyen válnak esetlenekké; olyankor ők is megkívánják a maguk külön díszítményét, mely többnyire szintén általánosan használható, tekintet nélkül arra, hogy az épületnek melyik részén vannak; jó lesz ezt vizsgálnunk legelőbb.

V. §. De, mielőtt e csekélyebb fontosságú alakok vizsgálatába bocsátkoznánk, lássuk, mennyiben egyszerűsíthetjük a dolgot. Vessünk még egy pillantást az 51. ábrára. Azon hatféle párkány van megkülönböztetve. Ezek közül *c* nem egyéb kicsi saroknál; de kényelem kedvéért jobb lesz élnek neveznünk, s díszítményét az *a* tagéval együtt vizsgálnunk, melyet lécznek neveznek; míg *e*-t, melyet hengernek fogok nevezni (mert állhat ki abból több is egy félkörnyinél), legjobb lesz a magá barázdájával, *f*-fel együtt szemügyre venni; s minthogy a vályú alakja nem valami lényeges, mindhárom barázdát egybefoglalom, s így csak három külön tárgya lesz vizsgálandó-sunknak:

1. A sarok.
2. Az él s a lécz.
3. A henger s a vályú.

VI. §. Van még két általános alak, mely valószínűleg eszébe fog jutni az olvasónak: a gerincez (mint a tetőé), a mi nem egyéb, mint lefektetett vagy lejtős sarok, —

hanyattfekvő sarok, melyet egész máskép szokás díszíteni, mint a merőn felálló sarkat; s a csúcs, mely a sarok összpontosítása, s melynek saját jelentéktelenségéhez képest csudaszép díszítményei vannak, keresztvirágok és sudarak, s ki győzné mind elmondani. De a tetőkkel mind e két dolog oly szorosan egybefügg, (hiszen még az ablaksegely keresztvirága is egy-egy piczi tető mása), hogy helyesebbnek tartom ezt és díszítményét a bordabütykök és bordavégek egész nemzetségével együtt a tető-díszekhez sorozni; úgy, hogy itt csupán a fent meghatározott dolgokra lesz gondunk. Kezdjük a *sarkon*.

VII. §. A matematikusok tudják, hogy nagyon sokféle

52. ábra.

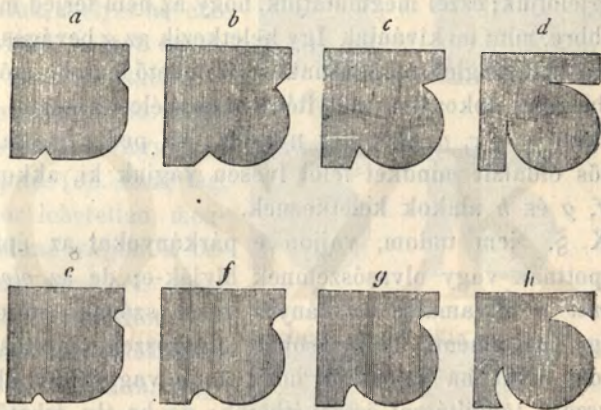
szög van; de ezúttal főképp a derékszögű négyszöggel lesz dolgunk, melyet az olvasó bármely négyzetes épületen vagy tárgyon eleget látott.

Természetesen, ez a leggyakoribb; s ha egyszer ezt jól megértettük, elbánhatunk csekély módosítás mellett, akármilyen, élesebbel vagy tompábbal vagy görbe oldalúval is.

VIII. §. A legelső s legerőszakosabb gondolat az volna hogy: ha a szöglet útban van, csapjuk le. Ez igen sommás és zsarnoki eljárás, némileg barbár is; de azért, ha más mód nincs, kövessük ezt; az ily amputált szögletet *csapottnak* nevezzük. Letompítani azonban nyilván háromféleképp lehet: 1. bekanyarodó metszéssel, *a*; 2. egyenesen lecsapva, *b*; 3. lekerekítve, *c*, 52. ábra.

Az első két módszer erőszakosabb és sommásabb, s hozzá az a nyilvánvaló hátránya van, hogy egy szöglet helyett kettő lesz belőle; azonban ezek sokkal

enyhébb sarkak és különböző fény és árnyék van közöttük; úgy, hogy gyakran mindkét mód igen ajánlatos. A *a* egyenes tompítást, minthogy ez a legkönnyebb, eleget látni a vasúti állomásokon, lámpáslábon és oszlopon; a bekanyarított tompítás már sokkal több gondot kíván, és általában az egyszerű, de azért tökéletes építkezésben található, gyönyörűen a comoi Broletto apró íveiben, (V. tábla); az egyenes lecsapás mindenféle épít-

53. ábra.

kezésben látható, igen gyakran a norman párkányokon és íveken, mint Sens-ban (IV. tábla, 2. ábra).

IX. §. A harmadik vagy domború lecsapás, minthogy a leggyöngédebb, egyúttal (erkölcsileg és orvosilag is) általában a legjobb. Mert míg a másik két eljárás mellett egy szögletből kettő lesz, ez a szelíd tompítás igazán teljesen mellőzi a szögletet, és enyhe görbületet tesz helyébe.

De a fenti alakjában megvan az a fogyatkozása, hogy úgy tűnik fel, mintha a szögletet csak az idő kop-

tatta volna le, és nem élesítették volna ki újra. Holott a szépség nagyrészen s ez esetben egészen azon fordul meg, hogy a dísz szántszándékos legyen. Az idő nyoma szép a felületeken, de nem az a sarkokon, miknek feladatuk, hogy élesek legyenek. Még ha tompáknak kell lenniök, akkor se lássék, hogy erőszakkal tompítvák; ezért, hogy lássék, hogy a tompítás a magunk választása, a legömbölyítés kezdetét csekély bemetszéssel megjelöljük; ezzel megmutatjuk, hogy az nem terjed meszszebbre, mint mi kívánjuk. Így keletkezik az *a* bevágás, 53. ábra; ez a szöglet-tompításnak egyik lehető legjobb módja. A bevágás fokozatos mélyítésével és szélesbítésével, lassankint a *b*, *c*, *d* alakokat nyerjük; ha pedig ez alakok lejtős oldalait mindkét felől ívesen vágjuk ki, akkor az *e*, *f*, *g* és *h* alakok keletkeznek.

X. §. Nem tudom, vajjon e párkányokat az építők csapottnak vagy olvasószemnek hívják-e; de az *olvasószemet* a folyamatos párkányra rossz szónak találom.¹

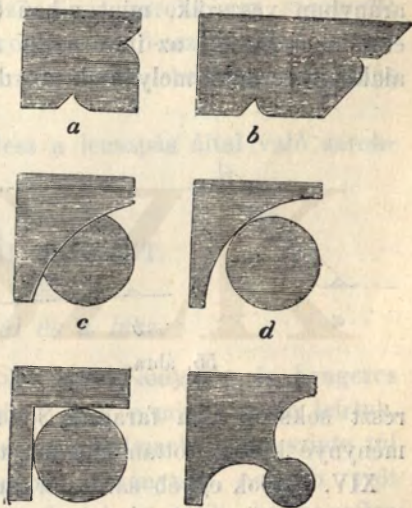
Igy az iménti lecsapásokat olvasószemtompításnak fogom hívni, ha valószínű, hogy az *a* vagy *b* (52. ábra) egyszerű tompítással összevéthetők; de ha ily eshetőség nincs, akkor ezt is csak csapottnak fogom nevezni.

¹ A *csapott* vagy *csapásos*, illetőleg az angol *chamfer* szó igazi jelentését Ruskin Spensernek egy versével magyarázza, oda célozván, hogy a szó nem annyira esonkaságot, mint vájtságot, barázdát jelent. A versszak fordítása a következő:

Ti balgatag legyek, ti, csúfolva a telet,
S friss gabnászár sípokból bezúgva a leget,
Magatok' minden évszak urának hiszitek,
S hogy a hidegtől többé nincsen mit félnetek;
De rátok tör a zord tél *barázdás* (chamfered) homloka
Rajt ránczok és redőknek kemény, fagyos sora.   B. Zs.

XI. §. A fentiek közül *b* Velenczében, *a* Veronában állandó; *a* a legnagyobbszerű s legjobb, hatása megkapó és határozott. Velenczében két helytt találtam, éles sarkon, mint az 54. ábra *a*-ja és *b*-je; *a* egy ház sarkáról van a Rio San Zuliano-n, *b* a San Stefano templom ablakairól való.

XII. §. Van azonban az 53. ábrabeli *f* és *g* tompításoknak még egy változatuk, melyet az eredeti kettő helyett egyetlen megszakítatlan ív alkot, mint az 54. ábrán *c*; s ha ez vagy a *d* tompítás (53. ábra) tág, akkor lehetetlen megmondani, vajjon a bevágott sarokból, vagy a szögletbe állított oszlopból származott-e mint *e*, 54. ábra, vagy pedig a kereken kikanyarított tompításba állítottból-e, mint *d*, 54. ábra.

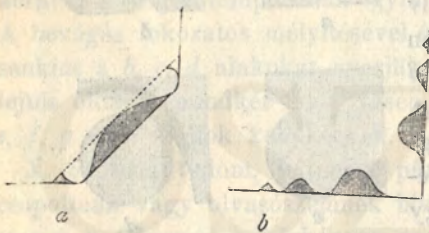
54. ábra.

Általában azonban az enyhe lecsapások, *a*, *b*, *e* és *f* (53. ábra) a déli művészetre jellemzők; és feltehető, hogy a bemetszett sarokból eredtek; holott a *c*, *d*, *g*, *h* mély tompítások az északi építészetet jellemzik és részben a sarokoszlopból származhattak, vagy talán azt utánozzák; az északi építők szokott szertelenségükkel, egyre mélyebbre, mélyebbre vágják, míg végre az *f* alakhoz érünk (54. ábra), mely Bourgesban és Bayeuxben

s egyéb kitűnő francia művekben a legkedveltebb tompítás.

A függelékbe¹ fölvettem egy ide tartozó ábrát, melyen egy megadott nagyságú sarokhenger körül minden lehető tompítás fel van tüntetve; ez azonban az olvasók nagy részét aligha érdekelhetné.

XIII. §. Ha az 52. ábra egyszerű tompítását, *b-t*, nagy arányban vesszszük, mint *a*-ban (55. ábra), és mindkét élét lekerekítjük, az itt árnyalt részeket lefaragva oly alakot nyerünk, mely a dúsan díszített gótikában, úgy

55. ábra.

angol, mint olasz földön igen gyakori. Egyszerűbben úgy írható le, mint az 52. ábra *a* tompítása, egy-egy bevágással mindkét végén.

De az itt árnyalt részt sokszor nem faragták le teljesen, hanem díszítmenynyé kidolgozottan meghagyták.

XIV. §. Sok egyéb sarokpárkány, mely első tekintetre igen mesterségesnek látszik, nem egyéb oly tompításnál, melyben csökkenő hullámvonalak enyésznek el jobbra-balra, fodrocskába veszve a falfelületen, mint *b* az 55. ábrán, Coutences-ban. (Itt a fehéren hagyott rész a faragott kősarok, az árnyalt rész az, a mit lefaragtak belőle).

Az e fajta tompítást csak kis mértékben és finom munkában használták; ellenben az otromba tompítások

¹ 23. Füg. „A tompítás változatai“.

minden nagyságban találhatók; *f* és *g* (53. ábra) Velenczében, csaknem mindenik gót palota főszarkát alkotja; a henger kerülete hol egy, hol másfél láb, és oszlop gyanánt van kezelve rajta; mindenik emeletnél oszlopfő s a fölött új talapzat, míg a kövek, a mikből áll, változó ékeket alkotnak a téglában, mely a tompítás ívét körülveszi. Aligha kell mondanom, mennyivel nemesebb ez az elrendezés a közönséges sarokköves saroknál; az egész egymásra rakott sarokkő-oszlopzatnak a bevégeztség képét kölcsönzi, melyet lehetetlen volna más úton elérni.

Ennyi azonban elég lesz a lecsapás által való sarokdíszről.

XXIII. FEJEZET.

Az él és a lécz.

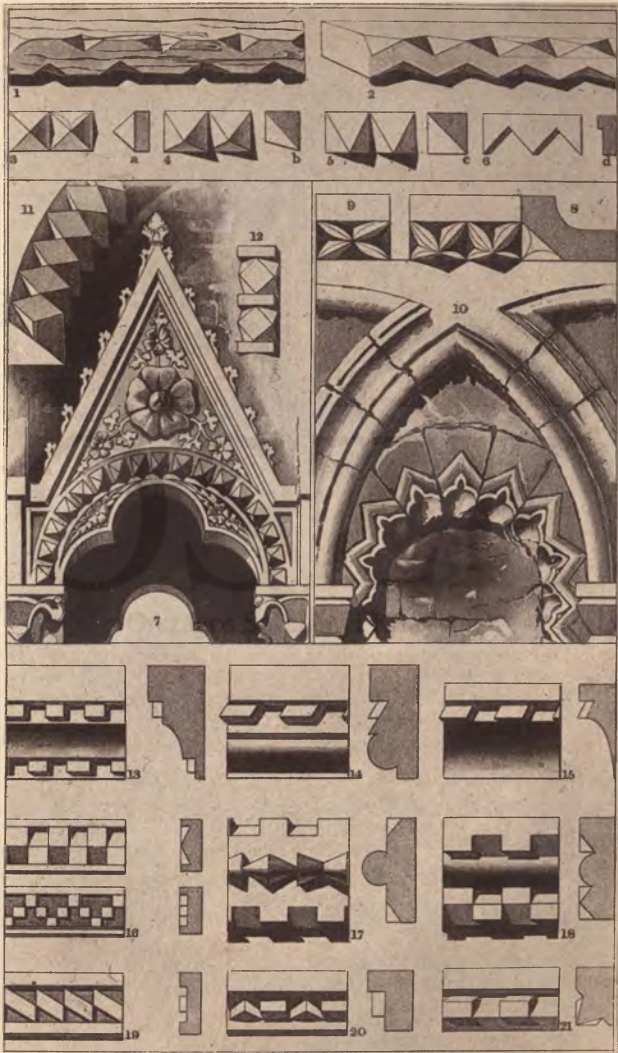
I. §. A szögletnek a különféle lecsapás és hengeres tompítás által való díszítése úgy, a mint fentebb leírtuk, a legnyugodtabb mód, a mit alkalmazhatnak; szinte túl a rendin nyugodt, ha a párkánynak nagyobb erőt kell kifejeznie; sőt lehetetlenné is válik, ha egyetlen merész kiszögellés helyett kis, kiálló éllel van dolgunk, mint az 51. ábrán *c*-ben. Ilyenkor oly díszet használunk, mely legegyszerűbb alakjában sokkal kezdetlegesebb és könnyebb, mint a henger, és, ha nem nagyon pazarul alkalmazták, hatásosabb is, s a melynek tökéletes kifejlesztése lett forrásává a legfestőibb s leghasznavehetőbb párkányoknak, a miket a gót építők csak föltaláltak.

II. §. A velencei mélyjáratú bárkák mindig ki voltak téve annak, hogy oldaluk vagy egymáshoz, vagy a házak

falához ütődjék; azért is többnyire ütköző bordával védték, őket, mely olyformán állt ki belőlök, mint *a* az 51. ábrán; ezt azonban, mint minden egyéb léczet, úgy tekinthetjük, mintha két sarokból vagy élből állana, melyet a velencei hajósnép ösztönszerű és üdvös szeretete a szép iránt, mely még feltünőbbben nyilvánul festett vitorláikban és ragyogó lobogóikban, nem tűrt meg egészen dísztelenül. E bordákra kemény munka vár s így nem illik hozzájuk valami gazdag dísz; a hajóács többnyire be is éri azzal, hogy mindkét élüket végigrovátkolja, még pedig a két sor berovásai felváltva követik egymást, mint a IX. tábla 1. ábrája mutatja.

III. §. Ez egyszerű díszítményben, mely nem szorítkozik a velencei dereglyékre, de képviselője az egész emberiség ösztönének valamely él czifrázása dolgában, melyet minden padfaragó iskolás fiú s minden henye, kés vagy egyéb faragó eszköz birtokában levő egyén bizonyít; és túl az atlanti Óceánon innen, — e kezdetleges velencei ütköző bordában, azt tartom, benne van valamennyi díszítmény csirája, mely szögletes árnyéksorával csaknem valamennyi fontos korai épületnek bejáratát és bolthajtását díszítette az északi foktól a messinai szorosig. Sőt még az eredeti alak sem lett valami sokkal bonyolultabb azóta. A IX. táblán mind azt, a mi bennük faji vonás, egy pillantásra meglátni.

IV. §. Gerenda helyett egy darab követ véve, s a rovatékokat addig-addig szélesítve, míg össze nem érnek, keletkezik a 2. alak, mely Andrea Dandolo doge san marcoi síremlékének egyik párkányszegélye. Ha most e párkányt úgy tekintjük, mintha két díszített élből állna, az által, hogy a rovatékok találkoznak (mint a pontozott vonalak mutatják), mindegyik él egy sor négyoldalú

SAROK-DÍSZEK.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

pyramissá válik, melyek, itt a bevágások sekélyek lévén, lapos pyramisok lesznek; de ha a rovátkákat mélyebbre vesszük, akkor a pyramis is meredekebb lesz, mint a 3. ábra s annak *a* oldaléle mutatja. E szegélyt mindig *egyszerű hegyesfognak* fogom nevezni; bőviben látni a velencei s a veronai gótikában, rendszeren a szemlélő felé fordítva, mint itt a 3. ábrán; de hatása sokféleképp módosulhat, ha ferdén helyezik (4. ábra s annak *b* oldaléle); vagy ha egyik oldala vízszintes (5. ábra, *c* oldalél). E három alak közül a 3. és 5. tényleg azonos, csak más-máskép helyezvük; de a 4-dikben a pyramis tompa, alapjának hajlása változó, felső oldala mindig függőleges. Aránylag ritkán alkalmazták. A három közül az utolsó öt hasonlíthatatlanul legtöbbet mutat, messziről a magasból ráeső fényt zezzugosnak tüntetve fel, s alant éles, mély árnyékot adva. Ez árnyék alkalmazása eléggé látható a IX. tábla. 7. ábráján (a balfelőli ívben); melyben e hegyesfogú szegély, egy-egy keskeny közzel mindenik fog közt arra való, hogy a fölötte levő virágdísz gyöngédségét a maga erőteljességével kiemelje. Ez ív a Can Signorio della Scala sírja egyik fülkéjének oldala, Veronában; s hegyes fogsorának távolról való kifejezése, valamint szépsége Prout „Sketches in France and Italy“ cz. művének e sírról készített gyönyörű rajzán látható. Említettem már, hogy e művész soha el nem hibázza hű és jellemző kifejezését semminek, a mihez nyul; ő e díszet tette ama fülke uralkodó vonásává, zezzugvonalban fejezvé ki azt, a mi belőle távolról egyedül fejezhető ki.

V. §. Ha az olvasó nem restelli Prout symbolismusát ama fülke-díszítményről annak a IX. táblán látható hajszálíg hű képmásával egybevetni, talán meg lesz lepődve

hogy ama rajzról oly nagy elismeréssel szólok. A dolog úgy áll, hogy Prout amaz emlékműnek az arramenők lelkére való hatását fejezte ki; azt a hatást, melyet minden emberre elérni akartak vele, a ki az utczasarkon befordul; s ily értelemben Prout fordításában¹ több a hasonlatosság és az igazság, mint az én fac-similém-ben, a mely pedig lelkiismeretes pontossággal készült, minthogy lajtorjáról vizsgáltam volt meg a részleteket. Nem mondom, hogy Prout vázlatának minden symbolismusa a lehető legjobb; de a legjelesebb mind a közt, a mit építésrajzoló valaha kieszelt. És a mint az egyes tárgyakra alkalmazva van, mindig érdekes belső tanúságtételt szolgáltat arra, hogy a vázlat a helyszínén volt felvéve, s hogy a művész azt próbálta megrajzolni, a mit látott, nem pedig vonzó tárgyat kigondolni. Később még több példát is fogok erre felhozni.

VI. §: Az ily egyszerű hegyes fog azonban inkább más dísznek a czifrázata, mintsem önálló, kielégítő és bárhol alkalmazható díszítmény. Nem nehéz azonban gazdagabbá tenni, úgy, a mint próbáltuk: vesszük legegyszerűbb alakját, a 3. számút, és lefaragjuk az ívek irányában, melyeket oldalain a pontozott vonalak jelölnek; közöttük kicsi, háromszögű mélyedések támadnak; élei nagyjából négyes levelekhez válnak hasonlókká, mint a 8. ábrán, a mi szemben és oldalt nézve egyik korábban (XIV. Fej. IV. §.) említett velencei kőpárkány, a 8. ábra ott csatorna mélyedésébe lévén helyezve. A hegyes fogsor az alsó külső csonkításon van és tényleg úgy elhelyezve,

¹ Nem szólok itt annak művészi becséről; de Prout vázlatában a fény játéka az alacsonyabb oszlopok alatt is igen szép, valamint a vad és letört, félig hervadt levelek jellemzése az előtér kövén.

mint az 5. ábrán; de minthogy mindig alulról látják, a nézőnek úgy tünik fel, mint a 3. ábra, s mindig gazdag és hatásos. A hegyes fogak többnyire a 9. ábra-beli bőséig vannak kitágítva.

VII. §. Valamint csaknem minden előzetesen leírt díszítményben, úgy itt is, csak az olasz metszést kell kimélyítenünk és kész az északi typus. Ha az eredeti pyramist valamivel meredekebbre vesszük, és könnyed becsipések helyett átmetszszük, úgy, hogy a levelek az alappal csak hegyüknél fogva függenek össze, kész az angol hegyesfog; a mi élességénél fogva, az e fajta francia párkányokhoz képest kissé közönséges.¹ Ugy tudom, egy velencei házban is előfordul, a Campo St. Polon; de a könnyedén bevágott rendes párkány bolt-hajtásokon és architrávokon gyakori ép úgy, mint a tetőpárkányokon.

VIII. §. A 10. ábra a pyramis legegyszerűbb kezelési módja, a Wenlock apátsági refectoriumból, a barázdák vagy belső szögellések díszítésének legegyszerűbb példája a pyramisok között; azaz egyszerű becsipkedett él, mint a 2. ábrabeliek, csak hogy itt a csúcsok helyett a bevágások vannak díszítve. Mindegyik parányi, három-levelű ívvé van kidolgozva, külső kerületén bevágással, a mi körvonalát jelzi, s a felett még egy könnyed bevágás, mely az első kimetszés csúcsát jelöli. Mondottam, hogy a 7-ik ábra fogai messziről zeg-zugnak látszanak; a 10. ábrában e zeg-zugos hatás még jobban ki van fejtve, de a legkönnyebb és legelemibb munkával; a zeg-zugos bevágás merő határvonal lévén, mint az előbbi fejezet IX. §-ában említett. Ettől kezdve a norman

¹ Lásd a „Seven Lamps“ 128. l.

ékítmény minden alakjához, minden további lépés nyilvánvaló. Nem mondom, hogy valamennyi ilykép fejlődött a hegyes fogból; sok részük önálló találmány s a zeg-zugnak önálló alkalmazása volt; azonban valamennyi visszavezethető ez egyszerű törzsalakra, a mely gyökerük és képviselőjük: azaz, a velencei ütköző borda pusztarovatékára, a keletkező zeg-zugot követő határoló vonallal.

IX. §. A 11. ábra téglából faragott különös és sokkal művészibb alak a Frari-templomból; itt csak a későbbi vonatkozás kedvéért adjuk. A 12. ábra, mely oly léczből származik, melynek élein levő bevágásait egy-egy kőlap választja el, gyakori velencei szegély és igen szép; legkedveltebb mégis az egyszerű, vagy a leveles hegyes fog volt, annyira, hogy még a renaissance építői is felkarolták; s a velencei renaissance legkülönb munkája, a Palazzo Ducalenak a Sóhajok-hídja felé eső része, fényének nagy részét alapzatának köszöni, melyet nagy, lapos, hegyes fogak borítanak; mindegyik körülbelül egy lábnyi széles alapú, csúcsaik csonkítva,

56. ábra.

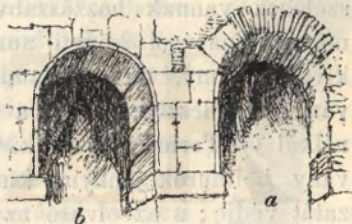
és oly mélyedésekkel váltakozva, melyek saját maguknak nemleges ismétlődéseik.

X. §. Egy más fajta hegyes fog az északi építészetben nagyon fontos; ezt könnyedén behajló hosszúkás bemetszések hozzák létre, mint az 56. ábrán látható. Disze lehet a legfantasztikusabb és szinte korlátlan; mindegyik keletkező levél ki van vájva — a rouen-i korai bejáratokon s a lisieuxieken — és elágazó ágas-bogas cifrázatba van kivésve; Bourges-ban pedig, a távolról való hatás végett, egyszerű levelekbe vagy csontszerű

nyujtványokba van metszve, végükön bogokkal; míg a nézőhöz közel csúszó-mászó démonokká, vagy széles szárnyú baglyokká, s egyéb furcsa czifrázattá van kifaragva, miket az ember nem győzne megszámlálni, sem megnevezni.

XI. §. Az él-díszítésről ennyi elég. Ezzel áttérhetünk a léczre. Willis tanár följegyzett egy diszt, melyet velencei fog-rovatéknak nevezett, „mint a mely ott legáltalánosabban található“; de azt nem mondta meg, miért. Pedig felette érdekes.

Olaszország többi részéhez viszonyítva az egész korai velencei építészet burkoló építészet; ezt eddig még nem emelték ki eléggé. Az igaz, hogy egész Olaszország bőviben van a burkolatos építészetnek, a drága mivű egyházi építményekben; mégis több, a mi pusztán hagyott téglá

57. ábra.

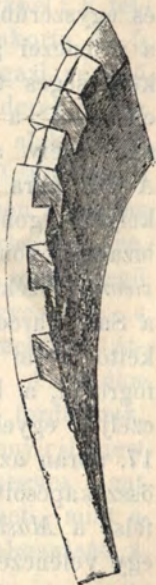
vagy egészen kő. De a velencei ember épületét rendszeren gyöngyházzal burkolta; mintha kagyló lett volna maga is, házát, még a leghitványabbat is, úgy építette, hogy belül durva volt, de kívül merő gyöngyház: beérte a Brenta ponkok agyagjával s azt téglává égette falai számára; de kirakta őket a tenger kincsével, a legdrágább külföldi márványokkal. A régi Velenczét téglavadonnak kell képzelni, melyet a kövesítő tengervíz addig-addig csapkodott, míg márvánnyal egészen be nem vonódott: kezdetben sötét város, melyet a tenger habja mosott fehérre. És mondtam azt is, hogy az oszlopok és boltívek városa is volt, s hogy benne a lakások szakadatlan

oszlopsorokra voltak emelve, melyek között szabadon járhatott ki s be a tenger árja. Innen van, hogy építőinek figyelme korán és állandóan az ívek burkolására irányult.

XII. §. Az 57. ábrában két ilyen emelt ív van; a jobbfelöli, *a*, úgy van megrajzolva, a mint manapság többnyire látni, meztelenül kibukkanó téglájával; a balfelöli, *b*, alabástrom-burkolatával együtt, a mely a szószoros értelmében márvány vértzet volt, sok lemezből összeszegezve, melyek az épület körvonalait követik. A falon e lemezek egyszerű sík lapok, mik az ív külső széléhez vannak hozzászabva; de a bolthajlat alatt a márvány-pánczél követi annak hajlatát; sokszor rendkívül vékony, mint valami meghajtott cserép, és úgy van összeillesztve, hogy a darabok megállnának szeg nélkül is. Természetesen kívánatos, hogy e vékony márvány boltburok annyira kinyúlják, hogy a fal homlokzatát védje; s az olvasó az 57. ábrán látni fogja, hogy széle mintegy keskeny szegélyt alkot a *b* ív körül, oly szegélyt, melyet a legcsekélyebb czifrázat is becses díszszé alakíthat. E szegély, ha a bolthajtáslemezek a falburoknál kissé kijebb állnak, természetesen egyszerű lécz, mint a IX. tábla fa-hajóbordája; a kérdés az, hogy lehet legczélszerűbben díszíteni? Könnyen lehetett volna kifogazni; csakhogy a bizancki építők nem voltak a hegyes fog feltalálói, sőt, ha ők találták volna fel, sem alkalmazták volna itt; mert azt egyedül alkalmazni nem lehet, főkép ily főhelyen, minő a főoszlopok íve, a nélkül, hogy az egész épületnek oly szint ne kölcsönözne, melyet nem tudok máskép kifejezni, mint úgy, hogy sértené a szemet, mint a hogy a higítatlan sav sérti a nyelvet. Az önálló hegyes fog *maró* szegély, s csak másokkal keverve

használható, hogy csipőssé tegye őket; egyedül soha. Mikép lehet hát a kőléczet megszépíteni?

XIII. §. Egyszerűen úgy, hogy a bevágásokat, a helyett, hogy élesek lennének, négyszögűekre változtatjuk, s hogy egyenlő közöket hagyunk köztük a négyszögű élekkel. Az 58. ábra egy boltvértzet darabja, melynek éle így van kezelve; a fogazásnak csak az alsó oldalát tüntetem fel árnyaltan, hogy az eljárás könnyűségét és egyszerűségét jobban lehessen látni. E dísz erőt és érdekességet ad az ív szélének, a nélkül, hogy nyugodtságát legkevésbé is zavarná. Lehetetlen lett volna ennél czélszerűbbet s könnyebben véghez vihetőt kigondolni. Az ívtől ennél fogva meglelte útját mindenüvé, valahol kőnek a széle kirúgott, s állandóságánál fogva nyerte és érdemelte ki úgy a legkésőbbi gót, mint a legkorábbi bizanci építészetben a „velencei rovátka“ elnevezést. Tökéletes alakjában azonban ma már csak a *Gentile Bellini* s a *Vittor Carpaccio* képein látható; mert, mint a legtöbb egyéb velencei szegélyt mindig vagy bearanyozták vagy befestették; olykor be is festették, be is aranyozták; az aranyozás a rovátka kiülő részén volt, míg a mélyedések felváltva pirosra és kékre voltak festve.

58. ábra.

XIV. §. Jegyezzük meg azonban, hogy az az ok, mely mint láttuk, e dísz általános elterjedését előidézte, korántsem volt oka feltalálásának. A velencei rovátka a velencei építészet burkolt jellegében gyökerező különös alkalmazása a rovátka általános eszméjének, melyet erede-

tileg a görögök találtak fel, és úgy ők, mint a bizancziak sokféle fáradságos alakban valósítottak meg jóval előbb, mintsem boltozatvértül szükség lett volna reá; s a IX. tábla alsó része némi fogalmat adhat azon alakokról, melyek a velencei román művekben találkoznak, s melyeken a classzikus fogazatból való származás tisztán felismerhető; valamint a fokozatos átmenetről az alkalmasabb és egyszerűbb alakra: a megszakított fogazatra, mely a velencei gótikára később jellemző lett. A 13. ábra¹ közönséges fogrovat, mely a San Marcon több ízben előfordul; a XIII. századon túl pedig ennek megkettőzése, mely a Piazzetta oszlopjainak vállköveit díszíti. A 15. ábra talán még korábbi alak; talán csak csekélyebb gonddal kifaragva, a *Rio di Ca' Foscari* egy bizanczi romjából; ezt érdekes a délfrenciaországi, *vienne-i* székesegyházbelivel egybevetni (14. ábra). A 17. a San Marcoból, a 18. a muranoi apsisból való; mindkettő korai mű, mikben a jövődöbeli igazi velencei fogrovat, a kiviteltséggel, már ki van fejtve, noha czéljuk egyelőre csak a klasszikus formák utánzása; a 17. ábrán az olvasószem kezdetleges utánzása van vele összekapcsolva. A 16. sz. két kísérleti alakot mutat: a felső a *Mastino della Scala* sírjáról, Veronából; az alsó egy velencei kapuról, azt hiszem, a XIII. századból; a 19. gyakoribb elrendezés, főképp tömör téglából, s a lapos fogrovatot a hegyes fogrovattal köti össze; a 20. a késői gótikában gazdagon díszítve található, de a XIII. század második feléig ritka. Ezt nyerges fogazatnak fogom nevezni. Legbőszegesebben a gót síremlékeken ta-

¹ Valamennyi szegély átmetszete jobbról nézve van adva, a tömören hagyott rész árnyalt, a fogazatba vésett árnyalatlan.

lálkozik, a rendes fogrovatnak különféle könnyed változataival elegyítve, mire a 21. ábra nyujthat példát, *Pietro Cornaro* sirjáról. •

XV. §. A IX. táblán adott valamennyi alak nem ritka; nagyságuk s mélységük a mű kifejezése szerint váltakozik, a melyen vannak; a későbbi művekben többnyire nagyobb méretűek (a legkorábbi rovatékok ritkán hosszabbak egy vagy másfél hüvelyknél: a teljesen kifejlett késői gót fogrovat hossza gyakorta 4—5 hüvelyk s másfél hüvelyk széles); de az igazi vértéző fogrovathoz képest, melyet fent leirtunk, mindezek ritkán fordulnak elő. Másrészt van egy-két egyetlen alak, miket majd az illető épületeknél fogunk említeni.¹ A Palazzo Ducale háromféle rendbontást mutat — az ívben, a hegyes fogban s a lapos fogrovatban: van hyperbolikus íve, mint a X. fej. XV. §-ában megjegyztük; a sarkán levő csigaoszlopok gyűrűin van kettős hegyű hegyes foga; s végre van vájtt oldalú lapos fogrovata, melynek átmetszete s két foga a XIV. táblán látható. A munka azonban, mit e nehéz oldalél kidolgozására fordítottak, kárba vészett, mert e fogrovat hatása tíz lábnyiról épen olyan, mint a rendes alaké; s az olvasó a hegyes fogat s a lapos fogrovatot e táblán úgy tekintheti, mint a mely tökéletesen élénk állítja annak alkalmazását a velencei gótikában.

XVI. §. Más említésre méltó lécz-dísz nem tudok; az

¹ Minthogy azonban Bergamóba vagy Bolognába aligha jutunk el, jónak látok itt említeni meg egy igen pazar fogrovatot, mely a bergamoi duomo külső falán egy fülke lombozatát és czifrázatát egész belepí, s egy hengert a bolognai *Pepoli* palota ajtaján, mely egészen el van lepve szegfejekkel vagy hegyes fogakkal, olyformán, mint a hogy némely, Olaszországban divatos díszbot, szeggel sűrűn ki van verve.

északi gótikában a léczet azért használják, hogy a túlságosan lekerekített párkányok szigorúbbaknak vagy laposabbaknak tűnjenek fel, s ezért általában egyszerű. Maga a lécz rüt szegély s ha így alkalmazzák, csak más szegélyek czifrázata, miknek végre helyüket bitorolta s egyik legellenszenvesebb vonása lett úgy az olasz, mint az északi elkorcsosult, késői gótikának.

XXIV. FEJEZET.

A henger és a vályú.

I. §. E két eszközt az építészeti hatásnak együvé soroztam, minthogy egyik a másiknak többnyire nemlegese, és csak arra való, hogy azt, mint árnyék a fényt, kiemelje; a vályú a hengerrel váltakozik, nemcsak oldalvást, de folytatólagos sorban is; nem pusztán egymás mellett, de egyik a másikat annak saját útjában is megszakítja. A vályúnak külön díszítése nincs is; de mélysége érvényre emeli a díszet, a mely szegélyezi, körül fogja vagy megszakítja; megszakítására pedig legalkalmasabb alak a henger.

II. §. A henger szót általánosságban használom minden olyan párkányra, mely némileg hengeresnek, vagy kerek dorongnak látszik. Ha fennálló, akkor látszólag, de tényleg is, vékony oszlop; sőt, még ha boltíveken s ablakczifrázaton alkalmazzák is, csak egy neme a hajlított oszlopnak. Ha vízszintes, elvegyül a párkányok közé s tényleg úgy tekinthető, mint a legjobb eszköz, melylyel építészeti vonalat bármely irányban húzni lehet, oldalainak enyhe hajlása úgyszólván a nap minden szakában nyújtván némi kis árnyékot; s ez gyöngédebb és a szem-

nek kedvesebb, mint a mit akár bevágással, akár más kirugó részszel lehet elérni.

III. §. A dús ékítményt azonban nem bírja meg s miként a sarok és a lécz, ez is sokszor megkívánja, hogy saját tömegének tagozása vagy külön, egyszerűbb dísz által váljék érdekessé. Ha a henger vékony, e dísz ép úgy, mint az ütköző lécznél, azzal érik el, hogy kicsipkedik; a mi legegyszerűbb alakjában az úgynevezett norman kártyalap-párkányt eredményezi; ha a metszések párosával történtek, s a darabokat gömbökké és mandulákká alakították, akkor kész a rendes görög olvasószem; mindkettő ismertebb, hogysen ábrázolásra szorulna. A norman kártyalapot Velenczében nem találjuk; de az olvasó állandón megvan a bizanci s természetesen a renaissance épületeken. A IX. tábla 17. ábráján érdekes példája látható korai kezelésének, hol a bemetszések azon élesen vannak meghagyva.

IV. §. De a henger, bármekkora, gondosabb elbánást érdemel. Kerek felülete szebb, hogysen rovátkákkal kellene csonkítani, inkább lapos futóvonal vagy berakott minta illeti meg. Így díszítve fokozatosan beleolvad az igazi oszlopba mind az északi román művészetben, mind a rokon olasz iskolákban; s az alkalmazott minták többnyire azonosak az oszlopdíszítő mintákkal.

V. §. De ha vályúval váltakozik, olyankor már külön dísze is van. Az előbbi fejezetekben gyakran megemlítettük, mennyire kedvelték az északi építők párkányaikban a sötét árnyékot és a mély bevágásokat s a „Seven Lamps“ IX. fejezetében le vannak írva azok a változtatások, melyek a korai gótika tömör, hengeres ajtófelét egész sor — fénysávok által elválasztott — vályúvá alakították. E vályúk alakja bennünket ezúttal nem

érdekel; tényleg véghetetlenül sokféle volt; de ok nélkül, mert a vályúnak becsét sötétsége adja meg, sötétsége pedig alakját elnyeli. De a *Flamboyant* építőket párkány-vályúik mélyítésében nem csupa hiú kedvtelés vezette; kitalálták a módját, hogy kell ama barázdákat ép oly dúsan, mint kifejezően díszíteni, s egész építészetük ajtó- és ablakfélbélése abból a szempontból volt tervezve, hogy e díszítési mód érvényesüljön; a hol a dísz megszűnik, ott az ajtófél szegényes és silány: csakhogy e stíl legjobb alkotásaiban a díszítmény nem szűnik meg sehol.

VI. §. E dísz tulajdonkép a régi oszlopok kísértetéből vagy vázából fejlődött, miket a barázdákban, melyek helyüket elfoglalták, meghagytak. A barázdában vagy vályúban minduntalan találkozik valami henger- vagy oszlop-töredék: nagyarányú kártyalap-párkány ez, csakhogy annak pusztá váza; mert a henger töredékei üregesre vannak kivájva, és merő egymásba fonódó kőrostból állnak, min a mélyedés keresztül sötétlik. E hengervázak, melyek olykor talapzatot, olykor mennyezetet alkotnak, olykor az egész vályút ágas-bogas ívezettel borítják, melybe belevesznek, mint valami alagútba, a *Flamboyant* gótikának sajátságos, külön diszei.

VII. §. S most azt figyeljük meg, hogy mindenfajta díszítménynél gondosan el kell különítenünk azoknak a változásoknak a megfigyelését, mik inkább a pusztá fizikai alakra vonatkoznak, azoktól, mik annak szellemi célját illetik. A mennyezet viszonyát a szoborhoz, a melyet véd, mindenkor külön kell választanunk a mennyezet viszonyától az épülethez, a melyet díszít. Legelső alakjaiban a mennyezet részben össze volt tévesztve a kicsinyített épületmásolatokkal: olykor apró templom vagy kapusín, olykor megtisztelő járuléka valamely szent pom-

pájának, mennyezete trónjának vagy koporsójának; s e mennyezet sokszor domborműben van kifejezve (mint a festményeken is), nem sok tekintettel az épület követeléseire. Máskor valódi oltalma a szobornak és teljes fiatoronynya növi ki magát, melyet oszlopok tartanak s meredek tető véd. De a késői északi rendszerben a mennyezet se nem kifejező, se nem oltalmazó. Nem egyéb, mint kőcsipkészet, melyet az épület díszítése kíván meg, melyre nézve a szobor sokszor alig egyéb ürügynél s melynek fizikai jellege, a mint fent leírtuk, nem egyéb, mint hogy lelke a kimúlt oszlopoknak.

VIII. §. Ennélfogva igen sok az olyan mennyezetes munka, a mely szó szerint nem tartozik e fejezet alá; sok van olyan, mely túlhalmozott vagy ellaposodó s fokozatosan hozzáfűződik a független koporsók és sírok rendes alakjaihoz; de minden sátmű általános fogalma benne van a „fülke“ útszéli elnevezésben, azaz oly mélyedést jelent, melybe szobor való, s melyet mennyezet főd be; s e fülke-dísz csak akkor éri el teljes kifejlődését, mikor a Flamboyant-mélyedések legmélyebbek, s mikor a szobrászati eljárás és felfogás annyira elvesztette tisztaságát és bensőségét, hogy kívánatossá vált a szemet a szobortól fedőlékjére vonni; úgy, hogy végre a kettő közül a mennyezet lett a fontosabb, s maga is olyan szép, hogy sokszor beérjük az oly építészettel, melyből a hitetlenség a szobrokat kihajigálta, hacsak a mennyezet megmaradt; s következésképp, mai elmésségünkkel, még oly mennyezeteket is emelünk, mik alá eszünk ágában sincs szobrot állítanunk.

IX. §. Sajnálni való, hogy nincs egyetlen nemes példánk, melyen a szobornak a mélyedésben való hatását láthatnók; mert a Flamboyant-mélyedés nem annyira

előkészület volt befogadására, mint inkább mélység, a mély elnyelte. Mikor még a szobrokat komolyan vették, akkor mindenütt az előtérbe állították őket, olykor még az oszlopok elé is, mint Amiensben; eléggé otrombán, de illő tisztelettel az alakok iránt. A Flamboyant-mélyedések tátongni kezdtek megettük, a szobrok beljűk hanyatlottak s csaknem elvesztek bennük, s a menynezet tetején egy sugár villant meg, mikor kimúltak.

X. §. Ezúttal nem érzem magam képesnek ez északi fülke-díszről teljesen igazságosan szólni, utolsó olaszországi tanulmányaim némileg lerontván irántuk való rokonszenvenet. De egykor nagyon szerettem őket és nem akarom most sem kisebbiteni; elég legyen annyi, hogy a míg Abbeville-ben sokáig tanultam, a nélkül, hogy ott Veronáról meg tudtam volna felejtkezni, sohasem tudtam sokáig lenni Veronában, hogy ne éreztem volna némi kételkedést Abbeville nemessége felől.

XI. §. Északon a levélpárkányos vályú-dísz mindig és szépen társul a fülke-díszszel, de nem kíván külön figyelmet, a vályú ez esetben pusztán arra való lévén, hogy sötétségével a lombozatot emelje, s ezek s a délies alakok közt a különbség mindössze annyiból áll, hogy egyikben a lomb mélyedés elé van állítva, másokban meg szilárd felületre; de egyik iskolában sem kizárólagosan: egyik a másikba vegyül.

XII. §. Végre a vályúnak a kerek csengettyűvel való díszítése igen határozott, jellemző, s azt hiszem, kedvelt az angol művészetben. Mindössze abból áll, hogy a vályúban helylyel-közzel egy-egy kis göcsöt, vagy gömböt hagynak, mintegy odaerősítve, ezeket azután rózsának vagy egyébnek vésik ki; máskor pedig mintegy gerincszerű, kiálló nyúlványokra emelik föl, hogy fel-

tünőbbek legyenek, mint a bourges-i székesegyház díszítményein.

E dísz szépsége főkép abban áll, hogy távolabbról nézve a párkányvonalaknak pöttyös jelleget kölcsönöz. Ha nem túlon-túl alkalmazzák, igen szép és gazdag; de eltelnék vele a szem és megunná, ha mindenütt találkoznék vele. A salisbury-i toronysudár s az oxfordi St. Mary-é elkülönzött tömegekül kellemesek; de ha egész utcza ily pettyesen volna építve, nem tudnánk végig menni rajta. Ez is csak az érdekességre való törekvés példája, mely az északi építőkben állandó; elmés, bár némileg közönséges erőlködés, hogy érdekessé tegyék esetlen, szürke kőtömegüket, a nélkül, hogy nagyon megerőltetnék magukat akár lelemény, akár kivitel dolgában. Megköszönjük nekik dicséret és megrovás nélkül s tovább megyünk.

XXV. FEJEZET.

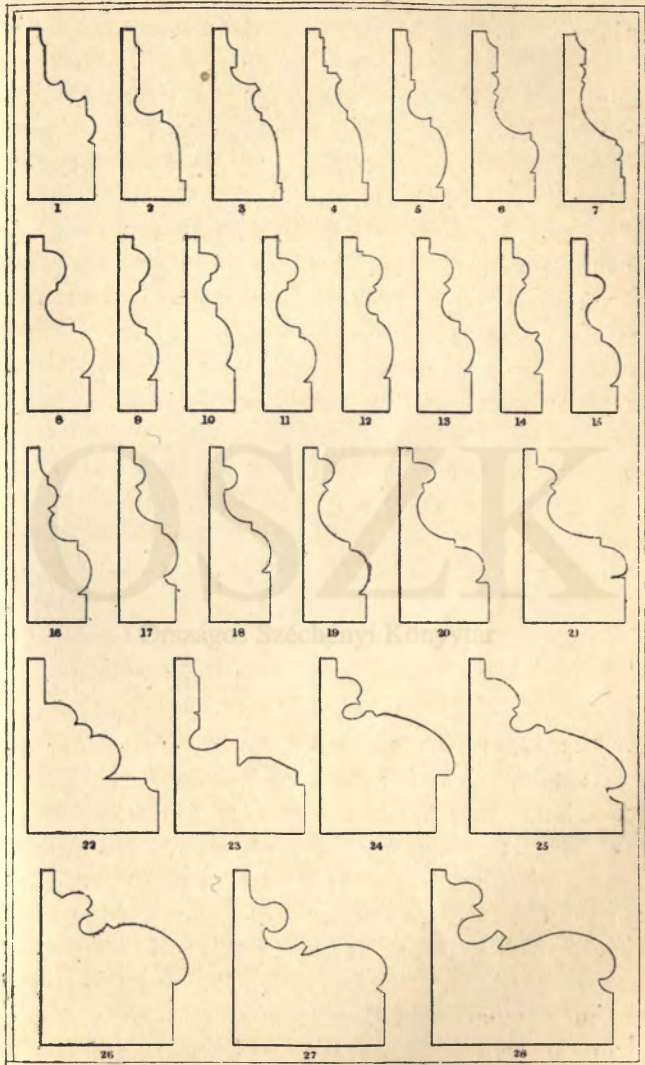
Az alap.

I. §. Az apróbb és általános díszítményekről, melyeket a XXII. fej. III. §-ában azoktól az ékítményektől, melyek bizonyos épületrészekhez tartoznak, megkülönböztettünk, tudunk immár annyit, a mennyi szükséges. Vizsgálódásunk tárgya most e helyhez kötött dísz lesz, melyet — mint emlékezünk — ugyanama fejezet II. §-ában öt csoportba osztottunk. Először az alap díszítése, úgy a falé, mint az oszlopé.

A fal részeiről szólván, említettük, hogy van némi hasonlat a falrészek s az emberi élet kezdete, folyamata és bevégezése közt. S minthogy minden helyesen intézett

életben először jó a nehéz munka, az izmosodás, az erőgyűjtés; a tisztesség vagyis dísz pedig későbbi folyamában időközönként, de legnagyobb része az élet vége felé: úgy általában a fal alapját, mely munkájának kezdete, legkevésbé díszítik; törzsét már inkább, főképp a pihenés időszakait, melyeket a falnál választó párkányoknak neveznek; de koronáját, vagy felső párkányát legjobban. Vannak olyan épületek is, mikben mindenik rész pazarul van díszítve, de a felső mégis legjobban; sőt olyan is van, melynek alapja nagyon védett és igen szembetűnő, s azért az a rész még díszesebb, mint a többi.

II. §. Most már az alapon fődolog, hogy vízszintesége és egyenessége ki legyen fejezve. Jobbat nem tehetünk, mint hogy annak különböző tagjait úgy szerkesztjük, a mint a 2. ábrában (a IV. fej. végén) látható, mindeniket más-más színű márványból, úgy, hogy az alapon végig vízszintes csíkok keletkezzenek. Ez gyönyörűen megvan minden gondosan kidolgozott olasz falalapon: a veronai St. Anastasia-beli színjáték dolgában a legtökéletesebbek közül való; a Giotto campaniléjeé pedig teljes egészében a leggyönyörűbben van kidolgozva. Az *a, b, c* függőleges részeket azután díszíthetjük tetszés szerinti mozaik-mintával, csak túl a rendén gazdag ne legyen; de ha jobban szeretjük a faragványt (vagy ha a berakáshoz való kő hián arra vagyunk utalva), akkor tartsuk szem előtt, hogy az alapon mindenféle faragványnak kőlapon kell lennie, különben mihamar leverődik s hogy sokszor maga a síma kőlap is megteszi, minden további díszítmény nélkül. A San Marcóban a *b* tag szerepe alárendelt, *c* ellenben padkává szélesedik; azonban mindkettő egyszerű, de annál tökéletesebb, piros-

ALAPOK METSZETEI.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

fehér, vagy zöld-fehér márványlapokkal van kirakva. Az e fajta alapokban az *e* tag kiválóan értékes, minthogy azt fejezi ki, hogy a tulajdonképeni fal szilárd anyaggal kezdődik. E tagnak eleddig semmi hasznát sem vettük, s a szerkezetről szóló fejezetekben ügyet se vetettünk rá; azonban a fal alapjának rajzában ki volt tüntetve, nagy fontosságára való tekintetből abban az esetben, ha csupán az alap kő, a fal pedig téglá (akár burkolt, akár burkolatlan). Ily esetben mindig helyesebb az alap lejtője fölé az *e* réteget helyezni, mintsem közvetlenül a téglafalba kapni.

III. §. Legkomolyabban azonban a *d*, vagyis Xb taggal kell foglalkoznunk; mert ez lévén minden alap lényeges része, s igazi előkészítése a falnak és az oszlopnak, ha valahol, itt szükséges a vízszintességnek s a pontosság-nak teljes kifejezése; továbbá az, hogy a szem — ha csak lehet — ne akadjon meg az egyes kövek izületein és sarkain, mert ezek önkénytelenül azt a gondolatot keltik, mintha a fal nem lenne eléggé szilárd. Mindkét cél el lehet érni azzal, ha a szemet magán a *d* tagon, mély bevágással elválasztott kettős henger vonja magára. E hengerek merész kiszökése nemcsak a figyelmet köti le és tereli el az izületektől, de a mellett egyszerű és mégis szép kettős árnyéksávot eredményez, mely tökéletes párhuzamosságával — az alap feltétlen vízszintes voltát tökéletesen kifejezi.

IV. §. Aligha kell távlati rajzát adnom ez elrendezésnek, melyet az olvasó úgyis jól ismer, minthogy Európa-szerte csaknem minden klasszikus épület oszloptövéen látható. Csak az Angol Bank alapját említem, mely igen egyszerű példája e csoportosításnak, csakhogy vályúja nem félhengeres, de négyszögű; a kettős henger alkotja

ott a fal alapját és körül futja az oszlopok tövét is; a British Museum homlokzatán pedig az oszlopok alapjai nagy méretben a legjobb példát szolgáltatják.

V. §. Azt hiszem. e kettős gyűrűzetet legelőször a görögök használták, s lényegesen azóta sem javítottak rajta, legalább a mi tulajdonképeni rendeltetését illeti;¹ később próbálták változtatni, de e próbálgatások közt a klasszicizistákéi vallottak leginkább csúfot: először egyetlen nagyobb hengert alkalmaztak — ilyen pl. a York herceg oszlopa — a mi olybá tűnik föl, mintha az oszlop óriási kolbászban állana (a *Monument* alapja szintén ilyen, csak hogy a cifrázat jobban elfödi); máskor megint két hengert vettek, csak hogy a közbeeső vályú nélkül, a mi esetlenségre vetekedik az előbbivel: igen kényelmesen tanulmányozhatja akárki az Athenaeum-Clubhouse falának és oszlopainak tövén; s végre szögletes léczet szúrtak be a hengerek közé — mint a regent-streeti Hanover Chapel oszlopain látható — melyek természetesen, úgy néznek ki, mintha valami bádogos lemez-gyűjteményen állnának. Sikeres változtatást csak a középkorban tudtak elérni; s természetét egyszeriben megérthetjük, ha csak egy pillantást vetünk is a X. táblán lévő változatokra. Jó lesz előbb az épületeket elsorolnunk, melyekből valók.

1. A torcelloi Santa Fosca-ból.

2. A velencei San Marco északi kereszthajójából.

¹ Egy másik felette fontos okára annak, hogy ez az alap oly teljesen kielégítő, szemben az egyes vagy kettős hengernek mélyedés nélkül kiduzzadó alakjával, a gót építészet aesthetikájáról a British Quarterly 1849. évi augusztusi füzetében megjelent tanulmány írója mutatott rá: „A görög alap *bemélyed* azon a ponton, a hol ki kellene dülednie, ha a föléje nyomuló terhet nem bírná meg teljesen“.

3. A torcellói templomhajóból.
4. A torcellói templomhajóból.
5. A San Marco déli kereszthajójából.
6. A San Marco északi bejáratának felső oszlopsorából
7. Más változat ugyanazon a csoportból.
8. A milanoi Sant Ambrogio udvarából.
9. A paviai San Michele hajóoszlopaiból.
10. A velencei San Marco külső faltövéből.
11. A velencei Fondaco de' Turchiból.
12. A franciaországi vienne-i templomhajóból.
13. A velencei Fondaco de' Turchiból.
14. A velencei Ca' Giustinianiból.
15. Velencei bizancki töredékből.
16. A San Marco felső oszlopsorából.
17. A velencei Palazzo Ducale ablakaiból.
18. A velencei Ca' Falierből.
19. A veronai San Zenóból.
20. A velencei San Stefanóból.
21. A velencei Palazzo Ducale ablakaiból.
22. A salisbury-i templomhajóból.
23. A torcello Santa Fosca-ból.
24. A lyons-i székesegyház hajójából.
25. A dijoni Notre Dame-ból.
26. A bourges-i székesegyház hajójából.
27. A normandiai mortaini templomhajóból.
28. A roueni székesegyház hajójából.

VI. §. A huszonnyolcz változat közül tizenhatsz velencei; később szükségem lesz valamennyire, de a 8., 9., 12. és 19. számú közbeszúrt, milanoi, paviai, viennei, (franciaországi) és veronai alakok teljesen azonosak az e korbeli román alapokkal Európa egész középső részében. Az öt utolsó példán a francia gót építők fogatosította

változások látszanak ; a 22. sz. salisburyi alapot csak azért állítottam a többi mellé, hogy közönségessége és lelketlensége annál jobban kitűnjék ; a torcellói 23. számút pedig különös okból.

VII. §. Az olvasó észre fogja venni, hogy a 8. és 9. számú alak — mindkettő Olaszország két legfontosabb lombard templomából való, egyik a milanoi St. Ambrogióból, másik a páviai St. Micheléből, — jelzi a tiszta román mintára faragott barbár alapot, mely az ily mintát sokszor szorosán megközelíti. A 10., 11., 13., és 16. számúak pedig bizanczi alakok, de szintén román mintára készítették. De az 1. és 7. sz. közötti alakokban s még annál is jellemzőbben alant, a 23. számúban, nyilván eredeti elem mutatkozik: az a törekvés, hogy henger helyett léczet s bevágást használjanak, a mi kiválólag gót; mi a 3. sz. alapon szinte a Flamboyant-ra emlékeztet és nagyon nevezetes, hogy az olasz építményekben elő-előfordul, de nem később, mint a X. századig, sőt a torcellói duomo ujjaépítésekor is; noha nagyon is hajlandó vagyok hinni, hogy ez alapok még az eredeti épületből valók. Ezért soroztam a 23. sz. alapot a gót csoportba, melylyel oly közel rokon, — noha ez utóbbi feltevés szerint — ötszáz évvel régibb, mint az utolsó öt alap legkoraibbja; annál nevezetesebb ez, minthogy benne az alsó oszlopgyűrű kezelése teljesen eltér a megszokott kezeléstől, a mi általában meglehetősen biztos próbája az alap régiségének, a szerint, a mint kijebb-kijebb szökik. Így a 2., 3., 4., 5., 9., 10. és 12. számokban az alsó henger alig domborodik ki, és egyenes ellentétben áll a 24. és 28. közötti gót oszlopgyűrűkkel, mikben az alsó gyűrű fokozatosan kijebb szökik, mint a hullám, mikor megtörni készül, mignem csakugyan dörögve nekivágódik a part hosszá-

nak. De a torcellói alap hasonló e gótokhoz nemcsak az alsó gyűrű kirúgására, hanem a közbenső bevágás mélységére nézve is.

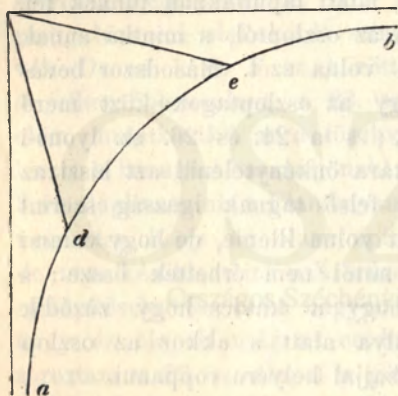
VIII. §. E gót alapok oldalélének kecsessége kétségtelenül fölibe emeli őket valamennyi antik oszlopnak. De két nagy hibája megvan valamennyinek. Először is úgy tűnik fel, mintha tervelőjük nem vetett volna számot azzal a körülménnyel, hogy rendszeren csak felülről nézik őket; élük kecsességét felülről nem lehet élvezni, és rendkívüli terjedelmük miatt lapultaknak tűnnek fel, mintha el lennének válva az oszloptól, s mintha annak a súlya alatt töttyedtek volna szét. Másodsor bevágásuk annyira mély, hogy az oszloptagok közt merő fekete repedésnek látszik; s a 24. és 26. sz. lyons-i és bourges-i oszlopok láttára önkénytelenül azt hiszi az ember, hogy az alsó és felső tagnak igazság szerint szorosán egymásba kellett volna illenie, de hogy valami kavics ment közéjük, a mitől nem érhetek össze; s szinte várja az ember, hogy a kavics hogy zúzódik egyszer szét az oszlop súlya alatt s akkor az oszlop hogy fog mennydörgő robajjal helyére roppanni.

IX. §. Ezért mondtam, hogy a tiszta klasszikus alap oldaléle valójában alig tökéletesedett; de változatai szépek vagy hétköznapiak a vonalaik között levő sokféle arányhoz s azok hajlatainak finomságához képest; azaz, a szerint, a mint a VII. táblán levő elvont vonalakat megközelítik.

A X. táblán a legjelesebb élek a 10., 17., 19., 20. és 21. A 10. számút kiválóan széppé teszi az ellentét merészen kirúgó felső gyűrűje, s az alsónak gyöngéd, levélszerű hajlata közt; ez és a 21-es csaknem tökéletes alaknak vehető, egyik a meredek, másik a

széletterülő alap élére. Valamennyinek jelleme azonban annyira elhelyezésüktől és kifejezésüktől függ, hogy így kiszakítva nem is lehet őket igazságosan megítélni; s a hajlat pontossága az általános hatás szempontjából annyira lényegtelen, hogy nincs is miért e tárgyat tovább folytatnunk.

X. §. Eddig azonban a párkányvonalakat úgy a falnál, mint az oszlopnál csupán az Xb tagban vizsgáltuk. De az olvasó emlékezni fog, hogy a legjelesebb oszlop-

59. ábra.

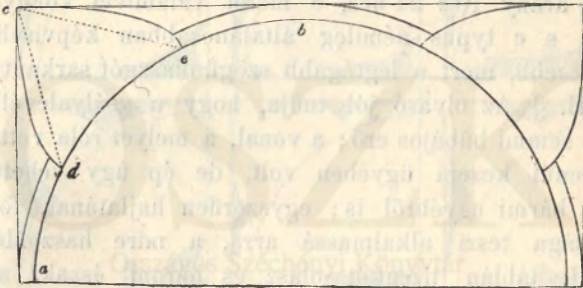
alapoknál, minő a 12. ábrabeli (92. lap) néminemű gyámok vagy sarkantyúk szegődtek az Xb lejtőjéhez; de ha Xb immár az iménti gyöngéd párkányzatra van osztva, szabálytalan éléhez bajos lenne sarkantyút illeszteni; be kell érniünk azzal, hogy a sarkantyút az alsó gyűrűnek támasztjuk.

Legyen az 59. ábrában az *a*, *d*, *e*, *b* görbület ez alsó henger felső széle, *c* pedig az alóla kinyúló kőlap sarka. Akkor a sarokra alkalmazott sarkantyú (lásd VII. fejezet) körülbelül a *c*, *e*, *d* háromszöggel vághat össze.

XI. §. Ép az imént állapítottuk meg, hogy csekély fontosságú, vajjon az alap-párkánygyűrűzet elvont vonalai szépek-e vagy sem, minthogy ritkán hajlik le valaki, hogy kedvére nézegethesse őket. De e háromszögű sarkantyút csaknem mindig felülről nézik, s a szemet, mint

az alap egyik legfőbb része, legott magára vonja; ezért feltétlenül szükséges, hogy rideg egyenes oldalait (a cd -t és ce -t) valamely nemes, elvont vonallal enyhítsék.

XII. §. A 261. lapon a zsályalevélről szólván, említettem, hogy xy részét megjelölöm, mert idővel még hasznát vehetjük; azt is megigértém az olvasónak, hogy, miként maga építette fel épületét, a diszítést is szabad választására fogom hagyni. Ha tehát kedve telik a fenti c , d , e háromszögű sarkantyuban, ám tartsa meg; de ha sehogy sem tud vele megbékélni,

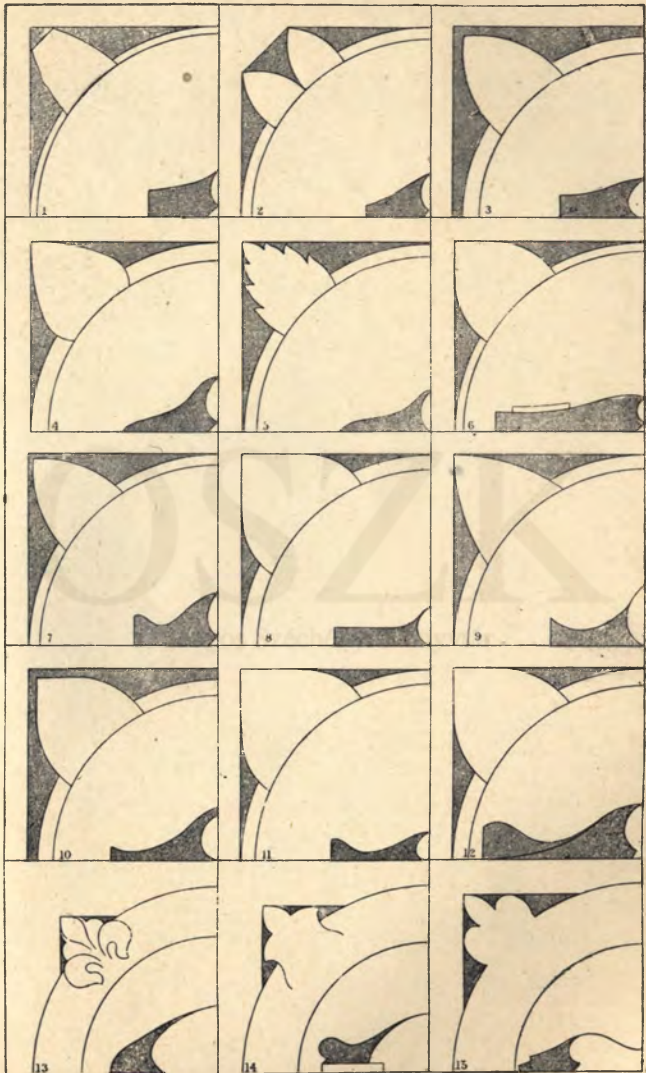

60. ábra.

talán szabad lesz azt tanácsolnom, hogy tegyen úgy, mint a figemadár: csípje le a zsályalevél szélének xy darabkáját és próbálja meg, hogy tehetné a c , d , c , e esetlen vonalak helyébe. Megpróbálhatja bármiképen; de ha a zsályalevél-hajlatot e vonalakon belül helyezi, meglátja, hogy a sarkantyú gyengének fog látszani; s végre, azt hiszem, úgy fogja őket elhelyezni, mint én tettem a 60. ábrán (cd , ce). (Ha az olvasó nem sajnálja a fáradságot s a zsályalevélből vett vonalat e rajzra másolópapírral átviszi, meggyőződhetik, hogy az pontosan egybevág vele.) Azontúl csupán egy külső kör-

vonalat húzok, mely a gyűrűnek külső kidudorodását ábrázolja, melynek a sarkantyú nekifeszül; s egy épen ilyen sarkantyút rajzoltam a négyzet tulsó sarkába: ezzel kész a 60. ábra féloszlop-alapja, mely általános typusa a legjelesebb gót alapoknak, és nagyon megközelíti a velencei Palazzo Ducale felső oszlopait. Ezekben az oszlopokban az $a b$ négyellőnek, vagyis az alsó gyűrű felső szélének kerülete 2 láb, $1\frac{3}{8}$ hüvelyk, a $d e$ sarkantyú alapja pedig 10 hüvelyk; a $d e$ vonal tehát az $a b$ -hez úgy aránylik, mint 10 a $25\frac{3}{8}$ -hoz. A 60. ábrán ez az arány 10 : 24-hez, e méret valamivel könnyebb lévén, s e typus némileg általánosabban képviseli a legjelesebb, mert a legtágabb szögű olaszgót sarkantyút.

XIII. §. Az olvasó jól tudja, hogy a zsályalevélben nincs semmi bűbajos erő; a vonal, a melyet róla vettem, véletlenül kezem ügyében volt, de ép úgy vehettem volna bármi egyébről is; egyszerűen hajlatának fokozatossága teszi alkalmassá arra, a mire használtuk. A XI. táblán tizenkét olasz és három északi alap sarkantyúját és négyellőjét szedtem össze; ez utóbbiakkal (a 13. Bourges-ból, a 14. Lyons-ból, a 15. Rouen-ból való) itt csak azt akartam megmutatni, mennyire hajlandó az északi szellem a korlátozó vonalakon kitörni s az erőt a festőiségnek feláldozni. E táblán ezek az északi alakok a legtetszetősebbek, minthogy összes díszítvényük e különféle körvonalból áll, mely nagyon durván van dolgozva; de a fölöttük levő olasz alapok, egyszerű körvonalakkal még csak elő vannak készítve a további gazdag díszítésre, a mint azonnal látni fogjuk. Az északi alapokon még egy roppant tévedés észlelhető: hogy az alsó henger kijebb rúg az alatta lévő négyszögű kőlapnál, melynek sarka e három példában egyre kevésbé

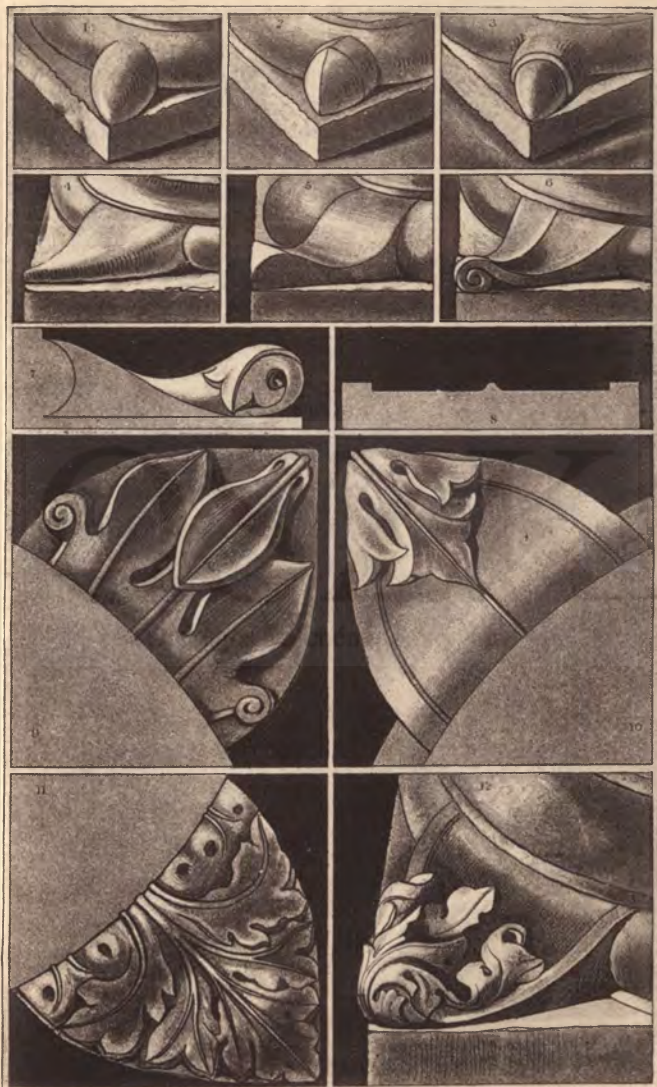

OSZLOPTALPAK ALAPRAJZA.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZLOPTALPAK DISZÍTÉSE.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

látszik. A 13-as számú az az alap, melynek éle a X. melléklet 26. ábráján látható; a 14-es ugyanazon mellékleten a 24-ik; a 15-ös pedig ott a 28-ik.

XIV. §. Következnek az olasz alapok. A 7. és a 10. kivételével mindannyia velencei: az 1. és 2. a San Marco felső oszlopsorából; a 3. a Ca' Falierből; a 4. a San Marco alsó oszlopsorából, az 5. pedig annak kereszthajójából; a 6. a San Giovanni e Paolóból; a 7. a veronai St. Anastasia mellett levő, fentebb (167. lap) leírt sírból; a 8. s a 9. a velencei Fondaco dei Turchiból; a 10. a veronai Can Mastino della Scala sírjából; a 11. a velencei San Stefanoból; a 12. a velencei Palazzo Ducale felső oszlopsorából. A 3., 8., 9. és 11. számú alapok itt ugyanazok, melyeknek oldaléleik a X. tábla 18., 11., 13., és 20. ábráin voltak ábrázolva. Az alapkölapok felszínei árnyaltak; s midenik négyszög alsó sarkában, szintén árnyaltan, látható mindenik sarkantyú középmetszetének oldaléle, az alap hengerén nyugvó hegyétől csúcsáig; az 1. és 2. számbelieké csak hozzávetőleges, mert sarkantyúik oly durvák és rútak, hogy oldalélüket meg se ügyeltem; de valószínűleg olyan lehet, minőnek itt ábrázoltam. Minthogy azonban ez alapok, noha itt az összehasonlítás kedvéért egyenlő négyzetekbe rajzoltam őket, valójukban nagyon is különböző terjedelmű oszlopokból valók, a 9-es pl. 6—7 hüvelyk átmérőjű, a 6-os ellenben 3—4 láb: a hengerek nagysága, természetesen ugyanily arányban növekszik, t. i. legnagyobb ott, a hol az alap legkisebb, 9-esben; a 6-osban s a 12-ösben a levéloldalélt nagyobbra vettem az alaprajznál, mert különben nem volna érthető.

XV. §. Az olvasó észrevehette, hogy e sarkantyúk között a legkeskenyebbek nagyobb részt a legkorábbiak. A 2. számú,

a San Marco felső oszlopsorából való, tudtommal egyetlen példája az ikersarkantyúnak, mintegy átmenetül a négyszögű talpkőről a nyolczszögűre; az 1. sz. csonkított alak is felette ritka és nagyon csúnya. A 3., 4., 5., 7. és 9. számúak a rendes bizanczi sarkantyú-alakok; a 8-as a bizanczi épületekben nagyon ritka, de hogy bizanczi munka, azt durva, lapos oldaléle bizonyítja; míg ellenben a 7-es, melynek alaprajza bizanczi, oldalélet tekintve, nagyon is gótos. A 9. s a 12. gót épületekből valók, alaprajzuk és oldalélük egyenlőn mesteri.

XVI. §. Az oldalél jellemét tényleg nagyban módosítja a felszindíszítmény esetleges természete; az emelt és a lapos oldalél közötti nyilvánvaló különbség fontosságát mégis egyszerűben kiérezni, ha a XII. tábla 1. és 6. ábrájára pillant az ember. A három felső román alak, melyek a XI. tábla 1., 2. és 3. bizanczi típusával párhuzamosan találhatók. Alaprajzuk csaknem azonos; de a helyett, hogy lapos levelek lennének, a szó szoros értelmében vett sarkantyúk vagy karmok, magasságuk akkora lévén, a milyen a szélességük; a harmadik pedig — a páviai San Micheléből — úgy tűnik fel, mintha azt akarták volna, hogy a keresztbeálló lécz által erősített karomhoz hasonlítson. Az 1. a milanoi St. Ambrogióból való; a 2. Vienneből, Franciaországból. A 4-ik szám a XII. táblán, mely majdnem olyan, mint valami férfiláb hegye, bizanczi alak (talán a széle le is van kopva), a San Marco templomhajójából; a két legközelebbi a két elv egységét fejezi ki, és a tökéletes olaszgót typust alkotja; az 5. sz. veronai, a Can Signorio della Scala sírjáról; a 6. a velencei San Stefanóból (a XI. tábla 11. sz. alapjának távlata). A másik két alap, a 10-es és a 12-ős a XI. táblán, ugyana fajta változatok, melyeken az

emelkedés és esés váltakozása kiváló szépen látható; a 10. Veronában gyakoribb, mint Velenczében; ebben a sarkantyú oldaléle, a helyett, hogy abból emelkednék ki, átugorja a hengert és azt leszorítani látszik, mint valami gyűrű, melyet kampók szoritnak le. Ez a vonás úgy a korábbi, mint a későbbi művekben előfordul; Oxfordban a szt. Péter-templom sírbolt-oszlopain, melyek szintén sarkantyúsak, mintha valami pánt- vagy lécz-forma tartaná, sőt nyúlna el a velencei Palazzo Ducale sarokoszlopának alapja fölött is, a Porta della Carta mellett.

XVII. §. Ha már egyszer az alap főkörvonalai megvannak határozva, díszítésük oly könnyű, a minő végtelen. A XII. táblán csupán három példát mutatok be, mikre később vissza kell térnem. A 9. számú igen korai és különös; a XI. táblán lévő 6. sz. alap díszítménye, mely megfordított és lelapított levelet ábrázol; vagyis inkább a megfordított levél eszméje ez olyan jól kidolgozva, a mint a sarkantyú lapos körvonalán csak kigondolható volt. A 10-es számú pedig ugyane gondolatnak legtökéletesebb, noha lehető legegyszerűbb kifejtése, a Palazzo Ducale felső oszlopsorának legkorábbi alapjából, vagyis a tengeri homlokzat oszlopaiból; a 7. és 8. annak oldaléle és átmetszete. Végül a 11. és 12. ugyanazon oszlopsor későbbi oszlopainak sarkantyúi a piazzettai oldalon (a XI. tábla 12. száma). A 11-es szám ez oszlopok közül csakis egyen látható, de kiválóan szép. Az a gyanúm, hogy korábbi a másiknál, a mely a sor többi tagjának jellemző alapja, s zilált képében már a XV. századbeli díszítmények pongyola, érzéki, zabolázatlan mivoltát mutatja.

XVIII. §. Ezeket csak példának hozom föl, mivel ép

kezem ügyébe estek s mivel később szükségem lesz reájuk; nem mintha az általános körvonal olaszos kezelésének változatosságát bármi részben is képviselnék, még kevésbé észak végtelen szeszélyeit. A legislegszebb alap, a melyet valaha láttam, bizancki, a San Marco Baptisteriumában, melyben a sarkantyú oldaléle megközelíti a 10-es számút a XI. táblán; de egy cherubot ábrázol, a mint lefelé repül. Félig összecsucott szárnya a sarkantyú felső részét alkotja; s annak középső fel-emelkedését tökéletesen az a mozdulat képezi, melylyel Alichino a szuroktó fölött suhan át: „*quei drizzo, volando, suso il petto*“. De nemes felfogás kell ahhoz, hogy ily képet ily korlátok közé tudjon szorítani az ember. A legjelesebb alapok nagy részét levelek alkotják; s az olvasó kedvére elmulathat végtelen sokféle alakjuk kigondolásával, typusul a legközelebb eső útszéli dudvaleveleket szedegetve össze. A növényi alakok értéke itt — miként a XX. fejezet XXXII. §-ában megjegyeztem — abból áll, hogy szinte teljesen kifejezik az egységet az oszloptővel, mintha abból nőnének ki, s hogy kevésféle vonalra vezethetők vissza; egész állati alakokat alkalmazni sarkantyú-diszül az északi gót építőkön kívül senkinek sem sikerült teljesen. A roueni nyugati homlokzat északi bejáratában igen szép példája van ennek; a sarkon egy gyikocska hever, kissé oldalvást kanyarodva; az ember azt várja, hogy a másik pillanatban elsurran az oszlop mögé és eltűnik: nem fog ártani, ha ezt az alakot a velencei Scuola di San Rocco-félével¹ összevetjük;

¹ A 24. Függelékben („Renaissance-alapok“) czímen közöltem ez épületről a helyszínen tett észrevételeimet. De az olvasó helyesebben teszi, ha addig nem vet rájuk ügyet, míg az oszlopok és oszlopfők díszítményével tisztában nem vagyunk.

ebben a renaissance-építő — utánozva a középkori alapokat, miket nem értett meg — elefántot állított, négy hüvelykkel magasabbra, ugyanoly állásban.

XIX. §. E fejezetben arról nem is szóltam, hogy az északi építők miként alakították az alap alsó *b* és *c* kirugó tagjainak (2. ábra) oldalélét, sem arról a többféle módról, mely szerint e két tag, valamint a X. tábla párkány-hengerei, főkép a román épületekben, lánczminával, vagy bármilyen laposra kivésett ékítménnyel díszítve vannak. Az előbbiről azért nem szóltam, mert a jelen tanulmányban nem lesz alkalmam reá utalni; a másodikról pedig azért nem, mert barbarizmusnak tartom őket. A díszített hengerek és a díszített hajladozó élű párkányok, minő pl. a párizsi Arc de l'Étoile alapja, a díszítmény gazdagságának a netovábbja; és mindig csak ajtó- és ablakfelekre, koronázó párkányokra és bolthajtásokra kellene őket szorítani: ha már az alapnál ezzel kezdik, nincs reá hatalom, hogy fölfelé haladva a dísz még jobban finomodhassék; s a mi még ennél is nagyobb kár: a leggyöngédebb munka ép az alap kirugó részeire jut. a hol a leverődésnek legjobban ki van téve. Az alap akkor a legjobb, ha a szilárd ellentállást fejezi ki; azt, hogy merőn megáll, akármilyen ütődjék neki; ha pedig az egész épület oly finom, hogy még alapját se lehet pusztán hagyni,¹ akkor is meg kell őrizni a nyugodt, bevezetéshez illő egyszerűséget. A sarkantyút ám díszítsek úgy, a mint láttuk, minthogy az az egész épületnek egyik legfontosabb része, s annyira magára vonja a szemet, hogy dús épületen nem is maradhat teljesen meztelenül; helyénél fogva magára vonja a szemet, de

¹ 25. Függelék, „Román alapdíszítmények“.

az azután végig fut — vagy legalább is végig kellene futnia az alaphengereken, hogy hosszukat megmérje: de még ha mindezt figyelembe veszik is, az alapsarkantyú akkor a legjobb, ha a legmerészebb és a legegyszerűbb. A XVIII. §-ban leírt alap, melyről azt mondtam, hogy a legszebb, a mit valaha láttam, azért nem volt a legjobb is: szép a maga helyén, egy jaspisszal, alabástrommal bevont, keresztelő kápolna csöndes sarkában; de tökéletesen rossz, sőt bántó lett volna valami szigorúbb épületen, vagy ha egész oszlopsoron végig ismétlődik. A XII. tábla 10. sz. alapja a leggazdagabb azok közül, melyeket általános használatra teljesen kielégítőnek találtam; s annak az épületnek alapsarkantyúi, melyet a 167. lapon a világ legremekebb gót emlékének mondtam, egyáltalán nincsenek díszítve. Én tehát a dús párkány- és hengerdíszek alkalmazását a rendes, vízszintes alaptagokra, akár falnál, akár oszlopnál, egyik legnagyobb barbarizmusnak tartom, a mit a román és renaissance-építők valaha elkövettek; és azt hiszem, hogy azontúl nincs hatalom, a mely az így agyondíszített épület erőtlenségén és közönségességén segíteni képes legyen.

XX. §. Ép úgy megjegyzés nélkül hagytam sok lombard oszlopot, melyeknek alapját heverő állatok alkotják. Az oszlopoknak, a miket tartanak, megvan a rendes, független alapjuk; s a tövükben levő állati alak kevésbbé tekintendő igazi alapnak (noha azzal sokszor igen szépen egyesül, miként a génuai székesegyház délnyugati sarkának oszlopán), mintsem szoborműnek, a melyet az épület kifejezésének nemessége kíván meg; értéke pedig azért van, mert teljesen kifejezi, a mit akar; a mi azonban ezúttal nem tartozik reánk. Mint az elvadult babona megtestesüléseinek és mint természetfölötti erők képviselőinek a

képzeletre való hivatkozásuk nem sokba vesz semmi bírálatot, mely a rendes törvény közönséges kánonain alapul; s kezelésük pompája csaknem mindig jóvá teszi a gondolat szertelenségét. A képzeletre való e hivatkozásnak nem adtam volna helyet, ha oly nemzet élt volna vele, melyben a test és lélek ereje pangásban van; de a lombardoknál, a kik az élet minden realitásában erősek, nem kell a félrevezetéstől tartanunk: a fékevesztett képzelet látományainak az igazságot pótolniok, vagy a tudomány törvényeit mellőzniök nem szabad; de ha a képzelet az értelmes akarat¹ vezetése alatt áll, akkor uralkodik oly területen, melyet a tudomány nem ismerhet és törvény nem korlátozhat; és bátran elismerhetjük a lombard griffmadár jogosságát, pusztán megjelenése fölségénél fogva a nélkül, hogy bálványimádásnak tartanók a mechanikailag hibás szerkezet mentségét, s nem kell attól félnünk, hogy máskor meg rendszertelen építkezést kellene megcsudálnunk, csak azért, mert nem észszerű vallásos felfogás volt forrása.

XXVI. FEJEZET.

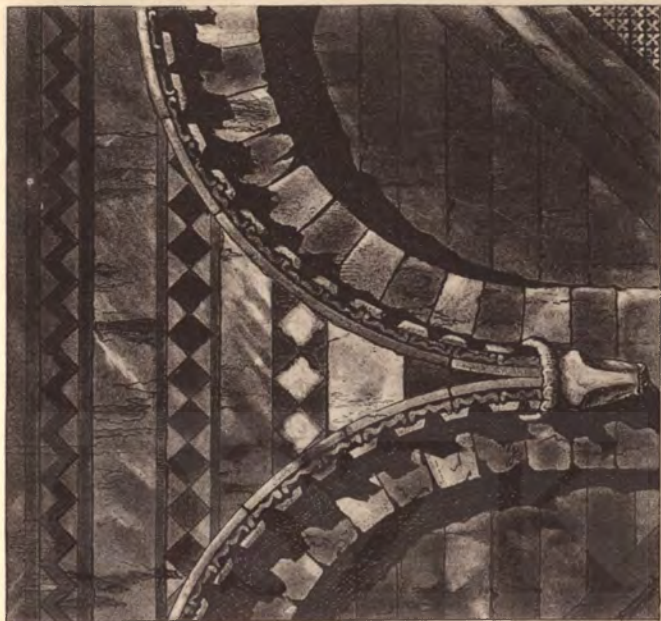
A fal és az oszlop.

I. §. Az építők közt nyilvánvalóbb okot a vitára nem adott semmi a fal-dísznél, minthogy látszólag semmiféle dísz nem gyökerezik természetszerűleg szerkezetében; felületét nem lehet eléggé nagy görbületekkel díszíteni arra, hogy valami

¹ A lombard képzelet minden vadságában, melyet a 8. Függelékben leírtam, az akaratnak reá vetett féke ép oly világos, mint szigorú. A korai művekben a képzelet olykor meghibban; az akarat és az értelem soha.

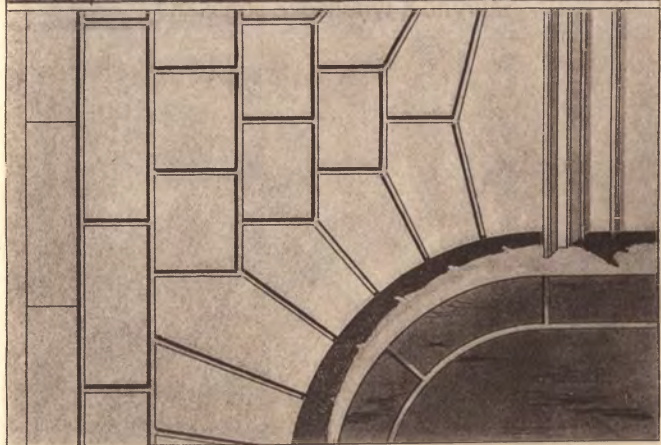
nagyon szembe tűnjenek. Így lett kísérleti tere mindenfajta felszín-dísznek, vagy pedig végkép a mozaik-rakóra vagy a fresco-festőre háritották. De mi talán következtethetünk — abból, mit az V. fejezetben előrebocsátotunk — arra, hogy igenis, egyfajta dísz van, mely a fal szerkezetéből természetszerűleg következik. Mert az egészen természetes, hogy a rétegeiben használt más-másfajta kőnek más-más a színe is; és nem egy eszmetársítás és analogia van, mely metafizikailag igazolja a vízszintes szalagcsíkokat, vagy az árnyék- és fénysávokat. Először is, mintegy a fal növekedését vagy korát fejezik ki, mint a fagyűrűk; aztán mintegy jelképei a fény és árnyék váltakozásának, a mit imént nem egy csekélyebb értékű párkányzat szépségének főforrásául említettem; továbbá a képzeletre az által hatnak, hogy mintegy a vízszintes kiterjedést fejezik ki, a mely ellenkezik — s ép ez ellentét által emeli hatását — magával a tért bezáró fal jellemével (mint mondtam, e vízszintes csíkokat ez tehette oly kedvesekké az arabok előtt); s legvégül a sziklák természetes rétegzését, sőt magának a földnek rétegeit juttatják a szemlélő eszébe. S a képzeletre ható minde hatalmas tényezőhöz adjuk hozzá a színek kedves ellentétét; a mely oly vonzó, hogy a legjelesebb színezők, kivétel nélkül, annak köszönik a festői hatás legjavát, a mennyiben legdúsabb elrendezéseik középpontját is bizonyos váltakozó szín-sávok erőteljes tömege alkotja. Tintoretto-nak szent Márk csodatételét ábrázoló nagy festményében az egész rendszer a hóhér fehér turbánját keresztező kék fénycsíkra van alapítva.

II. §. Nincs a képzeletre erősebben ható dísz, mint e vízszintes színsávok a maguk egyszerűségében; sem nemesebben díszített épületeket nem ismerek a pisai romá-

FALDISZÍTÉS.

Rómán.

Renaissance.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

noknál, miken általánosan alkalmazvák; s nincs egy is, mely kellemre, kedvességre s nemességében a gyönyörködtetés állandóságára túltenne rajtuk. E tiszta és kecses díszről azonban Willis professzor azt mondja, hogy „az építészeti fenségre pusztítóbb eljárást alig lehetett volna kigondolni“; az újkori építők pedig vagy azzal az elmés díszszel helyettesítették, melyből mutatóba a 3. ábrát közöltem (73. lap), s melyek fél London nagy épületeit eléktelenítik; vagy mérő egyenes vonalak vannak rajtuk végighúzatva, mint pl. a Bank hátsó falán. A Bank-épületen vont vonalak még talán a bankszámlák típusaiul tekinthetők; de általában minden fal, ha változatlan hagyták volna, annyival szebb lenne, mint a tiszta papírlap a sorvezetőnél. De hogy az olvasó a maga szemével ítélhessen, a túlsó táblán a régi s a renaissance-dísznek egy-egy példáját állítottam egymás mellé. A jobbfelőli román, a pistoja-i San-Pietroból; a másik modern angol, a St.-James's Street-i Arthur Clubhouse-ból.

III. §. De azt kérdezheti olvasóm, miért lenne a kövek választó-vonala egyszer (ha színsávokat választ el) helyes, másszor (ha vésve van) helytelen? Először is, mivel a színek különbözősége természetes. Építeni nemcsak egyfajta kőből szokás; ezeknek némelyike drágább a másiknál; az ilyet — minthogy egész épület nem lehet belőle — jól szembetűnő rétegekbe rendezik. Holott a kő megfárgása önkényes idő- és munkapazarlás, a mi hozzá árt az épület erejének; sokba kerül, a míg egy-egy óriási kőtömböt formásra faragnak; s ha meg is van, az épület ugyanannyival *gyöngül* utána, a mennyi követ róla lefaragtak. Másodszor, mivel — mint többször mondtam — az egyenes vonalak, mint *vonalak*, csúnyák, de csodálatosan szépek, ha színezett tereket választanak el egymástól;

s a kőzületek, mik, ha puszta vonalából állanak, annál rútabbak, minél szabályosabbak, tökéletesen kellemesen érintik a szemet, ha más-másféle színt jeleznek.

IV. §. A mi a vésett kőre áll, ugyanaz áll a megfaragott téglára is. Természetes, hogy a vízszintes réteg nem az egyedüli elrendezés, mely a kő- vagy téglafalat tet-szetőssé teszi. Sőt inkább, csak az esetben alkalmazható, ha az egyes kőrendek nagyok és vastagok. Ha a fal apró kövekből áll, akkor jobb koczkás mintába rendezni. Velen-czében, a Palazzo Ducale ismeretes falmintáján kívül, erre több érdekes példánk lesz. Az Alpokon innen Franciaországban szép, koczkás téglafalmintáiról Moulins városa nevezetes. A nemrég épült streatham-i templom, a Christchurch, — noha sok súlyos hiba rontja meg (mik között a harangláb vasszerkezete a legszarvasabb) — mégis fogal-mat ad ama sokféle hatásról, a mely a téglán kívül egyéb anyaggal el sem érhető.

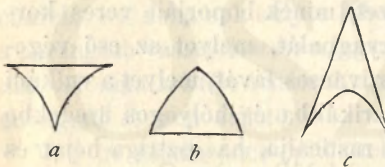
V. §. A renaissance-építőknek kopár falaik díszítésére még egy módjuk volt — az ú. n. *rustico*. Az effajta mű-vekben itt-ott némi nyoma mutatkozik a szerves élet után-zásának. Némely XVIII. századbeli jobbravaló franciaországi épületben világosan virágjellegű, mintegy a Flam-boyant-lombozat elcsenevészedése; a mi mai angol építőink közül pedig egyik-másik mintha az elhullatott elefántagyarat vette volna mintának; de többnyire semmihez sem hasonlít annyira, mint valami rovarbáb üresen hagyott héjához; hanem még ehhez sem egészen. Ha így volna, csak mégsem von-ták volna be utánzó díszítményeik sorába. Fölöslegesnek tartottam az olvasót attól óvni, hogy díszítmény-mintául romlandó hulladékot válaszszon; s hogy míg az eleven férget vagy hüllőt bátran veheti mintának, világért sem veheti annak elhányt bőrét vagy megkövesült hulladékát.

VI. §. Gondolom, itt-ott azt hiszik, hogy a *rusticatio* az alapköveknek a szilárdság színét adja. Korántsem; legalább annak a szemében, a ki a kemény kő kinézését ismeri. A *rusticatio* által a kemény márványnak vagy gránitnak megadhatják a nedves iszap színét, melyet a féreghal (*Ammodites Tobianus* L.) keresztül-kasul furdalt, vagy a stalactit-burkolta félszilárd tufaét; vagy a saját korhadékával lepett, mállott agyagpaláét; — de sohasem azokét a kövekét, mikből a föld szilárd része épült. Ne hidd, hogy a természet a maga alapozatait rusticálja. Síma sziklalapok, fényesek, mint a tenger hulláma, mik a kalapácsütésre megcsendülnek, mint az érczharang — ezzel készíti elő első emeleteit. Igenis, olykor rusticál ő is: morzsálódó homokkövet, minek hoporjait veres korhadék tölti ki; porlós agyagpalát, melyet az eső végeérhetetlen üregekké mos; szivacsos látát, melyet a vulkáni erő itt is, ott is szívós karikákba és hólyagos üregekbe sodor: — ezeket, igenis, rusticálja, ha osztriga-héjat és magnéziát akar készíteni belőlük; de bezzeg soha, ha alapot akar velük építeni. Ilyenkor a síma felületet keresi s az érczmagot, nem pedig az érdes külsőt s a szétmálló anyagot.

VII. §. A fal-díszítés gazdagabb módjairól lehetetlen általános képet adni; szinte végzetlenek, az egyszerű berakott geometriai alaktól kezdve, egész fel a művészi dombormű-burkolatig. E részben az építőnek szabadabb keze van, és talán könnyebb jó hatást érnie el durva rajzzal is, mint az épület bármely egyéb részén; a normanok koczkázott és árnyékolt dísze s a lombardok nagyolt domborművei csaknem ép oly kielégítőek, mint a firenzei duomo gyöngéd berakása és mozaikjai. Csak annyit kell minden helyénvaló faldíszről megjegyeznünk, hogy az

anyag szilárdságát és tömörségét s a felület sík voltát mindig ki kell fejeznie; s hogy az építészet hanyatlásnak indult legott, mihelyt a tömör kinézésű dísz merő vonaldísz váltotta fel, s mihelyt a fal súlyának kifejezése beléveszett a függőleges vagy hullámos vonalak vadonába. A leggyöngédebb és leggazdagabb berakott falburkolat-dísz két jellemző példáját — a mint azt Olaszországban a XII. századtól a XV.-ig gyakorolták — a XX. és XXI. táblán mutatom be az olvasónak.

VIII. §. Három terület van azonban, melyről nagyon korlátolt kiterjedésű léte, mindenha érezték, hogy a legművészebb díszítmény illeti meg; e három területen találni annak — még a késői korszakokban is — legfen-

61. ábra.

ségesebb példáit. Egyikök az *ívköz*, melynek rendes alakja *a*, a 61. ábrán. A XVII. fejezetben, mikor a nyílások elzárásáról volt szó, e területek másodikat is-

merte meg az olvasó: a tympanumot, melynek többnyire *b* az alakja (61. ábra). Végre a XVIII. fejezetben a harmadik terület volt leírva, t. i. az ív s az azt oltalmazó nyerges tető között levő tér, mely általában a *c* alakot közelíti meg (61. ábra).

IX. §. Maga e területek díszítési módja bőven szolgáltatna anyagot három igen érdekes külön tanulmányra; én azonban csak a leglényegesebbre szorítkozom.

(1.) Az *ívköz*. A XII. fejezetben említve volt, hogy az oszlop terhének e részét nagyon tanácsos azzal könnyíteni, hogy kerek nyílást, vagy egész csoport környílást vágnak bele; például a londoni Euston Square vasúti pályaház teteje

volt felhozva. A „Seven Lamps“ VII. táblájának 4. ábrájában pedig a bayeux-i székesegyház egyik ívköz-díszé van adva, a mi alig egyéb, mint a Euston square-i ívköz-dísz, csakhogy kerek nyílásai levelesek.

A kör olykor teljesen át van ütve; olykor azonban csak vakablaka van s a nyílás helyét csak a mozaik, vagy a fal könnyű kerek czifrázata jelzi, mint a XIV. táblán levő, mely a velencei Palazzo Ducale-ból való. Ott nyilván valamennyi ívközt ilykép akarták díszíteni, de úgy látszik, csak kettő készült el teljesen.¹

X. §. Az ívköz-díszek többi nemei négy csoportba oszthatók.

1. Szabadon álló faragott alakok, mint a salisbury-i Chapter-house-ban és igen pompásan a bourges-i székesegyház nyugati homlokzatán, a melynél szebb gót ívköz-dísz nem tudok. 2. Csillagba rendezett lomb, többé-kevésbé az ívköz közepe vagy töve köré rendezve; hasonlókép alkalmazott, kiterjesztett szárnyú egyes alakokkal. 2. Háromlevelű díszek; s végre 4. a szokásos faldíszítmény, az ívközben is folytatódva, mint a XIII. táblán a pistojai San-Pietroból s a Westminster-Abbey-ből való. A renaissance-építők az ívközöket az ívfeleknek lankadtan nekidülő óriási emberi alakokkal díszítették, csakhogy ez nem tekinthető igazi faldísznek.

XI. §. (2.) Az *ajtódob*. Fentebb említettük, hogy a gót építészetben ez a rész többnyire egészen független kölemez, mely az épület többi részével semminemű szerkezeti összefüggésben sincs. Faragott díszé ennél fogva teljesen önkényes, s minthogy rendszeren feltűnő, a szemet közelérő helyeken, a bejárat felett van, csaknem mindig

¹ Lásd a 20. Füg. végét.

dús faragott alak-sorozat borítja, melyben ünnepélyes érzés nyilvánul, tárgyai pedig egymásból folyók. A keresztény vallásos építkezésben körülbelül azt a helyet foglalja el, a mit a görögben az oromesúcs. Sőt ez utóbbi is mintegy neme az ajtódob, s hasonlókép szoborművek borítják.

XII. §. (3.) A *fia-tűzfal*. Erre ugyanazok az elvek érvényesek, mint az ívközre, csak egygyel több; ez azonban némileg fontos. Az ily *fia-tűzfal* díszítésében legtöbb bajt a felső csúcs rendkívüli élessége okoz. Külső csúcsát lehet ugyan keresztvirággal díszíteni; de belső szegélyzetének összefutó vonalai szükségkép kemények és szemetszűrők, hacsak mesterségesen el nincsenek rejtve. E nehézség felett — tudtommal — szebben nem győzedelmeskedtek sehol, mint egy helytt, a hol karcos, éles paizsot állítottak a nyerges tető külső csúcsához, hegye — szokás szerint — lefelé állván, a mi merőben ellenkezett a csúcs szemetsértő vonalával, a nélkül, hogy azt megszakította volna; mert a nyergestető a paizs megett teljesen épen állott. Az északi és déli gótika ugyanígy járt el Abbeville bejárataiban és a veronai sírokon.

XIII. §. Azt hiszem, a fal-díszítésről egyéb nem igen van megjegyzendő. Lássuk immár az annak megfelelő oszloptörzset.

Nos, az oszlop főszépsége abban áll, hogy feladatára tökéletesen alkalmas legyen, vagyis, hogy a szükséges erőt teljesen kifejezze. Ha ez igazán el van érve, aligha lesz szükség, gyakran aligha bírna is meg egyéb díszet, mint a mely saját kerektségében és összefutó hajlatában rejlik; mert ha a díszítményt felületébe bevéssük, azzal meggyöngül; ha domborúnak hagyjuk, túlhalmozottá válik; s a tövétől

hegyéig futó vonal, noha azt a VIII. fejezetben szerkezeti szükségből vezettük le, már is fokozatos görbület, s így magában is értékes dísz.

XIV. §. Azonban gondosan megjegyzendő, hogy van sok olyan dísz, a mely óriási vagy apró oszlopon járja, holott a közepes nagyságút megrontaná. Mert, ha az oszlop roppant nagy, oldalát bátran boríthatja vésett dísz vagy faragvány (hacsak az maga is nem óriási arányú), a nélkül, hogy hajlatának ártana, vagy hogy teherbírását csökkentené. Ha pedig apró, akkor viszont teherhordó feladata oly jelentéktelen, az esetleges gyengülés annyira nem számít, tömegének viszonylagos ereje és szilárdsága pedig oly nagy, hogy bátran megbírja a legszeszélyesebb dísz is, oly körvonalat, a mely közepes oszlopon tűrhetetlen volna, óriásin meg egyenesen lehetetlen. Így a „Seven Lamps“ XIII. tábláján levő oszlopok, noha ott a különködés példáiul vannak felhozva, egészben véve kellemesen hatnak az arkád alatt, a melyet tartanak, mindegyik csak 6—7 lábnyi magas lévén. De bezzeg lettek volna 60—70 lábnyiak, torzok és nem biztosak lettek volna legott.

XV. §. Ezért az oszloptörzs-dísz általában úgy határozhatjuk meg, ha előbb megállapítjuk a közepes oszlopok méreteit; a mit elegendő példa nyomán könnyű kiszámítani; de mostani célunkra elég, ha általában 20 lábnyi magasságot és 8—9 lábnyi kerületet veszünk fel. Ez volna az a nagyság, melynek díszítése legnehezebb és legveszedelmesebb; s az oszlop annyival alkalmasabb a díszítésre, a mennyivel nagyobb vagy kisebb ennél, úgy, hogy az igen nagy, vagy a nagyon parányi oszlop egyaránt szegényesnek tűnik fel, hacsak ki nem vésik, vagy faragvánnyal nem ékítik; szegényesnek, akár csak szószéket vagy

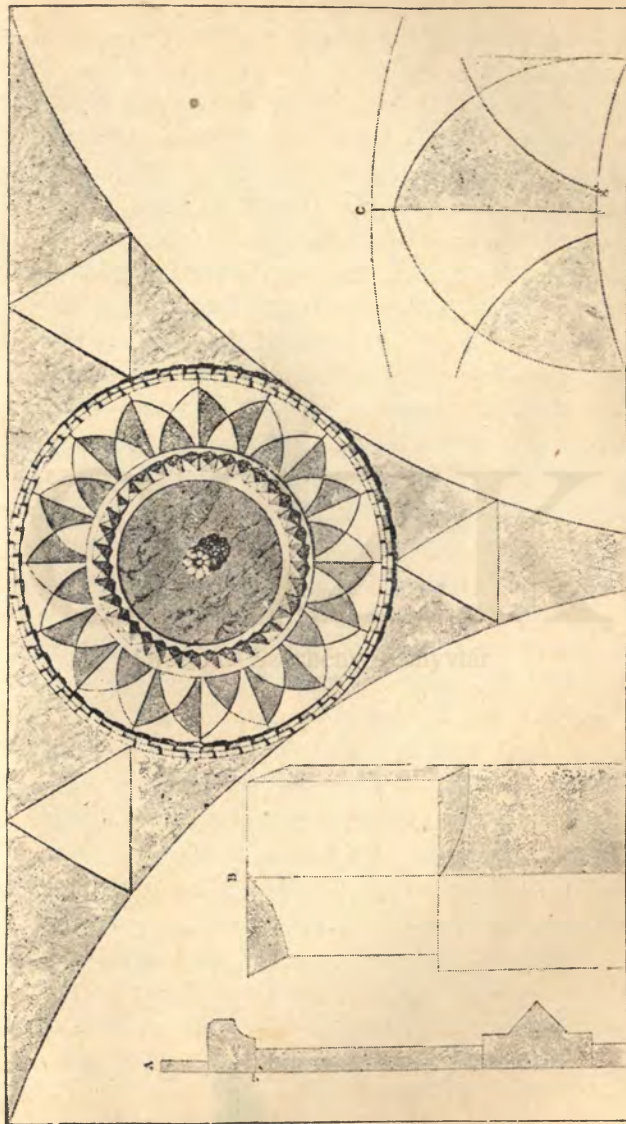
asztalt tartson, akár egész falut, egyik-másik egyiptomi architráv gerinczén.

XVI. §. Az óriási oszlopok sokféle díszítése közt nincs nemesebb az egyiptominál; ezeket az olvasó *Robertsnek* Egyiptomról írt művében csaknem oly jól tanulmányozhatja, azt hiszem, mintha tövükben állna. A mi a módszert illeti, egyik főjelességük abban áll, hogy kellő távolságból rajzuk teljesen tisztán és láthatóan válik le róluk; tessék ezek mellé az ellentét kedvéért a Traján oszlopának dombormű-burkolatát állítani, mely az oszlop lágy vonalait minduntalan megszaggatja, s egyes alakjai mégis kúszák, sőt láthatatlanok.

XVII. §. A közepes oszlopokon, a kezdettől fogva helyes dísz a dór barázda volt, a mely tényleg az egymást föl váltó egyenetlen árnyékvonalak benyomását tette, de az összefutó hengeralak nyugodtságának rovására. Azonban már a korinthusi barázda, mely a dórnak csak silány sokszorozása és kimélyítése, minden mélyedés közt négy-szögű gerincezel az éles helyett, az oszlop derültségét végkép megrontotta s mindig rideg és vézna. Elvileg mindkettő rossz; mert szántsándékosan gyengíti az oszlopot, homlokegyenest ellenkezően (mint fentebb kimutattuk), a bordás alakkal, mely az oszlopnyalábból származik, s mely akkor kiválóan szép, ha mindenik tagjának megvan a maga külön teendője.

XVIII. A kisebb oszlopokra bízvást rápazarolhatni bármely dísz, abból is bármennyit, csak az oszlop alakja látható maradjon. Ezt feltétlenül lényegesnek tartom, s a barbarizmus ott kezdődik, a hol a faragvány oly bogos, vagy oly mélyen bemetsződő, hogy az oszlop körvonalát megtöri, vagy szilárdságát teszi gyanússá. Így a XXI. táblán (8. Függ.) az alsó emelet dúsan faragott oszlopa

XIV.

ÍVKÖZ-DISZÍTMÉNY A DOGE-PALOTÁBÓL.

OSZK

Országos Széchenyi

Irattár

elvesztette méltóságát és határozott teendőjét s alaktalan tömeggé válik, a mely árt az épület arányának, noha fantasztikus s a képzeletre ható jellegét növeli. Ha valamennyi oszlop ilyen lenne, a homlokzat teljesen meg lett volna rontva; ellenben a berakott minta, mely a felső emelet legrövidebb oszlopán van alkalmazva, értékét emeli, a nélkül, hogy czéljával összeütköznék, s mindenkép gyönyörködtető, valamint e nemes templom minden többi berakott oszlop-díszítménye. (A „Seven Lamps“ XII. tábláján még egy példa van ezek közül.) Ugyane törvény ítéli el a caryatideket; e részben teljesen osztozom Fergusson véleményében (nemcsak ezért, de egyéb okból is), hogy ez egyike a görög iskola legnagyobb tévedéseinek. S még inkább azt a fajtaját a renaissance oszlopdísznek, mely szinte képtelenebb és szörnyetegebb, hogysem komolyan vehető lenne, s mely abból áll, hogy koczkaalakú kőtömbök vannak hagyogatva a hengeres ízek között, miként a Regent street-i 1. sz. ház porticusában és sok egyéb londoni épületben; vagy hogy az oszlop egyes részeit rusticálják, vagy gyapjúval burkolják, mint Piccadillyben a Burlington-House bejáratát; vagy hogy bogba kötött redőzetet csavarnak köréje, mint a XX. fejezet VII. §-ában említett párizsi új épületekben. De az így meghatározott korlátok közt nincs épületrész, mely az oszlopnál gazdagabb dísz megbírna. Azok közül, a miket eddig láttam, legislegszebbek a pisai Duomo baptisteriumának bejárata körül levő, arabeszkkel berakott, karcsú oszlopok, s néhány más a pisai és luccai templomokon. De a faragvány s a berakás, melylyel az apró román oszlopok, ha fontos helyen állnak, Olaszföldön épp úgy, mint északon díszítvék, szinte végtelenül változatos és csaknem mindig bámulatosan

szép. Digby Wyatt, a korai mozaikokról írt munkájában, az így alkalmazott berakott munkának szép példáját mutatja be (a lateráni keresztfolyosókról); e példában a felület-dísz a csavarodó vonallal egyesül. Ez utóbbi sokszor magában is elég dísz, s szebbet képzelni sem lehet; sokszor megtámadták, miként egyéb jó és bájos dolgokat, minthogy sokszor alkalmazták túlon túl, miként a Rafael „Szép kapuja“ jól ismert csavarodásában. Csakhogy ez a túlzás renaissance barbarizmus volt:

a régi román építők csigavonalaik tisztaságát és könnyedségét megőrizték; sokszor (mint a XVII. tábla San zeno-i példáján látható) csak fél fordulatot adnak az oszlopnak tövétől fejeig s csaknem mindig megtartják azt, a mit parancsoló törvénynek tekintek, hogy a csavart oszlop sohase legyen egyes, hanem legalább is két egymással összesodort, külön tagból álljon. Azt hiszem, e részben csak helyes ösztönüket követték, a nélkül, hogy az istenadta oszlopokat tanulmányozták volna; de arra a típusra, melyet *követhettek* volna, a XV.

62. ábra. század csekélyszámú nagy festőinek egyike, kit e kor ártalmas befolyása nem mételeyezett meg, Benozzo Gozzoli bukkant rá, ki a Ricardi palota frescoiban, oly fatörzsek közé, mik csaknem annyira függőlegesek, mintha kőoszlopok lennének, egyszerre csak a 62. ábrabeli alakot alkalmazta. A szélelcsavarta erdei fák gyakran mutatják a legbonyolultabb csigavonalú oszlopszerkezetet, miknek eredeti alakjuk a különkülön gyökérből hajtó oszlopcsoport; s az olvasó a mindenfajta oszlopdísznek soha sem fogja kecsesebb, sem nagyszerűbb példáit találni, mint a rengetegben, hol

mintha magának a földnek ereje szállna föl a fagyökérből az ágak ívéig; az oszlopok felszíne, a mint kiterjed, ében- és ezüstgyűrűkkel van csíkozva, s borostyán czifrázattal tarkázva, bíbor mohával márványozva, szürke zuzmóval erezve, s a futó felhőkön áttörő napsugár imbolygó aranyos foltokat, kéklő árnyakat vet reá.

XXVII. FEJEZET.

A párkány s az oszlopfő.

I. §. Nincs épületrész, mely mindenha annyira igénybe vette volna az építők figyelmét, mint a fal s az oszlop feje; s hiábavaló törekvés lenne, bármily korlátok közt is fogalmat nyujtani mindamaz ezerféle gyönyörűbbnél-gyönyörűbb díszről, melyet e végre kigondoltak. De a képzelet erejével és szárnyalásával a sok mindenféle túlzás és szertelenség is együtt járt; s ha teljes lehetetlen pontosan elsorolni mindazt az esetet, melyben a dísz sikerült vagy megtévedt, viszont nagyon is lehető megvonni a határvonalat, mely egyiket a másiktól elválasztja. Ezt akarjuk megkísérteni a jelen fejezetben, megvonván először — mint eddig is több ízben tettük — a természetes útvonalat, melyen a leleménynek haladnia s melyre korlátozódnia kell, azután pedig rámutatunk azokra az esetekre, melyekben e korlátok közül kicsapott.

II. §. Reményelem, hogy az olvasó emlékezni fog még a szerkezetről szóló fejezetekben a párkánynak s az oszlopfőnek főbb részeiről elmondottakra. Ebből azonban szükségesnek látom ismételni a következőket:

1. Hogy oldalélük, illetőleg kelyhük *lejtésére* nézve úgy a párkány, mint az oszlopfő két nagy csoportba

osztható: egyiknek a disze domború, másiké homorú. (VI. Fejezet, V. §.)

2. Hogy az oszlopfő az eljárás szempontjából, mely szerint a párkányt a kerek oszloptetőhöz s viszont a négyszögű vállkőhöz alkalmazzák, ismét öt főalakra szakad (22. ábra, 129. lap).

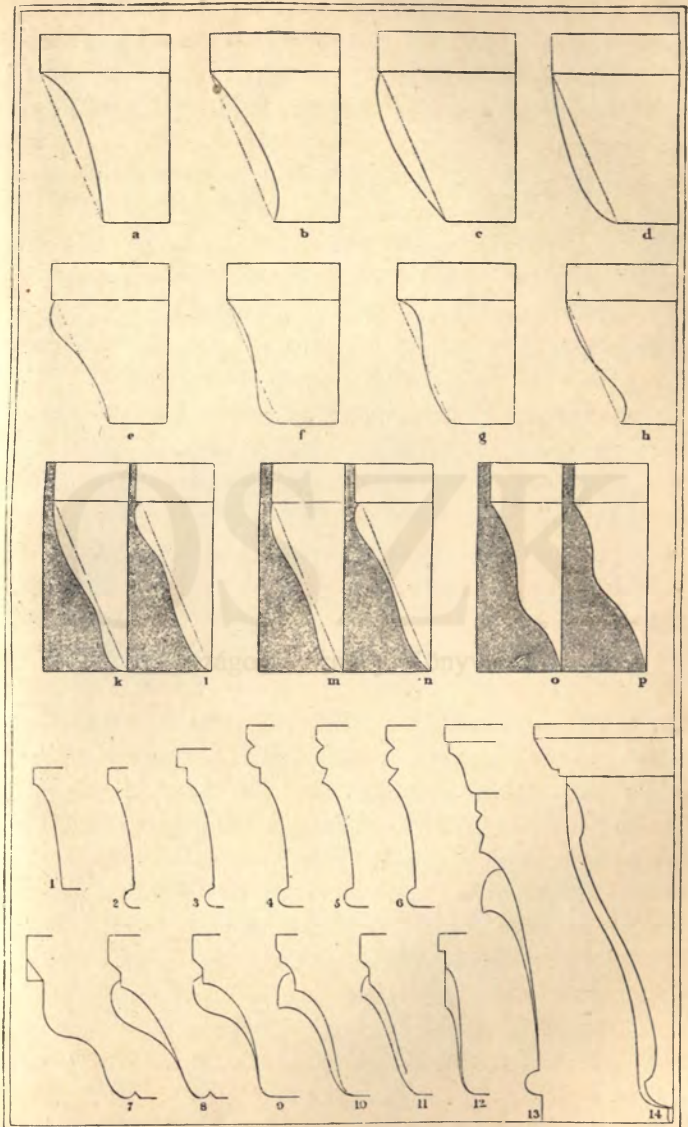
3. Hogy a legművészebb oszlopfők igazi vagy egyszerű oszlopfőkből állanak, miknek vállköve fölött rendes párkány fut végig. (IX. Fejezet, XXIV. §.)

A dísz szempontjából tehát első sorban a két nagy párkánycsoportot kell vizsgálóra vennünk; azután összpontosításukat az ötféle oszlopfőalakká; végre a másodlagos párkány hozzáadását a kész oszlopfőhöz.

III. §. A két nagy párkánycsalád fentebb, a 77. lap 5. ábráján volt meghatározva; ugyanott meg volt említve az is, hogy a kettő egyesítéséből egy harmadik család is származott. Először a két ellentétes alakkal kell végeznünk.

Az 5. ábrán egyazon ferde egyenes külső és belső oldalán vont körív által voltak meghatározva. Azonban tudjuk már, hogy az ily apróbb részletekben valamennyi vonal közt a kör a legegységesebb; s így, minthogy úgy a párkány, mint az oszlop a kifejezés tevékeny részesei, helyes lesz, ha bennük az elvont természeti vonalakat alkalmazzuk. E végre visszatérünk régi barátunkhoz, a zsályalevélhez: s ugyanazt az xy darabját véve, melyet előbb (VII. tábla), hozzáalkalmazzuk a párkány vonalához, először belül rajta, azután kívül, s így lesz belőle először a homorú, azután a domború párkány.

A XV. táblán a pontozott vonal valamennyi a , b , c , d ábrában egyenlő lejtésű s a törzs párkány-alakok átlagos oldalélét képviseli (a , 5. ábra, 77. lap); a zsályalevél

PÁRKÁNYOK ÉLMETSZETE.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

mindegyik esetben alkalmazva van rá, kerekesebb hajlásával először felül, azután alul; így keletkezik a homorú csoport két változata *a* és *b*, a domborúé pedig *c* és *d*.

IV. §. E négy él képviseli a világ valamennyi egyszerű párkányát; úgy értem, hogy képviseli őket, mint törzsalak: mert mindegyikben végtelen sokféle változata lehetséges a szakadozott vonal lejtőjének, (melynek hajlási szöge e négy ábrában teljesen azonos); s e számtalan lejtő mindenkében megint annyi görbület vonható, a hány levél az erdőben, a hány kagylóhéj a tengerparton, a hány mozdulata az emberi ujjnak, a hány ötlete az emberi képzeletnek; ezért ha az olvasó számbeli meghatározását óhajtja mindama lehetséges és mégis szép párkánynak, mely e négy törzsalapból kifejthető, s melyek közül az építő szabadon válogathat épületének körülményei s szerkezete szerint, írjon le egy 1-est, s ahhoz egyéb számokat, megállás nélkül, oly gyorsan, a mint bírja, egy álló óra hosszáig.

V. §. Azonban egyik alak hajlata sincs meg tökéletes kivitelben, csakis a legjelesebb művekben. A párkányok nagyon is gyakran körszeletekből alkotvák (olykor nemes, hatalmas hatással, mint a luccai San Michelében), vagy a finomabb hajlatok esetlen megközelítéséből, főképp az *a*-éből (XV. tábla), Velence számos bizanci és korai gót épületén; fejlettebb alakjában a késői velencei gótika és sok jeles északgót oszlop kelyhének élét ez alkotja. Képviseli azonkívül a korinthusi oszlopfőt is, melyben a kehely hajlatából el van véve, s az elvett rész hozzá van adva a bólogató levelek hajlatához. Ez az összes egyszerű oszlopfő- és párkányélek közt a legkecsesebb.

VI. §. A *b* sokkalta ritkább és nehezebben kezelhető alak;

ama nyilvánvaló okból, mert míg *a* természetes behajlása az olyan vonalnak, mely tövén erős és úgy nyúlik fölfelé, de a ránehezedő súly alatt meghajlik, vagy szabadon bólint kifelé, *b* tövén hajlik be és felül merev. Olykor azonban sok a kellem ebben is, főkép más vonalakkal vegyülve, mint a XV. tábla 14. ábrájának belső vonalán látható.

VII. §. *c* a fő domború vagy dór typus, miként *a* a fő homorú vagy korinthusi. Összefüggése a legjelesebb görögdőrral ugyanolyan, mint *a*-é a korinthusival: azaz a hajlatot a görbület merőbb végéből el kell venni és mélyebben behajló részéhez adni, ezzel hirtelen befelé hajlítva (mint a hogy a korinthusi meg kifelé kanyarodik), mint a British Museum parthenoni oszlopfőjén látható, hol a hajlat alsó tagja *tökéletes egyenes* vonal.¹ Csakhogy e dór és korinthusi vonalak csupán változatai a két nagy családnak, melyeket az *a* és *c* törzsvonalak jelképeznek, melyek nemcsak a dór oszlopfőt foglalják magukba, de valamennyi apró párkányt, melyet a *c* görbület csekély növekedése alkot, s melyek a görög-díszítményeken oly gyakoriak.

VIII. §. *d* a keresztény dór, melylyel, mint mondtam (I. Fejezet XX. §.), az antikot helyettesítették: képviselője a domború párkány és oszlopfő nagy bizanci és norman családjának, s az *a* él mellett legfontosabb a négy között, legtökéletesebb éle lévén a domború oszlopfőnek, miként *a* a homorúnak; mert *a* legtökéletesebb kifejezése a függőlegesen az oszlopba eresztett ruganyos

¹ Az igen korai dórban határozottan egyenes vonal volt; ez oszlopfő ennél fogva magából az igazi törzspárkányból származott, melyet a szakadozott vonal ábrázol.

vonalnak, d pedig a vízszintesen belé nyomulónak, mely aztán fölegyeneseedik, hogy a vízszintes nyomást megbírja.

Ha az olvasó nem restelli a faágak növéstét megfigyelni, azt fogja találni, hogy rendszeren e kétféle a és d családot alkotják: vagy sudárba szökkennek a törzsből és aztán kifelé visszabólintanak hozzá, miként a , vagy hirtelen görbülettel oldalvást nőnek ki belőle, s felül hajlanak hozzá közelébb, mint d ; de a b és c vonalakat csak kivételesen közelítik meg. A szomorú fák lecsüngő ágai többnyire szintén a d görbületet mutatják a példák sokaságával, csak hogy megfordítva; minthogy a törzsszel felül függenek össze, hajlós ágaik pedig egyenesebben hullanak be.

IX. §. A két eredeti családdal végezvén, áttérhetünk az összetett alakra, mely a domború és homorú vonalak változatos összetételéből áll, úgy, hogy együttesen a hajladozó élt alkotják, melynek egyik legszebb példáját a VII. tábla gleser vonala mutatja. Legszívesebben ezt a vonalat vettem volna harmadik párkánycsoportunk éléül, csak hogy igenis nagy és szinte túlságosan gyöngéd lévén, helyette inkább a VII. táblán levő *ef* Matterhorn-lejtőt veszszük. Egyöntetűség okáért a törtvonal lejtőjét meghagyom eredeti irányában; s a Matterhorn vonalát négyféle helyzetében reá alkalmazva, kész a harmadik család e , f , g , h négy főpárkánya vagy oszlopfeje (XV. tábla).

Ezek azonban csak annyiban általános típusok, hogy vonaluk egy rövid s egy hosszú görbületből áll, s hogy minden ilyféle vonalnak négyfajta kezelési módját képviselik; nevezetesen a hosszabb görbület e -ben és f -ben homorú, g -ben és h -ban domború; s az ellenkező hajlat csúcsa e -ben és g -ben felül van, f -ben és h -ban alul. Az ívek viszonylagos mélysége, vagy görbületük termé-

szete nem vizsgálható, csakis oly bonyolult rendszer alapján, melyet terem szűk volta itt meg nem enged.

Az így szerkesztett törzsalakok közül e és f a legfontosabb; a másik kettőt ritkán alkalmazták, mert gyöngéknek tetszenek, minthogy a rövidebb görbület homorú; az e és f élek pedig, ha párkányul használvák, rendesen teljesebb hajlatúak s némileg egyenletesebbek a görbület ágai közt; de az itt ábrázolt vonalak jobban képviselik a párkányra és oszlopfőre egyaránt alkalmas szerkezetet.

X. §. Az e és f élek további kezelésében görbületük igen sokszor még egy taggal van megtoldva, a végből, hogy a párkány vagy az oszlopfő felső vagy alsó tagjaihoz fűzze őket. E toldalékot nem tekintem önálló család ismertető jelének, minthogy a fő és jellemző részekben is az egyszerű hajladozó ív; s a toldalékrész csupán annak kevésbé merev befejezése vagy alul, vagy felül: e csoport a dúsabb díszítmény szempontjából mégis oly fontos, hogy szükséges lesz kellőleg képviseltetnünk. Typusát könnyen megkapjuk, csak a Matterhorn-lejtő vonalából vegyünk valamivel többet, mint az imént. A VII. tábla e g egész vonala nyilván három különböző hosszú görbületből áll, melyek, ha a legrövidebbet 1-el, a középezt 2-vel, a leghosszabbat 3-al jelöljük, ily sorba rendeződnek — fölfelé számítva — 1, 3, 2. De nyilván ép úgy megkaphatjuk az 1, 2, 3 s a 2, 1, 3 elrendezést is; ez által három különböző vonalat nyerünk, melyek a lejtőtől teljesen függetlenek, s melyeknek mindegyike — ha egy közös lejtőre alkalmazzuk — négy-négy párkányt ad, összesen tizenkettőt. Ezek közül a hat legfontosabb az, melyben a legrövidebb görbület domború: ezek a XV. táblán k -tól p -ig világosan vannak hagyva;

ha pedig a lapot felfordítva nézzük, a hat ellenkezőt sötéten árnyalva láthatjuk; csupán a tövükön levő parányi meredek árnyékolt darabkák nem tartoznak hozzájuk, azok csak azért lévén oda alkalmazva, hogy a fontosabb párkányok teljes éle világosan lássék.

XI. §. E típusokban, miként *e*-ben és *f*-ben, egyetlen általános feltétel az, hogy vonaluk három különböző hosszú és más-másképp elrendezett görbületből álljon (az ívek mélységét *s* a hajlatok sugarát figyelmen kívül hagyva). Három párba vannak rendezve, mindenik pár egyazon egész vonalnak kétféle helyzetét mutatván; úgy, hogy a componens görbületeket nagyság szerint, fölfelé haladólag csoportosítva, így következnek:

$$k = 1, 2, 3,$$

$$l = 3, 2, 1,$$

$$m = 1, 3, 2,$$

$$n = 2, 3, 1,$$

$$o = 2, 1, 3,$$

$$p = 3, 1, 2.$$

m és *n*, t. i. a Matterhorn vonalai, legszebbek és legfontosabbak mind a tizenkettő közt; utánuk *k* és *l* következik; *o*-t és *p*-t ellenben csak nagy ritkán használják, ha virágot akarnak felszínére faragni; *k* és *l* ellenkezői (t. i. a sötétre hagyott élek) szintén jelentékenyek; a többi négyet kiválóbb művekben aligha alkalmazták.

XII. §. Ha a componens sorozathoz még egy negyedik görbületet csatolnánk, negyvennyolcezel több új párkány keletkeznék; de semmi szükség a rendszert tovább folytatnunk, minthogy az ily elrendezések nagyon ritkák és könnyen feloldhatók az egyszerűbb típusokba, némely

önkényes toldalékkal, a mely illető helyére van alkalmazva, s a főgörbülettől többnyire világosan elválnak, mint a 14. sz. belső vonalán, mely az *e* típus egyik alakja, leghosszabb görbülete, azaz a legalacsonyabb, a legmélyebb hajlatú s mindenik taggal egy-egy rövid ellentétes görbület van a végén szembeállítva: homorú a domborúval, domború a homorúval.

XIII. §. Ez az élek két nagy családja, melybe mindenféle párkány és oszlopfő sorozható; de legjelesebb példáik mindkét élt olymódon egyesítik, a melyet nem érthetünk meg, mielőtt a további díszítményt meg nem vizsgáljuk, mely az élt ékesíti. S e közben a világosság kedvéért először maguknak a rajzoknak természetét, azután faragásuk módját kell megvizsgálnunk.

XIV. §. A XVI. táblán az egyszerű párkányélek kezelésének egynéhány nagyon jellemző középkori példáját gyűjtöttem össze. A legfelső, *a*, a San Marco párkányainak törzsalakja. A második, *d*, a keresztény-dór párkány; itt azért jelzem *d*-vel, hogy az elcseserélődést elkerüljem, minthogy merészen kifejlett éle a XV. táblán szintén *d* betűvel van jelezve, itt pedig balra látható, híven megrajzolva, noha a díszítmény kitölti, mert meg akartam mutatni, mikép van a sarok szerkesztve. Ez szintén a San Marcoról való. A harmadik, *b*, a XV. tábla *b*-je; a minta azért van feketével berakva, mert a San Marco belsejében volt alkalmazva, a hol sötétebb van, hogyszem a faragott díszet kellő távolságból látni lehetne. (A XV. tábla *a* és *c* egyszerű éle ép úgy ékitődik, de itt nincs szükség bemutatására, mivel az *a* él oly gyakori, hogy a következő kötetben külön lap lesz számára felhagyva; a *c*-t pedig Londonban csaknem minden bolt felett látni, nem lévén az más, mint a közönséges görög

tojásidom-párkány) A negyedik, *e*, a XVI. táblán átmeneti párkány, a bizancziból a velencei gótba; *f* teljesen kifejlett velencei gót, mely bizanczi hagyományokra van alapítva; *g* pedig a tökéletes lombard-gót párkány, a pisai román hagyományokra alapítva, rajta erős kinyomata a legnemesebb északi elemnek: a klasszikus példák által mérsékelt lombard életerőnek. Tökéletes párkánynak tartom, a legelső sorából.

XV. §. E két diszitmény-sorozat rajzában két főszempontot kell megfigyelnünk: egyik, hogy *b* kivételével valamennyi világosan a párkány alsó szélében gyökerezik s úgy egyenesedik föl csúcsáig. Ez az elrendezés valamennyi jeles párkányban és oszlopfőben állandó és lényeges kelléke mindkettő teherbirása kifejezésének. Homlokegyenest ellenkezik a *futó* párkányokkal s a *szalagos*¹ oszlopfőkkel, mikben a dísz vízszintesen fut végesvéig, vagy körjük csavarodik, mint a párkányhengerek a korai angol oszlopfőn, s a lombozat nem egy díszítetten. Az ily párkányok a szalagdísz félreértéséből származtak, a mely dísz helyén van a bolt-hajtáson, ajtófelen, stb., de nincs az oly épülettagon, melynek határozottan az a feladata, hogy terhet tartson. Az inda nemesen követheti az ív szélét, de nem helyes, ha a párkányon kúszik végig, sem, ha az oszlopfőn csavarodik körül; e tagok kifejezésének lényeges kelléke, hogy diszitményük ruganyos és felálló legyen; s mint-hogy a görbület számára, mint fentebb láttuk, leghelye-

¹ A *szalagos* szót Willis tanár más értelemben használja; a mit én is figyelembe veszek, abban az értelemben, a melyben ő él vele, a boltzat kezdetére, úgy, a mint magam értelmezem, magára az oszlopfőre alkalmazva. (E jegyzet nem tartozik olvasóim nagy tönégeire, kiket a dolog úgysem érdekel.)

sebb él a faág hajlata, ép úgy további díszének is alkalmas elrendezése az, a mely a földben gyökerező és fölfelé törekvő erőt legjobban kifejezi: a lomb.

E szabály alól van néhány igen érdekes kivétel (ezúttal egy sajátosságosat fogunk megismerni); s magának a szabálynak megtartásában a nagy rajzolóknak részéről állandóan látni annak pillanatnyi megszegését, mint a minőkről korábban emlékeztünk meg, más díszítési törvényekről szólván — oly szabálymegszegéseket, melyek felüdítnek s az általános szabályszerűségben való gyönyörűségünket nevelik. Ez a *g* párkány egyik főszépsége, melynek erőteljes központi csomókból eredő, némely levele lankadtan fordul le oldalvást, mint az igazi bokkrétáknak külső levelein oly gyakran látni; de nehogy erejének kifejezése csorbuljon, ama lankadó levek közül nyomban gyümölcszár mered fölfelé, teljesen függőlegesen; annál merevebben és erősebben, minél gyöngébbnek tünnek fel a növény többi részei s kókkadt levelei. Fedd ezt el ujjaddal, s a párkány szerte hullik, mint a megoldott virágcsomó.

XVI. §. Van azonban néhány példa, melyben, noha a tulajdonképeni elrendezés futó-szárat mutat, melyből lefelé és fölfelé is levelek nyúlnak ki, a levelek állása csaknem annyi ruganyosságot és szerves életet kölcsönöz a párkánynak, mintha merőlegesen nőttek volna ki alsó részéből; mások pedig, pl. *b*, mikben a dísz ellentett része belevész az árnyékba s az erő általános kifejezését az alsó tag adja meg. E párkányt azonban egyszeriben silányabbnak érzi az ember a többinél; s noha gyakran kell csodálnunk e fajta rajzokat, melyek gyönyörűek lennének, ha nem lettek volna ily hibásan elhelyezve, az olvasó meg fog győződni arról, hogy egy-

PÁRKÁNY-DÍSZEK.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

részt ritkaságszámba mennek, másrészt a hanyatló stílusokat jellemzik; míg a szalagos oszlopfők nagy része nehézkes és értéktelen, merő felhalmozása a zűrzavaros faragványnak, az oszlop széle köré csavargatva, mintha olvasztott díszítmény-tömegbe mártották volna, mint az üvegfúvó sípját az olvadt üvegbe, és mintha egy csomó kocsonyás anyag odaragadt volna szélére. Angolországban sok ily oszlopfő van: a legrosszabbak s legesetlenebbek közül néhány a yorki choruson. Az olasz gótika későbbi oszlopfői ugyanazt a hatást teszik, csak hogy más okból: mert szerkezetük egészen hibátlan s a korinthusi típuson alapszik; szervezetük hatását csak a levélcúcsok ágszerű alakja rontja meg. Másrészt némely olasz párkány azok közül, miket futó indák alkotnak, mikből tojásdad közökbe levelek nyúladoznak ki, kezelésükben oly tömörek s függőleges és íves vonalaikban oly erősek és szilárdak, hogy csaknem annyira kifejezik a teherbírást, mintha az alatt gyökerező rendszer szerint lennének rendezve. Egy ilyenfajta párkányt alkalmaztak a luccai San Michelében (VI. tábla a „Seven Lamps“ XXI. fejezete mellett) és kiválón odaillőleg; mert e párkány koronája az alatta levő emeletnek és egyszersmind alapozása a fölötte levőnek, ennél fogva egyesíti a párkányvonalak erejét és rugalmasságát az alap alázatosságával és alárendeltségével.

XVII. §. Ez tehát az első szempont, mely a XVI. tábla rajzain figyelmet érdemel. Másik az északi párkányok szabadsága s a klasszikusok csűrése-csavarása közti különbség, azzal összefüggésben, a mit a 8. függelékben előre bocsátottunk. Az *a*, *d* és *b* párkányok egykorúak, de érdekes különbségét mutatják a munkás vérmérsékletének: a *b* egyszerű másolata valamely klasz-

szikus mozaiknak ; és van sok vésett párkány vele rokon, melyek ép úgy merő másolatai a görög és román tojás és íj-díszű párkányszalagnak. De az *a* és *d* párkányok nem másolnak semmi effélett : alapeszméjük, az igaz, hogy a görög csigaszárból van véve, de vésetük, felfogására, sem görög, sem bizanczi. A bizancziak lanyha másolók voltak : ez a munka ép oly energikus, mint eredetije ; erőteljes, nem a munka mennyiségét, de az abban élő lelket illetőleg. A nembánom ember, ha munkára kényszerítik, nagy területeket beboríthat erőtlen munkája jeleivel, vagy zűrzavaros díszítmény-halmazba temetheti közömbösségét ; csakhogy az nem egyéb felhalmozott unalomnál. De az az ember, ki ama legfelső párkányokat faragta, nem takarékoskodott az idővel : kivésott egy óra alatt akkora párkánydarabot, a mekkorát bírt ; de nem túrt meg egyetlen hibás vonalat a görbületben, sem egyetlen tompa vonalat az élben. Az ő munkája teljesen kifogástalan ; merész és igaz, mint magáé a természeté ; egész erejét bele tette és a szeme ott volt mindenben, hogy minden vonal éles és helyes legyen : a hívő energiája lakozik benne : szinte várjuk, hogy e párkány meg-elevenedjék. Holott a gézengúz, a ki a másikat (a *b-t*) rakta be, örökre ott fog vesztegelni, a hol van ; s ha egy levelet felülre berakott, majd szép lassan alulra is fog rakni egyet — s így fogja rakosgatni le s fel ítélet-napig ; de bezzeg az *a* s a *d* munkása előre fog törni a maga útján, vagy nincs igazság a munkában, sem makacosság a kőben.

XVIII. §. De ama két párkányban, erőteljességükön kívül egyéb megfigyelni való is van : akár *b*-vel, akár a görög csigaszár- vagy tojás-munkával szemben *természetes* rajzok. A görög tojás és íjas párkány sületlen

párkány, vonalaiban nagyon nemes, de értelmére nézve teljesen képtelen. Az íjnak semmi dolga a tojással (legalább Leda ideje óta); de az ú. n. íjak nem is íjak, a tojás sem tojás, a csigaszár sem csigaszár; valamennyien conventionalisálva vannak egy nagy semmi egyhangú sorává, — a mely a szemnek tetszik, de a léleknek nem mond semmit. De azok a keresztény párkányok nagyon is kifejezők; tizedrésznyi munkát sem pazaroltak rájuk mint a görög íjakra, de a meddig e munka terjed, belső tartalma is van; a lehető csekélyszámú bevágással, s hozzá a legkönnyebb fajtával, levélsomók igaz képét adja, tövétől a hegye felé mindegyik levélnek meglévén a maga gyöngülése, és ez csaknem minden távolságból s csaknem mindenféle világításban egyenlően látható.

XIX. §. Ime, itt két új elem tűnik fel: az energia s a természetesség. Élet, alávetettségben lsten törvényeinek, és műveinek szeretete — ez a kereszténység, a mint klasszikus mintáival elbánik. Most tessék visszapillantani arra, a mit illetén elbánásáról az I. fejezet. XX. §-ban mondtam, s az új dór vonal föltalálásáról; továbbá arra, a mit fent állapítottunk meg (VIII. §.) ez új dór oszlopfőről s a faágakról; s most ama bizonyágtételre, mely ugyanama dór szeletben a levelek vésetében nyilvánul: és láthatjuk, hogy kezd az egész kialakulni.

XX. §. Azt mondtuk, hogy e két *a* és *d* párkány meg fog elevenedni; *e*-ben és *f*-ben látjuk, hogy igazán megelevenedtek. Az előbbi szintén a San Marcoból való, s egyik legkorábbi példája Velenczében a bizancziról a gót párkányra való átmenetnek. Immár érdekesen ki van fejlesztve; a levélsomók közé virágokat tűztek s magukat a leveleket begöndörítették: s figyeld meg a szobrász helyes felfogását e göndörítésben; a régi bevágások alul

meg vannak tartva és rendkívüli merevségük egyik bizonyítéka a párkány korai voltának; de azok a bevágások most a levél *alsó* lapján vannak; s ha felfordul, nini, hegyén igazi *erek* láthatók. Nézd a káposzta-levél alsó és felső lapját s megláthatod, mily gyors léptekkel haladunk előre.

XXI. §. Az ötödik példa, *f*, 1347-ből való; a Marco Giustiniani sírjáról a San Giovanni e Paolo templomából és a közép-velencei gótika jellemét teljes kifejlődésében mutatja. A vonalak itt már mind enyhék és hullámosak, noha ruganyosak; az éles bevágások mélyen betüremlett ránczokká váltak; a levél bemélyedése alul teljesen ki van fejezve, széleit a világosság éri és különféle csipkékbe van metszve; erezete pedig felül gyöngéden meg van vonva. (A virág közülök csak véletlenségből hiányzik; a legtöbb e korbeli párkányon megvan).

De az olvasó mindkét párkánynál észre fogja venni, hogy míg a faragvány természetűsége egyre növekszik, a klasszikus formalismus egyre meg van tartva. A levelek száma pontosan megállapítva és szigorúan a maga helyén van mindegyik; szolgálatban lévő levelek ők, jaj lenne, ha elköszálnának, vagy ha meglibbennének. Alakjuk levél, de feladatuk nem az: „bírák a tudomány színét, de megtagadják hatalmát“. Mit jelenthet ez?

XXII. §. Pillantsunk vissza az I. fej. XXXIII. §-ára és meglátjuk, mit jelent. Ezek a párkányok a velencei egyházi gótika alkotásai; a keresztény elem küzködve a pápaság formalismusával — mert a pápaság minden elvében teljesen pogány. A levelek s ereik e szolgálatban létele jelenti az apostoli örökösödést, s nem tudom,

még mi egyebet és immár előkészület az ó-kori pogányságra és a renaissance-ra való átmenethez.¹

XXIII. §. S most lássuk az utolsó *g* párkányt. Ez a protestantizmus. Ama hulló levelekben gyöngye lehellete a dissenterségnek, a nézeteltérésnek, mely aligha növekszik szakadássá; de igazi élet az egészben. A formák mind széttöredezve — tudja Isten, hová lettek — de a gyökér szorosán fogószik; és erős nedv az ágakban; s a mi mindennél többet ér: érett gyümölcs nyúlik fel egyenesen az égnek, noha némely levél a porban hever.

Most figyeljünk. Az *f* párkány jelképezi a pogányságot s a katholicizmust, melyet megelevenít a kereszténység s a természet belévegyülése. A mi benne jó, a mi benne élet, a mi benne igazság és szabadság, olyan, a milyen, az a benne rejlő protestantizmus; a mi benne merevség és élettelenység, az a katholicizmus. Fra Angelico szelleme barátságában: a reformáció előtti kereszténység. A *g* párkányban a lombard életerő teljessége lüktet, a classzicizálásnak csak némi színe vegyülve belé, a classzicizmus java; csak annyi rendszer és

¹ Mert a renaissance korszak egyrészt visszatérés volt a formalismushoz, másrészt a teljes féktelenség volt, úgy, hogy olykor-olykor, mint itt is, kénytelen vagyok élettelenységét, máshol meg (XXV. Fejezet, XVII. §.) kicsapongását megróni. Ebben, természetesen, nincs ellenmondás; de az olvasó méltán kérdezheti, honnan tudom én, hogy a XII. táblán a 11. sz. alapról a 12. számúra való átmenet a mértékletesség átmenete volt a pazarlásra; a XVI. táblán pedig *f* átalakulása *g*-vé a formalismus átalakulása életelevenséggé. Mindkettőt bizonyos belső bizonyítékokból tudom, miknél később majd hosszasan kell időznöm; továbbá e kor alkotásainak összefüggéséből. De a külső jelek mindkettőben azonosak lehetnek, melyek csak annyiban különböznek, hogy a kettőnek ellentétes törekvését fejezik ki. A szegyen pirját nem mindig lehet a felháborodás pirjától megkülönböztetni.

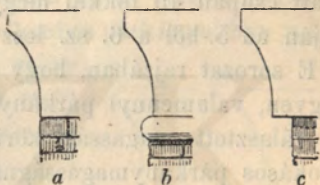
formalizmus, a mennyi az étellel megfér és hozzá illik; az önuralom, bizonyos határoló vonalak közt, az egység a gyökérben, a nagy él egyszerűsége, mindezek a megtartott egészséges classzikai elemek: a többi reformáció, új erő és visszanyert szabadság.

XXIV. §. De van ezenfelül még egy megszívleendő körülmény. A levelek általános jellegükre nézve teljesen természetesek, de nem tartoznak semmiféle külön fajhoz; s miután tövükön némileg káposztalevél-formájúak voltak, egyikük a végén hirtelen borostyán-levéllé válik. Ehhez nem tudom, mit szóljak. Tudom, hogy ez classzikus jellemvonás; kiválóan jellemzi a déli művészetet; és élesen különbözik az északitól, mely alkotott volna tölgyfa, almafa, vagy borostyánlevelet, de nem egyben mindenfélét, sem kettőt egyesítve. Ismétlem, világosan classzikus elem ez; de hogy jó-e, rossz-e, a felől nem vagyok biztos; vajjon végső nyoma-e a kihalófélen levő kentaurizmusnak s egyéb szörnyetegségnek; vagy hogy alaki célja van-e, mely az építészetben jogosult (noha a festészetben sohasem az) és helyesen tartotta meg a keresztény szobrász, hogy kifejezze annak a szellemnek a működését, mely egyik természeti lényt a másikba oltja, és tagjaiban törvényt különböztet meg, noha azok lázongának ellene.

XXV. §. Ezek lévén úgy a rajz, mint a véset szellemében a legfigyelemreméltóbb pontok, immár vissza kell térnünk a XIII. §-ban fölvetett kérdéshez, s meg kell figyelniük az élalak módosulatait, melyek a lombozat változó körvonalából erednek; mert mint rendesen, egész a XIII. §-ig, minden lehető alakot elvontan tekintünk; most azokra a módokra kerül a sor, a melyeken tényleg egymásból származtak. Hogy találták fel a görög

dór vagy a hajladozó párkányt, azt meghatározni nem könnyű, és szerencsére nem is igen vág bele mostani feladatunkba; mert a középkori hajladozó párkányoknak egész a XV. tábla első homorú párkányától kezdve, megvan a saját külön független fejlődésük.

XXVI. §. Ez a párkány a legegyszerűbb művekben tökéletes tisztán található; csakhogy a művészibb munkában mihamar érezték, hogy az alatta levő fallal való izülése némileg szegényes. Ez az izülés olyan volt, mint itt *a* (63. ábra), a min csak azzal lehetett segíteni, ha az ízületet árnyécsík rejtette el szem elől. Ez árnyékot két úton lehetett elérni: egyik a párkány tövén alkalmazott kiülő henger volt, (*b*, 63. ábra); másik az, hogy az egész párkányt valamivel ki-
 jebb tolták (*c*, 63. ábra).

63. ábra.

E két rendszerből, két párkány- és oszlopfő-csoport származott, melyeket egymásután fogunk vizsgálat alá venni.

XXVII. §. Első csoport. Melynek tövén henger van (*b*, 63. ábra). Fejlődésének sorát a XV. tábla 1—6. sz. ábrái tüntetik fel; 1. és 2. a már elért lépések, mint a 63. ábrában; a bennük használt párkányél a XV. tábla *a* ja, vagy a 77. lap 5. ábrája *b*-jének valamely finomabban kidolgozott alakja. Ha most már ugyane finomabban kidolgozott élt megtartva, annak *f* alakját (az 5. ábrából) az itteni henger fölibe állítjuk, akkor kész a XV. tábla 3. száma. E fölibe helyezett, kirúgó élű vállkő keménységét mindjárt érezték; de tudjuk már, mit tévők legyünk a szöglettel, ha kemény. Folyamodjunk a legegyszerűbb lecsapáshoz (*a* vagy *b*, 53. ábra),

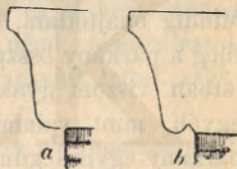
de csak látható oldalán, s kész a XV. tábla 4. száma (itt a felső kő azért van vastagabbra véve, hogy a lecsapással túl a rendin el ne vékonyuljon). E 4. számot tízezrivel találni a lombard és velencei korai párkányokon és oszlopfőkön; azután tovább fejlődik a késői velencei góttá, azzal az egy különbséggel, hogy időhaladtával az eredeti párkány felső kövének függőleges vonala lassankint kifelé kezd lejtősödni s az évek során fölemelkedik, mint a mogyoró vessző a jövőmondó kezében; de mily lassan! Kőből való napóra ez, mely három század alatt csupán 45 fokkal megy arrébb; az átmeneti alak útján az 5.-ből a 6. sz. lesz s ott megállapodik.

E sorozat rajzában, hogy az összehasonlítás könnyebb legyen, valamennyi párkányt egyenlő magasnak vettem; a választott magasság körülbelül átlagosa egyrészt a szokásos párkánymagasságnak, mely gyakran valamivel csekélyebb, másrészt az oszlopfőének, mely gyakran valamivel nagyobb.¹ És megjegyzendő, hogy az 5. és 6. sz. élek főképp oszlopfőkön találkoznak, míg a 4. sz. a párkányokon tartja magát a legkésőbbi időkig.

¹ Az olvasó ne feledje, hogy a párkánynak, mikor oszlopfővé válik, ha eredetileg nem volt merész és magas, okvetlen meg kell nyúlnia, hogy helyes arányba jusson az oszlopfő alsóbb tagjával; s hogy ezért az apró görög tojás-idomos párkány teljesen alkalmatlan arra, hogy oszlopfő váljék belőle, míg alakja és magassága teljesen meg nem változik. A renaissance építők, a kik sohasem jutottak birtokába valamely helyes elvnek, a nélkül, hogy azt helytelen alkalmazás által el ne rontották volna, rosszabbá, mintha eredetileg rossz lett volna, rábukkantak arra, hogy a párkányból oszlopfőt lehet alakítani, de nem értették meg a magasság megváltoztatásának szükségét. Innen a sok apró tojásidomos párkányból alkotott oszlopfő, s a mely leghitványabb valamennyi hitvány oszlopfő közt: az esetlen román-dór él, mely apró tojásidomokra és íjakra van szabdalva; mindkettő bőven ékteleníti fél London épületeit.

XXVIII. §. Második csoport (*c*, 63. ábra). Ha az alsó szögletet, melyről rögtön érezni, hogy idomtalan, lekerekítik, kész az *a* alak, 64. ábra. Ilyenkor a hajladozó vonal által alkotott párkányrészt díszítik, úgy, a mint láttuk; a díszített felület határát pedig bevágás jelöli, mint a rendes szöglet-lecsapásnál; itt *b*. Azt hiszem, ez volt eredete a legtöbb velencei hajladozó párkánynak; de azután még bonyolultabbá teszi őket a beborító lomb görbülete. A közönséges görög párkányokon s a XVI. tábla *a* és *d* ábráján, a dísz a külső élbe *be van vésve*, a nélkül, hogy más körvonalú belső felületet akarna feltüntetni. De a következő lombos párkányokban a dísz valamelyik korai élre *rá van rakva*

és külön külső élt alkot; a mely valójában a párkány igazi éle, de a mely alatt az egyszerűbb él, a mely a véső összes bevágásait határolja, többé-kevésbé látszik vagy sejtethető. Ez alsó él sokszor a 64.

64. ábra.

ábra *a* vagy *b* típusa valamely alakjának felel meg; a lombos él pedig valami más hajladozó vonal, melynek teljesebb görbülete nem alul van, hanem felül, s a mely feljebb ér a felső párkányélnél, úgy, hogy az egész párkány úgy tekinthető, mintha két hajladozó vonalból állna, melyek fejtül-lábtul vannak fektetve, mint a besózott hering. A XV. tábla 8. és 9. ábráin ez elrendezés nyilván látható. A 7. ábra, mely kétségtelenül ugyanily módon volt kigondolva, nehézkesebb; de ennek belső élet nem jelöltem meg; csak azért vettem föl, hogy a sorozat teljes legyen; e 7.-től 12.-ig terjedő sorozat mutatja a lombos körvonal fokozatos megszorítását a párkányon való legmérszebb kihajlásától kezdve, az osz-

lopfőben való szerény helyzetéig. E változás azonban nem jelent korkülönbséget, csupán a feladat és helyzet különbözőségét; a 7. párkány az Andrea Dandolo doge sírjáról való (1350-ből), a San Marcoból; a 8. sz. egy, körülbelül e korbeli mennyezetből egy kapu felett; a 9-es az Agnese Venier dogaressa sírjáról (1411-ből); a 10-es a Pietro Cornaroéról (1361-ből);¹ a 11-es az Andrea Morosiniéról (1347-ből); — valamennyi a San Giovanni e Paoloból s valamennyi párkányél; végre a 12. a Palazzo Ducale egyik oszlopáról, a XIV. századból.

XXIX. §. Az olvasó bizonyynyal észrevette, hogy a 10-től 12-ig terjedő három példában a lomb körvonala más, mint a 7., 8., 9-ben. E különbség kiválóan jelentős. Mindig óhajtottam, hogy az olvasó az oszlopfőt elméletileg a párkány összpontosításának tekintse; de a gyakorlatban viszont gyakran megesik, hogy a párkány nem egyéb, mint valami szétsodort oszlopfő; s a bizancki párkány egyik legdúsabb korai alakja (mely a XV. táblán nincs meg, minthogy annak külön jelleme és fontossága külön vizsgálatot követel) nem egyéb, mint a korinthusi oszlopfő alsó sor acanthus-levelének szétterített folytatása. Úgy látszik, e párkányból mások származtak, mint *e* a XVI. táblán, melyben az acanthus körvonalat összezavarták a csigaszárral, s a korinthusi oszlopfő közép-rozettáját illesztették be közéjük; s alakjuk ilykép egyre jobban megközelíti a magából a párkányból származottakét. Ha azonban a levél körvonala a XV. tábla 10., 11. vagy 12. alakja, akkor éle vagy tényleges oszlopfőél, vagy oly oszlopfőé, mely párkányból származott. A hol a

¹ E kor-adatokat nagyjából Selvaticoból vettem; teljes pontosságuk, egy-két év ide vagy oda, itt úgy sem lényeges.

bizancziak az acanthust alkalmazzák, ott a lombardok a persepolisi vízi-levelet (hydrophillum); de a párkányok s az oszlopfők közötti összefüggés teljesen azonos.

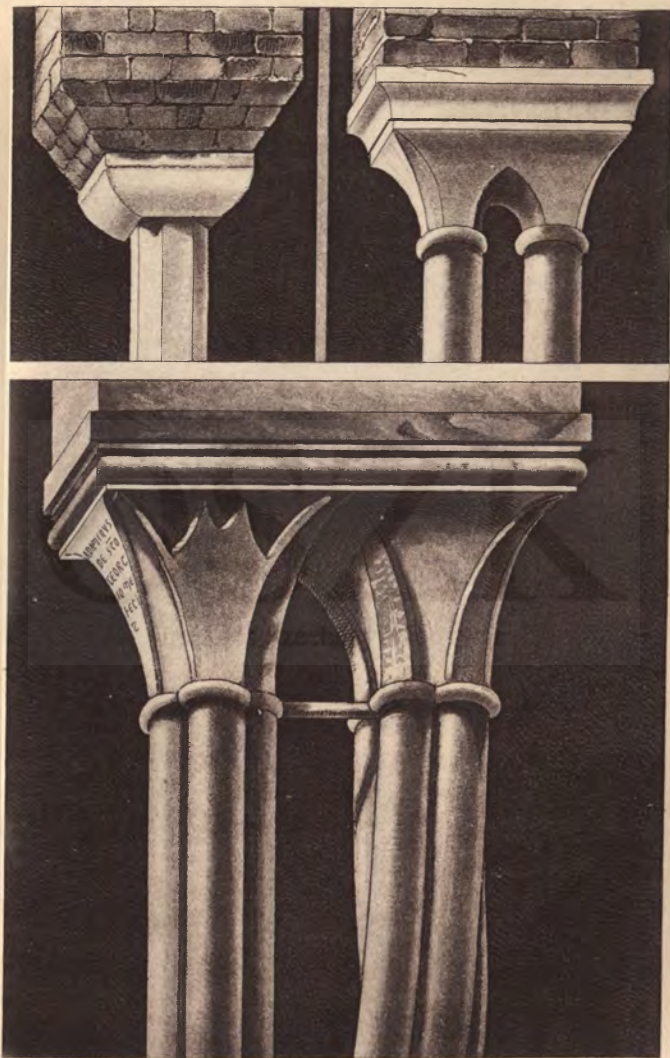
XXX. §. Idáig azonban csupán azokat az éleket vizsgáltuk, melyek úgy a párkánynyal, mint az oszlopfővel közösek. Hátra van még azoknak a diszítványoknak a számbavétele, melyek csak az oszlophoz illenek, vagy a melyek egyiknek a másikba való szedődéséből származnak.

Nézzünk vissza a 22. ábrára (129. lap). Az ott adott öt typus képviseli az *a* törzspárkány (5. ábra) ötféle összpontosítási módját. Ahány párkányél e törzspárkányból, melyet ott a törtvonal jelképez, a XV. táblán származott, ugyanannyi alkalmazható a 22. ábra mind-egyik typusára. Egyszerűen *a*-ban és *b*-ben vannak alkalmazva; *c*-ben, *d*-ben s *e*-ben némi módosítással, miket azoknak csonkítása vagy sarkantyúik tettek szükségessé.

Miután pedig e párkányéleket így s oly magasságban és oly lejtéssel alkalmazták, minőt az oszlopfő megkíván, a IX. Fej. XXIV. §-ában leírt eset áll be, vagyis a XV. tábla, bármely párkánya válhatik *vállkövévé* az oly oszlopfőnek, mely bármely más párkányból vagy az illető párkányból magából keletkezett. Az így támadó oszlopfők végtelen számát, mint képzelhető, az itt rendelkezésünkre álló csekély téren nem lehet sem ábrázolni, sem elsorolni; de az olvasó, ismervén az elvet, könnyen megvizsgálhatja maga is mindama példák összetételét, melyek szeme elé kerülnek, s én itt csak néhány oly példát akarok — mintegy próbaképen — eléje állítani, melyekkel leggyakrabban fog Velenczében találkozni, vagy melyek a vállkő elhelyezését illetőleg, oly szempontokat világítanak meg, melyeket eddig nem érintettünk.

XXXI. §. A XVII. táblán a felső oszlopfő, balra, a XV. tábla *d* egyszerű keresztény-dór párkányának a képzelhető legdurvább összpontosítása. Az oszlop nyolcszögű, s az oszlopfő nincs hozzá faragva, hanem alsó lapján négyszögű; s élének hajlata egyik két oldalán jobban kihajlik, mint a másik kettőn, úgy, hogy a vállkő hosszúkás, hogy egy hosszúkás téglafal-tömeget tarthasson; ez a milanoi lombard harangláb egyik felső alakát választja ketté. A téglafal esetlen terpeszkedése, hogy teljesítse, a mit az oszlopfőnek kellett volna végeznie, igen nevezetes. Itt nincs második, felülrehelyezett vállkő.

XXXII. §. A jobbfelőli ábrában egyszerűen, de tökéletesen megvan mindaz, a miben az első példa fogyatékos. A tartandó téglatömeg úgy nagyságra, mint alakra pontosan ugyanolyan; de a helyett, hogy egyetlen oszlopra volna bízva, két kisebb átmérőjűn oszlik meg (lásd a VIII. Fejezet XIII. §-át), s az egyesített oszlopfőkkel, melyek egyetlen kőből faragvák, az összes szükséges kiterjedés kecsesen el van érve. Vegyük amaz oszlopfők átmetszetét sarkukon keresztül: mi sem lehet egyszerűbb és tökéletesebb. A XV. tábla 2. számából áll, mely itt magát az oszlopfőt, míg a 63. ábra *c*-je a vállkövet alkotja; az olvasó az összetételre világosabb példát első lezke gyanánt alig találhatna. Ha az átmetszetet az oszlopkehely oldalán keresztül vesszük, akkor az oszlopfő éle az 5. ábrabeli *a* törzspárkány a hozzáadott hengerrel együtt. Ez oszlopfő sajátságos, minthogy oldalai teljesen egyenesek, holott ily merész méretnél némi gyöngéd hajlat szokásos; de első példának annál jobb. Az oszlophoz való alkalmaztatása olyan, mint *d* a 22. ábrán (129. lap) és homorú metszéssel, mint a 21. ábra (128. lap). E két oszlopfő a veronai duomo keresztfolyosójáról való.

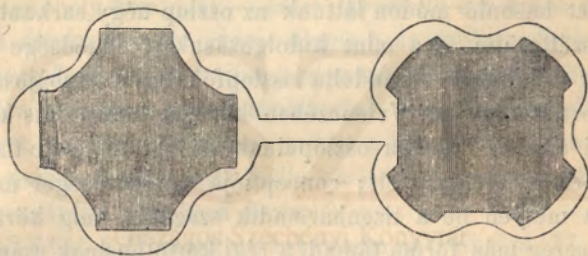
OSZLOPFŐK: HOMORÚ CSOPORT.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XXXIII. §. A XVII. tábla legelső ábrája ugyane típusnak egyik legbevégzettebb és legkecsesebb példáját mutatja a veronai San Zenoból. Fentebb a II. tábla 2. számú ábráján az oszlopok alaprajza meg volt adva, de helyüket vigyázatlanságból elcseréltem; ha e tervet a XVII. táblával akarjuk egybevetni, a II. táblát felfordítva kell tartanunk. Az oszlopfők az összekötő lécczel együtt egyetlen kőből faragvák; élük a XV. tábla 4. számának az oszlophoz alkalmazása, föléje helyezett egyszerű vállkővel. Ez a fajta alkalmaztatás a 22. ábra *d*-jének felel meg, de csonkításuknak sajátos módja felette érdekes. A 65

65. ábra.

ábra az oszlopfők alapjának rajzát mutatja: az árnyalt rész az oszlop kelyhe; a világos rész a henger, összefűző szalagjával együtt. Egyiknek a kelyhe, mint látni fogjuk, egyenes ellentéte a másikénak: a sarokcsonkítások mindkettőben ép úgy függőleges, mint vízszintes irányban vonvák; csakhogy görbületük egyik esetben domború, másikban homorú. A XVII. tábla mindkettő hatását feltünteti, a további, ugyanoly mélységű bevágásokkal együtt; egyiknek oldalán a homorú csonkítás, a mely sajátosan merész és éles további kidolgozásával függ össze és azt a benyomást kelti, mintha inkább kardcsapás hasította

volna le, mintsem a tompa véső munkája. Mestere büszke volt rá, a mint hogy lehetett is: nevét rávéste homlokára (bár társai közül többen is meglett volna ez a kis hiúság!) s a derék kő mindörökké hirdeti: *Adaminus de Sancto Giorgio me fecit.*

XXXIV. §. Az olvasó könnyen megértheti, hogy az e fajta csonkítás kecsessége, a mint a XVII. táblán látható, mihamar azt a gondolatot sugalmazhatta, hogy valamely növényi körvonallá alakítsák át, s hogy a kardvágta négy sebre négy gyógyító levelet tegyenek. E négy levél az oszlopfő csonkításain megfelel annak a négy levélnek, melyet hasonló módon láttunk az oszlop négy sarkantyúján szétterülni, s a mint kidolgozásuk gyöngédsége nő, a gót munkások kigondolta oszlopfők egyik legbájosabb csoportját alkotják. Velenczében két tökéletes typus képviseli őket a Piazzetta oszlopainak oszlopfőin. De e tiszta stílű csoport elszigetelt; conceptiója egyszerűségét megtartja mélyen be a tizenharmadik századig, míg körülte egy sereg más forma támad, a régi korinthusinak utánzásai, mikben az eredeti négy levél körül más, ifjabb levelek hajtanak dús tenyészetben. Csoportjaik változatait később fogjuk elsorolni; egy közös jellemvonásukat itt kell megemlítnem.

XXXV. §. Gyakrabban hangoztattam az olvasó előtt,¹ hogy két és csakis két valódi oszloprendszer van, melyeket eredetileg a korinthusi és a dór képviselt; megkülönböztető jelük kelyhök domború vagy homorú volta, mint az 5. ábra tört vonaljai mutatják (e, 77. lap). S ettől fogva, a mi az oszlopfőket illeti, kizárólag ama módokkal volt dolgunk, melyeken e két egyszerű körvonalú

¹ I. Fejezet XIX. §., 7. Függelék és VI. Fejezet V. §.

esalád mutatkozott és a melyek szerint hozzásimult felül a vállkőhöz, alul az oszlophoz. De az utolsó szakasz a reájok alkalmazott felületdízbe vezet át, melynek vésésében a fentebb (XXVIII. §.) leírt jellemző vonások — melyek a párkányban alig tűnnek fel — az oszlopfő-családokat élesen megkülönböztetik és elválasztják.

XXXVI. §. Bármilyen legyen a díszítmény természete, világos, hogy alapjától valamikép el kell válnia, s hogy kellene hozzá bevágások-elválasztotta kiálló felületek. De nagyon lényeges kérdés, vajjon az oszlopkörrajz — melyet eddig teljesen úgy tekintettünk, mint az egész oszlopkehely körrajzát — *külső körvonala*-e a kiálló domború díszítménynek, vagy *alapja*-e az azokat elválasztó *bevágásoknak*; azaz, vajjon oszlopunk kelyhét először szép simára kifaragjuk-e és azután véssünk-e bele domború díszítményt, vagy ellenkezőleg: mikor a kehely alakját kivessük, ne hagyjunk-e rajta kiálló kőrészeket, melyeket azután dolgoznánk ki domború díszszé?

XXXVII. §. Most tekintsünk vissza az 5. ábrára (77. lap) Világos, hogy ha a már is vájt *b* élt díszítendő, abba még mély bevágásokat teszünk, alsó részét annyira elgyöngítjük, hogy teljesen képtelen lesz a tehertartásra, Világos az is, hogy, ha meg a már is kidúzzadó *c* élt ékítendő, kiálló kőrészeket akarnánk rajta hagyni, szinte teljesen megszűnnék összefüggése az X lejtős vonallal és idomtalan, esetlen tömeggé válnék, melyet alig lehetne párkányélül felismerni. Másrészt nyilvánvaló, hogy ebbe az élbe — ereje csorbításának veszélye nélkül is — bátran vés-
hetünk; ellenben a homorú élen hagyhatunk kirugó részeket, a nélkül, hogy könnyedségének ártanánk. Következőleg, a szobrászatnak a természetes útja ez, s az oszlopfők két nagy családját ennél fogva nem pusztán körrajzuk domború

vagy homorú volta, hanem díszítményük is megkülönbözteti. Egyiknél az oszlopkelyhen kívül, másiknál azon belül van a dísz alkalmazva; úgy, hogy a díszítő részek mindegyik esetben az 5. ábra *e*-jének *tört vonalai közé* esnek, s az általuk bezárt hosszúkás kör vagy *vesica piscis*, tekinthető a díszítmény határának.

XXXVIII. §. E nagy elhelyezési különbségből a dísz mennyiségét és stíljét illetőleg különféle megkülönböztetéseknek kell származniok. Lássuk először tömegét. Mert figyeljük meg: minthogy a dór élben (5. ábra, *c*) a díszítmény felszíne magát a kehely körrajzát van hivatva alkotni, e díszítménynek eléggé összefüggőnek és egységesnek kell lennie, hogy összefüggő felszínt alkosson, vagy legalább annak a benyomását keltse; ezért tömegére gazdagnak kell lennie, különben megrontaná az él tömör jellegét, a melynek dísze, s azt ellentétéhez, a homorúhoz tenné hasonlónak. Másfelől, a homorúból kiállónak hagyott díszítménynek mérsékeltnek kell lennie s eléggé szétszórtnak is, hogy a homorú kehely alatta tisztán lássék; máskülönben elrejtí a homorú élt és ellentétéhez, a domborúhoz, teszi hasonlónak.

XXXIX. §. Másodszor stíljét. Mert világos, hogy, mivel a homorú él szobrása külső díszítménye számára kénytelen előkészített, nyers tömegeket meghagyogatni s azokat nem dolgozhatja ki azonnal, hanem először az alattuk levő sima kelyhet kell kivésnie s csak azután térhet vissza a kiálló tömegekhez (mert ha ezeket előbb elkészítené, ha aztán élesek és gyöngédek lennének, a mint munkáján tovább dolgoznék, bizonyára letöredeznének; mondom, minthogy ily előrelátó és előre megfontoló módon kell dolgoznia, bizonyos, hogy díszítményrendszerét, mielőtt hozzáfogna, idombarendezi); s a megszokás, hogy, mielőtt munkához fog, min-

dent jóelőre meg kell gondolnia, munkája végrehajtásában valószínűleg nemcsak rendesebbé, hanem ügyesebbé és pontosabbá is fogja tenni, mintsem ha minden részlet mindjárt munkaközben teljesen befejezhetne. Másfelől a domború él szobrása előtt a sima felület készen áll, akár valami papírlap, melyet kedvére telerajzolhat; a bevágások rajta mintegy sötét rajzón vontatott vonalak; s szabadjára van hagyva, hogy mélyebb vagy csekélyebb bevágásokkal korlátlanul kalandozzék a felszínen; itt bevégzett munkát adva, ott csak futó körrajzot; talán itt-ott egy-egy darab tért simán is hagyva. Ezért tized teszek egy ellen, hogy, ha a csábításnak enged, rajza szabálytalanná, kezelése nyerssé fog válni; s azt fogjuk találni, hogy a két oszlopfő-család abban is különbözik, hogy egyikben a dísz szimmetrikus, tökéletesen szervezett és finoman kidolgozott, míg a másikban kusza, ötletszerű és elnagyolt munkájú. De viszont, míg az egyiknek gyakorta bámulhatjuk fegyelmezett szabatoságát és ép oly gyakorta sajnálhatjuk szabálytalan tökéletlenségét a másiknak: bizonyynyal találunk mindkettőben kiegyenlítő tulajdonságokat is. A fegyelmezett oszlopfő szigorúsága visszafojtja a képzelet erejét; könnyen formalismussá süllyed; s a hanyagság, mely nem menekülhet a pontos munka szigorú követelménye elől, a megállapított alakok utánzásában keres menedéket s végre lelketlen gépieségbe vész. Holott a másiknak szabadsága, noha azzal sokszor visszaélnek, a képzeletnek korlátlan teret enged; a szobrász képzelete — nem békózva a véset aprólékoságától — szabadon csapong felületén; s ha van benne lélek és erő, kamatostul fizeti vissza a neki nyújtott szabadságot, azáltal, hogy gondolatainak legnagyobb teljesége és korlátlansága közben rendet fejt ki, mely az ellenkező

iskola gépies symmetriájánál annyival nemesebb, minthogy birodalma tágasabb.¹

XL. §. S most ítéljen az olvasó, nem volt-e igazam, mikor a renaissance-építők ú. n. *Öt oszloprendjét* göngyölegjeikkel és léceikkel együtt elvettem, s mikor azt mondtam, hogy csupán két igazi csoport van és soha nem is lehet több.² Mert íme, azt találjuk, hogy e két nagy és valódi osztály képviseli ama két nagy befolyást, mely örökre elválasztja az ember szívét: egyik a *törvényes fegyelem*, tökéletességével és rendjével, de a formalismusba sülyedés veszélyével; másik a *törvényes szabadság*, erejével és változatosságával, de a féktelenséggé fajulás veszélyével.

XLI. §. Nem kísérlem meg itt bármelyik osztályt legművészibb kifejlődésében mutatni be; nagyobb méretben ez könnyebben fog menni; de a XVII. és XVIII. táblán levő példák a kétféle díszítési módot legkorábbi kezelésükben képviselik. A XVII. tábla két alsó oszlopfője a homorú iskola tiszta typusa; a XVIII. tábla közepén levő kettő a domborúé. A XVIII. táblán felül két lombard oszlopfő van; a balfelőli a paduai Santa Sofia-ból, a jobbfelőli a milanoi St. Ambrogio cortile-jéből való. A homorú sarokcsonkítás mindkettőben megvan; de minthogy korábbiak annál az időnél, mikorra a homorú kehely fogalma teljesen ki volt fejtve, máskülönben négyszögűeknek vannak hagyva és a domború iskolát jellemző díszszel ékítvék. A rajzok egymáshoz való viszonya érdekes: a kereszt mindkettőben kitűnik, csak hogy a milanoiban gazdagabban van kidolgozva. A két alsó a San Marco déli bejáratából

¹ Nem inkább azért-e, mivel önkénytes?

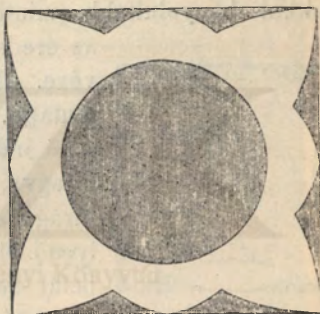
Ford.

² I. Fejezet, XIX. §.

való; az oszlopok különböző magasak voltak s eredetileg valószínűen nem jelenlegi helyükre szánva; kettős vállkövük van, melyek felsőbbike a párkány, mely az egész homlokzatot körülfutja, a zezugdiszes oszlopfő felette érdekes s a maga helyén nagyon szép és hatásos; noha egyike ama kivételeknek a XV. §-ban említett törvény alól, mikről fentebb jegyeztük meg, hogy itt-ott találkozni fogunk velük.

XLII. §. Az alacsonyabb oszlopfő, mely szintén a valódi domború iskolához tartozik, a sarkantyús alak egyik esetét mutatja (e a 22. ábrában), melyre nézve egy-két dolgot meg kell jegyeznünk.

Ha az egyszerű sarkantyú alaprajzát vennők, mint a hogy az a 129. lapon a 22. ábra e-jében van ábrázolva, és arra a zsályalevelet alkalmaznók, miként az alap sarkantyújával tettük, akkor oszlopfőnk alaprajzául körül-

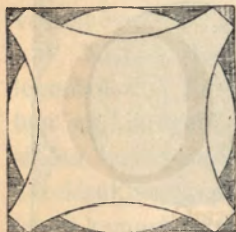

66. ábra.

belül a 66. ábraforma alaprajzot nyernők, mely tényleg a velencei Fondaco de Turchi egyik oszlopfőjének alaprajza; azzal az egyetlen különbséggel, hogy a sarkantyúk között levő közvetítő görbületek körivesek lettek volna; hogy itt nem azok, annak oka az, hogy a díszítmény, a helyett, hogy a sarkantyúkra szorítkozott volna, az egész tömegben el volt osztva, s így a közvetítő görbületek körrajzát úgy idomították, hogy az e díszhez alkalmazkodjék; a belső árnyalt rész az oszlop tetejét, a külső, négyszögű, a vállkövet ábrázolja. A 66. ábra jellemző alakja a sarkantyús oszlopfőnek, melyet a dom-

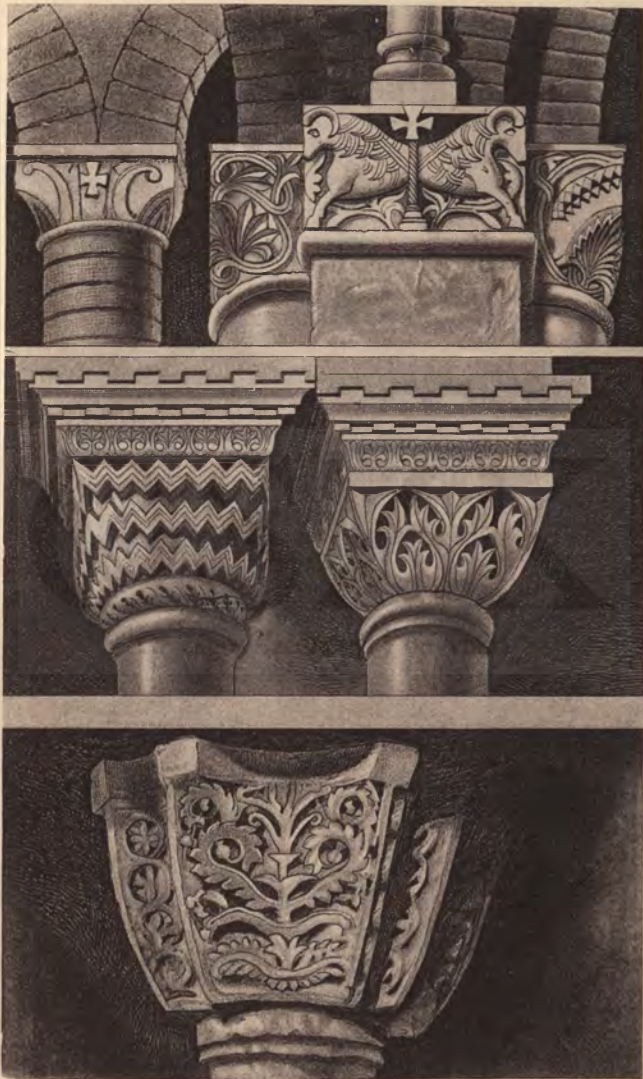
ború iskola szobrászai többnyire kedvelnek; de kezelésében végtelen változatosság mutatkozik, a sarkantyúk gyakran állati alakokká vannak faragva, vagy a közöttük levő bevágások vannak gazdagabb hatás okáért sokszorozva; a mi norman oszlopfőnkben a 22. ábra c típusa, lejtője bevágásainál fogva sokféle alcsoportokra szakadozik, általános benyomás dolgában azonban megközelítik az igazi sarkantyús típus nem egy alakját, noha alapelvük amazokéval teljesen ellenkező.

XLIII. §. A sarkantyú kezelése a homorú iskolában sokkal bonyolultabb, minthogy az a legtöbb esetben az eredeti korinthusi oszlopfőről van véve. Általános alaprajzát a 67. ábra mutatja. Maga a sarkantyú bekunkorodó indává vagy homorú levéllé van faragva, mely a négyoldalú vállkő kirugó sarkát tartja, melynek bemélyedő oldalai az oszlop körvonalán belül esnek, közepükön pedig rendszeren rózsával vagy egyéb díszítménnyel vannak ékítve. A középkori építők minde fölé sokszor még egy második négyszögű vállkövet is helyeztek, a mint azt a 67. ábra árnyalt része mutatja; ez alaknak némely vaskos példája, ha művészileg van díszítve, igen szép; de könnyen válik merevvé és gyöngévé, miként maga az eredeti korinthusi is, melynek felső indái és vállköve közönségesek és szegényesek.

67. ábra.

XLIV. §. A XVIII. tábla legalsó oszlopfője a San Marcoból való és sajátosképen kettős sarkantyúja van; ezért egybevetendő a XI. táblán levő, ugyancsak a San Marcoból való, kettős sarkantyújú alappal. Másrészt pedig igen jó példája a nagy tömeg s a hajlat finomsága egy-

OSZLÓPFŐK: DOMBORÚ CSOPORT.

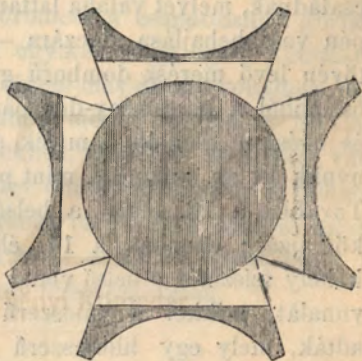
OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

ségének, a mi a domború iskola csaknem minden sarkantyús oszlopfőjét jellemzi. Alaprajza a 68. ábrán látható: a belső árnyalt kör az oszlop teteje; a fehér kereszt az oszlopfő töve, mely felül a külső árnyalt részekre is kiterjed. Minden így alakult sarkantyú dór éllel olyanformán van kikanyarítva, mint valami hajó eleje; az így nyert felületeket azután elágazó dísz borítja.

XLV. §. A sarkantyú kezelésére nem hozok fel több példát, mert attól tartok, hogy olvasóm fogalmait összezavarnám és gyöngíteném fogalmának határozottságát a két nagy osztály különbsége felől, melyet kifejtteni e fejezetben főtörekvésem volt. Ha minden olvasóm Londonban élne, e különbséget egy egyszerű, de némileg sajátos hasonlattal egyszerűen bevésné agyába. London nyugati részének, a Westendnek sok helyén —

68. ábra.

mint pl a. Belgrave Square sarkain s a Grosvenor Square északi oldalán — az újon épült házak korinthusi oszlopfői drótkalitkába vannak zárva. A drótkalitka pontos alakja a domború iskola tipikus oszlopfőjének: a benne levő korinthusi oszlopfő pedig tökéletes és dűsan díszített példája a homorúnak. A kalitka s az oszlopkehely közötti tér a díszítmény határa.

XLVI. §. Azon olvasóim azonban, kiknek e kalitkába zárt oszlopokat meglátniok nincs módjukban, kénytelenek beérni a XV. táblán levő 13. és 14. számú két éllel. Ha

végigtekintik az 1-től 6-ig terjedő metszési vonalakat, láthatják, hogy a 13. számú azoknak végső kifejlődése, vállköve fölé helyezett párkánynyal. Egy velencei palota nevezetes romjából van véve, melyet később fogok részletesen leírni; a főgörbületén kívül álló, kinyuló rész *külső* lomb-diszítményének éle; bátran tekinthető a homorú csoport egyik legegyszerűbb, de tökéletes alakjának.

XLVII. §. A 14. él a San Marco északi bejáratának főoszlopáról való, s a legtökéletesebb alakja a domború családnak, melyet valaha láttam, melyhez — élének közepén való behajlása daczára — határozottan tartozik, a tövén levő merész domború görbületnél fogva, mely az oszlopból a keresztény-dór párkány módjára szökken ki, és egészen ellentéte a másik él szerkezetének, mely úgy nyulik ki az oszlopból, mint pálmalevél a pálma-törzsből. Továbbá a 13. élben a belső vonal mutatja a kehely körrajzát; ellenben a 14. élben a külső vonal jelzi a kehely felszínét, a belső vonal pedig a bemetszések határvonalát, mikkel a hálószerű fátyoldisz alapját megadták, mely egy liliomszerű virágot vesz körül; erről Selvatico elmésen és, reménylem, helyesen azt véli, hogy Salamon templomának oszlopfőit akarták vele utánozni, melyeket Hiram mester készített, s melyekről írva vagyon, hogy „az oszlopfők koczkázott hálóval és egymásba fűződő lánczokkal valának czifrázva . . . s a bejáratban levő oszlopfők liliomokkal voltak ékesek“ (Királyok I. könyve, VII. r. 17., 19. vers.)

XLVIII. §. E gyönyörű oszlopfő felibe egy oly élt vállkő van helyezve, minővel vizsgálódásunkat jóval ez előtt megkezdtük, az 5. ábra *a*-ja. E vállkövet a XVI. táblán látható *a* párkány alkotja; s így e bájos velencei oszlopfőben benne van kutatásunk eredményeinek fog-

lalatja kezdettől végéig: az első párkány typusa; annak díszítménye, a mint a klasszikus példából kibontakozott; az oszlopfőbe-szedődés; a másodlagos párkány föléjehelyezése; s az oszlopkehely művésziébbé tétele a véset két határa között levő hármasság által. A XV. tábla csekély méretein lehetetlen e hajlatok gyöngéd szépségét kifejeznem; majd pontosabban akarom adni nagyobb méretben; de az olvasónak az itteni méret mellett is észre kell vennie — és ezt jól jegyezze meg — hogy e nemes oszlopfő külső görbülete a csoportosított görbületekre felhozott példáink egyike; hogy egész kutatásunk folyamán nem volt szükségem más díszítő vonalhoz folyamodni, mint ama háromhoz, melyet legelőször kiválasztottam, a legegyszerűbbekhez, miket a természet véletlenül utamba vetett; s hogy e liliumot a gyöngéd velencei márványból a legtökéletesebb emberi művészettel ugyanarra a vonalra vésték ki, mely a felhők között tűnik fel, ha a Matterhorn oldaláról felszakadoznak.

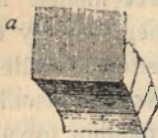
XXVIII. FEJEZET.

A bolthajtás és a nyílások.

I. §. Ha legjelesebb gót épületeink ajtait és ablakait beraknák és bolthajtásaik díszítményét eltakarnák, holt faltömeg s egy sor nehézkes kőlab, a mi belőlük maradna, minthogy az egész épületnek elevenségét a nyílások kecses aránya vagy dús keretei adják meg. Délen nem így van; ott a nyílás sokszor csak sötét folt a tarka-barka falon; de ott az oszlop fontossága növekszik, mely azonban szintén a szemöldök vagy az ív díszítményétől függ. Ezeknek törvényét — noha az apró-

lékos változatokban való gazdagságuknál fogva őket példákban felsorolni képtelenség, bátran általánosíthatjuk.

A puszta szemöldöknek nincs és nem is lehet különös dísze; nincs szervezete, mely díszítését irányozná s így helyzete szerint bárminő s bármennyi díszet megbír. A görög templomokban dísztelen, vízszintes vonalakból áll;

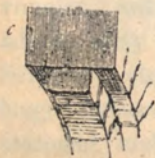

a román templomokban egy sor fülke válik belőle, mindegyikben egy-egy apostol; és válhatik bármivé, a mivé építője akarja.

De az ívfőnek megvan a maga természetes szervezete, mely díszét tisztán elkülönözött családokra osztja, melyek világosan meghatározhatók.

II. §. Mikor a bolt ívéről és a boltrakásról volt szó, úgy tekintettük azt, mintha egyenesen keresztül lenne ütve a falon; úgy, hogy, hacsak félig volna megépítve, akkor képe olyanforma lenne, mint a 69. ábrán. De a nyílások alakjáról szóló fejezetben azt találtuk, hogy az ív oldalát vagy az ablakfelet sokszor szükséges lecsapni, úgy, hogy a *b* átmetszet keletkezik (69.

69. ábra.

ábra). Könnyen érthető, hogy, ha egymás fölibe rakva, két sor boltkövet használnak

hozzá, könnyebb lenne az alsó sort keskenyebbre venni, mintsem felső szélén a felső sorral pontosan összeillővé faragni. Akár e könnyítés befolyásolta őket, akár díszítő ösztönük, tény, hogy a korai északi építők a lecsapás helyett sokszor használják a harmadik *c* elrendezést (69. ábra) úgy, hogy ez alakok közül *a* ökép déli, *c* északi, *b* pedig egyiké sem külön, hanem itt is, ott is találkozik.

III. §. Ha az északi épület íve igen mély, mélységét valószínűleg egy sor lépcsőzettel érik el, miként *c*-ben, s az északi boltív-díszek legpompásabb eredményei teljesen a dísznek ez egymást követő lépcsőkre halmozásán alapszanak, holott a délieké csupán egyetlen ívnek tökéletes és bevégzett munkája. Az egyszerű ív e díszében általános szempont nem sok van.

IV. §. Az ív legelőször a classzikus architrávból származott¹ s a korai román ív nem egyéb, mint hajlított efféle szemöldökkő. Ez utóbbinak vízszintes vonalai félkörűekké válnak, de fontosságuk és értékük azért tökéletesen ugyanaz marad; megszakíthatatlanul húzódnak köröskörül át a boltköveken s az utóbbiak izületei és teendői gondosan el vannak rejtve. A mint az építők az ívvel megbarátkoztak és szeretni kezdek, többé nem szégyenlik szerkezetét, a boltkövek kezdenek bizalmasan kikandikálni, és az architráv-vonalakkal az elsőségért küzdenek, s így a két szerkezet keresztezi egymást, mint a pókháló sugaras és körbefutó szálai, míg nem az architráv-vonalak kiszorulnak s a boltköveken kívül rekednek; de ott is csak az esetben türik meg őket, ha egészen középkori divatot öltenek, mint a túlsó táblán.

V. §. Más esetekben azonban, az architráv teljes levetetése előtt, a hadakozó felek ilyen békét kötnek: A szemöldökkő teljesen bocsássa el három díztelen belső vonalát s azok helyét engedje át a boltköveknek, hogy ott ők helyezkedjenek el a maguk módja szerint;

¹ Az architráv tulajdonkép szemöldök: a görög épületekben, oszlopok tetőin keresztül állított vízszintes kögerendák, melyeket rendszeren vízszintes vonalak díszítettek, miket felszínük könnyed kirúgásaival értek el, míg felső részüket — a gazdagabb épületeken — keskeny párkány védi.

de viszont, ez engedmény fejében, a szemöldöknek joga lesz kisebb nyújtani a keskeny párkányt, mely rendesen szegélyezi (az olvasónak jobb lesz, ha az eredeti alakot veszi szemügyre a British Museum Elgin-termének közepén, az erchteumi architrávon), sőt gyámköveket is rakni alája, mintha tetőpárkány volna, s így mély árnyékkal jelölni a boltkövek határvonalát. Ez az elrendezés látható a pistojai San Pietro ivén (XIII. tábla).

VI. §. Ha az épületben a gót szellem teljesen kifejezésre jut és diadalmaskodik, az architráv-párkány kénytelen lemondani klasszikus alakjáról s

a gót párkány vagy kőeresz alakját felvenni; míg máskor — pl. sok veronai

gót épületben — kénytelen teljesen el-

tünni. De akkor viszont a boltkövek engednek méltóságukból annyit, hogy

futó lomb- vagy állati dísz nyernek, mint valami klasszikus friz, mely az

ívet körülfutja. A két hadakozó fél küz-

delme tényleg egész Olaszország korai építkezésében látható: a győzelem hol

ide, hol oda hajlik és sokféle fegyver-

szünet és béke volt közöttük, olykor csak forma szerinti, olykor becsületes, szívből jövő, de nem szabályos

időközökben. A boltkő legnagyobb diadala, mikor megsemmisíti a párkányt és a saját körvonalának megfelelő dísz nyer, melyet saját izületei teljesen határolnak, s mégis, ez is megvan már a nagyon korai muranói apsison.

VII. §. Leggyakoribb eset azonban a két tagnak az V. §-ban leírt egysége, melyet általában a 70. ábra

a boltív-átmetszete képvisel; ebből egész családja származik a legfontosabb gót boltíveknek. Mert az ívhez így

70. ábra.

hozzáfüggesztett párkány teljesen azonos változáson megy át, mint a vízszintes párkány vagy oszlopfő; a kellő helyen megkapja a maga finoman kidolgozott hajladozó élet és lombdízét, mint a XV. tábla 8. vagy 9. ábrája, ha pedig az oszlop alakját elveszti és a késői gót ajtófélbe vész, a boltív befolyása elegendő arra, hogy a hajladozó élt az ajtófélre is kiterjessze, a boltozattartó ívkezdeten keresztül: s egyszerre az ablak- és ajtófelekre alkalmazott hajladozó párkányok szövevényébe jutunk, mik esze ágában se lettek volna senkinek, ha a klasszikus architráv a boltkőnek oly makacsul elléne nem szegül, a mely alárendelésére vagy kiszorítására törekszik.

VIII. §. Ez lesz tehát az első főcsoport, melybe jövőre a boltív-díszek egy nagy részét sorozhatjuk. Ez a jellemzetes déli vagy bizancezi alak, melynek típusát a 70. ábra *a*-ja képviseli, s mely csaknem minden fajta felületdíszet megtűr, ez egy általános törvény figyelemben tartásával: hogy ha homloka díszes, belső hajlata maradhat simán; de az már semmikép sem helyes, hogy az alsó hajlat legyen díszítve, mikor a homlok-felület sima. A legjelesebb bizancezi épületeken sok gyönyörű faragvány kárba vész, mivel a belső hajlatra van vesztegetve, de azért a szem, a boltkövek homlokának dús vésete után szinte keresi, sőt meg is kívánja: képmutatás lett volna, ha csupán kívülről faragják meg őket. De már arra nincs még árnyéka sem a mentségnek, ha a belső hajlatot kiczifrázzák, a bolt homlokát pedig nem; mert ez esetben az épületet egész diszítettlennek gondoljuk: nem is keressük a belső boltburok dízét s így meg se látjuk, vagy ha meglátjuk, csak sajnálnunk kell, hogy jobb helyre nem tették.

A renaissance-építőknek még talán érdemükül tudható be, hogy silány díszítményüket rendszeresen oda helyezték, a hol legkevésbé várta őket az ember s a hol legritkábban kerültek szem elé. Pl. a ki a Scuola di San Roccóhoz közeledik, valószínűleg sajnálja az ablak-czifrázatok túlságos egyszerűségét és pusztaságát; de ha igen közel megy a falhoz, az ablak alá, verőfényes napokon felfedezhet egy csomó berakott díszítményt, mit az elmés építő a belső ívhajlat alá rejtett.

A belső ívhajlatnak berakott lemezekkel való díszítése a görög tetődísznek román alkalmazása, melynek belső értéke bármilyen, (vesd ö. XIX. fejt. IV. §.) donga-boltozaton bátran alkalmazható, mint pl. a szent Péter templomban, s az oly boltívek belső hajlatán, mik alatt jönnek-mennek az emberek. De a renaissance-építők azt már nem érték föl észszel, hogy az ablakon keresztül nem jár-kél senki.

IX. §. Ennyit a déli boltívről. A 69. ábrában azonban, mint mondók, *c* az északinak legegyszerűbb alakját ábrázolja. Ennek további kifejlődésében, melyre most térünk, a boltkövek saját hanyagságuk vagy elbizakodottságuk következtében, teljes és kiköszörülhetlen vereséget szenvednek. E boltív kezdetben teljesen tisztalíú és díszítetlen, a gót alakok legegyszerűbbike és legkezdetlegesebbike. A mint a pillérre ránehezedik s a szomszédívvvel összeér, az egész szerkezet átmetszete kereszties állásúvá válik, s a keresztbe állított oszlop tartja, melyet fentebb az északi szerkezet jellemző vonásául állapítottunk meg. E boltív-typus rögtöni feltünése és megállapodott kifejlődése meglepő. Mindamaz építészeti átmenetek közül, miket ismerek, ezt bírom legkevésbé megfejteni. De íme, itt áll előttünk, tisztán és szilárdan

megállapodva, már a páviai San Michelében; ettől fogva csak az a dolgunk, hogy megfigyeljük, mi származik belőle.

X. §. Kezdetben, mint mondtam, egészen kopáran hagyták; a párkány s az architráv teljesen mellőzve, sőt létezésük tényleg megtagadva; helyüket az egyszerű, mélyen bevágott vályú egyetlen, hatalmas árnyéktömege foglalván el. A boltkövek nagy ellenségüket teljesen leverettnek tartva, feleslegesnek találják, hogy magukat megmutassák; eléggé kilátszanak a boltívben legfelül és legalul s így beérik azzal, hogy a maguk sajátos diszitményének eljövételét kívárlják.

XI. §. A benutság vagy várakozás ez állapotában oldalukat alattomos lecsapás csonkítja meg. Érzik, hogy a két nagy puszta boltív szélei kínosan érintik a szemet, s így egyszerre mind a négyet lecsapják vagy hengeresre vésik, mint *b* a 70. ábrán; ebből egyszeriben a boltívvel egyközepű mély vonalak dús csoportja támad, s ezzel a boltkövek sorsa meg van pecsételve. Egyszerre, küzdelem nélkül és feltétlenül megadják magukat; a lecsapások egyre mélyülnek és sokszorozódnak, elborítják a belső ívhajlatot is, egyéb alakokkal egyesülnek, mik viszont csoportos oszlopokból vagy ablakezifrázásokból származtak és a teljesen kifejlett gót ív és ajtófél dús szövevényében rendezkednek, miket később még a mélyedéseikhez toldott fülkék is bonyolítanak, mint fentebb már említettük volt.

XII. §. A boltkövek, kétségbeesésükben, a klasszikus táborba mennek át, ellenségeiktől némi segedelmet vagy türetést remélve. El is nyerik, de mint árulókat megillet, örök gyalázatukra. Izületeiket élesen kivésik vagy rusticálják, vagy álarczokká, satyrfökké faragják s így mutogatják és pellengérezik ki őket mindama hitvány

alakokban, miknek legegyszerűbbike a XIII. táblán bal-felől van adva; mások Londonnak úgyszólván minden nagyobb épületén láthatók, főkép a hidakon; s mintha merő bosszúból azért az elbánásért, melyben a boltívben részesültek, immár nem érnék be azzal, hogy oldalsó izületeiket feltűnően kimutatják: felső részükön derék-szögű lépcsőkké alakulnak, határvonalukat, mely más-különben az ívvel párhuzamos lett volna, feldarabolják, ilykép hozzá alkalmazkodva új barátjukhoz, a renaissance vonalozott főkönyvfalához. Inkább pusztultak volna el tízszer, mintsem ily áron nyujtsák meg életüket.

XIII. § Gyalázatukban elfordulunk tőlük és visszaterünk a diadalmas lecsapáshoz. Tudjuk, hogy ez nem győzedelmeskedett volna ily könnyen a csoportos oszlop némely formáinak segítségével nélkül. A lecsapás teljesen elegendő dísze lett volna a boltívnek, ha az kettőnél több tagú nem lett volna; de ha (miként a VII. §-ban megjegyztük) a boltív nagyon mély volt, s egész sor ily lépcsőből állt, a lecsapások hosszú sora gyengének és izetlennek tünt volna fel s a helyett, hogy a boltívek külső élét csapkodták volna le, a csoportot azzal enyhítették, hogy sötét belső szögleteibe szilárd oszlopokat állítottak. A korai északi boltív és ajtófél eme legférfiasabb és legjelesebb alakját átmetszetben a II. tábla 12. ábrája mutatja; legegyszerűbb alakját pedig az V. tábla a comoi Brolettoból; érdekes példa ez, mert itt a délies bolt-kövek az architrávval a fentebb leírt módon javában küzködván, az ellenük intézett oldal-támadás ellen az oszlop s a lecsapás által jobban elő voltak készítve, s így a szinezés segítségével nemesen ellentállnak, mi által részben az oszlop is meg-megszakítódik, mint Zach tábornok hadoszlopa Marengónál.

XIV. §. Az oszlop azonban mihamar összeszedi erejét és saját külön díszítményeit hívja segítségül; a közvetítő boltívek pedig szalagos vagy berakott díszszel ékülnek, míg saját gazdag és választékos norman boltíveinkhez s a lombard párhuzamos díszhez nem jutunk, minő a dóm s a San Fermo bejáratában látható Veronában. E változás azonban nem sok időbe kerül s főkép kapualjakon alkalmazzák, mi ott a fal nagyobb vastagságának s a boltív mélységének tulajdonítható; úgy, hogy a páviai San Michele hajóíveiben a dús oszlopos díszítménysort a kapualjban s az ablakfélben a legkorábbi és legkezdetlegesebb kettős boltívvel együtt találjuk. Így a hajóíveket többnyire lecsapják s itt a boltköveket sokkal hamarabb kiszorítja a lecsapás, mint egyebütt az oszlopos elrendezés, melynek délen — mint láttuk — a színek által állnak ellent; sőt még északon is, noha ott erőszakkal kivették őket saját alakjukból: madár vagy szörnyfejékké válnak, melyek a boltív hengereit egy időre kedvükre összecsiszolgatják, vagdossák; míg a norman zeg-zug díszítmény velük egyesül, mindenik zeg-zug barátságosan meghúzódván mindenik boltkő ízülete közt a kezdetlegesebb munkában, sőt a nagyon tökéletesen kidolgozott ívekben is, ezzel világosan mutatva a vonalak középponti, azaz napsugárszerű elrendezését; annyira, hogy a XX. fej. XXVI. §-ában megállapított ama föltevést sugalmazza, hogy minden e fajta díszítmény az ívből kisugárzó fényt jelképezi. A szándékot kötve hiszem; de a hasonlatosságot elismerem; azonban talán mégis túlzás, e zeg-zug dísz soha nem szünő kedvességét egészen ennek tudni be. A zeg-zug kiszorulása, a mint a boltkövel a legyőzetést fokozatosan megosztja, mignem végre a bonyolult kései gót ajtófelek vasúti sinszerű menetei

végkép elnyomják, szememben egyike az építészet drámája legszomorúbb jeleneteinek.

XV. §. Van az V. táblán még egy körülmény, mely kiváló figyelmet érdemel: a boltkövek nagyobb mélysége az ív tetején. Ezt fentebb, a XI. fejt. III. §-ában mint a jó szerkezet egyik jellemző vonását említettem; itt díszítő értékénél fogva még nagyobb figyelmet érdemel: mert a mint az egyközepű boltívek mély sorához érünk, melyek az északi bejáratok és a csoportos ablakok nagy része fölé vonvák, legott feltűnik, mennyi nehézséggel jár a külső ívnek a belsővel való megegyeztetése. Ha — miként olykor megesik — a boltív-csoport táglata kétszer vagy háromszor akkora, mint a belső nyílásé, a belső ív világosan csúcsos lehet, a külső pedig, ha egyközepűleg van vele vonva, nagyon megközelíti a körívet. A veronai kései gótikában így is van: a boltív külső vonalának csúcsa alig észrevehető; de azután a csúcs minden további belső íven világosabban látszik; mígnem a legbelső egész kihegyesül. De a tiszta olasz gótika igen sokkal nemesebb: itt mindenik külső ív *nagyított hasonmása* a belsőnek; a lépcső mindegyikben ugyanannyi, csak a körvonal egyre tágabb. A végeredmény, melyet olykor még merészebben kifejtve is találni, az V. táblán látható; kifejezése kiválóan ruganyos és a mély északi boltívek nehézkességétől és egyhangúságától teljesen ment.

XVI. §. A 69. ábra *b* közvetítő alakjáról (melynek az a körülmény, hogy a fényt könnyen bocsátja be, csaknem mindenféle stílusban megnyitotta útját) minthogy sajátságos átmenetei nincsenek, nem is szólunk; északon olykor osztozik a külső architráv sorsában és hosszában futó barázdákba van vájva; olykor simán és tömören

hagyják, mint pl. a hadi építkezésben, vagy az egyszerűbb egyházi és magán-építkezésben. Olaszországban felületét díszítik, mint az architrávét, de némileg sajátos kifejezést nyer az által, hogy a belső ablakezifrázat s annak külső oszlopai és tabernaculumja közé helyezik, mint a firenzei dómban; e helyzetben felszínét mindig símán hagyják és berakott vagy festett, gyöngéd arabeszkkel borítják; míg az ablaktagozat s annak külső oltalmazó eresze dúsan faragott. Színes boltkövekkel való kezelésének az a példánya, a mely a XIX. táblán látható, az olvasónak hasznára válhatik, mint átlagos kifejezése a tiszta olasz gótika nyílás-díszítményének; ama tulajdonképeni nyílás-díszítménynek, melyben az ajtó- és ablakfélen nem alkalmaznak oszlopdíszet, de a lecsapott nyílást díszítetlen hagyják; a külső boltíven pedig a kibékített boltköveket s az egyközepű architrávot használják (mely utóbbi azonban némileg rokon a norman zegzug-díszszel); míg alattuk a tiszta olasz kétízű és középen csegelyes ív, dúsan ékített csegelyével. Veronai ív ez, valószínűleg a XIII. századból és kiváló gonddal dolgozva; a piros részek mind finoman öntött téglából valók; az egészen legfigyelemreméltóbbak ama keskeny téglalemezek, melyek mindenik boltkő sarkába berakvák, lehetőleg helyesebb érzéssel az iránt, hogy a színen nem lehet úgy egyszerre kiadni, a mit minden művész egyszeriben megért.

XVII. §. A kezelés különféle módjait csupán a boltívben figyeltük meg; de azt kivéve, a mit a boltkövek sajátlagos kifejezése gyanánt említettünk, végig mindent elmondhattunk volna ugyane szókkal az ajtó- és ablakfélről is. Az oszlopok lombard és norman csoportjában még a boltkő kifejezésének párhuzamosa is feltalálható

a zezugokban és egyéb keresztbefutó díszítményében, melyet végre a függőleges csövezett díszítmény elsöpör. Azontúl ezek mélyedéseiben, valamint a boltívekében is a fülke- és szobor-díszítmény fejlődik ki; s a boltozott és üreges nyílásokat domborművű burkolat lepi be fantasztikus szegélypárkányaikon mindenfajta lombdíszszel.

XVIII. §. A boltív igazi díszét illető vizsgálódást a tagozat szépségének kérdésével nem zavartam össze; minthogy valójában minden czifrázat merő sokszorozása és felhalmozása az apró boltíveknek, csegely-díszje pedig kisebb kiadása az ívkör-díszítményeknek. Végleg megállapított alakját nem érte el, csak a mikor az ablakfél s a boltív hosszában futó barázdákra tagozódott; ekkor a czifrázatot az oszlopok vagy léczek legbelső csoportja alkotja, melyek oly alakokba hajlítgatvák, minőket a rajzoló ép jónak lát; de ezt a hozzáalkalmaztatásnak oly finomságával, melyet inkább egyes példákon lesz jó feltüntetnem, a minőt eleget fogunk találni vizsgálódásaink közben; az olvasót taglalásukkal itt feltartóztatnom nem szükséges. A mi az ablak-czifrázat szépségének feltételeit, illeti, nem remélem, hogy zöld ágra vergődjem, a míg — ha ugyan időm engedi — külön tanulmányt nem szentelek nekik; melynek ugyan magában véve nem kellene valami hosszúnak lennie, de mielőtt elvégezném, magával hozná az egész anyag átvizsgálását, melyet amaz angol építők, kik figyelmüket e tárgynak szentelték, az utóbbi időben felhalmoztak, s a mely, mint a czifrázat chronologiai fejlődésének vagy mechanikai szerkezetének példázása, redkívvül becses, de mely azok aesthetikai értékét csak esetlegesen érinti. A szemem elé került valamennyi e fajta munkák közül feltűnően kiválik Sharpe Edmund műve a díszített ablakokról, mely úgy tünik fel

előttem (már a mennyire futó átnézésből megítélni lehet), hogy e részben az angol gótikát kimeríti; s melyet az érdeklődőknek ajánlhatok, mint a melyben az általános elvek, melyek a czifrázat rajzát első kifejlődésétől végső elkorcsosulásáig szabályozták, világosan és mestereleg vannak kifejtve.

XXIX. FEJEZET.

A tető.

I. §. Az eddig megfigyelt díszítési módok minden nemes épület külsejéhez és belsejéhez egyaránt illettek, s ama sokféle díszítési módra, mely az idő ellen oltalmat követel, s így szükségkép az épület belsejére szorítkozik, ügyet sem vetettünk. De már a tetőnél a külső és belső kezelés a díszítést illetőleg ép oly tisztán és élesen különbözik, mint a szerkezetet illetőleg. A falnak egyik fele többnyire csak olyan, mint a másik, s ha szerkezete el van rejtve, az többnyire belső oldalán van; de a tetőn az anatómiai szerkezet, melyből a díszítésnek természetesen fakadnia kell, ha egyáltalán látható, csupán belülről tűnik föl; úgy, hogy a belső díszítés köre tág és fontos, a külsőé ellenben aránylag alárendelt.

II. §. Nos, a míg főképp az épületek külsejével foglalkoztunk, a kifejezést bizvást elhagyhattuk, minthogy nem várható, hogy mindenki, a ki az épület előtt elmegy, vagy azt távolról meglátja, abban a hangulatban legyen, melyet az épület kelteni hivatott; úgy, hogy minden kellemtlenebb hatás nélkül még e hangulattal némileg ellenkező dísznek is lehet kívül helye. De bezzeg nem volna megengedhető belsejében; mert a kik bemennek, azok

többszövevényre vagy illő hangulatban akarnak lenni, vagy legalább óhajtsák, hogy az bennük feltámadjon. (A középkori építők e megkülönböztetést nem tartják meg szigorúan s templomaikban groteszk vagy profán tárgyakat is alkalmaztak bütykökön, gyámköveken, oszlopfőkön, sarkantyúkon, s egyéb ily jelentéktelenebb dolgokon; de a belső falon soha sem látni vadászati vagy csatajeleneteket, mint gyakran a lombard épületek külsején.) Így a tető vagy mennyezet belső kifejezése szükségkép oly változatosá válik, s az illő dísz neme és foka annyira a különös körülményektől függő, hogy módjait osztályozni vagy alkalmazásának határait megvonni szinte lehetetlen.

III. §. Ennél fogva itt kevés a mondani valóm; a mi van is, inkább a dísz kihagyását, mintsem megválasztását illeti, legalább a tető belső oldalára nézve. Akár gerendás, akár kőboltozatos, a tető szükségkép felületekre s bordákra vagy gerendákra oszlik; a felületek laposak vagy faragottak; a bordák ezeket átszeldelik oly irányokban, melyekben a legnagyobb erőre van szükség; a gerendák pedig a sötét nyerges tető üregét a bonyolult tetőszékkal töltik ki, vagy a lapos mennyezetet tartják. Valahol a bordák és a gerendák egyszerűn és mesterkéetlenül rendezvék, a díszítmény nem jár bajjal; a gerendákat kivéshetik, a bordákat megfaraghatják, s a szem ki van elégítve. De ha a boltozat bordátlan, mint az egyszerű dongaboltozat, és sok kitűnő korai gót bolt; vagy ha a tető lapos: akkor már fogóssá válik a kérdés, milyen legyen a dísz, mely szerkezetükkel összefüggésben nem lehet. Én részemről az egy festést kivéve sohasem láttam lapos tetőnek kielégítő díszét; az ó-angol magán építkezésben sok jó és lelemé-

NYOMT. ULLMANN JOZSEF BUDAPESTEN

Archivolt.
Veronában.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

nyes lemezes berakás van, csakhogy bizonyos fokig mindig jelentéktelen és középszerű. Velence lapos tetőinek, mint a Scuola di San Roccobelinek s a Palazzo Ducaleinek roppant berakott mezőin (kifeszített vásznon) képeket találunk, melyek a világ legnemesebb festményei közé tartoznak. A mennyezet mindezzel jól jár; de már a képeket szívesebben látná az ember jobb helyen; főkép ha a vásznon eső szivárog át, a mint nem egy fenséges Tintorettón láttam. Egészben a lapos tetők, a mennyre lehet, kikerülendők; s ha szükséges, a dúsan színezett mintájú berakott díszítmény a legtetszelősebb; az értékes munkából is legkevesebb vész el mellette. De e kérdést, minthogy magam sem vagyok fölöle tisztában, az olvasó belátására bízom; egyetlen dolgot kivéve: hogy a kopár mennyezet nem válik szebbé azzal, ha czifra szellőztetőt tesznek rá.

IV. §. A görbe felületek díszítése felől már megállapodottabb a véleményem. A tető sohasem fenségesebb, mint ha a szem zavartalanul kalandozhatja be minden hajlatát, és az árnyék elhalását síma, összefutó bolthajtása közt nyomon követheti. S a magam részéről jobb szeretnék egy egyszerű, hevederes, gót boltozatot, melynek minden nyers kövét látnám, mely a templomszárnyat a széltől és a havasesőtől megóvjá, mint valamennyi legyezős és függő és lombozatos tetőt, a mivel valaha a Tudorok alkotásait összezavarták. De a mozaik s a fresco alkalmazható, valahol csak lehet; mert a hajlatot nem szakítja meg. Talán legünnepélyesebb tetői a világnak a román bazilikák apsisainak aranyos alapú conchái, szigorú alakjaikkal. Ennek ép ellentétei ama díszítmények, melyek a hajlat derültségét megzavarják, a nélkül, hogy érdekesebbé tennék, mint pl. a San Pietro s a

Pantheon közönséges berakása, mely a lehető leghitványabb.

V. §. Minthogy a tetők belseje felületekre és bordákra, kívül meg felszínekre és csúcsokra vagy gerinczekre oszlik, ez utóbbiakat sokszor igen merészen és feltűnően díszítik. Közép-Európában a külső felület csekély jelentőségű, minthogy lejtője többnyire alacsony, és Spanyol, Dél-Francia- s Észak-Olaszországban cserepes; még jelentéktelenebb ott, a hol lapos, mint valami terras, mint Dél-Olaszországban és keleten, hol gyakorta alacsony kupolákkal vegyítik; de már a nagyobb keleti és arab kupolákat művészien díszítik. Ezekről nem szólhatok határozottan. Az északi ember szemében a tető a rossz idő ellen való oltalom; nem pedig felszín, mely csak arra való, hogy az örökös napfényben sütkörésszen s a sivatagon feltűnjék, mint a kelő hold. Csak annyit mondhatok, hogy sohasem láttam dúsan díszített keleti kupola rajzát, mely bennem vágyat keltett volna az eredeti látása után.

VI. §. A mi északi tetődíszünk szükségkép egyszerű; olykor színes cserepet használnak, a minek hatása különös; de én azt hiszem, az épület méltóságosabb, ha teteje egyetlen, megszakítottalan tömeget alkot, a mely a falak gazdagságával és tarkaságával ellentétben áll. Az olasz csöves cserep maga is elég dísz; mély és gazdag csövezet, melyben minden művész örömét leli; ez azonban csakis alacsony lejtésű tetőkhöz illik. A meredek tetejű magánházaknak nincs jobb díszük, mint a lapos, hegyes vagy lekerekített végű cserep vagy zindely, miként Svájcban: így az egész tető mintegy pikkelylyel van borítva, a mi halra emlékeztető páncél a víz ellen, tökéletesen egyszerű és természetes, de egyszersmind hatásos

is; s a lejtős kőtetőknek, valamint a toronysüvegeknek legszebb dísze e pikkelyes cserepezés; a coutances-i székesegyház és sok norman és korai gót épület sudarait és fiatornyait gazdagon díszíti. Az ólomtetőkre sokszor rajzolt mintát alkalmaznak díszül, melyet megaranyoznak s valami sötétszínű alapot hagynak alatta, mint Bourgesban a Jacques Coeur házán; azt hiszem, ennek a hatása kiválóan gyöngéd és szép lehetett, de ma már csak nyomai vannak meg. Az északi tetők azonban többnyire nem igen kívánják a felület-díszet, minthogy a szemet a padlásablakok fantasztikus sorai kötik le s a csúcsaikat és gerinceiket díszítő csipkézetek és gyámkövek.

VII. §. Hogy vajjon a padlásablakokat jogosan sorozák-e a díszítő elemek közé, nekem kétségesnek látszik. Az északi toronysudár-rendszer nyilván merő kifejlesztése és túlzása a magánházak tornyocskájának a maga kikukcskálásra való ablakaival és a kirúgók groteszk vonalait aligha lehetne elhagyni, noha valószínűleg senki sem lakik a sudárban; de az ily ablakok semmiesetre sem valók oly helyen, a hol nyilvánvaló, hogy hozzáférhetetlenek; ép úgy csak természetes és hasznavehető nagyságban engedhetők meg.

VIII. §. A tető-gerincz- és csúcsdíszítésről szóló fejezet alá foglalhatjuk, mint fentebb megjegyeztük, a sudarak, gyámkövek és csipkézetek egész nemzetségét. Minthogy minde dolgok egészen mihasznák, s mivel a szerkezetnek látható toldalékai és elősdi részei, alkalmazásukban több óvatosságra van szükség, mint bármely egyéb díszítő elemében, s úgy az építőnek, mint a nézőnek igen szerencsés hangulatban kell lennie, mielőtt jól megrajzolná és teljesen élvezhetné őket. Rendesen ott a legbámulatosabbak, a hol a groteszk északi szellem hatalma legna-

gyobb; s úgy vélem, csaknem mindig némi játsziság van bennük, mely ellentétben áll a fenséges építészeti hatásokkal, vagy legalább szigorú alárendeltségben tartandók az uralkodó vonalak derültebb jellemével szemben. De ha egyrészt a komoly fenséggel, úgy másrészt a lomha nehézkességgel is ellenkeznek; s alig ismerék építészeti elemet, mely megalázóbban éreztetné velem a különbséget a szárazföldi magánépítkezés s a magunké közt, vagy a mely oly hirtelen érzését támasztaná az újult életnek s a gyönyörnek, ha London utczái helyett Abbeville vagy Rouen házsorai közt járok, mint a tetőnyergek és tornyocskák furcsa csúcsai és fiatornyai. A legközönségesebb és legnehézkesebb tető is megelevenedik egyetlen sudártól, ha az csak némileg elmésen van is a végére tűzve; de az idegen építőkben megvan (vagy legalább megvolt) a kiváló érzék ez iránt; az egész tetőt meg tudták eleveníteni, gerinczének csipkézete s homlokzatának lándzsavége által, a hol minden összeillik, mint a hal hátán az úszószárny és a szálkák. De a mi sudaraink nyomottaknak, beszuszakoltaknak tünnek fel; távoli atyafiságban vannak a gépezetek anyacsavarjaival; s a mi tetőcsipkézeteink kandallórácsra emlékeztetnek, mintha arra valók volnának, hogy London füstfelhőiből a hamut összegyűjtsék.

IX. §. A kősudár és gyámkő az építészetben, úgy vélem, az, a mi a festészetben vagy a természet színezésében a fény-sugár vagy csillámló pont. Vannak tájképek, miknek legjellemzőbb vonásuk a csillámlás, és lehet nyugalom a csillogás közepette is, mint a verőfénynyel játszó tengeren, vagy a nyári napon izzó mezőn:

Mély esend az erdő mélyiben,
A levél rezgő harmatán,
A lég ezüstös szövetén,
Mely zöld-aranyba csillanik.

És vannak színezők, a kik képük nyugodtságát meg tudják őrizni a fény ragyogása mellett is; de többnyire jobb, ha akár a vonalaknak, akár a tömegeknek túlságos sok pont által való megszakítását elkerülik, s inkább amaz egy-két pontot dolgozzák ki művészien. Így a legjelesebb kőgyámok és sudarak csillagok gyanánt jókora távolságokra vannak ama vonalokon végig egyes pontokra helyezve, miknek díszítésére rendelvek; rajzuk kiválóan gyöngéd, faragásuk pedig szeszélyes. Ha nagyon aprók, akkor sűrűbben állhatnak s egy sor ponttal egész vonalat alkothatnak; de hatásuknak vége, mihelyt csomóstul kötegekbe vagy bojtokba szedik őket; s ha túl a rendin sokat raknak fel belőlük, az mindig az elkorcsosodás jele. Velenczében a sudár az ívfőn első jele a sülyedésnek; legjelesebb épületein sehol nyoma sincs a kősudárnak vagy gyámkőnek; egyházi építkezését pedig bizvást osztályozhatjuk a gyámkő kisebb-nagyobb kifejlődése szerint. A gyámkő feltétlenül tökéletesen, azt hiszem, Giotto tornyán s a pisai iskola némely más épületen van alkalmazva. Északon többnyire vagy egyik vagy másik épületfélen bolyong, s vagy viruló és igen nagy, vagy középszerű, mintha kicsipték volna a faragott kőből, pl. az egész amiensi székes-egyházon; a mellett általában azzal a szétperczegtetett rendszerrel függ össze, melyről a boltív-díszítésnél már volt szó.

X. §. De ha mérsékelten használják, akkor a gyöngéd kifejezés leggyönyörűbb eszköze; s az építő szabadabban fejtheti ki benne egyéniségét, mint bármely egyéb épületelemben. Minthogy a szerkezettől teljesen független, még árnyéka sem köti egyéb törvénynek a báj és tisztaságén kívül; s a képzelet szabadon csaponghat mintáért az egész világ, vagy a képzelet birodalmában.

XXX. FEJEZET.

Az előcsarnok.

1. §. Aligha tartottam meg ígéretemet. Az olvasó magamentől kevesebbet díszített; de legalább nem iparkodtam ítéletének irányt szabni. Amaz egyszerű díszítmények közül, melyek eléje voltak állítva, mindig szabadon választhatott, s azok alkalmazásában a megállapított megszorítások csupán a korábban meghatározott szerkezeti szükségszerűségből folytak. Miután ezeket meghatároztuk, most már csakugyan szabadjára hagyom olvasómat: építsen kényére; s mily szabadon! Íme előtte a teremtés minden kedves alakja: válogathat belőlük; s minden kedves vonal, mely anyagjokat kötve tartja vagy mozgásukat vezeti; s a legfontosabb építészeti elemekhez minden vonalakból — pedig miriádnyi miriád van minden pázsitos halmon s minden erdei ligetben, és istenien összhangzó csoportjaik minden virág kelyhében s minden madár és minden állat mindenik tagjában — csupán hármat használtam. Mily végtelen kincs rejtőzhetik valamennyiben! Egyetlen virágban elég anyag van egy tuczat székesegyház feldíszítésére; de föltéve, hogy egy virágot kevésbé akarunk kihasználni, s egyegy tuczat székesegyházat építenénk mindenik virág mintájára? Ez, azt hiszem, helyesebb lenne, mintha új stílusokat akarnánk föltalálni. Únos-üntig elég stílusbeli különbség van az ibolya s a csengetyűke közt minden józan célra.

II. §. De talán még az építőknek új stílusok feltalálására irányzott keserves kínlódásánál is sajtóságosabb az a hang, melyen a természet e végtelen kincsesházáról szólnak. Türtőztessük magunkat egy perczre és

hallgassuk meg egyiköket, még hozzá nem is a legkevesébbé értelmeset:

«Nem igaz, hogy» minden természeti alak szép. Magában a természetben ezt nehéz felfödni; de ha az alakot a tárgytól elválasztva, a szobrászat vagy faragás útján önállóan tüntetjük fel, akkor látjuk, hogy nem valamennyi alkalmas díszítő elemül, s hogy tényleg igen kevés, sőt talán egy sem alkalmas azon módon, javítás nélkül. Igen, *javítást* mondok, mert noha minden művészet legfőbb célja a természet utánzása, ezt nem a természeti alakok pusztá utánzásával éri el, de *bírálsa* és *javítása* útján, bírálván a természeti szabályok mértéke szerint, miket a természet valamennyi alkotásából összegeznek, de melyeket egyetlen művében sem tart meg teljesen; kijavítván azáltal, hogy természetesebbé teszik, azaz megegyezőbbé a természet egyetemes törekvéseivel, megegyezőleg Rafael nemes elvével, hogy a «művész feladata nem az, hogy olyanokul tüntesse fel a dolgokat, minők a természet alkotta őket, de a minőkre *alkotná* őket»; minők mindig próbálja alkotni, de mindig sikertelenül, noha célja erőködésének egybevetéséből levezethető; ép úgy, mintha egy csapat íjász hiába próbálgatott volna egy falra célba löni, s ha a célpontot azután eltörlik, a lövések helyéről kijelölhetjük a célpont legvalószínűbb helyét s biztosak lehetünk a felől, hogy közelebb járunk hozzá, mint akármelyikük nyila.» (Garbett: a Rajzról, 74. l.)

III. §. Azt hittem, ezzel végeztünk Rafaelnek ez üres, elnyűtt, egyoldalú és rosszul értett mondásával; vagy hogy legalább a tisztább keresztényi felfogás e napjaiban az emberek kezdenek értelmébe belehatolni: Rafael az embert festette, és az emberben kétségkívül van itt is ott is valami fogyatkozás. Mindannyian hallot-

tunk az eredendő bűnről, s szerény pillanatainkban talán gyanítjuk is, hogy nem vagyunk egészen olyanok, minőknek Isten vagy a természet akarna. Rafaelnek az emberen, igenis, *volt* javítani valója: de bezzeg szerettem volna látni, hogy javít valamit csak egy százszor-szépen is! vagy a borsóvirágon, vagy akár a molyon, vagy a mustármagon vagy Isten bármely legcsekélyebb művén. Ha erre képes lett volna, talán akadt volna részére megtisztelőbb foglalkozás — talán a csillagokat szedhette volna kissé rendbe (mert így, a mint most vannak, botránnyosan össze-vissza szórvák, s van köztük kisebb-nagyobb, mindenféle alkatú, csak ép az ideális alakot s az ideális nagyságot nem találta el egyik sem); vagy talán az Oczeánt szabályozhatta volna, a mi ez idő szerint igen tökéletlen és szabálytalan jószág: még a halászember se tudja ma, meddig fog a partra beszáguldani holnap, ha a nyugati szél űzőbe veszi — talán van Egy Valaki, a ki tudja; de az nem bírta ránk. Gyerünk le és álljunk meg a parton: nézzük a nagy, szabálytalan tengert és figyeljük, megtartja-e az ütemet mennydörgésében? Egy—kettő: — utolsónak egy szép, hosszú hullám jó, taraja reszket egy kevésbé, de egészben szép rendes. Így; pattanj szét a parti kövek közt és csapj fel egész e szürke kavicsig; most állj és fülelj. Íme a másik: Ejnye, gondatlan hulláma! miért nem tudtad tarajodat megtartani? Az egész szétfecskendeződött, nekivágódva e szirteknek, azt hiszem, két lábnival vétették el a célt. Ismét más. — Már megint, te türelmetlen! nem várhattál volna, míg pajtásod elmegy, a helyett, hogy illetlenül nekirontottál? Nem érsz semmit. Végre a negyedik; ez már jól indul. Ni, mily lassan emelkedik, mily kristályos az ürege, egyetlen repedés nélkül! Bátran, jó hullám; ne oly sietve; lassan,

lassan; hová kerülsz így? — Építész-szavamra, ez már mégis sok: két rőffel a czél felett, s ugyanannyi belőled a szemünk közé. És e megett egy másik hullám, a melyben némiképp reménykedtünk s ím az is szétmorzsolódott, csak fehér tajtékabrosszal terítve be a víz szélét, mintha a tengerek isteneinek akarna asztalt teríteni! Kár a természet ez elhibázott nyíllövéseiért; e féktelen hullámjával sohasem fog czélba találni, sem az ideális alakot el nem éri velök, ha ezer esztendeig lessük is. Hivassuk elő a görög építőt, ki azt helyette megtegye. Íme jó — a nagy görög építő, mértékkel, vonalzóval. Nem mérné-e ki egyúttal a szelek erejét is? s nem tenné fontra a tenger vizét is? nem szabályozná az esőt s nem jelölné ki a villám útját s a mennydörgés erejét? Annak rendje és módja szerint munkához lát s ide nézz! íme a természet czélpontja, íme, mivé tökéletesítette a nagy görög építő a tengert:

Θάλαττα, Θάλαττα: Mi ez, a mit sirva láttak a szent hegységről, azok a fáradtak?

IV. §. De hát a tengernek szabálytalannak kellett lennie. És vajjon a falevélnék s a fűszálnak nem? sőt, a mennyiben a bűn bélyege nélkül lehet, az emberi ábrázatnak is? Vagy szebb és jobb volna-e, ha mindannyian egy kaptára lennének teremtvé s a homlokunk lenne megszámozva, hogy arról ismerjük meg egymást?

V. §. Nincs hát az emberi művészetnek semmi teendője? Nincs egyéb dolgunk, mint másolni, és örökre csak másolni a mindenség képeit? Nem. Van dolgunk nekünk is;

nincs köztünk olyan együgyű, oly gyenge, hogy a munkában része ne volna. Feladatunk azonban nem a tökéletesítés, de a magyarázat. E végtelen mindenség egészében kifürkészbetetlen, felfoghatatlan; minden emberi lélek kénytelen lassankint betűzni ki és sokáig szemlélni azt a részecskéjét, a mely rá nézve elérhető; és azután tovább adni azt, a mit ő tanult, azok számára, a kik utána jönnek; kifejtve azt a végtelenségből, mint a hogy az ibolyát szedi ki az ember a fű közül; az ember nem tökéletesíti sem az ibolyát, sem a fűszálat, a míg szedi; csak láthatóvá teszi; és az embernek láthatóvá kell tennie hatalmát a saját szíve felett is és láthatóvá kell tennie, hogy minden jó gondolata abból a forrásból fakadt és meg kell írnia saját lelkének történetét. Olykor pedig ennél többre is képes lehet; különös világításban mutathatja be, s azelőtt ismeretlen ezernyi úton tárhatja fel; oly utakon, a melyek kiválólag szükséges és nemes czélok felé irányulnak, miknek elérésére Isten nagy fegyvertárából kell eszközeit kiválogatnia. Mindezt megteheti: s ezzel csak azt cselekszi, a mit minden keresztény tartozik cselekedni az írott, valamint a teremtett Igével: „igazságosan elkülönítve a szót az Igazságtól». Az írott szó végtelenségén kívül össze kell gyűjtenie és tovább kell hirdetnie új és ó dolgokat, megválogatva az időt s a munkát, a mely előtte áll, megmagyarázva és megmutatva őket másoknak oly erővel és elevenséggel, minőre képes, s megkoronázva az egészet annak az elmondásával, a mit Isten az ő lelkéért tett. S ezt téve, vajjon tökéletesíti-e Isten igéjét? Ép oly különbség ez, mint mikor pap változtat a Szentíráson a nép megvigasztalása végett, és mikor az atheista jelenti ki, hogy a Szentírást meg tudná javítani, a mely, ha bárki adna hozzá, valamit: neki kellene betudni a csapásokat, a melyek bele

vannak írva; ép ilyen a különbség a közt, a mit a természetet illetőleg az ember tartozik alázatossága érzetében véghezvinni, s a közt, a mire vakmerőségében magát képesnek tartja.

VI. §. Ne félj tehát, olvasóm, ha a természet s a művészet közt kell ítélned, feltéve, hogy mindkettőt szereted. De ha csak egyiket tudod szeretni, akkor az a természet legyen; jól jársz vele: csakhogy akkor ne próbálj a művészet felől ítélni, melynek se időt, se figyelmet nem szentelsz. Azonban ha mindkettőt szereted, akkor bizvást ítélni a közt; megbecsülheted az utóbbit, mivel az előbbire emlékeztet s ugyanoly örömben részesít. Ha valamely város piacán véges, de ép oly tiszta és benső örömet érsz, mint a dombok közt terülő nyájas völgyben: akkor helyesen van építve és díszítve; de ha többszöri próbára se tudod örömedet lelteni benne, sem oly okulást meríteni belőle, mint a természetből: akkor nyugodt lélekkel elítélheted.

Erőnk és tudásunk egyesíthetése végett kénytelenek vagyunk városokban lakni, de a mit az egymással való érintkezéssel nyerünk, nagyjából ellensúlyozódik azzal a veszteséggel, hogy a természettől elidegenedünk. Itt nem lehet meg mindegyikünknek a maga kertje vagy mezeje, hogy ott alkonyatkor elmerengjen. Építészeti feladata, hogy ezt, a mennyire lehet, pótolja; hogy a természetről meséljen nekünk; hogy jól tartson nyugalma emlékeivel; hogy ünnepies és gyöngéd legyen, mint az, és minden lépten-nyomon annak a képét tüntesse fel; tele gyöngéd utánzataival a virágoknak, miket többé nem szedhetünk, s az élő lényeknek, mik most messze vannak tőlünk, a saját magányukban. Ha ezt valaha londoni utcán érezted; ha az valaha egyetlen komoly gondolatot,

egy sugarát az igaz és gyöngéd örömnek ébresztette bened; ha szivedben igaz öröm lakozik mord rácsai és sötét ablakai s kirakatainak pazar pompája és klubjainak bohócságai felett: jól van; mozdítsd elő minél több hasonlónak építését. De ha sohasem oktatótt semmire; ha sohasem érezted magad boldogabbnak, mikor házsorai közt végigmentél: ne gondold, hogy valami titokzatos jóság vagy rejtett fenség van bennük. Vesd el a hitvány képmutatást, a hiú barbarizmust, a mely adja, mintha örömet szerezne: mert a mily biztosan tudod, hogy a réti fű, mely tündérkarikában nő, többet ér, mint a koczkázott faburkolat; a mily biztosan tudod, hogy a felföld friss szele és napsugara többet ér a bolthajtás dohos levegőjénél, vagy a báli terem gázlángjánál: oly biztosan tudhatod, hogy a jó építész, melyben élet, igazság és öröm van, többet ér, mint a hitvány építész, mely tele van halállal, becstelenséggel és bosszantással, világ kezdetétől világ végéig.

VII. §. És most jere velem, mert sokáig távol tartottalak gondoládtól: jere velem, szép őszi reggelen, Padua sötét rácsajtain keresztül s induljunk el keletnek az országútján.

Egy-két tengeri mértföldnyi úton síkságon visz útag szilfasorok s megrakott venyigék közt, finom levelök eres pirosra sorvadva, fürtjeik sötéten kékelve; aztán a Brenta gátja emelkedik, végigfutva a folyam s a síkság közt, a mely északnak terül, végtelen eperfasorok és tengeri földek közt. A Brenta lassan folyik, de erősen; iszapos, sárgásszürke víztömeg, a mely sehol sem meg nem áll, sem nem siet, de lassan siklik lefelé egyhangú partjai közt, imitt-amott egy-egy rövid, csacsogó örvény fodorítja meg fénytelen felszínét, azzal elenyészik, mintha valamit behúzott volna s az leszállt volna a fenékre. Porosan és árnyék nélkül visz az út a gát északi oldalán, s a dolo

nagy, fehér torony rezeg a távol, forró gőzben, s sohasem látszik közelebb, mint feltüntekor. Most a sokat dicsért Brentaparti villák egyike előtt mégy el; csillámló, kísérteties téglá- és gipsz-héj, ablakainak festett architrávjai mintha képkeretek volnának; előtte kavicsolt udvar izzik a tüzes napfényben, de az országúttól nagyobb pompa okáért, erős czövekek és lánczok védik; azután meg egy czopfos gót épület, kínai változatokkal, veresre és zöldre festve; meg egy harmadik, jobbadán holt faltömegből álló, ráfestett vakablakokkal, mindegyik borsózöld ernyővel és klasszikus, rossz perspektívájú architrávval; egy negyedik gipsz-figurákkal a kerítés tetején: némelyik antik, mint a New-Road sarkán levő, s némelyik esetlen, groteszk, kövér testű, nagycsizmájú törpe. Íme az az építészet, melyhez a modern Olaszországot tanulmányozása juttatta.

VIII. §. A nap erősen hág fölfelé és vakító fehérre hevíti a dolo kis piacz falait, hol lovat váltunk. Még egy kopár állomás az elszakadt Brenta-ágak közt, melyek szabálytalan és félig pangó csatornákat alkotnak; még egy-két villa a túlparton, csakhogy ezek a régi velencei típusból valók, melyekre már előbb, Páduában ráismerhettünk, rohamosan pusztulva, feketén és repedezetten, magányosan, szorosán a lomha víz partján; a mi hajdan apró kert volt körülük, iszappá gyúrva, elperzselt maradványaival a göcsös eleven-sövénynek s védelmükre levert kitöredezett czölöpöknek, s imitt-amott néhány márványlépcsőtöredék, mely egykor a vízpartról kecsesen vezetett fel hozzájuk, most töredezett ízeikkel az iszapba süppedten, lejtőssé és sikamlóssá válva a zöld gyomtól. Végre az út éles kanyarulattal északnak fordul, s ott jobbra nyílt tér terül, aszú fűvel benőve, de arra ne fordulj.

IX. §. Öt perczcel később fent vagyunk a mestrei

kis fogadó felső szobájában, örülve a percznyi pihenésnek a hűvösön. Az asztal (azt hiszem mindig) névleg fehér s élvelő zöld abroszszal van beterítve; kellő közökben tálak, poharak, és feltűnőn fehér, olajjal sütött kenyérszeletekkel, mik inkább hasonlítanak lisztesomókhoz, mint kenyérhez. Erkélyéről a kilátás nem kecsegtető: másik oldalán szűk utcza, magányos téglatemplom, puszta harangláb, s néhány zárdaszerű épület, ablakaik körül némi skarlát frescomaradvánnyal; köztük s az utcza közt árok, benne valami lassú patak, a mellett egy-két alacsony ház, egyiknek ajtaja előtt rózsalugas, mint valami angol teázó kertben; azonban körülünk a levegő nem rózsára emlékeztet, de tele fojtó fokhagyma és rákszaggal, melyet forró gesztenyeállványok füstje melegített át. Az ablak alatt éktelen kiabálás a podgyászonkon veszekedő taligások közt: versenygésüket türelemmel csillapítjuk s követjük őket végig a szűk utczán lefelé.

X. §. Alig haladtunk mintegy kétszáz lépést, a mint egy csatorna végén alacsony rakodóparthoz érünk, mindenik oldalán hosszú lépcsők le a vízig, a mely úgy tűnik fel, mintha az állásban megfeketedett volna; egy pillantás felvilágosít tévedésünk felől. Velenceze gondoláitól feketélik. Egyikbe beszállunk, mintha inkább csak arról akarnánk meggyőződni, igazán csónakok-e vagy sem, mintsem határozott szándékkal, és tova siklunk; eleinte úgy érezzük, mintha a víz folyton engedne a csónak alatt és az lágy üregbe süllyedne. Valamivel tisztább, mint ama vizek, miket nemrégiben láttunk s sápadt zöld; a part csak két-három lábnyira felette, iszapos és kövér füvel benőtt; itt-ott egy-egy csenevész fa gyorsan siklik el a tovasuhanó gondola apró ablaka előtt, mintha festett színpadon vonnák tova.

Olvasgatjuk az evezőcsapást, mindegyik könnyedén megemelintí a csónak oldalát, a mint ezüstös orra előre bukkan. Türelmünk fogy; kibontakozunk a vánkosokból; a tengeri szellő élesen fű, a mint a libegő házikó tetejéhez támaszkodva megállunk. Előttünk semmi, csak a hosszú csatorna s a sík part; nyugatra Mestre tornya sötétlik, megette bíboralakok tünedeznek fel, hervadt rózsalevél színűek, körül a szemhatáron, gyengén elválva az alkonyi égről — a bassanoi Alpok. Egyre tovább, a végtelen csatorna végre kanyarodik, azután bonyolult zegzugba hajlik valamely alacsony bástya körül, mely most darabokra van szaggatva és csunya repedéseivel, mintha tántorogna a víz felett — a Malghera-erőd bástyái. Még egy forduló s még egy csatorna-perspektiva; de nem végtelen. Az ezüst hajóorr gyorsan hasítja — egyre tágul: a kövér parti fű egyre mélyebben áll, végre sárgásbarna csomókba vész a gyomos part mentén. A fölött jobbra, csakhogy pár évvel előbb, láthattuk volna a szemhatárig nyuló lagunát s a meleg déli eget Malamocco felett a tengerre borulni. Most nem látni semmit, csupán valami alacsony és egyhangú hajó-kikötő falát, lapos ívekkel, mik az árt alul átbocsátják; ez a vasúti híd, mely mindennél jobban szúrja a szemet. De ama szörnyű ívek végén emelkedik a végtelen vízből zürzavaros, alacsony téглаépületek kóbor vonala, melyek, ha a köztük nyulakodó sok torony nem volna, akár valami angol gyárváros külvárosa lehetnének. Négy-öt kupola, halványan és nyilván jó messze emelkedik a vonal közepe felett; de a mi a szemet először leköti, komor fekete füstfelhő, a mely északi fele fölé nehezedik, s mely egy templom haranglábjából száll fel.

Ez Velence.

FÜGGELÉK.

---

1. *Velence alapítása.*

A krónikások megegyeznek a 421. évben; ha valami, úgy De Monaci következő mondata érdekelheti az olvasót:

„Isten, ki az emberek bűneit háborús inséggel bünteti, s kinek útjai kifürkészhetetlenek, mert az ártatlan vért is kimélni akarja, s hogy egy nagy hatalom, mely jótékony legyen az egész világra nézve, támadjon egy különös helyen: a velencei tartomány (mely Pannonia szélétől egész az Addáig, Lombardia egy folyójáig terjedt) városainak főbb embereit arra ösztönözte, hogy — úgy a mult emléke mián, mint a jövő sanyarúságotól való félelmükben — államokat alapítsanak az Adria belső öbleiben levő szigeteken, hol, végső szükség esetén, menedéket találhassanak. Először is Galienus de Fontana, Simon de Glauconibus és Antonius Calvus, vagy, mint mások mondják, Adalburtus Falerius, Thomas Candiano, Comes Daulus paduai konzulok rakták le királyuk parancsára és polgártársaik kívánságára jó előjelek mellett az új köztársaság alapjait, a Rialto szigetén, mely a ma Brentának nevezett folyam torkához legközelebb s a legmagasabban fekvő volt; mint sok

író erősíti, Urunk születésének négyszázhuszonegyedik esztendejében, márczius hava 25-ik napján“. ¹

Jól esik azt is tudni, hogy Velenczét jó keresztények alapították: „La qual citade è stada hedificada da veri e boni Christiani“: mely tudósítást a Zancarol-krónika kéziratú másolatában találtam, a San Marco könyvtárában.

Végre, a mi a neve eredetére vonatkozó hozzávetést illeti, melyet Sansovino jegyzett fel, azt szívesen elfogadhatják mindazok, a kiknek Velencez kedves: „Fu interpretato da alcuni, che questa voce *Venetia* voglia dire *Veni Etiam*, cioè, vieni ancora, e ancora, percioche quante volte verrai, sempre vedrai nuove cose, enuove bellezze.“

2. A dogék hatalma.

A legjelesebb tekintélyek megegyeznek a 697. évben, mint a melyben az első dogét, Paolo Luca Anafestét, megválasztották. A tanácsnak, a tribunoknak s a papságnak Heracleában tartott egyetemes gyűlésén választották meg „divinus rebus procuratis“, mint akkoriban minden komoly munkánál szokásban volt. Sabellico, ki aligha túloz, így írja le tekintélyét: „Penes quem decus omne imperii ac majestas esset; cui jus concilium cogendi quoties de republica aliquid referri operteret; qui tribunos annuos in singulas insulas legeret, a quibus ad Ducem esset provocatio. Caeterum, si quis dignitatem, ecclesiam, sacerdotumve cleri populique suffragio esset adeptus, ita demum id ratum haberetur si dux ipse auctor factus esset“ (Lib. I.). Az utolsó záradék igen

¹ Ed. Venetis, 1758. Lib. I.

fontos, minthogy az egyházi hatalomnak a népies és fejedelmi (vagy patricziusi) hatalom alá való rendelését jelenti, a mi Velenceze politikai életében véges-végig egyik legnevezetesebb vonás volt. Ép ily fontos a felebbezés a tribunoktól a dogehoz, s a „decus omni imperii“ kifejezés, ha ereje némileg kétségbe vonható is, van legalább is oly erőteljes, a melyet a Tizek tanácsának befolyása alatt élő írótól várhatni.

3. *A Serrar del Consiglio.*

Ama rendelet kelte, mely a nagy tanácsban való részvétel jogát öröklőnek mondja ki, különféle változatban van feljegyezve; maguk a velencei történetírók mentől kevesebbet emlegetik. A dolog nyilván nem egyszerre eredett meg, mert egymást követő években különböző végzések követték egymást; a Tizek tanácsát kétségkívül 1310-ben állították fel, a Tiepolo-féle összeesküvés következtében. A Mutinelli idézte (Annali Urbani di Venezia, 153. lap) velencei vers érdemes a megemlékezésre.

„Del mille tresento e diese
A mezzo el mese delle ceriese
Bagiamonte passò el ponte
E per esso fo fatto el Consiglio di diese.“

Az olvasó nem tehet okosabbat, mint ha 1297-et fogadja el a kormányzásban beállott változás kezdetéül, s ez lehetővé teszi, hogy a legelső doge megválasztásától eltelt 1100 évet pontosan a monarchikus uralom alatt eltelt 600 s az arisztokratikus uralom alatt eltelt 500 évre osztsza. A számok összevágása némileg sajátságos: 697-ben állították fel a kormányzatot, 1297-ben változott át s 1797-ben bukott el.

4. *San Pietro di Castello.*

Hitelt érdemlő hagyomány, hogy a VII. században alapították, s némileg kevésbbé hitelt érdemlőleg maradt fenn, hogy ama helyen, hol a trójaiak Antenor vezérlete alatt, Trója szétrombolása után „un castello chiamato prima Troja, poscia Olivolo, interpretato, luogo pieno“ építettek. Úgy látszik, szent Péter maga jelent meg a heracleai püspöknek, megparancsolván neki, hogy az ő tiszteletére a Rialto szigetén emelkedő város ama helyén templomot alapítson: „ove avesse veduto una mandra di buoi e di pecore pascolare unitamente. Questa fu la prodigiosa origine della Chiesa di San Pietro, che poscia, o rinovata, o ristaurata, da Orso Partizipazio IV. Vescovo Olivolense, divenne la Cattedrale della Nuova citta“. (Notizie Storiche delle Chiese e Monasteri di Venezia. Padua, 1758.) Hogy mi volt abban oly csodálatos, hogy az ökrök a juhokkal együtt legeltek, ennek alighanem csak maga szent Péter volna a megmondhatója. A „castellói püspök“ czímet először 1091-ben vették fel, a San Marco csak 1807-ben lett székesegyház. Aligha volna méltányos, a régi San Pietre di Castello csekély jelentőségére annak 1620-ban történt hitvány modernisatiójából következtetni. Csakhogy e modernisatiókat javítások gyanánt emlegetik, s én a régi épület különös szépségeiről semmiféle feljegyzést nem találok sem a fent idézett munkában, sem Sansovinóban, a ki csak annyit mond, hogy mikor a tűz elpusztította (mint, azt hiszem, minden velencei épületet minden száz esztendőben vagy háromszor) Vital Michele uralkodása alatt újra felépítették „jó vastag falúra, fenntartva *mindamellet*t az épület görögös elrendezését“. Ez

nem úgy bangzik, mint valami nagyon remekbe díszített székesegyház újraépítésére való, nagyon lelkes törekvés leírása. A mai templom a legkevésbé érdekesek közé tartozik Velenczében; fahíd — hasonlatos a batterseai-hez, csakhogy kisebb — köti össze ma teljesen elhagyott szigetét egy nyomorult külvárossal az arzenál háta mögött, s penészes homlokzata és magányos tornya előtt helyenkint inkább kirothadt, mintsem kitaposott, aszú fűvel benőtt, kopár térség terül.

5. *A pápai hatalom Velenczében.*

A megszorításokat illetőleg, melyeknek a velencei papság alá volt vetve, az olvasót Daru XXVIII. könyvének XI. fejezetére utalom. Én magam az e tárgyra vonatkozó eredeti okmányok átkutatásának nem szentelhettem egy perczet sem, de egy barátom leveléből való következő részlet (ki ezúttal nem akarja magát megneveztetni, de a ki bizonynyal jobban ismeri Velenceze politikai viszonyait, mint Angliában bárki más), igen becses lesz olvasóim nagy részére:

„1410-ben, vagy talán a XIII. (így) század végén, az egyháziakat a Nagy Tanácsból kizárták és a polgári állásokra megválaszthatatlanoknak jelentették ki, s ugyanazon évben, 1410-ben, a Tizek tanácsa, a Giuntával, végzésben mondotta ki, hogy valahányszor az államtanácsban egyházi ügyeket illető dolgok kerülnek tárgyalásra, a velencei javadalmazott papok atyafisága kihajtandó; 1434-ben pedig a papi emberek *atyjafiaira* azt mondták ki, hogy azok római követekké nem választhatók.“

„A velenceiek saját területükön sohasem iktattak püs-

pököt székébe, hacsak a pápának nem a tanács javasolta, a mely a pátriárkát is választotta, ki a XVI. század végétől fogva köteles volt ő szentsége előtt vizsgálatot tenni, a mi a székfoglalás megerősítésének tényeül számított; de természetesen minden Róma és Velence bár mikori viszonylagos hatalmától függött, pl. néhány nappal II. Julius trónralépte után, 1503-ban, levett süveggel kéri a Signoriát, *engedné* meg, hogy a zárai érsekséget egyik hívének, valami Cipico nevű famagostai püspöknek adományozhassa. Hat évvel később, mikor Velenczét a cambrai-i liga leverte, e dühös pápa alkalmasint *nem* kért volna a tanácstól engedelmet arra, hogy Cipicót a zárai érseki székbe ültesse. 1608-ban Polesinében a gazdag vangadizzai camalduli apátság Lionardo Loredano halála által megüresedett, kinek családja azt némi idő óta bírta. A velencei római követ a hírt decz. 28-án tudta meg; másnap reggel arra kérte IV. Pál pápát, hogy ne rendelkezék e méltósággal, míg a tanács nem nyilatkozik. A pápa a „szegény bihorosokat“ és unokaöcscsét emlegette, de nem adott határozott választ; s midőn Francesco Contarini vissza akart vonulni, azt mondotta neki: „Követ úr, ez alkalmatossággal tudomásodra hozzuk, hogy nagy sajnálatunkra arról értesültünk, miszerint a Tizek fejei sekrestyéseket akarnak nevelni, mert a plébánosoknak azt parancsolják hogy angyali üdvözetkor ők zárják be a templomajtót, s hogy bizonyos órákban ne harangozzanak. Ez pedig a sekrestyés dolga; nem tudjuk, ő kegyelmességeik miért avatkoznak szemünkkel látott rendeletek által ilyen dologba. Ez tisztán és egyesegyedül az egyház elé tartozik, de még ha alkalmatlanság származnék is belőle, nincsen-é ott a pátriárka, a ki mindenkép közületek való; miért nem

felebbeztek hozzá, a ki segíthetne a szabálytalanságokon? E dolgok nekünk igazán nagy kedvetlenséget okoznak; úgy mondjuk, hogy írják le és tudják mindenek: nem mi mondtuk, de a zsinatok s a canonokban vagyon megírva, hogy bárkinek volna szándékában az egyházi szabadságot megsérteni, nem teheti anélkül, hogy megrovásban ne részesülne: ennélfogva Pál atya (Bacon levelezője) ne mondhassa ezután, a mint eddigi írásai-ban mondotta, hogy eldődeink akár hallgatagon, akár engedelemadással hozzájárultak volna: kinyilatkoztatjuk, hogy sem hozzá nem járulunk, sem helyben nem hagyjuk, sőt helytelenítjük, s add ezt hírül Velenczében úgy, hogy ennekutána kiki vigyázzon a saját lelkiismeretére. Becket Tamás, kinek ünnepét ép a mai napon üljük, az egyház szabadságáért vértanuságot szenvedett; nekünk épen úgy kötelességünk annak fentartása és megvédelmezése.“ Contarini azt mondja: „E dorgálás a harag némely jelével volt elmondva, a mi arra indított, hogy elmondjam, mennyire fölötte áll mindeneknek a mi országunkban a Tizek ő kegyelmességeknek ítélőszéke, hogy az dolgát nem végzi meggondolatlanul, vagy méltatlan dolgokhoz nem ereszkedik le; ennélfogva, ha amaz urak jónak látták akarataikat nyilvánosan közhírré tenni, az korábbi rendeleteknek tulajdonítandó, és emberemlékezet óta érvényes szokásnak, megemlékeztvén, hogy különféle illetéktelenségek megelőzése végett hasonló alkalmakkor hasonló tartalmú megbizásokat adtak, minélfogva az ily őszinte szándékot nem kellene máskép érteni, mint a hogy mondva volt, annál inkább, minthogy Velenceze maga kegyura egyházainak“ stb. stb. A pápa megmaradt a mellett, hogy az apátságot öcscsének adományozza, de a köztársaság nem akarta a beigtatást megengedni

s oly egyezés lett a vége, hogy az apáti székbe a velencei Matteo Priulit ültették, ki az apátság jövedelméből évi ötezer aranyat fizetett a biborosnak. Néhány évvel előbb ugyanez a pápa kiátkozta az államot, mivel két papot förtelmes büntetért elzárattott; a visszavonás esztendőnél tovább tartott, és IV. Henrik közbenjárása vetette végét, minek következtében a foglyokat a francia követnek adták ki, s ez őket viszont a pápai megbizottnak szolgáltatta át.

„1484-ki januárban a San Marco terén torna készült: rebesgették, hogy a díjak kiosztása előre meg van állapítva a „legderekabb“ vívóra való tekintet nélkül. A Tizek egyik főbbje jan. 28-án ép akkor ment végig a Rialtón, mikor egy huszonkét éves ifjú pap, egy fegyverkovács fia, és egy bolognai meg egy perugiai, mindkettő Roberto Sansoverino fegyverese, kivont karddal támadtak meg egy posztóst. A Tizek feje azt kívánta, hogy elfogják őket, de e perczen a pap elillant, később azonban újra elfogták s még aznap este, fáklyafénynél felakasztották az oszlopok közé a két katonával együtt. VIII. Incze nem volt oly hatalmas, mint IV. Pál; Velence 1605-ben gyengébb volt, mint 1484-ben“.

* * *

„A velencei egyháziaknak a Nagy Tanácsból való kizáratása (akár a köztársaságnak a szárazföldön akkor tett szerzeményei vonták maguk után, melyek a hozzájuk tartozó dús javadalmak által valamely nagyravágyó egyházi fejedelmet ép oly veszélyessé tehetek volna a Nagy Tanácsban mint valami győzedelmes condottierit; akár az a félelem, hogy hűségük megoszlanék hazájuk és az egyház közt, minthogy két úrnak szolgálni nem

lehet), sem a XIV. század végén, sem a következő évszázad elején, nem tette őket hazájuk ellenségeivé, melynek érdekeit a velencei főpapok Rómában, igen ritka kivétellel, buzgón védelmezték; viszont ők is nagy tiszteletben részesültek Velenczében, hol a Correr, Grimani, Cornaro, Pisani, Contarini, Zeno, Delfino és egyéb családokból való biborosoknak ünnepélyes fogadtatása tanuskodik a „pápapártiak“ s honfitársaik között fennállott egyetértésről. Grimani biboros közreműködött II. Julius pápának a cambrai-i ligától való elszakításában; Cornaro biboros mindig támogatta az állam óhajtásait X. Leónál; és valahány velencei a szent kollégiumban helyet foglalt, úgy biborossá avatása előtt, mint után, inkább volt hazafi, mintsem egyházi javadalmas: úgy értem, inkább volt gondjuk Velenczére, mint javadalmaikra, bebizonyítván ezzel józanságát annak a politikának, mely tőlük a Nagy Tanácsba való felvételt megtagadta.“

Ez érdekes bizonyさghoz Daru XXVIII. könyvének két részletét idézem, melyek nagyon is megérdemlik manapság nekünk, angoloknak, figyelmünket:

„Pour être parfaitement assurée contre les envahissements de la puissance ecclésiastique, Venise commença par lui ôter tout prétexte d'intervenir dans les affaires de l'État; elle resta invariablement fidèle au dogme. Jamais aucun des opinions nouvelles n'y prit la moindre faveur; jamais aucun hérésiarque ne sortit de Venise. Les conciles, des disputes, les guerres de religion, se passèrent sans qu'elle y prit la moindre part. Inébranlable dans sa foi elle ne fut pas moins invariable dans son système de tolérance. Non seulement ses sujets de la religion grecque conservèrent l'exercice de leur culte, leurs évêques et leurs prêtres; mais les Protestants, les

Arméniens, les Mahometans, les Juifs, toutes les religions, toutes les sectes qui se trouvaient dans Venise, avaient des temples, et la sépulture dans les églises n'était point refusée aux hérétiques. Une police vigilante s'appliquait avec le même soin à éteindre les discordes, et à empêcher les fanatiques et les novateurs de troubler l'État."

*   *   *

„Si on considère que c'est dans un temps où presque toutes les nations tremblaient devant la puissance pontificale, que les Vénitiens surent tenir leur clergé dans la dépendance, et braver souvent les censures ecclésiastiques et les interdits, sans encourir jamais aucun reproche sur la pureté de leur foi, on sera forcé de reconnaître que la république avait devancé de loin les autres peuples dans cette partie de la science du gouvernement. La fameuse maxime, „Siamo veneziani, poi christiani“, n'était qu'une formule énergique qui ne prouvait point qu'ils voulussent placer l'intérêt de la religion après celui de l'État, mais qui annonçait leur invariable résolution de ne pas souffrir qu'un pouvoir étranger portât atteinte aux droits de la république."

„Dans toute la durée de son existence, au milieu des revers comme dans la posterité, cet inébranlable gouvernement ne fit qu'une seule fois des concessions à la cour de Rome, et ce fut pour détacher le Pape Jules II. de la ligue de Cambrai."

„Jamais il ne se relâcha du soin de tenir le clergé dans une nullité absolue relativement aux affaires politiques; on peut en juger par la conduite qu'il tint avec l'ordre religieux le plus redoutable et le plus accoutumé

à s'immiscer dans les secrets de l'État et dans les intérêts temporels.“

A jezsuitákra vonatkozó, következő legfőbb pontok abból állnak, hogy a rendelet, mely Velenczében való megtelepedésüket megengedi, minden évben megújítandó; hogy egy jezsuitának sem szabad Velenczében három évnél tovább tartózkodnia; hogy a kormányhatóság iránt való legcsekélyebb engedetlenség azonnal elfogatással büntetendő; hogy velencei embernek a kormány világos engedelmé nélkül nem volt szabad a rendbe lépnie; hogy a jegyzőknek tiltva volt végrehajtani a jezsuiták javára történő bármely végrendekezést; végre, hogy a nemesi családok fejeinek rangvesztés terhe alatt tiltva volt gyermekeiket a jezsuita kollégiumokban neveltetniök.

S most figyeljük meg, hogy a papságnak az államtanácsból való feltétlen kizárása pontosan összeesik azzal az időszakkal, melyet Velence hatalma gyengülésének kezdetéül jelöltem meg. A katolikusok ám magyarázzák e tényt javukra, ha ugyan javukra válik; mert én a tanács viselkedését nem tekintem az állambölcsesség tényének, úgy, mint Daru. A velenceiek ezzel azt hajtották végre, a mit mi nevetséges módon „az állam és az egyház“ szétválasztásának nevezünk (mintha bizony az államnak az egész kereszténységben nem kellene egynek lennie az egyházzal),¹ de a melyet az egyházi és világi tisztviselők szétválasztásának *kellene* neveznünk. Én e szétválasztást nem tartom dicséretre méltónak, de bizonyoságnak, melyet a velenceiek szolgáltattak a pápaság elvei ellen. Ha megrovandók azért, mert Róma

¹ V. ö. a 12. függ.

nagyravágyásától való féltükben tanácsukból minden válaszos elemet kizártak, mivel mentsük az államot, mely — már saját felekezetebeli egyházi főrendei ülvén tanácsában, — mégis megengedi Róma politikájának, hogy ott világi tagok által is képviselve legyen? Hogy a vallást a rosszul felfogott politikának feláldozzák, vagy a biztosságot a szégyen árán vásárolják meg, az nem lett volna újság a világtörténelemben; de hogy egy csapással vallástalan is, impolitikus is legyen és a szégyen árán veszedelmet vásároljon, az az 1829-ki angol parlamentnek volt fentartva.¹

6. *A renaissance díszítmények.*

Mint hogy Velenczében három főépítési stílus volt: a görög vagy bizanci, a gót és a renaissance, a következőkben ki fogjuk mutatni, hogy maga a renaissance is három megfelelő családra szakadt: 1. volt a bizancziba oltott renaissance, mely a legkorábbi s a legjelesebb; 2. a gótba oltott renaissance, mely korra és értékre is utána következett, s 3. a renaissanceba oltott renaissance, a mi kétszeres sötétség s leghitványabb valamennyi közt. A paloták, mikben a renaissance a bizanci stílusba van oltva, a Commynes által megjelöltek: a korai bizanci művekkel közel rokon, sőt olykor azonos díszítmény jellemzi őket; nevezetesen, egybefonódó szalagokba foglalt színes márványkorongok csoportjai. A XX. táblán egy ily díszítmény látható, a Ca' Trevisanról, melyen igen érdekes és gyöngéd berakott minta van két szalag közé foglalva, a mely csaknem pontos másolata a

¹ Itt az eredetiben nem a műtörténetre, hanem kizárólag az angol-ir kérdésre vonatkozó fejtegetések következnek. E részt, mint ide nem tartozót, kihagytuk. Ford.

konstantinápolyi Theotocos-templom egyik díszítményének s rokon a San Marcón levőkkel. Sok van a bizanczi felfogásból az állatok kezelésében is, főképp az alsó szakasz két madarában, míg a felső leveleken a cinquecento-lombozat sajátos vonalai láthatók. A világosan hagyott galamb, szájában az olajág, ellentétben áll a hollóval, melynek szárnya nyugtalanul ki van terjesztve. Alul nyilván a kétféle áldozat van ábrázolva, mindennemű tiszta madárból és mindennemű tiszta állatból. "A színezés fehér és zöld márvány, a galamb szürkészöld alapról válik le s az egész tökéletesen bevégzett.

Az I. táblán levő felső alak ugyanabból a palotából (a Ca' Trevisanból) való, és arányaiban igen érdekes. Ha mértani arányú öt kört veszünk, mindegyik átmérő kétharmada lévén a felette lévő következőnek, és az ily arányú köröket úgy rendezzük, mint a táblán látható, hogy egymást érintsék: úgy fogjuk találni, hogy a körök átmérőinek egész észrevétlen megnagyobbítása mellett az egészet egy négyzetbe lehet illeszteni. Az így leírt vonalak ekkor a fehér szalagok közepén fognak átfutni. Nem tudhatom biztosan, így szerkesztették-e tényleg a Ca' Trevisan mintáját, mivel magas falfelületen van, a hová méretei megállapítása végett nem férközhettem; de e szerkezetet szemmértékre csinált vázlatommal teljesen egybevágónak találtam. Az I. tábla alsó alakja a Ca' Dario homlokzatáról való és a Commynes szeme valószínűleg megakadt ragyogásán. Salvatico valóban úgy a Ca' Trevisant (mely valaha a Bianca Cappellóé volt) s a Ca' Dariot is XVI. századbeli épületeknek tartja. Ezúttal elhalasztom a kérdés vitatását, de azt hiszem, elég okom van ama föltevésre, hogy a Ca' Dario 1486-ban épült, a Ca' Trevisan pedig nem sokkal később.

XX.

FALDISZÍTMÉNY CA' TREVISÁN.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

7. A rendszerek változatai.

E groteszk és rémes alakok közül egyik legegységesebb fontosságú az, a melyet rendszeren jóninak szoktak nevezni, melynek eszméjét (Vitruvius szerint) a göndörített női hajról vették; de oldalsó nyúlványai inkább kos-szarvára emlékeztetnek. Akár így, akár úgy, csupán kellemes különczködés az egész, s ha kos-szarva helyett kőszáli kecske-szarvát vagy tehénszarvat tesznek, vagy akár mindjárt szamárfejet is, azzal kész lesz a kőszáli kecske-rendszer, vagy a szamár-rendszer, vagy akárhány egyéb rendszer, annyiféle, a hány fej vagy sarv. Az olvasó talán még egy rendszerről hallott, az *összetett*-ről (composit), mely a jóninak s a korinthusinak keveréke, s ama tízezer alak közt, mely mind a korinthusira vezethető vissza, a legrosszabb; elrontott korinthusinak lehet nevezni. S talán hallott még egyről: a *toscanai*-ról (a mely nem is külön rendszer, csupán elrontott dór); meg még egy másról; a mit *román-dór*-nak hívnak, s a mi még jobban elrontott dór; mindkettő a legbádatabb dolgok közül való, miket már ismert alakokból összetákolhattak. Az építészettről szóló egy francia gúnyiratban¹ még egy hatodik „francia“ rendszerről is olvasok, melyet az író állítása szerint boltokon és lakóházakon használnak, s

¹ L'Artiste en Bâtimens, par Louis Berteaux. Dijon 1848. Nyomdászom egyik lap szélére e jegyzetet írja, melyet köszönettel iktatok ide: „Ez nem első kísérlet egy francia rendszer megállapítására. Az írónak birtokában van egy értekezés Sebastian Le Clerc-től, a ki nagy ember volt a maga idejében, a melyben szó volt román-rendszerről, spanyolról (ezt a feltaláló igen nagyszerűnek tartja) s egy új francziáról, melynek nemzeti jellegét az oszlopfőn szárnyát csattogtató és kukurékoló gall kakas adja meg.

a mely ér legalább annyit, mint akármelyik a három utóbbi közül, s ép úgy megérdemli, hogy helyesléssel fogadják, ha megfontoljuk, honnan való; mert a csatornán túl mindig nagyobb a hajlandóság a „rendszerek“ összezavarására, mint sokszorozására: de az olvasó végre is arról fog meggyőződni, hogy valójában csupán két rendszer van, melynek első példái a görög, a dór és korinthusi, de még *azok* sem tökéletesek, sem teljesen nem képviselik ama nagy családokat, melyekhez tartoznak; de mivel a legelsőek s a legismertebbek, ám tekintsük őket a többi típusának. A két nagy rendszer lényeges különbségei a XXVII. fejezet XXXV. és XXXVI. §-aiban lesznek kifejtve s azokban a részekben, mikre ott történik hivatkozás; de szinte jobban szeretném, ha e részeket abban a sorrendben olvasnák, a melyben ép következnek.

8. Az északi erőteljesség.

Fentebb, az I. fejezetben, vázoltam az építészet történetének nagy eseményeit, oly kevés szóval, a mint lehetett; de a lombard erőnek e beömlése a bizancti nyugalomba, (mint mikor az északi szélroham valami ritkult levegőtömegnek nekizúdul, a hol valami déli arab számmal találkozik) némi további figyelmet is érdemel; mert mindez iskolák különbsége inkább hevükben és finomságukban rejlik (e tulajdonságok legtöbbnyire fordított arányban állván, de az arab művekben nagyon egyesítvék), mintsem az alkalmazott díszítmények stílusában. Ugyanazok a levelek, ugyanazok az állatok. Ugyanazok az elrendezések a skandinávoknál, a régi britteknél, a szászoknál, a normanoknál, a lombardoknál, a rómaiak-

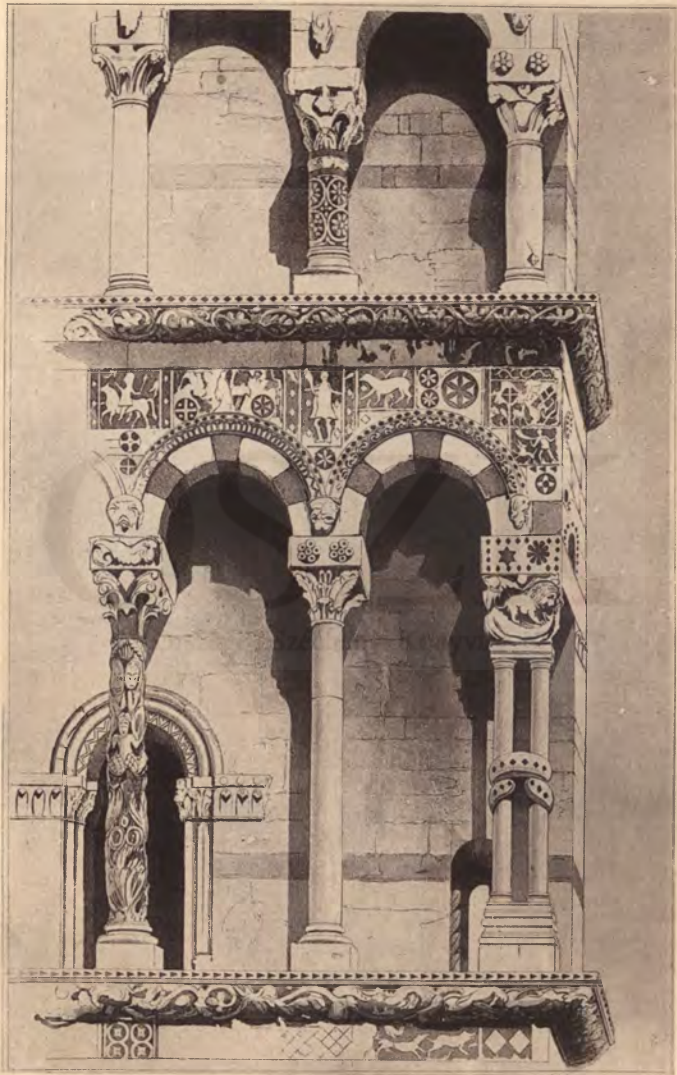
nál, a bizancziaknál s az araboknál ; valamennyi a klaszszikus görög révén Egyiptomból és Assziriából, egyesek Phoeniciából származván. A koszorúpárkányok, melyek az asszir bikákat a British Museum csarnokában körül-fogják, ugyanolyanok, mint a skandináv tumulusokban talált díszítményeken levők ; díszítmény-rendszerük ugyanaz, mint a mykenaei kapun s a milanoi lombard szószéken, a Sant Ambrogióban s a konstatinápolyi Theotocos templomban ; a lényeges különbség a nagy iskolák közt a vérmérséklet s a kezelés, valamint a kifejezés ügyessége közti eltérésben rejlik ; képtelenség forma szerint elkülönzött norman vagy lombard vagy bizanczi díszítményről beszélni ; de összeegyeztethetlen ellentét van az arab, a lombard s a bizanczi vérmérséklet közt.

A mennyire a három iskolát összehasonlíthattam, úgy tünik fel nekem, hogy a bizanczitól erőteljességére s az izgalom kedvelésére nézve úgy az arab, mint a lombard különbözik, de a lombard a tréfa kedvelésében egyedül áll ; sem a bizanczi, sem az arab soha sem tréfál építkezésében, míg a lombardnak megerőltetésébe kerül, hogy valaha teljesen komoly legyen. Így az emberiségnek három állapotát képviselik : egyik, a bizanczi, a teljes nyugalmat, a kellem és méltóság kiváló érzékével ; második az arab, a kecsességnek ugyanazon érzékével, de vérében szünetlen forrongó láz ; a lombard ép ily energikus, de nem emészti magát lángoló tűzben, képes arra, hogy a törvény előtt meghajoljon és élvezi a tréfát. De az arab láz délen még a lombardra is elragad, csak-hogy ott végtelen leleményben nyilvánul s üdítő szilárd-sággal és renddel párosul, mely az egészen uralkodik. Az izgatottság a legkorábbi időben legnagyobb ; legis-

legfeltünőbb a páviai San Michelében; és igen hajlandó vagyok különös nyilvánulásainak jó részét a lombardok eszem-izomjainak, főkép húsevésüknek tudni be. A korai idők lombardja ugyanaz volt, a mi a tigris lenne, ha bele lehetne oltani a tréfa kedvelését, erős képzeletet, erős igazságérzetet, a pokoltól való félelmet, az északi mythologia ismeretét s ha kőbarlangjában kalapácsot és vésőt adnának kezébe; képzeljük el, hogy járkálna a mondott barlangban fel s alá, a mint ebédjét emészti, minden fordulónál, a mint új ötlet villan meg agyában, egyet-egyedül ütve a falon — s kész a lombard szobrász. A mint a műveltséggel a növényi eledel jobban elterjed és a vadállati éhséget csökkenti, az izgatottság is csillapul; Lyonsban és Rouenban még a XIII. században is erős; a kései gótikában fokozatosan lohad, s a XV. században végkép kialszik.

Azt hiszem, ez általános eszmét legérthetőbbé azzal tehetem, ha naplójegyzeteimet közlöm abból az időből, mikor a bizanci műveknek Velenczében való hat havi szorgos tanulmányozása után ismét a veronai és páviai lombard művekhez tértem vissza. E följegyzésekben némely más dologra is történik utalás, melyek nem tartoznak szorosán a szóban levő dologra, de meghagytam őket, mert később még hasznukat vesszük.

„(Verona). Egybevetvén az itteni dóm arabeszkjeit és faragványait a San Marcobeliekkal, első, a mi szembe ötlik, az alacsony dombormű, második a mozgás és lélek nagyobb foka, végtelenül csekélyebb kellemmel és tudással párosulva. A bizancziban, ha még oly durván faragott is, minden vonal bájos, s az állatok és az emberek oly állásban vannak, hogy a díszítő hatás biztosítva van; ez állás olykor lehetetlen, de mindig szigorú, tartózkodó

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

vagy bágyadt. A román munkások műveiben minden alak az erőteljes cselekvést törekszik (sokszor sikeresen) kifejezni; sok bennök kivált a vadászat, sok a harez s mindkettő élénk; némely kutya remekül fut, mintegy inaszakadtáig; a lovagok keményen sujtanak; míg az arcok s a rajz a lehető legbarbárabbak. Velenczében minden kecses, szilárdan álló vagy lankadt; a keleti merevség minden vonalban, oly iskola jele, mely szigorú hagyományokból fejlett ki, mikhez ragaszkodik és sohasem hajlandó magát rajtuk túltenni, de választékos érzékével a szépségnek; és sok benne az ünnepiesség, sok a vallásos hit“.

„Ha a San Marco külső görög boltíve bizanci, szorgalmatoskodó házias színezete a törvényt némileg áthágja; mindenféle mesterséggel foglalatzkodó alakok, mindenfajta húsokat kikészítgetve; mintegy népes londoni karácsonyi vásár; (a szó szoros értelmében) váltogatódva a felséges lombesomókkal, melyek szobormű gyanánt páratlan szépek; — de még ez is éles ellentétben áll a lombardok vad háboruskodásával és vadászszenvedélyével. Továbbá a lombard épület ép oly éles, pontos, szabatos, a mily gondatlan a San Marco. A bizancziak mintha lomhák lettek volna arra, hogy köveiket összerakják, s első benyomásom, a mint velencei tartózkodásom után Veronába jöttem, a kiválóan tiszta kőművesmunka s a tökéletes *érzés* benne; gót stíl ez a lombard felületdíszből s a pisai gótikából vegyítve; mi sem lehet szüzibb, tisztább vagy ünnepeyesebb“.

Sokat beszéltem már a San Zenoi sirbolt-bejárat oszlopairól; ¹ a következő jegyzet az őket áthidaló boltíven levő szoborművekről jelen tárgyunkba vág.

¹ A XVII. tábla alsó csoportja.

„Igen könnyű, de nagyon hatásos és tréfás tárgyú bas-relieffel van borítva: két kakas visz a vállán egy hosszú pálczát, a melyhez lábánál fógva egy róka (?) van kötözve, úgy, hogy közöttük fityeg le; az első kakas kényeskedése, a mint a lábát derékszögben emelgeti a másik elé, felséges. Aztán szarvasvadászat lovas kentaurral, a ki íját ajazza; a nyíl a szarvas torkába fúródott és megakadt benne. Több rendbeli pompás vadászat kutyákkal, közbe egy-egy gyümölcsfa és madarak; a levelek a korhoz képest, kiválóan jól helyezvék el; hegyük élesen, mélyen metszett s kifelé áll; a közöket csigabigák, apró békák töltik ki, mintha a levegőben függnének; néhány arcátlan kölyökkutya a hátulsó lábán szolgálva; két-három meg nem határozható állat; s végre az egyik déli, oldalsó ívnek közepén egy elefánt s egy kastély; különös egy elefánt, de azért faragója mintha látott volna elefántot.“

Jegyezzük meg ez elefántot s e kastélyt; fentebb, északon, még találkozunk vele.

„Azonban e San Zenoi faragványok egész nyugodtak és szelídek a páviai San Michelebeliekhez képest, melyek rajzolva is komorabban vannak némileg, a mi, azt hiszem, a nehéz emésztéssel függ össze. (Jegyezzük meg, hogy a San Zenónál sokkal korábbiak; legkésőbb a VII. századból valók. Több bennük a boszorkánynyomás, kevesebb az elmésség.) Lord Lindsay bámulatósan leírta őket, de felényire se mondott róluk eleget; az a lelki állapot, melyet a nyugati homlokzat mutat, inkább lázas álmom, mintsem bármely megfontolt építészeti szándék eredménye, sőt még a groteszkben való kedvtelés kifejezése sincs benne. Egyik oszlopfőt egy csomó vigyorgó fej borítja, más fejek két törzsből nőttek ki, vagy a

lábakból vagy alóluk; valamennyi élő lény viaskodik, vagy nyel, vagy küzködik, hogy a többi fölé kerülhesen, de hiába: mintha örökös küzdelemben volnának, mely nem dőlne el soha. Sem sphinxeket, sem kentaurusokat nem vettem észre, sem egyetlen pávát (azt hiszem, a páva tisztán bizanczi), de két farkú habléányokat (faragójuk talán kettőzve látott, mikor rajtuk dolgozott), furcsa, nagy halat, majmokat, szarvasokat (bikákat?), kutyákat, farkasokat s lovakat, griffmadarakat, sasokat, hosszúfarkú madarakat (kakast?), sólymokat, farkatlan vagy tizenkétfarkú sárkányokat, a mint jön; apróbb madarakat tengeri nyulakkal és kis névtelen állatokkal, mik a frízeket kitöltik. Az a levél, mely a velencei legjelesebb párkányszalagokon van alkalmazva, előfordul e páviai rajzok némely részében is. Csakhogy a lombard állatok mind *elevenek*, sőt tüzesen elevenek: mind csupa türelmetlenség, csupa szökkenés; a bizanczi madarak lomhán csipegetik a gyümölcsöt s az állatok alig érnek hozzá orrukkal. A velencei cinquecentói madarak negédesen lépegetnek, mint valami uszályhordozók; a korai gót madarak a gyümölcsöt éhesen és természetesen vagdadják; de a lombard állatok tigrisek módjára ragadják meg és csucsorodó ajakkal s égő szemmel tépik. Akár Jip a geraniumjával, a mint benne a képzelt macskákat fojtogatja.“

A fenti kivonatban a levélre vonatkozó jegyzet fontos; a szállólevél az, melyet úgy a bizancziak, mint a lombardok állandóan használnak; de főképp ez utóbbiak különösen gyakran, noha ez időben alig voltak képesek jelezni, mit akartak vele. Ez legnevezetesebb általánossága a San Michele-féle díszitményeknek, noha, hacsak szerencsére a homlokzatra nincs faragva, egy

karó körül csavarodva szőlőfürtökkel együtt, sohasem tudtam volna elképzelni, mi is akar lenni; mert alakja általában egy sor éles karéj, mindegyiken a hegyéig érő bevéssett barázda. De végtelen változatosságban van reá ontva; mindegyik oszlopfőcsoporton négy-öt változata van s még ezzel sem érve be, a lombardok még griffmadár szárnyaikon is azt az alakot ismétlik. Igazán, szívből szeretik a szőlőlevelet.

X A luccai San Michelében, Olaszországban, a lombard szellem végső átfinomodásának talán legnemesebb példája látható. Vagy négyszáz évvel későbbi a páviai San Michelénél s a munka módja teljesen különböző. A páviai templomban csaknem az összes díszítmény egyetlen homokkőből faragott, merész domborodással, a nyugati ajtó oszlopfőihez, miknek faragványa kiválóan gondos, sötétebb és keményebb követ használtak; (azt hiszem, nem serpentin, de felszínét az idő annyira megviselte, hogy nem tudtam felőle megbizonyosodni). Két ördögös majom vagy majomképű ördög, nem tudom, melyik a kettő közül, sörtés bajuszú, hegyes fogú, félig kúszva, kezük szentelenül a térdükre téve, köpésre vagy ugrásra készen, ha közel megy hozzájuk az ember; de mindez puszta bütykös faragvány, semmi berakás, kivéve néhány tarka cserepet, mint valami belenyomott csészéaljak (e dísz a bolognai San Jacopóban is igen kecsesen alkalmazták): a templom egész felszíne el van halmozva a tömör reliefekkel, melyek mindenütt épen megmaradtak, a hol az emberi állat el nem érte őket, de a földtől öt-hat lábnyira teljesen tönkre rongálva; nagy, sejtes üregek és gödrök benne, olyik még arra is elég mély, hogy a fal bizonytalanná legyen tőle, a mi teljesen ama használatnak tulajdonítandó, melyben a fenkölt lelkű és

finomérzésű olaszok a templom mélyedéseit részesítik. De a luccai San Michele egészen fehér márványból és zöld szerpentinből való; alig akad benne domború faragvány, kivéve az oszlopfőkön s a párkányokon, s az összes faldíszítmény mintázata finom szabatosággal van berakva, fehéren, sötét alapra; az alapot kivésték és szerpentinrel töltötték ki, az alakok szilárd márványból valók. A páviai templom rajza a falat burkolja, a luccaié magába a falba van vésve; igazi faragvány apró adagokban, ép ott, hol a szem, miután a fal laposságán megpihent, legjobban gyönyörködik az erős idomban. Az egész elrendezés minden dicsőítést felülmúlón tökéletes, s a régi rajzok beteges nyugtalansága íme lecsillapodott. A geometria mintha a lázt elűzte volna, mert gyönyörű geometriai alakok tarkítják a vadászat sürgés-forgását; s itt bezzeg nyoma sincs a kettős látásnak vagy a rémes szörnyetegségeknek; nem végződik mindegyik test másban; a kevés lábszár nem viaskodik a megriadt törzsek közt; a fejek sincsenek arcczal hátra fordulva. A töredékek összekerültek; kijutottunk a pokolból, hol a köny az emberek hátán foly végig: a luccai hegyek szép vadászterületein vagyunk (noha azoknak is megvoltak a maguk könyeik), lovastul, kutyástul, sólymostul, és vidáman harsog a kürt. Igaz, hogy furcsa vad az, a mire vadásznak, de mégis egyfejű lények, az az egy fejük is vállukon van, a mi ép az utolsó hely, hol a páviai templomban fejet feltételezni lehet.

Jó barátom, Cockerell, egyik felolvasásában csodálkozik, miért magasztalom annyira „Lucca ez agyalágyult homlokát“. De nem agyalágyult az; világért sem. Teljesen józan, a korai lombard vagy a magunk norman műveivel szemben. Egy értelemben agyalágyult, igenis:

teljesen el van hanyagolva, hogy erős, vén szíve is megpedhetne belé; a marenmai telek mérges éjtszakái és sós fagyai megdolgozták szegényt — „Szegény Tamás, fázik!“ A gyom, melyet a mocsári levegő hizlal, belevette magát repedéseibe; a csiszolt szerpentin-töredékek megpedeztek és kiszakadoztak gödreikből, s szürkélő romban hevernek szélei körül; a sós tengeri szél csilagablaka oszlopszatát morzsálódó sugarak vázává etteszt. Nem állhat már soká, csak az ég a restaurálástól óvja; s a Serchio homokja adjon neki tisztességes sirt.

A „Seven Lamps“ VI. tábláján egyik felső ívüknek hú rajzát adtam, melyre az olvasót utalnom kell, mert a baloldalon levő lovas érdekes, jellemző alak. S ez utalás közben szeretnék egy-két szót szólni a „Seven Lamps“ ama sokat becsmért tábláiról. Feketék, agyon vannak etetve, rajzuk elstetett, esetlenek és kellemetlenek; mennyire kellemetlenek egynémely olvasónak, elképzelni sem merem. De az igazság bennük oly fokig megvan, mint építészeti rajzban addig soha. Korántsem következik, hogy mivel valamely rajz gyengéd, vagy mivel gondosnak tűnik fel, igazán gondosan is volt megrajzolva az ábrázolt tárgy nyomán; tíz közül kilencz esetben a gyengéd és gondos rajzokat otthon készítik. Nem oly könnyű sor, mint talán az olvasó gondolja, hogy valamely rajzot ott, helyben végezzen be az ember, főkép, ha a föld felett 70 lábnyi magasban levő részletekről van szó; s a ki megpróbálja úgy állni, mint nekem kellett munkám némely része közben — valami párkány- vagy ablakszélen, fél karommal az oszlopba fogódzva, az utca felett (vagy Velenczében a csatorna felett függve), vázlatos könyvemmel mellemmel nekítámasztva a falnak, melyről dolgoztam, hogy jobb kezem

szabad maradhasson — nem fog tovább esodálkozni, hogy az árnyékolás itt-ott gondatlan, vagy hogy a vonalak néha reszketegek. De akár szilárdak, akár reszketegek, a vázlatok, mikről a „Seven Lamps“ ama táblái készültek, fac-similé, magáról az épületrésről másolvák, s ez épületrészeket tényleges árnyékaikkal együtt ábrázolják a nap ama szakában, mikor a rajz készült, minden vonással és repedéssel egyetemben, úgy, a mint ma vannak, úgy, hogy ha valamely pontról szólok, melyet talán a rajz nem szándékozott feltüntetni, teljes biztossággal folyamodhatom a vázlathoz, és ha csakugyan van valami, a mi a dologra vonatkozik, ép oly biztosan támaszkodhatom rá, mintha magához az épülethez mentem volna vissza megnézni.

Szükséges, hogy olvasóim ezt jól átértsék s eddig nem eléggé magyaráztam meg; de, azt hiszem megmutathatom nekik az e fajta igazság hasznát, most, hogy ismét e luccai homlokzattal van dolgunk. Gally Knight „Architecture of Italy“-jében az egész homlokzat rajzát megjelik. Fogalmat adhat nekik annak egész elrendezéséről s igen gondosan és pontosan készítettnek látszik; csak-hogy a művész a díszítmény minden vonalát *a maga eszéből vette*. Nincs benne *egyetlen vonás*, mely az épületen léteznék. Az olvasó ezek után az én csunya, fekete táblámat, a maga nyers igazságában mégis csak többre fogja valamivel becsülni, mint a másiknak finom fictióját.¹

¹ Egyik felső emelet Gally Knight tábláján szinte puszta csikó-zottnak van feltüntetve, különben simának: pedig tényleg ép úgy borítva van finom berakással, mint a többi. Amellett az egész homlokzat ki van véve arányából és távlata is hibás; s e műre építőink mégis, mint tekintélyre hivatkoznak. Nem esoda, ha építészetünk rohamosan kezdi elveszíteni helyét a szépművészetek közt; mikor csaknem

Mint hogy azonban a templom egy más részéről némileg gondosabb rajzot készítettem, s mivel nem akarom, hogy legkedvesebb templomom becsülete az én esetlen munkám miatt csorbát szenvedjen: e rajzot, a mennyre lehetett, finom rézmetszetekben másoltattam le (XXI. tábla). A nyugati homlokzat alsó árkádjának déli oldalát ábrázolja, s némileg fogalmat adhat az egésznek kiválóan bevégzett és kecses voltáról; de a régi tábla a „Seven Lamps“-ben közelebbi képét adja egyik felső ívnek és hívebb benyomását a mű mostani kinézésének, s különösen a lovasok elhelyezésének; lábuk szára kinyujtva és jól leeresztve a kengyelbe (figyeljük meg: a katona üli így a lovat, nem a jockey), egyetlen hegyes sarkantyú a sarkán. Az alsó párkány darabkáját ez ív alatt nem láthattam, s így meg sem rajzolhattam; egy másik ív alól nézve pótoltam hozzá. Félek azonban, hogy az olvasó elvesztette elbeszélésem fonalát, mialatt megbízhatóságomat igazoltam előtte. E luccai mű egészséges hangulatát emeltem ki a kisérteties lombard frizekkel szemben. A páviai templom majmai kengyel nélkül lovagolnak; de azért minden rendben van, a lószerszám is — a civilizatio megtette a magáét; az Arno völgyében gabonát arattak, míg a dombtetőkön egyre úzték a vadat. De északon, noha egy-két évszázaddal később, a Rhône rengetegeit és durva agyagpala-partjait még egyre a rémképek látogatják (azt hiszem, ott több húst fogyasztottak akkor is). Nem ismerek érdekesebb székesegyházcsoportot, mint a lyonsit, a vien-

minden értékesebb alkotásunk görög, holott e stíl ránk nézve *teljesen haszontalan*, vagy ennél is rosszabb. *Egy* nagyon nemes könyv mégis foglalkozik angol apátságainkkal: Sharpe E. «Architectural Parallels»-je, csaknem példája annak, a mit szeretném, ha egész Európa gótikájáról megírnának.

neit s a valenciait: érdekesebb ez, mintsem szép; de a lyonsi nyugoti oldalán van egy sor fülke, ajtai körül pedig egy réteg táblásan berakott díszítmény, mely kivétel nélkül legválasztékosabb darabja az északi gótikának, a melyet valaha láttam, s a melyhez nem ismerek foghatót, kivéve a roueni északi kereszthajó díszítményét, melyet a „Seven Lamps» 164. lapján írtam le. Ez a mű körülbelül egykorú s pontosan egy tervre készült; négylevelek, groteszk-alakokkal kitöltve, de némileg kevésbé tökéletes kidolgozásban és némileg kevésbé vad képzelet szüleményei. Hevenyében leírtam, a mint következnek, a lyonsi négyes levelek némely tárgyát, mikből a következőket adom az olvasónak:

1. Elefánt és kástély; kevésbé festői, mint a sauzeni.
2. Egy nagy fej, kétpatás, hátrafelé fordult lábon járva; a fejen hátul félszarv van, felette redőzet, mely másik fejben végződik.
3. Vadkanvadászat; a vadkan fa alatt, csupa élet.
4. Madár, a mely fejét lába közé nyújtja, hogy tulajdon farkát megharapja, mely fejben végződik.
5. Emberfejű sárkány, esakhogy feje rossz helyre van téve.
6. Szent Péter felébresztése az angyaltól a fogságban; csupa élet, a börtön festői, háromlevelű ívvel, az angyal buzgó, a szent megrémült, csupa felindulás.
7. Szent Péter kivezetése az angyaltól.
8. A csodálatos halászat, hal és minden egyéb kis téren.
9. Nagy levél, rajta két mászó csiga, a mely nautilus héjából búvik elő, groteszk ábrázatokkal, szarvuk végén szemük van.

10. Fejszés ember, a ki egy kutya fejére sujt, mely nautilus héjából jó ki; a héj széle két nagy levelet hajtott törzsbe ágazik.

11. Szent Sebestyén vértanúsága; teste igen tele nyilakkal.

12. A bárkába szálló barmok; Noé kinyitja a fűzfavessző-kalitkát.

13. Noé a szárazon építi a bárkát.

14. Szöllőlevél sárkányfővel és farkkal, egyik a másikat harapva.

15. Kecskén lovagoló ember, repülő ördögöt elcsípve.

16. Angolna vagy murena virágcsomóvá növe, mely két szárnynyá válik.

17. Mogyoróhajtás gyümölcscesel, a négyes levélen köröskörül növe, közepén mókus, a fán látszólag csak óriási farkával támaszkodva, mely nagyon szőrös, és büszkén sepri a földet.

18. Négy nyúl, fülinél fogva összefűzve, körben vágatva. E groteszkségek közé mindenféle *kardos* és *paizsos* ütközet van keverve; a paizsok kerekék és kúposak, mint valami kalap; az első, a melyet észrevettem, a mint a lóhátas vitéz vágatva vitte, olyan volt, mint valami esernyő.

E tárgysorozat eléggé illusztrálja az északi energia lázas jellegét; de befolyása megérzik az egész kezelésén s benne van az északiak kedvtelése a groteszkben is. Oly érzés ez, melyet ez idő szerint magam is teljesen képtelen vagyok akár elemezni, akár meghatározni, noha mindnyájunknak tiszta fogalmunk van e szóról; a következő kötetben azonban megpróbálkozom vele.

négyesből két társaság, a
 vadász-magyarok eleméről
 beszélek

9. Északi fatemplomok.

Nem kezeskedem a boltozattartó oszlop illetén eredetéről, de az olvasó némely érdekes megerősítését fogja találni Dahl munkájában a norvég fatemplomokról. A burgundi templom belseje gerendás szerkezetű, egy oszlop lévén általütve egy keresztező architrávon és folytatódik a clerestoriumban; míg az urnesi templom egészen bazilika alakú; csakhogy az ívek fölött levő fal deszkából való, mindegyik oszlopfő felett egy-egy erős, fennálló deszka. A Churton „Early English Church“, című művének 86. lapján idézett részlet Wilfrid püspöknek Stephen Eddy által írt életrajzából érdekes példáját adja elő a szász fatemplomok átkövesedésének. „Riponban csiszolt kőből való, új templomot épített, különfélekép díszített oszlopokkal és bejáratokkal.“ Churton ezt teszi hozzá: „Talán a márványépületek gyarló utánzása akart lenni, miket Olaszországban látott, hogy ez eredeti York Minster falait megmosta, hogy fehérebbek lettek a hónál“.

10. Az alexandriai templom.

Velence szent Márk tetemének birtokába úgy jutott, hogy a khalifa a templomot *márványai végett* leromboltatta; az arabok s a velenceiek tehát, noha halálos ellenségek voltak, egy mintára építkeztek; ezek a régi templom iránt való kegyeletből, amazok meg annak tulajdon töredékeivel. A dologról a fent idézett Notizie Storiche, kissé bőbeszédűen a következőkép ad hírt: „Il Califa de'Saraceni, per fabbricarsi un Palazzo presso di Babilonia, aveva ordinato che dalle Chiese d'Cristiani si togliessero i più scelti marmi“; s hogy a velenceiek „videro sotto

i loro occhi flagellarsi crudelmente un Cristiano per aver infranto un marmo“. Szívemből kívánom, hogy az ily bűnt manapság is ugyanígy büntessék.

11. A renaissance-tájkép.

Örülök, hogy újra megerősíthetem itt azokat a nézeteimet, mikre nézve, nagy szomorúságomra, véleményváltoztatással gyanúsítottak. A „Modern Painters“ II. kötetének az elsőhöz képest nyugodtabb hangja lehetett oka e gyanúnak, mely az olvasók nagy része előtt nagyon is igazoltnak tűnhetett fel. A különbség azonban amaz egyszerű ténynek volt az eredménye, hogy az első kötet sietve és nagy felháborodásban volt írva, meghatározott célból és időben; holott a második az után, hogy csaknem vigyázatlanul oly vizsgálódásba bonyolódtam, melyet nem lehetett sietve és bosszankodva folytatni; nézeteim azonban akkor is, most is változatlanul megmaradtak ama kérdérről, mely a vitába belevont. S hogy kétség ne maradjon felőlük azokban, kik érdemesnek tartják irántuk érdeklődni, egyszer s mindenkorra kifejttem itt, lehetőleg kevés szóval. Azt hiszem, Turner nemcsak a legnagyobb (czéhbeli) tájképfestő, a ki valaha élt, de hogy benne annyi a tehetség, hogy kitelt volna belőle bőven a többi valamennyi; s hogy, ha a csoportból Nicolas Poussint, Salvatorit s a magunk Gainsboroughját kizárjuk, feldarabolódnék egész csomó Claudeokra, Cuypekre, Ruysdaelekre s egyéb ilyesekre. Azt hiszem, ez elég világosan és szilárdan van mondva. Továbbá későbbi, 1845-ig festett képeit legjobban szeretem; s azt hiszem, hogy a kik csak korábbi képeit kedvelik, igazában nem is szeretik. Nem *azt* szeretik, a mi bennük lényegileg *turneri*.

Azt szeretik csak, a miben másokra emlékeztet: a mit Loutherbougrtól, Claude-tól vagy Wilsontól tanult; a mi igazán az övé, azzal nem törődnek. Nem, mintha korábbi műveiben is ne lenne sok a magáéból; a maguk nemében azok is mindannyian megbecsülhetetlenek; de a kik sajátos képzelő erejét az *Academy* falain nem tudják szépnak találni, korábbi képeinek turneri jellegét se lehetnek képesek megkülönböztetni. S ezért itt ismétlem, hogy 1830 és 1845 között festett képei leghatalmasabbak; s hogy teljes erejét legtökéletesebben az oly képek képviselik, mint a *Teméraire*, a *Velencei Napszállta* (tengerbe hanyatló nappal) s egyebek, miket ép akkor festett, mikor úgy a közönség, mint a sajtó legtöbbet becsmérelte.

Szeretném azonban, ha az olvasó megfigyelné, hogy imént *czéhbeli* tájképfestőket mondtam, a kik közé aligha sorozhattam volna Gainsborough-t. Holott olykor a figurális festők tájképei is a lehető legfenségesebbek, s kivált a Tintorettoéiban teljesen annyi az érzés és az erő, mint a Turneréiben. Ha a történelmi festőket, mint tájképfestőket akarnám Turner mellé sorozni, inkább az erőt véve számba, mely műveikben nyilatkozik, mint a megfestett tájkép tényleges értékét, azoknak a műveit, kiket bővebben tanulmányoztam a következő sorrendbe állíthatnám:

Turner, Tintoretto.

Rubens.

Massaccio.

Correggio.

Giovanni Bellini.

Orcagna.

Dürer Albert.

Benozzo Gozzoli.

Giorgione.

Giotto.

Paolo Veronese.

Rafáel.

Tiziano.

Perugino.

A Perugino-féle tájkép mellé még a Francia- s az Angelico-féléket állíthatnám, s a többi komoly egyházi festőkét. Turnert és Tintorettót egy sorba állítottam, mert nem tudom, melyik nagyobb, mint tájképfestő; csaknem ép így egymás mellé helyeztem a Dürer Albert s a Giovanni Bellini tisztelt nevét; ám Bellini mégis előbbvaló, a mély vallásos békénél fogva, mely tájait átlengi; de azért nem választható el amattól, már csak azért sem, hogy Velenczében iránta tanúsított jóságát el ne feledjük; s jó lesz, ha itt emlékezünk meg erről, mert érdekes megerősítését találjuk benne annak, a mit a szövegben arra nézve mondtunk, hogy Bellini volt Velence utolsó vallásos festője. A következő részlet Jackson «Essay on Wood-engraving» című művében Dürer naplójából van idézve: „Sok jó barátom van az olaszok közt, kik óvnak attól, hogy festőkkel együtt egyem s igyam, kik közül sokan ellenségeim és másolják képeimet a templomban, s egyebeket, mégis leszólják őket, valahol rájuk akadnak, s azt mondják, nem felelnek meg az ó-kori régi művészetnek s ezért nem jók. Giovanni Bellini azonban nagyon magasztalt több nemesember előtt és azt mondta, szeretne valamit munkáimból: maga keresett föl engem s megkért, fessek neki valamit, a miért, mint mondá, jól meg fog fizetni. Az emberek nagyon csodálkoznak, hogy oly híres ember annyira megbecsül: már igen öreg, de azért a legjobb festő valamennyiök közt“.

Választékos kis leírása ez a renaissance festőinek, szemben a régi jó velenceivel, a ki már itthagyoófélen volt őket. A renaissance emberei tökéletesen előttünk állnak: irigykedve, lopkodva, hazudozva; de még annyi eszük se volt, hogy szántsándékkal hazudtak volna.

13. *Fergusson rendszere.*¹

Az olvasó azt hiheti, hogy az épületek tulajdonságainak e felosztása a cselekvés, kifejezés és szépség szerint azonos a Fergusson-féle jól ismert felosztással: technikaiakra, aesthetikaiakra s phonetikaiakra.

Csakhogy a két rendszer közt semmi rokonság sincs; az enyim nem is mehet rendszer-számba: csupán elrendezése tárgyamnak, a kezelés könnyűsége és rendje kedvéért; de a Fergusson-félétől mindvégig különbözik e szempontot illetőleg:

Az épület cselekvése, azaz megállása vagy szilárdsága szerkezetének jóságától függ; s a jelen kötet első részét egészen az épületek szerkezetének vizsgálata foglalta el; de azért a szerkezet nem egyetlen technikai érdemük. Ép annyi a technikai érdem kifejezésükben vagy szépségükben, mint szerkezetükben. A festő ecsetvonásában, ki őket frescóval borítja, nincs több mechanikai vagy technikai bámulatraméltóság, mint a kőműves fürgeségében, a ki köveiket vakolja; szépségükben tehát ép annyi a technikai elem, mint szerkezetükben. Másfelől szerkezetükben sokszor ép annyi értelem nyilatkozik, mint akár kifejezésükben, akár díszítményükben. Fergusson azonban mindazt „phonetikai“ osztályába sorozza, a mi értelmet fejez ki; az én szerkezeti osztályom tehát az ő phonetikájának egy részét is magába foglalja; az én kifejező és díszítő osztályaim pedig magukba foglalják egy részét az ő technikájának.

Fergusson továbbá ugyanazt a felosztást akarja érvé-

¹ A 12. számú függelék, mint a mű tárgyával s fejtegetéseivel össze nem függő vallás-philosophiai kitérést, mellőztük. Ford.

nyesíteni magára a művészetre is, a mit annak *tárgyára*; s ezért technikai, aesthetikai és phonetikai *művészeteket* emleget, más szóval: művészi művészeteket, érzéki művészeteket és beszélő művészeteket; de nekem semmi dolgom a művészetek felosztásával, nekem csak az *épületek* jóra valósságára van gondom. De minthogy mégis vonatkozásba jutottam Fergusson módszerével, szívesen mondanék egy-két szót, hogy Fergusson belőle kibonyolítsam. Remélem, hogy nemes szövetségestársat találok benne, a ki kész lesz velem egyesülni a negélyezés, hamisság s mindenfajta előítélet ellen való háborúban. Én sokat tanultam az ő legérdekesebb művéből, s remélem, még többet fogok annak folytatásából; csak hogy ki kell szabaditnia magát rendszeréből vagy maga magára szorítja a hurkot vele. Sohasem volt semmi oly elmésen s mégis oly reménytelenül elhibázottan kigondolva; az egész az ember eszközeinek tehetségeivel való összezavarásán alapszik.

Fergusson „először az ember izombeli erejét vagy cselekményét (technikai dolgok) veszi;

másodszor az érzékeknek azokat a kifejlődéseit, *melyek* által *annyit cselekszik* (!), mint izmaival (aesthetikai dolgok);

végre értelmét, vagy hogy azt mikép korlátozza szabatosabban külső cselekvése szerint, azaz *beszédbeli erejét* (!) (phonetikai dolgok)“.

Az emberi erők e felosztását szabatosnak vagy elégségesnek vévén, az író azután felette különös módon azt teszi fel, hogy a művészeteket úgy osztályozhatja, mintha mindegyikük az emberiség egy-egy osztályához tartoznék — nem ügyelve meg, hogy mindegyiket más-más tehetségnek kell kormányoznia s más-más tehetséghez

szól, mint a mely azt végrehajtja; ha az érző vagy értelmi tehetséghez van intézve, az izombeli hajtja végre; s hogy, ha egyáltalán művészet, benne kell lennie az egyik munkájának s a másik vezetésének. Ha bármely szerencsés véletlen rávezette volna a művészetek osztályozására, akár tárgyuk szerint s azok szerint, mikhez intézve vannak, akár eszközeik szerint s azok szerint, melyek által végrehajtják őket, legott észre vette volna tévedését. Ilyformán :

E művészetek az izmokhoz (!),
 ezek az érzékekhez,
 azok az értelemhez intézvék;
 vagy ezeket az izmok,
 azokat az érzékek (!),
 emezeket az értelem hajtja végre.

Igaz, hogy egynémely művészet az izmokhoz van intézve, mint pl. a sebészet; csakhogy ez nincs a Fergusson technikai művészetei közt, de az ő politikai művészetei (!) közt; s minden művészetről elmondható némileg, hogy az érzékek hajtják őket végre, minthogy azok kalauzolják munkájukban úgy az izmokat, mint az értelmet; de úgy vezetik őket, a mint tudomást szerezni képesek, vagy a pontosság mértékei, de nem úgy, mintha önállóan képesek lennének a cselekvésre.

Azt hiszem, Fergusson az első, ki az érzékekről, mint cselekvőkről beszél; eddig csak arravalóknak tartottuk őket, hogy elfogadjanak valamit. De a tévedés súlya nem annyira az ember-való felosztásában, mint inkább abban a törekvésben fekszik, hogy ez az osztályozás a művészetekre is alkalmaztassék. Feltünővé teszi a különbséget a lélek helytelen mellőzése, midőn befolyásolja a rendszerezés végső eredményeit.

Fergusson az erkölestant s a vallást „politikai művészeteknek“ nevezi (mintha a vallás egyáltalán művészet volna! és mintha mindkettő nem lenne ép oly szükséges az egyénnek, mint a társadalomnak); s ezért, ezeket egy külön művészeti testbe foglalva, a legjobb művészeteket az erkölcsi érzés s a lélek hián hagyja. Ezért a „kifejezés“ vagy „phonetika“ csupán az értelemre vonatkozik (mintha az ember *érzelmeit* sohasem fejezné ki!); s azután, a mi legkülönösebb s legrosszabb mindenben, az értelem teljesen a *beszédbe* van feloldva! Nem is értelem, ha nem beszél s minden beszédnek értelmesnek kell lennie. Én pedig azt hiszem, hogy igenis, sokan beszélnek értelem nélkül; s azt hiszem, nem jól állna a világ sora, ha sohasem értenők meg egymást szó nélkül. Az értelem teljesen hallgatag tehetőség s nincs több köze a beszédhez, mint az erkölcsnek. Az ember tudhat és érezhet anélkül, hogy akár tudását, akár érzéseit kimondaná; s a beszéd *izom útján* való közlése a szív vagy elme működésének: izombeli közlése, e közlés akár a nyelv, akár valami írott vagy vésett jel vagy az arcvonások kifejezése által történik; úgy, hogy az embert izombeli és beszélő részre osztani annyi, mint általában vett testre és külön nyelvre osztani. Csakhogy a végtelen zavar, mely ez elrendezésből származik, nem oly csudálatos, mint az a határozottság, melylyel Fergusson tüskön-bokron keresztültört rajta s ellenére, némely igen érdekes és suggestiv igazságig; noha az emberiségnek oly felosztásából indul ki, mely azt legkevésbbé sem emeli a barom fölé, mert a csörgő kígyónak is megvan a maga izombeli, aesthetikai és beszélő része, akár az embernek, csakhogy az farkával, szemével beszél s azt, hogy „Haragszom rád s szeretnék meg-

marni“, rövidebben és hathatósabban mondja, mind bármely phonetikus kétlábú mondhatná, ha úgy gondolkoznék. S csakugyan, az igazi különbség a barom és az ember közt nem abban áll, hogy az egyik kevesebb kifejező eszközzel rendelkezik, mint a másik, de abban, hogy kevesebb a kifejezni való gondolata s hogy kifejezéseit meg nem értjük. Az állatok eléggé érthetőleg tudnak egymással beszélni, ha mondani valójuk van, s vezéreknek vannak ép oly világos parancsszavaik, mint a mieinknek, csakhogy a többiek jobban megfogadják őket. Ha megfigyeljük valami értelmes állat erőlködését, mikor az emberrel akarja magát megértetni, elszomorodunk némaságán; de a hiba inkább értelmében rejlik, mint nyelvében. Nincs elég esze, hogy kiabálását vagy jeleit rendszeresítse s hogy nyelvet alkosson belőlük.

De a Fergusson elrendezése nyomán a zavarnak s a csalódásoknak se hossza, se vége. Egész lögyapot-szövevény az, a mely ürességgé robban szét, valahol égő világgal érnek hozzá. Ráhagyom, hogy a többivel magategye meg, s talán ráhagytam volna az egészet is, ha nem oly hevesen szól e tárgyról, mely talán a leggyöngédebb s legóvatosabb elbánást igényelte volna. Nincs ember, a ki nálamnál komolyabban óhajtotta volna az oxfordi egyetemen nemrégiben véghezvitt változtatásokat; senkisé is érezheti mélyebben a súlyos tévedéseket még a mai rendszerben is; csakhogy azt hiszem, mind e tévedés egy közös forrásra vezethető vissza: az evangéliumi vallás hiányára s a ritualis vallás túltengésére a tanítóknak; azzal a berozsdáltsággal és merevséggel, mely szükségképi következménye bármely szellemi gépezet folytonos működésének. A hiba sokkal

csekélyebb mértékben rejlik a rendszerben, mint kezelőiben; s ha másképp lett volna, ama kitételek, melyekkel Fergusson róluk beszél, aligha ildomosak olyan valakitől, a ki csak tökéletlenül lehet beavatva működésébe. Eléggé megfelel rájuk a tanulmány szerkezete, melyben előfordulnak; mert ha a magasfokú szellemi tehetségek, melyek írójában megvannak, az iskolai fegyelemnek alá lettek volna vetve, nem fecsérelnhette volna idejét oly rendszer kifejtésére, melyet annak leg egyszerűbb logikai formulája tarthatatlannak bizonyított volna.

Fergussonnak azonban könnyebb lesz rendszerét halomra dönteni, mintsem helyettesíteni. Minden ember, a ki a tudományokban jártas, tudja, mily nehéz az osztályozásnak bármely *józan* rendszere, bármi téren, bármely jellemző vonás alapján; s hogy még a legjobb osztályozások is, sok ágazatukban, inkább kényelmesek, mint józanok; úgy, hogy bárkinek, a ki teljesen ura tárgyának, különböző időben az osztályozás más-más rendszerei jutnak eszébe, mik közül majd az egyiket, majd a másikat alkalmazza szivesebben, a szerint, a mint egyik a leghasznavehetőbb, másik a legtermészetesebb, harmadik a legegyszerűbb; s mégis, némely szempontból mindegyik egyenlőn tökéletlen. Nekem például az ásványoknak csak hármass felosztására van szükségem: külső ismertető jeleik, azután positiv és negativ bázisaik alapján; az első a megszokásosabb, a második a legtermészetesebb, a harmadik a legegyszerűbb; de szigorúan véve, egyik sem kielégítő.

De ha a tárgy olyan, hogy egyes szellem nem bír vele, mert az egész emberi tudás és munkálkodás birodalmát magába foglalja, a nehézségek úgy megnőnek,

a módszerek száma pedig úgy megsokasodik, mint maga azok alkalmazása; s Fergusson teljesen elfelejtette megmondani, mily czélből állapította ő meg osztályozását. Mert figyeljük meg: van egy fajta elrendezés, a mely a tudományoknak és művészeteknek egymás között s a józan ész szerint való egybefüggésükre van alapítva; oly elrendezés, mely kimutatja őket, mint valami nagy ország folyóit, és kijelöli érintkezési pontjaikat, s egyesült áruk erejét és irányát; a nélkül, hogy egyiket a másik fölibe helyeznők, de valamennyit az emberi tudás és erőfeszítés nemes egységének tagjai gyanánt tekintjük. Van még egy más módja az osztályozásnak, mely a szerint sorozza őket egymásután, a mint az egyes emberi lélek elé haszonnal állíthatók, úgy, hogy az a lélek valamennyiről a leghathatósabb s a leghasznavehetőbb tudomást szerezhesse; végre, a leggyakoribb felosztás a lelki erőket veszi figyelembe, melyeket mindeniknek kutatása igényel s a tárgyakat, melyekre irányulnak, vagy melyek reájuk vonatkoznak; és mindegyik alsóbb vagy felsőbb rangfokba sorozza, ama tehetségek nemessége szerint, melyeket foglalkoztatnak, vagy a tárgyak nagysága szerint, melyekkel foglalkoznak.

Most már, nemcsak az lenne szükséges, hogy mind e nagy czélokra való tekintetből más-más osztályozást fogadjunk el, de az is, hogy a tudományok sorrendjét megváltoztassuk, minden egyes lélek szerint, a melyhez intézzük; s hogy rangsoruk a velük foglalkozó lélek különös ereje és különös jelleme szerint is változzék. Egyszer egy nagy matematikus fülem hallatára kelt ki az ellen, hogy Wordsworth az államtól évi járulékot kapott, holott „csak poéta“ volt. Ha a mennyiségtan tanulmányozása az embereket mindig ily szűkkeblűekké

tenné, akkor maga e tudomány is megérdemelné, hogy leszorítsák arról a rangfokról, a melyet számára kijelölni szoktak; és nem lehetne kétség, hogy hatása miatt az ember s talán más hasonlók lelkére is, nagyon megvetendő egy tudomány. Ha tehát bármely tudomány vagy művészet igazi rangját akarjuk megállapítani, úgy kell tekintenünk, a minőnek minden rendű elme látná. Van néhány oly művészet és tudomány, melyet lenézünk, mert nem volt még senki, a ki őket teljes hatalmukban tudta volna kifejtetni; másokat meg túlbecsülünk, mivel általános közepszerűségük iránt el vagyunk fogulva ama pompa által, melylyel valaki őket felruházta: így a philologia, a mely nyilván leghitványabb valamennyi tudomány közt, Johnson óta¹ meg nem érdemelt tekintélyre tett szert. A kérdést a hasznosság szempontja még jobban bonyolítja; mert sok művészet és tudomány űzése jelentékeny értelmi erőt kíván, mégis silánynyá válik eredményének hitványságánál fogva: pl. a metafizika, a mely a legmagasabb fokú értelmi erőt kívánja, az emberek nagy tömegére nézve mégis hiábavaló, saját uraira nézve pedig veszedelmes. De mivel ilyenné az igazi értelem hiánya miatt vált, melyet igényel, s az által, hogy hiú szőrszálhasogatás foglalta el lényege helyét, jövőre magasabb rangot követelhet magának, mint a minőt a hétköznapi józanság számára rendesen megenged.

Mindamellet már maga az osztályozásra való törekvés is okvetlen hasznos, még ott is, a hol egyéb ered-

¹ De nem Johnson *tanúskodása* által: Lásd az Adventurer 39. számát. „Oly operatiók, melyek sem gyorsaságot, sem erőt nem igényelnek, a párhuzamos példányok lelketlen magolása, a tekintélyek egybevetése, a *szótárfalás*, vagy tákolmányok összehalmozása.“

ménnyel nem jár, mint hogy a nehézségeket kifejti. A tanult embereknek talán legnagyobb hibájuk az, hogy a tudománynak valamennyi ágát kicsinylik és az ő kedves tudományuktól függőnek tartják; az aránylag tanulatlan embereknek pedig a legnagyobb fogyatkozásuk az, hogy az egyes tudományágak között való összefüggést fel nem bírják fogni. A ki a fának csak a hegyét látja, csak az ághegyek szétváltságát foghatja fel. Mindig kívánatos, amazoknak bebizonyítani, hogy valamennyi egyenlő rangú, ezeknek pedig a szoros egybefüggést, a közt a mit tévesen tartanak alárendeltnek, vagy különállónak. S ily szelid elismerése után az igazán nemes tudományok és művészetek egyenlő méltóságának, igazságosabban ítéelhetjük meg azoknak alárendeltségét, melyek valóban a csekélyebb erők s a kisebb tehetségek foglalkoztatására valók. A következő 14. függelékben némely eszme van amaz elvekre vonatkozólag, mikre az osztályozás alapítható; de valamennyi művészet osztályozása bizonynyal nem oly munka, melylyel egyik művészeti ágról írt tanulmány egyik függelékében megpróbálkozni lehetne.

14. Az emberiség felosztása.

Az olvasó valószínűleg jobban meg fogja érteni a tárgy e részét, ha nem restelli röviden áttekinteni az emberi test és lélek működését a tudományban és művészetben, mely ez utóbbiaknak a nekik rendesen kijelölt fokot megadja.

Fentebb megjegyeztük (13. függ.), hogy a művészeteket rendesen amaz erők nemessége szerint osztályozzák,

melyeket igényelnek, azaz az emberi lélek ama tömegét, melyet lekötnek s melyhez intézve vannak. Azonban rangsoruk egymást illetőleg nem valami fontos, mert kevés vita van meddőbb, mint a melyet a művészetek viszonylagos méltóságáról folytatnak, melyek közül mindegyik szükséges és tisztességes. De annál fontosabb őket magukat illetőleg; igen fontos, vajjon azzal az odaadással űzik-e őket s azzal a tisztelettel tekintik-e, mely tökéletességükhöz illő és szükséges. Az tökéletesen mindegy, vajjon az építészet vagy a szobrászat nemesebb művészet-e; de már az lényeges, vajjon az ember gondolata az épületek felé irányul-e, vagy hogy az érzés szoborművekben nyer-e kifejezést, melyek csodálatunkat kiérdemlik. Esztelen és vakmerő gondolat azt hinni, hogy a magunk művészete különb a többinél; de már arra gondunk legyen, hogy a mi kezünk alatt oly nemessé váljék, a mint képességünktől telik. Ezért vegyük számba, mily mértékben veszik igénybe a különböző művészetek az ember tehetségeit: az egész embert úgy tekinthetjük, hogy testből, lélekből és értelemből áll (Lord Lindsay, a ki ugyanazt érti rajta, nem eléggé szabatosan érzéket, értelmet és eszet mond, feledve, hogy van erkölcsi érzék ép úgy, mint testi, s szellemi test ép úgy, mint anyagi; így tehát némi alkalmatlan zavarba bonyolódik, noha a főbb pontokra nézve okoskodása helyes). Ezután a lélek szót a lény erkölcsi és felelős részének rövid kifejezése gyanánt véve, mind e három résznek megvan a maga cselekvő és szenvedő tehetsége. A testnek vannak érzékei és izmai; a léleknek érzése és elhatározása; az értelemnek felfogása és képzelő ereje. A schéma ilyenformán foglalható táblázatba:

Szenvedő vagy elfogadó rész:

Cselekvő vagy indító rész:

Test	Érzékek	Izmok.
Lélek	Érzelmek	Elhatározás.
Értelem	Felfogás	Képzelet.

E schémában az emlékező tehetséget a felfogás egy részének tekintem; a lelkiismeretet pedig elhagyom, mint-hogy az Isten szava az emberi szívben, mely a rendszertől elválaszthatatlan, de annak nem lényeges része. A szépérzékét a testi és lelki érzékek vegyülékének tekintem.

Az emberi rendszer minde részeinek kölcsönhatása van egymásra, úgy, hogy egyiknek igazi tökéletessége sem lehetséges a többinek viszonylagos tökéletessége nélkül, s mégis, a rendszer bármely része elérhet bizonyos beteges túltengést, mely a többiek tökéletességével nem fér meg. Így, a jó egészség idején, az érzékek fogékonysága gyorsítja az érzelmeket, ez utóbbiak gyorsítják a felfogást, s aztán mindhárom gyorsítja a képzeletet, majd meg mind a négy gyarapítja a képzelet erejét; míg másfelől fennáll az a veszedelem, hogy a túltáplált s beteges érzékenység meggyöngíti vagy eltéríti az értelmet, s a túlélés és túlmerész felfogás a képzeletet korlátozza; vagy hogy az értelem s a képzelet együttesen elfoglalja az elhatározás helyét vagy aláássa azt, mint Hamletnél. Így a pusztán testi alakban gyönyörű tökéletessége van meg az érzékeknek, mely az izomrendszer legteljesebb egészségével megfér, mint a mozgékony vademberben a gyors látás és hallás; holott a sybaritában az érzékek túlfinomodása, mely önmaga iránt való túlságos elnézéséből ered, míg végre a teljes rózsa is terhére van; ez pedig már az izmok tökéletességével nem fér meg. Továbbá van az izommunkásságnak

egyfajta tökéletessége, mely nagyon is megfér a legkifinomottabb érzékekkel is, mint a zenész vagy a festő ujjában, hol az izmokat a húrok vagy az ecset legcsekélyebb érintése vezeti; viszont egy másik össze nem férése az izomműködésnek az érzékek fogékonyságával az, mikor pl. a csata hevében a katona nem éri sebjét. Úgy, hogy sohasem az a kérdés, mi az ember bármely részének külön tökéletessége, de az, miként van az egész valójában ellensúlyozva; szintúgy az egyes tehetség tökéletességét nem pusztán ama rang szerint kell megítélni, melyet maga elfoglal, de amaz összhang alapján, melyben a többi tehetségekkel áll. Így pl. a mint az íjász nyílán végigtekint, vagy a mint a vadász fegyverét felhúzza, van benne az érzéknek s az ujjaknak bizonyos tökéletessége, mely a puszta gyakorlat eredménye s csupán egyszerű testi tökéletesség; de nagyobb értéke van a megszokásnak, mely az elhatározás eredménye s az értelemé, mely annak megalkotásához szükséges: a mint a vadász fegyverét felhúzza, van benne bizonyos nyugalom, mely a puszta gyakorlatnál többet feltételez -- bátorságot, a veszedelem megszokását s a lélekjelenlétet és sok egyéb ily nemes vonást. Ép így, a mint a zenész ujját hangszerére teszi, vagy a hogy a festő ecsetjét megfogja, abban sok vonás van, a mi mindeniknek különös érzékenységet fejez ki, mely a megszokást eredményezi, mint a hogy a fogékonyság a pillanatnyi cselekvést. Úgy, hogy mindabban, a mit rendesen kizárólag testi ügyességnek neveznek, három különböző foka van az érdemnek: első az ügyesség, melyet a gyakorlat ad meg, a mit úgy mondanak, hogy az ember ura szerszámjának vagy fegyverének; második fok az az ügyesség vagy kellem, melyet a

jellem ad meg, mint pl. a kézvonás gyöngédsége, mely a lélek szerénységéből vagy szelídségéből ered, s annak biztossága, mely az elhatározással párosult türelem megszokásának az eredménye, s az ezer egyéb jellemvonás, mely még az ember kezeírásában, de még inkább keze munkájában megnyilatkozik; harmadszor, a cselekvés tökéletessége, melyet a *jelenleg* kifejtett erő, érzés vagy értelem hoz létre hangszereken, miknek *előleges* gyakorlat tette az illetőt urává; mint a hogy a nagy festő ecsetkezelése szebbé válik tárgyának szeretete, s közvetlen érzése és gondja által, vagy annak ismerete által; s mint a hogy a testi erőt növeli az akarat ereje s a lélek nagysága. Képzeljük el pl. mily másképp vív s mily más az izomereje s kitartása a közönséges katonának s a Horatiusoknak vagy egy Leonidásnak.

A pusztá fizikai ügyesség, pusztán a testnek, mint eszköznek, tökéletessége és ereje ennél fogva három fokozatban nyilatkozik:

Első a gyakorlat által szerzett testi erő;

Második az erkölcsi megszokásból eredő testi erő;

Harmadik a közvetlen erő kifejtésből eredő testi erő.

A művészetek pedig annál előkelőbbek vagy alárendeltebbek — *caeteris paribus* — a mint e testi erők elsőbbségeit vagy utólsóját foglalkoztatják. A kovács munkája az üllő mellett alig kíván többet az elsőnél; a vívás, a lövés, a lovaglás már a másodikból is megkíván valamit; míg a szépművészetek (pusztán a testi ügyességek révén) úgyszólván az egész emberi erő kifejtését tételezik fel.

Mindamellett, noha a felsőbb fokú művészetek *foglalkoztatják*, e magasabb fokú testi tökéletességet nem valamennyi *követeli* meg egyenlő mértékben, de ellehet

nélküle, annál inkább, minél felsőbb fokú. A mely művészetek főeleme a testi ügyesség, harmadrangú művészetekül tekinthetők; közöttük legfelül az áll, mely az erkölcsi megszokás és energia erejének legtöbb tért enged, mint a lovaglás s a vívás; a többi egybevehető a kézi mesterségek elnevezés alá, melyek között nem sokat határoz, melyik a legtiszteletreméltóbb, de inkább az, hogy melyik a leghasznosabb s az egészségre legkevésbé ártalmas; ennek vizsgálata azonban nem tartozik ránk. A kik ezeket űzik, mesteremberek, ellentétben a művészekkel, kik a szép-művészetekkel foglalkoznak.

A művészet emelkedésében legközelebbi lépés amaz értelmi erők hozzáadása, mik nem függnék össze a testi ügyességgel; mint pl. a vadászatnál az állatok szokásainak és tanyahelyüknek ismerete; az építészetben a mennyiségtan; a festészetben a színek összhangzása; a zenében a hangoké; — mind e tiszta tudomány kapcsolatban lévén a gyors leleménnyel az alkalmazásban, s az éleselműséggel a meglevő vagy lehetséges nehézségek megérzésében.

Sokszor megesik, hogy az e fajta gyors felfogás olyan emberben van meg, kiben a testi ügyesség hiányzik, vagy kinek a testi ügyességre szüksége sincs; ilyenkor egyik ember intézkedik, a másik a rendelkezést végrehajtja, mint többnyire az építkezésben s a hajózásnál. Az is megfigyelendő, hogy a művészet méltóságával arányban apad a testi ügyesség szüksége még az alárendeltebb részletek végrehajtóiban is, melynek helyét mind nagyobb-nagyobb mértékben foglalja el az értelem; mint pl. a hajó kormányzásában a kivánt testierő csekélyebb, mint lövés vagy vívás közben, annál több

azonban az értelem; így a háborúban a csapatok kardforgatási és célbalövési ügyessége csekély jelentőségű felállításukhoz s a cselekvés kellő pillanatának megválasztásához képest. Úgy, hogy az ily másodrendű művészeteket nem a megkivántató testi ügyesség, de a gyakorlásuk igényelte tudás mennyiségéhez és méltóságához képest kell becsülni, s az elmeélhez képest, mely e tudás érvényesítéséhez szükséges. Általában a háború áll az emberek lelkében legfelül, nemcsak mivel legnagyobb azok közt a művészetek közt, melyeket a második rangfokba soroztam, de mint valamennyi művészet legnagyobbika. Mégse könnyű megkülönböztetni a tiszteletet, mely a katona erejét illeti, attól, melylyel művészetének adózunk; a győzelem dicsősége a legtöbb ember szemében inkább függvén az eredménytől, mintsem a leküzdött nehézségektől. Azt hiszem azonban, hogy tekintve az aggodalmak nagyságát, melyek e művészet gyakorlását kísérik, a körülmények roppant sokaságát, melyeket ismerni és tekintetbe venni kell, s úgy az értelemnek, mint a folyton szükséges hadi furfangnak finomságait, valamint a zavaró véletleneket s kétséges esetlegeket, miket abban a pillanatban meg kell tudni előzni: a másodrangú művészetek közt igazán az első helyre kell állítani. A gyilkolás e nagy művészetéhez legközelebb áll az orvosi művészet, mely maga is háború, hadicselekkel és őrzáratokkal sötét és furfangos ellensége, a halál ellen.

Az elsőrangú művészetek azok, mikben az értelem képzelő ereje a lélek érző részével egyesül; minők a költészet, a műépítés, a képirás; melyek az emberi schémában mintegy keresztet alkotnak a másodrendűekkel, melyek viszont az értelemnek felfogó erejét egye-

sítik a lélek elhatározásával. De az olvasónak lépésről-lépésre, egyre jobban kell éreznie, mily lehetetlen magukat a művészeteket osztályozni, tekintet nélkül az emberekre, a kik őket gyakorolják; s hogy valamely önmagában jelentéktelen művészet mennyire átnemesedhetik az emberi erő mennyisége szerint, melyet egy nagy ember bele önt; viszont, a mely művészet önmagában nagy, hogy lealacsonyodhatik, ha a vele foglalatlan lélek alacsony. Ha a képirást elsőrangú művészetnek nevezem, a háborút pedig másodrangúnak, azzal nem azt akarom mondani, hogy a holland tájfestőt egy sorba helyezem a jó katonával; csak azt értem, hogy ha egy oly embert, mint Napoleon, megfosztanánk mindattól, a mit a törvényhozás s a polgári kormányzat terén tett s csupán katonai dicsőségét hagynók meg, ha igazságosan mérnök, nevét csekélyebb súlyúnak találnók, mint a Buonarottiót, ki jó katona volt maga is, mikor a szükség úgy hozta magával. De nem kísérem meg a vizsgálódást tovább folytatni, mert azt hiszem, hogy valamennyi elsőrangú művészetről azt találnók, hogy mindaz, a mi az emberben van, vagy a mi ő maga, vagy a mivé lehet, teljesen kifejezhető bármelyikben s még sem találja elégnek.

15. Ösztönszerű ítéletek.

Ugyanaz a gyors ítélőképesség, melyre az olvasót az építészet dolgában képesíteni óhajtom, megszerezhető némi részben a festészet felől is, mi az utóbbiban a végrehajtás és a kifejezés között való szoros összefüggésnek tudható be, miként az előbbiben a szerkezet és kifejezés összefüggésének. Képesnek kellene lennünk arra, hogy a jó

képeket futtában is meg tudjuk ismerni, a mint valamely gyűjteményen végig megyünk; s a míg erre képesek nem vagyunk, addig ítéletet egyáltalában nem is mondhatunk; nem mintha a festményeknek e könnyen meglátható kiválóságukat egy sorba helyezném azokkal a nagy kifejezésbeli tulajdonságokkal, melyeknek felismeréséhez idő és figyelem kell. Ez utóbbiak felsőségét ismételten kiemeltem és mindig hangoztatni is fogom. De a mai leggondolkozóbb kritikusokban olyas irányzatot veszek észre, mintha elfelednék, hogy a festő feladata a *festés*, s mintha az olyan festőket, mint Veronese és Rubens, egészen lenéznék, kik par excellence szinezők voltak s kikben a kifejezés mindig alárendelt. Ha a festményben erős erkölcsi vagy költői érzék nyilatkozik meg, helyes, hogy abban lássuk a mű legértékesebb részét; de nem helyes csekély fontosságúnak tartani a festő nyelvét, melyen érzését kifejezi; mert ha e nyelv nem helyes és nem bájos, az a festő lehet kitűnő moralista vagy nagy költő, de festőnek nem festő és kár volt ecsetet vennie kezébe. Okosabban tette volna, ha erkölcsi nézeteit papi szónoklatokba foglalja, vagy költészetét versekbe, mint oly nyelvbe, melynek nem ura. S a nyelv fölött való ez uralom az, melyet egy szempillantásból megismerhetünk; s ha ezt nem találjuk, idővesztegetés tovább vizsgálgatnunk a képet: a festő eltévesztette hivatását és saját lényének kifejezése mindig tökéletlen marad összezsugorodik kínos erőlködése közben, hogy olyasmit tegyen, a mire nem alkalmas. Másrészt, ha az az ember igazán festő, s ha megvan benne a vonalak és színek adománya, akkor, a mi lelkében él, könnyedén és híven fog keze alól kikerülni; s maga e nyelv oly bő és oly nehéz, hogy magának annak teljes birása bizonyítja az

illető nagyságát s hogy művei érdeemesek az elolvasásra. Úgy, hogy nem tudok rá esetet, hogy az igazi művészi kiválóság, mely egy szempillantásra felismerhető, ne lett volna valamely műben a kifejezésbeli értéknek is jele. Sem kiváló kifejezésű művet nem láttam soha e művészi vonás nélkül; s hogy ezt némelyek tagadják, az csupán annak a szűkszem körnek tudható be, melyből az emberek úgy a művészetet, mint a kifejezést tekintik; mely a saját szűkkörűségükből ered. A ki abban nőtt fel, hogy a Fra Angelico szerzetesi látományait szeresse, büszkén és legyőzhetetlen visszatetszéssel fordul el Rubens első művétől, melylyel visszatértek az Alpeseken innen először találkozik. De jogos-e méltatlankodása? Elfelejtette, hogy míg Angelico az *olajfák árnyékában* imádkozott, Flandria nyirkos mezőin egyéb dolgok folytak; vad tengeráratokat kellett elgátolni; végtelen csatornákat ásni és határtalan mocsarakat kiszáritani; keményen szántani és boronálni a fagyos agyagot; gondosan nevelni az erős lovakat s a kövér marhát; szoros téglafalakat rakni a hideg szél s a hó ellen; s mind ekközben a kéz eldurvul, a test pedig megizmosodik; ennek jutalmául hangos, durva aratóünnepek és karácsonyi vigalmak; durva érzések és lomha képzelet; testies, anyagiás, megvasalt emberies ösztönök, de emberies ösztönök mégis; emberi ösztönök, miket Isten lát s mik itt-ott talán jobban megnyerik tetszését, mint a firenzei suttogó szerzetesek parlagi tájai (az Ég óvjon, hogy ne úgy legyen, minthogy legtöbbünk nem lehet szerzetes, de kénytelen szántással-vetéssel foglalkozni). S vajjon azt kell-e feltennünk, hogy Rubens férfias és egyetemes rokonszenvében mindezzel nincs semmi nemesség, sem abban a nagyszerűen emberi mód-

ban, a melyen azt kifejezte, noha nemes ember volt, születés, érzés, nevelés és helyzete révén; s ha választott, úrias volt conceptiójában is? Megvoltak hibái, nagy, sajnálatos hibái, noha inkább kora és nemzete hibái, mintsem sajátjai; nincs meg ő benne sem a zárdai szellem, sem a boudoir-szellem, s ő nem való arra, hogy akár miséskönyveket, akár almanachokat szinezzen; de a nyílt ég s a széles világ él agyában, a melyen nem kell megbotránkoznunk, mert ép úgy illik királyi udvarhoz, mint lovagi táborozáshoz vagy paraszt házikóhoz. Másrészt, a ki itt Angliában, a Sir Joshua iskolájában nőtt fel, nem akarja s nem akarhatja elismerni, hogy Angelico műveinek technikájában művészet van. De egyik ép úgy téved, mint a másik. Fra Angelico ép oly igazán ura művészetének, mint Rubens a magáénak. Minket Angliában arra oktattak, hogy sebes kézjárás és jól bemártott ecset nélkül nincs is művészet; de ha józan eszünkről az ily tanítást le tudjuk rázni, megérthetjük, hogy igenis van művészet a gyöngéd ecsetkezelésben s a remegő kéz ecsetvonásában is; nem azért, mert inkább tévedhet, de mert tévedése veszedelmesebb s szabatoságán több van kockán. Angelico művészete, akár mint színezőé, akár mint rajzolóé bevégezett; oly szép és tökéletes, hogy szivárvány-színeiről s ragyogásáról messziről megismerszik minden képe; bármily szorosan körülvegyék ugyanamaz iskola egyéb, zománczczal, aranynyal ragyogó művei, az Angelicoé kiválik közülök egy pillantásra, mint a nemes opál a márványdarabok közül. Így vagyunk Giottoval is; az Arena-kápolna nemcsak kifejezés dolgában a legtökéletesebb alkotás, de leggyönyörűbb példája a faldísznek s a szép színezésnek is egész Észak-Olaszországban.

Ugyan efajta összefüggés van az építészet technikai és kifejező részei közt; nem igaz és teljes összefüggés, mintha a kifejezés jósága az épület jóságát is magával hozná; de annyi összefüggés mégis, hogy a jól építettség a jó kifejezéshez szükséges, sőt annál még előbbvaló s annak első feltétele; annál inkább, mivel az építés módját határozottan meg lehet becsülni és szabályozni, ellenben a kifejezést nem. A technikai tulajdonságok igazi értékét egyszeriben meg lehet határozni, holott a kifejező tulajdonságok értékét legfeljebb megközelíthetjük; s emellett, ha első sorban a technikai tulajdonságokat nézzük, az által lehetővé válik, hogy egy nagy halom hulladékot egyszerre félre vessünk s ezzel szűkebbre szorítsuk a kifejezés kutatásának nehéz mezejét; megszabadulunk a chinai pagodáktól s az indiai templomoktól és a renaissance Palladianismusától s az Alhambra stuccojaitól és filegránjaitól, egy nagy halom törmelékkel; s nincs szükségünk kifejezésünkkel vagy egyebünkkel törődnünk. Aztán ha csak azokat az épületeket vesszük, melyek helyesen vannak szerkesztve, és melyek a józan észnek megfelelnek, akkor tekinthetjük további kiválóságaikat; de azokra, melyek szerkezetileg képtelenségek, nem vesztegetjük az időt.

16. Az oszlopok erőssége.

Mielőtt e tejezethez fogtam, kívánatosnak tarthattam volna, hogy a különböző anyagú és szerkezetű oszlopok erejét jobban megvizsgáljam; csak hogy nem ereszkedhetem minden irányú kutatásba, melyet az általános birálat megkiván, s azt hiszem, ép ez az a dolog, melylyel az olvasót fásasztanom hiábavalóbb lett volna sok egyébnél. Mindössze csak annyit szükséges megjegyeznie, hogy az a

nagy erőgyarapodás, melyet a vasoszlopoknál a csőalakkal elérnek, a szövegben megállapított elvvel nem ellenkezik (t. i. az anyagok ereje akkor értékesíthető leginkább, ha azt legjobban összpontosítjuk). A cső ereje az oldalai által alkotott ívek némely tulajdonságának tudható be, nem pedig anyaga eloszaltságának; ez az elv kőoszlopokra egyáltalán alkalmazhatatlan. Kinek jutna eszébe homokkő-gyűrűkből szerkeszteni oszlopot; bármily erős lenne is, mégis erősebb lenne, ha belül is kőből volna, s ha ily oszlopot állítanának ugyanoly tömegű tömör helyébe, az igen nagy térvesztegetéssel járna; mert a kőpillérnek, még ha tömör is, csak oly vastagnak kell lennie, a milyen a kecsességgel megfér s a milyen alkalmas; már a mai templomokban sokszor kelletinél vastagabb, elfedvén a papot a szószékben s felfogva hangja csengését.

17. Válasz Garbettnek.

Mintegy három hónappal ezelőtt és sokkal az ide vágó szövegbeli részlet megírása után véletlenül kezem közé jutott Garbett elemi értekezése a rajzolásról. (Treatise on Design. Weale, 1850.) Ha törődném az eredetiség hírével, össze lettem volna zúzatva — s össze is voltam eleinte, a mint azt látom, hogy az ő példája a kérdéses tárgyra teljesen azonos az enyémmel, még a dór oszlophoz párhuzam gyanánt vett elefántláb is; még az is megfordult az eszemben, hogy e fejezet nagy részét vagy kibagyom, vagy újra írom; de végtére abban állapodtam meg, hogy azon mód hagyom. Törekvésem az, hogy sok egyszerű és elnyűtt tárgyról mondjak el egyszerű igazságokat, s ezért azt remélem, hogy abból, a mit mondok, már sokat elmondtak előbb is, és bármily

okoskodást és állítást illetőleg kész vagyok az eredetiségre való minden igényemről lemondani, ha bárki nem restelli velük foglalkozni. Csak azt kívánom, hogy az olvasó azt, a mit mondok, fogadja el, nem mint az én eszmémet, de mint igazságot, a mely talán az egész világnak, ha igényt tartanak rá. Ha jól emlékszem, Frank Howard valamely, a „Builder“-ben közlött vitában a „Seven Lamps“ felől megígérte, hogy minden kölcsönkért tollamat ki fogja tépni; de máig sem látom a vita végét s nem tudom azt sem, mai napig hány tollamat vesztettem el; az elefánt lába mindenesetre a Garbett úré, noha, szorosán szólva, sem ő, sem én nem tudjuk igazolni használatát, mert az elefánt voltaképp lábujjhegyen áll, a mi pedig korántsem a dór oszlop kifejezése. Mivel azonban kénytelen voltam Garbett úr ez értekezéséről szólani, s minthogy azt, a benne megállapított tényeket illetőleg, mint érdekest és hasznost óhajtom ajánlani, lehetetlen, hogy észrevétel nélkül surranjak el felette, mintha nem bírnék felelni némely részletre, melyben az író a „Seven Lamps“-ban megállapított nézeteket kifogásolja. A fent (a XXX. fejezetben) idézett részletre, a mely nekiront minden valaha írt írásom szellemének, a nélkül, hogy szavaimat idézné, mindenesetre tettem volna észrevételt; de a „Seven Lamps“-re való hivatkozásra nem feleltem volna, hacsak nem óhajtottam volna a könyvet általában ajánlani, részben azért is, mivel példáját adja annak, mily rosszalásoknak van a „Seven Lamps“ a legtöbb építő részéről kitéve; s ha e példára felelek, jövőre az e fajta bíráltságokra aligha lesz alkalmam visszatérni.

A „Seven Lamps“-re való első utalás a második lapon van, hol Garbett úr azt kérdezi: „Miért nem elég a ké-

nyelem s a szilárdság valamely épület szépségéhez? a melyre rögtön megfelelttem volna egy más kérdéssel: „Miért teremtett minket Isten embereknek. miért nem méheknek vagy hangyáknak?” De Garbett úr maga is megfelelt igen takarosán, noha részrehajlón, a 4. és 9. oldalon; kérem az olvasót, szívlelje meg jól e választ. De már a 12. lapon nagy váddal vagyok terhelve, a miért a szépség és díszítmény szókat egymás helyett használom. Így teszek és így is fogok tenni örökké; sőt úgy fog tenni, azt hiszem, maga Garbett úr is; de addig nem, míg lapjai fölé ily czímekeket fog írni: „A díszítménytől nem függő szépség, vagy a *felesleges* vonások.” Mi jupon állítja, hogy az igazán e nevet megérdemlő díszítmény valaha felesleges volt vagy lehetett? Előbb mondtam, hogy a legszebb dolgok a leghaszontalanabbak; feleslegeseknek sohasem mondtam őket. Haszontalant a megszokott s közkeletű értelemben használtam, a „test szolgálatára alkalmatlan” értelemben. Így haszontalannak mondtam a liliomot és a pávát; úgy értve a dolgot, hogy a pávasült nem egészséges (Juvenalissal szólva), s hogy a szárított liliomból rossz széna volna; de azért a pávát nem tartom felesleges madárnak, sem azt, hogy a világ ellehetne liliom nélkül. Vagy, apróbbra véve a dolgot, azt hiszem, a páva édes kevés hasznát veszi szemfoltjainak; se nem veszedelmesek, mint első gazdájuknak, csak csekély az értékük; de azért nem hiszem, hogy egyetlen felesleges szemfolt is volna egész farkában; s a mi a liliomot illeti, noha Izrael nagy királya nem volt oly szépen „öltöztetve”, vajjon Garbett úr megmondhatná-e, melyik levelük felesleges? Hát Nincs Diogenes a liliomok közt? Nincs olyan, a ki beérné italul a harmattal, ha ezüstcsészéből nem ihatja? A dolog

úgy áll, hogy sohasem talákoztam építővel, a ki ne azt gondolta volna, hogy a díszítés olyasmi, a mit készen kapni a boltban s úgy lehet feltűzni vagy elhagyni az architectonikus öltözetről, a mint szeszélyünk magával hozza. keveset gondolva — sok asszony módjára — azzal a másik fajta ékességgel, az egyetlen igazival, melyről Szent Péter azt mondotta: „Nem a külső dísz, de a belső, a szív ékessége“. Nem úgy értem, hogy az építők a nemesebb díszítményt meg nem értik, de azt már nem érik fel észszel, hogy ez az *egyetlen* ékesség; hogy *minden* építészeti díszítmény ilyen s csakis ilyen; hogy igazán nemes épületnek soha sincs töle idegen vagy felesleges dísze; hogy kelleméhez minden része szükséges, s hogy azoknak egy parányát sem lehet elvenni, hogy eleven-ségén csorba ne esnék. Nem tesz úgy senki, hogy előbb felépítse a templomot s azután öltöztesse fel.¹ Megalkotod bűbájosnak és azzal ott hagyod, mint Évát Alkotója. Azt hiszem, nem ékesség nélkül, de oly ékesen, hogy nincs szüksége tollkoszorúra. S a szépség és díszítmény-
szókat ép azért cserélem fel egymással, hogy az építők értsenek róla: azt állítom, hogy épületüknek oly tökéletesnek kell lennie, hogy ne is lehessen rá több dísz rakni, mint a mennyi rajta van, de ne is kívánjon többet. Később ám lássák még el esetleges díszszel, mint a hogy a női karra is kecsesen illik a karkötő, vagy hajába is a virág; csakhogy ez a külső dísz *nem építészeti*. Lehet az függöny, kép, szobor, s egyéb, a mit elhordhatunk az épületből, a nélkül, hogy benne hiba esnék. Mi köze

¹ Elméletileg mi most így jártunk el; olyformán, mintha valaki az emberi testet akarná megmagyarázni s a csontvázból indulna ki; csakhogy az emberi test Építője egyszerre alkotta meg húsát, csontját.

hozzájuk az építőnek? Neki csak magának az épületnek részeihez van köze, azaz annak saját belső szépségéhez. S mivel Garbett úr ezt nem akarja megérteni, tévedést tévedésre halmoz; mert azután meg a szépséget úgy próbálja meghatározni, hogy az a díszítménytől külön válik, mondván: „A pozitív szépséget mindannak szorgalmas egyesítése eredményezi, a mi tervet, rendet, összeillést fejez ki“ (14. lap) Úgy van-e? Lám, sok tervszerűség, rend, összeállítás nyilvánul valamely koponyában is, nemde? de kevés szépség. Az orr díszítő elem, de alig szükséges a szépséghez, úgy vélem; most legalább, mert egykor azt hittem, nem volt igazam, hogy a koponyát kellemetlennek találtam. Egyszer próbát tettem vele: egy koponyát oda helyeztem hálószobám kandallójának párkányára; egy álló hónapig nézegettem én azt minden istenáldott nap napfelkeltekor, holdvilágnál, s minden képzelhető előnyös világításban: csak olyan esúnyának láttam akkor is, mint első látásra. Így a haj is dísz s természetes göndörsége alig hajt hasznot; de el tud képzelni Garbett úr kopasz szépséget? Vagy többre becsüli a parókát, mert az „szorgalmas egyesítése“ mindannak, a mi tervszerűséget, rendet és összeillést fejez ki? Így az arcz pírja ékesség — Isten festménye saját képe tempiómán — s az ajak pirossága is; szegény Viola mégis belső szépségnek tartotta; s én vele tartok.

Erre a vádra eléggé megfeleltem.

A másik vitatott pont amaz állításom volt: „A díszítmény, ha helyes, nem lehet túlhalmozott, de mindig túlhalmozott, ha helytelen“. A mihez Garbett úr a következő észrevételt fűzi: „Én meg, ellenkezőleg, kénytelen vagyok azt vitatni, hogy a legjobb dísz is lehet túlhalmozott, ha rossz helyen van alkalmazva“.

Ime egy rövid mondatban két hiba.

Először is, Garbett úr nem tud megszabadulni attól a szerencsétlen gondolattól, hogy a díszítményt önállóan lehet gyártani s azután ráerősíteni valamire. Ő azt gondolja, hogy a díszítmény magában véve lehet jó, a kőfaragó udvarán, vagy a vasáros boltjában; verje ki eszéből ezt a gondolatot egyszer s mindenkorra. Mondhatjuk valamiről, ha külön tekintjük, hogy csinos jószág; de mielőtt azt mondanók rá, hogy jó dísz, tudnunk kell, mit és hogyan akarnak vele díszíteni. Teszem fel, az aranygyűrű csinos jószág; jó ékesség is a női ujjon; de nem az, ha alsó ajakába húzzák. Az öles mályvarózsa (malva alcea) alkalmas dísz a falusi kerteskének; de nem volna alkalmas egy úrihölgy hajdíszéül. S vajjon Garbett úr ezt nálam nélkül nem látta volna be? S hogy ezért, ha *jó* dísz mondtam, *helyén való* dísz is értettem, s hogy, ha Garbett úr azt mondja: „Túlhalmozott lehet, ha rossz helyen alkalmazzák”, csak azt mondja vele, hogy túlhalmozott, mert *rossz*.

De másodszor, feltéve, hogy a díszítmény helyétől független *lenne*, s jónak volna mondható elkülönözten is, mint a hogy a könyv is lehet jó, az ember is lehet jó; tegyük föl, hogy valami oxfordi tanulónak azt írtam volna: „Nem lehet túlságos sok könyve, ha azok jó könyvek”, s ő arra azt felelte volna nekem: „Az ám, de ha igen sokat összevásárlók, nincs őket hová tennem, mint a jégverembe”. Vajjon ez megezáfolta volna az általános elvet, hogy a jó könyvből soh'sincsen sok?

Vagy tegyük föl, hogy ezt írta volna: „Nincs szükségem túl a rendin sokra, mert megzavarja a fejemet”. Azt válaszoltam volna neki: „Sohase vásárolj könyvet a végre, hogy jégverembe rakd őket, se ne

olvasd őket, ha fejedet megzavarják; ha jók, sohasem lehet belőlük sok; de ha lomhább vagy, mintsem gondjukat viseljed, vagy butább, mintsem haszonnal olvashasd őket, akkor jobb, ha nem is vásárolsz“.

Ép ily hangon mondom Garbett úrnak: „Ha a dísz jó, sohasem sok belőle; de ha hanyagabb vagy, hogysen jól elrendezd, vagy ha butább vagy, hogysen hasznát tudd venni, akkor bizonyára jobb, ha nem is élsz vele“.

Az e kérdésre tartozó többi pont már a XXI. fejezet végén el volt intézve.

A harmadik utalás, melyre felelnem kell, ismételt állításomat illeti, hogy a kézi munka nyilvánvalósága a munka értékének főforrása („Seven Lamps“, 56. lap, „Modern Painters“ III. fejt., I. §.), a mi ellen ilyen észrevételt tesz: „Itt az olvasót Ruskin egy nagy tévedésére kell figyelmeztetnünk. Az építészeti dísz értéke *legtávolabbról sem függ a kézi munkától*, melybe került. Ha úgy volna, a legszebb dísz, a mit valaha készítettek, nem ama kőlánczok lennének-e, melyek némely hindu szikla-templom előtt függnek?“ Így van-e? Ime egy párhuzamos érv: „A cornwallisi bányák értéke *legtávolabbról sem függ a rézmennyiségtől*, mely bennük van. Ha úgy volna, a legértékesebb dolgok, a mik valaha léteztek, a rézlábasok lennének“. Alig érdemes időmet e kérdésre vesztegetnem; de nehogy valamely olvasómat ez észrevétel megzavarja, s mivel a tényt fontosnak tartom, hajlandó vagyok a dolgot némi magyarázat kíséretében újra megvizsgálni.

Figyeljük meg, hogy a munka, vagyis az emberi szorgalom tanúsága elvontan mindig gyönyörködtető; minthogy az ember rendeltetése a munka, gyönyörűség

azt látni, hogy igazán *dolgozott*, és tevékenységének méltó eredményét olvasni ki belőle.

A munka nyilvánvalósága csak akkor kínos, ha *nagyobb rossznak a jele, mint a milyen nagy a munka jósága*. Mint pl. ha valaki egy órahosszat kinlódott olyasmivel, a mit más egy percz alatt elvégzett volna, mert itt munkája egyúttal gyöngeségét is bizonyítja; e gyöngeség pedig nagyobb, mint a mennyi a jóság a munkában.

Vagy ha valaki olyasmire vesztegette idejét, a mi a munkára nem volt érdemes, akkor munkája egyúttal esztelenségének is tanujele s esztelensége lerontja szorgalmát; jobb szeretnők, bár maradt volna tétlenül okos embernek, mint hogy esztelenül dolgozott.

Vagy ha valaki úgy dolgozott, hogy semmit sem fejezett be, akkor munkája kudarcának a jele; és sikertelensége, jobban bánat mint a mennyire örülünk erőfejtésének.

Így hát diszitmény dolgában, valahol a munka azt pótolja, a mi értékesebb lett volna a munkánál: az ügyességet s az észet; valahol ezek helyét foglalja el, vagy *létezésével ezeket megtagadja*: határozottan rossz. A réz rossz, a hol aranyat utánoz, vagy ételeket mérgez meg: de ha réznek marad, nem rossz; fillérnek jó, de hitvány, ha aranypénzt hamisítanak vele. Danae ám szórja ki öléből, ha arany helyett hullik rá az égből; de a szegény ember gondosan szedegesse föl a földről.

Továbbá a munka nemcsak akkor értékes, ha egyéb jóval egyesül, de teljes hiánya, minden emberi mű jóságát megrontja. Csak Isten maga teremthet fáradság nélkül; a mit ember hoz létre verejtéke nélkül, az érték-

telen: a géppel készült diszitmény nem diszitmény. Jól fontold ezt meg, olvasóm: se hossza, se vége nem lenne a példának, a mit felhordhatnék; de érzed úgyis minden órájában életednek. S ha nem tudod, hogy érzed, próbálkozzál meg kis időre a legrégibb kézi mesterséggel: légy egy kissé asztalos; készíts magadnak asztalt vagy széket s meglátod, ültél-e valaha olyan édesdeden asztalnál vagy széken s volt-e szemedben asztalláb vagy székláb oly kedves, mint ennek görbe lába.

Egyéb ellenvetés a „Seven Lamps“ ellen nem ötlött szemembe Garbett művében; de ha több is volna, rá kell bíznom, lássa be, vajjon nem tette-e azokat is, miként az előbbieket, megfontolatlanul. Talán más építőket is szabad arra kérnem, ha ugyan véletlenül vetettek egy pillantást a megelőző lapokra, hogy ne ítéljék el legott, a mi elvileg hibásnak tűnhetik fel szemükben. A technikai tudományban valójártasságomat sokszor fogyatékosnak fogják találni; a gyakorlati dolgokban, vagy az egyes részletes törvényekben sokszor tévedhetek: de elvekről nem írok megfontolatlanul; s a mit ezekre nézve megállapítok, az általában megérdemli a megismerést, mielőtt megtámadnák. Kétségtelen, hogy az építők úgy gondolkoznak, nagy okuk van azt hinni, hogy tévedek, a midőn ők állításaimat érvénytelennek akarják nyilvánítani. Legalább arról legyen szabad őket biztosítanom, hogy barátjuk óhajtók lenni, noha most még nem hajlandók elismerni. Ha szavam a nyilvánosság fülébe eljuthatna, s ha az elveket, melyeket védtem, általánosan alkalmaznák, akkor porfirt és szerpentint adnának kezükbe téglát és mészke helyett; vendéglő- és bolt-homlokzatok helyett nemes templomokat és lakóházakat építenének; s minden csenevész görögösködés és minden

római stucco helyett, melyekbe most bénult gondolataikat szorítani kénytelenek, s a melyek törmelék plagiarismusainak kénytelenek köszönni kétes dicsőségüket: egész utczasorok építését bíznák reájuk, merész, gazdag és eleven épületekből, s szívükben meg lehetnének győződve, hogy azt cselekszik, a mi önmaguknak tisztesség, az emberiségnek pedig javára válik.

Mielőtt ama kérdést, hogy az emberi kéz munkája mennyiben foly be az építészeti hatásra, végkép elejteném, az olvasó elvárhatja tőlem, hogy egy-két szót szóljak arról a tárgyról, melynek ez évben mindenkit kell érdekelnie: t. i. a vas és üveg alkalmazhatóságáról az épületekben általában, mint a hogy pl. a kristálypalotában próbálták.

Sokan azt hiszik, hogy ezután épületeink nagy részben vasból és üvegből lehetnek, s hogy ez új anyagok által új gyönyörű alakok fognak támadni.

Egy-két szóval elmondhatom, mennyiben lehetséges ez, és mennyiben nem lesz lehetséges örökkéig.

Minden művészi alkotásban két eszköze van a gyönyörködtetésnek: a szín és az alak.

Az emberi művészet által elérhető légélénkebb színhatások az üveg és zománcz terén vannak, de ezek nem a legtökéletesebbek. A művészileg lehető legjobb és legnemesebb színezést az emberi kéz érintése adja meg, valamely fénytelen felületen, a melyen a művész ura lehet mindenféle színnek, a nélkül, hogy az a tűz vagy egyéb mechanikai hatások által való változásnak alá lenne vetve. Nincs nemesebb szín, mint a jó festmény színe vásznon vagy vakolaton.

Az e fajta szín azonban az építészetben többnyire lehetetlen lévén, ezután legjobb a természetes kőszínek

tervszerű elrendezése, melyek sokkal nemesebbek, mint az emberi művészet által elérhető bármely elvont szín.

A gyönyörűség, melyet az üvegfestés okoz, egészen alsórendű; s ha túlságosan átengedjük magunkat hatásának, azzal önmagunkat alacsonyítjuk le. Mindamellet lehetséges, hogy építhetünk palotát az Aladdiné mintájára színes üvegből drága kövek helyett, melyek újak lesznek az emberi pompa évkönyveiben s jók is a maguk helyén; de nem ott, a hol nemesebb épületek helyét foglalják el.

A szín vagy fénytelen, vagy átlátszó testeken hozható létre; de az alak tökéletesen csakis fénytelen, átlátszatlan testeken fejezhető ki.

E törvény parancsoló, egyetemes, felebbezhetetlen. Semmiféle tökéletes és finom alak nem fejezhető ki másban, mint átlátszatlan és fénytelen anyagban. A drágakő alakját nem láthatod, sőt tökéletesen a cameáét s a bronzét sem. Ezért soha nemes művészi alak nem hozható létre sem átlátszó, sem fényes üvegből vagy zománczból. A kolibri alakját, ragyogó tollazata miatt, nem látni teljesen; de már a hattyúét teljesen látni. Minden nemes építmény fensége alakjától függ: ezért soha nemes építmény átlátszó vagy fényes üvegből vagy zománczból nem lehetséges. A vas azonban átlátszatlan; s úgy ezt, mint az átlátszatlan zománczot teljesen fénytelené fogják talán tehetni valaha; ekkor majd alkalmas lesz a nemes formák felvételére.

Nos hát, ám legyen ez meg: gyúrják a vasat is, a zománczot is finom tésztába, vagy őröljék darává s oly nemes épületanyag lesz belőle, a milyen az öntött vagy vert épületanyag csak lehet; oly nemes, a minő a vert pénz vagy az öntött bronz s egyéb ily sokszorosítható

dolog lehet;¹ de azért minden nemes és jó épülettől örökre oly törvény választja el, melyet tizezer, egyetlen bronzhomlokú, nagy századba öntött tizenkilencedik század minden csöves-hídja vagy mérnöki tudománya sem fog soha egy hüvelyknyire sem áthidalni. Minden művészet e világon, mely helyére érdemes; minden műalkotás, mely nem pusztán kontár nyegleség, mely ha a földből egy-két lányit el nem foglalt volna, az a föld ibolyát vagy gabonát termelt volna, vagy valami jobbat: *az egyéni lélek alkotása, mely lélek oly szerszámmal dolgozik, mely segíti, de feleslegessé nem teszi az emberi kéz izommunkáját, oly anyagokon, melyek gyöngédeden befogadják és állandón megőrzik az ilyetén emberi munka nyomát.*

És minden művészi alkotás értéke pontosan a benne kifejezett emberi érzés és lélek mennyiségétől függ, mely örökre olvashatón van bele írva. Először a gondolat s az erkölesi szándék; másodszer a technikai ügyesség; harmadszer a testi szorgalom.

A testi szorgalom, melyet a kristálypalota kifejez, igen nagy. Ennyiben jó.

¹ Természetes, hogy maga a sokszorosíthatóság, mint pl. a metzeteknél, nem csökkenti a mű belső értékét; s ha a szoborműről vett ötvények lehetnének oly tökéletesek, mint maga a szobor, oly arányban állnának ahhoz, mint metszet a festményhez. S ha úgy tetszik, hogy valamennyi templomunk egy kaptára legyen, valamennyit bronzba önthetnők, sőt verhetnénk is templomokat s lehetnének székesegyházverőink is. Méltó lenne a század szelleméhez, hogy hengerezett éleket tegyenek a faragott párkányok helyébe s hogy a vallásos tárgyak népies kiadását hozza létre: egy új öntet betlehemi jelenetet minden karácsonyra. Nem hallottam azonban, hogy ezt terveznék s így csak a végeredményt mutatom meg, melyre a vas és üveg alkalmazása vezethet.

A gondolatmennyiség, a melyet kifejez, Paxtonnak, azt hiszem, egyetlen s igen bámulatos gondolata, valószínűleg egy szikrával sem ragyogóbb, mint az az ezer meg ezer gondolat, a mely tevékeny és értelmes agyán minden órában átvillan: t. i. hogy lehetne üvegházát nagyobbra építeni, mint a milyen üvegház valaha volt. E gondolat s hozzá némi igen közönséges algebra — ennyiből áll, a mit mindez üveg az emberi értelemből képviselhet. „Csak egy félfillér ára kenyeret mind e szenvedhetetlen sok zsák mellé!“ hajh! „A földnek is vannak bűborékai, miként a víznek, s ez is azok közül való!“

18. Korai angol oszlopfők.

A véset mélysége némely korai angol oszlopfőben tényleg a túlzott hatásvadászat általános rendszerének része, miként a másodrendű rajzolóknak „fekete vonalai“, miket a groteszk kedvelésével együtt úgyszólván minden északi mű jellemző vonásaiul jelöltem meg; de az oszlopfő főátmetszete igazán egy összesodort kőeresz, a minőnek fentebb leírtam, s ily kőeresz-átmetszettek északon mindenütt találhatók ott is, a hol nemcsak hogy a hatás erejét nem növelhetik, de teljesen láthatatlanok, kivéve, ha nagyon közlelről vizsgálja őket az ember, mint pl. a Whitehall alapjának legfelső kőrétege alatt, vagy az oxfordi All Souls College újtott alapjának lejtője alatt, mélyebben, mint a szem színe. Kötve hiszem, hogy a diákok közül egy is tudjon létezéséről.

Sok olvasót meglephet s talán el is kedvetleníthet a korai angol oszlopfő ócsárlása. Ez oszlopfőnek valóban van egy jelentékeny becsű jellemvonása; ugyanis a me-

részség, melylyel a ráereszkesdő faragott párkányzatot felfogja és az oszloptól elválasztja, maga is ellentétben állván függőleges vonalai sokaságával. Ha módjával használják és ha ritkán látja az ember, a maga helyén megjárja, s mi angolok már csak azért is szeretjük, mert mindig legtisztább és legbájosabb gót íveinkkel együtt látjuk, és sohasem elég nagy tömegben arra, hogy alakjával a szem beteljék. Az olvasó, a ki minden vasárnap a templomban ül s egész héten nem lát egyéb épületet a Chancery Lane-nél, méltán megütközhetik azon, a mit róla mondtam. De ha a Fleet Streeten vagy Chancery Lane-en minden ház gót volna s valamennyin korai angol oszlopfejek volnának, felelek róla, hogy két hét alatt kibékülne velem.

19. A *St. Anastasia* mellett levő sírok.

Hogy ki fekszik bennük, aligha érdeklí az olvasót vagy engem, nem is igen iparkodtam végére járni; értékük nem abban állván, hogy évszámokat bizonyítsanak, de belső értékükben, mint a kompozíció példái. Közülök kettő a rácskapun belül van, egyik fejtől, s ez utóbbi egészben jelesebb, noha mindenik szép; figurális szobrászmunkájukban az északi energiát a körvonalak legderültebb klasszikus tartózkodásával, s a szerkezet negélyezetlen, de férfias egyszerűségével egyesítvén.

A 167. lapon levő oldalsó ív átmetszetéhez nem tettem betűket, hogy a hajlatok világosságát ne zavarjam; de az illető pontokat mindig ugyanazokkal a betűkkel fogom jelölni, bárhol kelljen is ily egyszerű ívek méreteit megadnom, úgy, hogy az olvasónak egyáltalában nem is lesz rá szüksége, hogy az átmetszetek betűzöttek legyenek. A kö-

zépső ív alapja vagy átfogója mindig ab lesz; tetőrésze mindig V lesz, a cseglyek csúcsa c ; p a függőlegesek alapja, melyeket V -ből és c -ből ab -re bocsátanak; d pedig a csegely csúcsából az ívre bocsátott függőleges alapja. Így hát ab átfogója lesz az ívnek, Vp annak függőleges magassága, Va oldalíveinek húrja, dc csegelyeinek mélysége, cc a vízszintes távolság a cseglyek közt, ac a csegely alsó ívének húrja, Vc a csegely felső ívének húrja hossza (akár folytatólagos, akár nem), cp pedig a csegely csúcsából ab -re bocsátott függőleges hossza.

Természetes, hogy egyetlen ívnél mind e méretre nincs szükség, de sokszor megesik, hogy némelyikük könnyebben esik kézügybe, mint a másik; némelyik mindig hozzáférhetetlen; ezért szükséges, hogy bármelyiket meg tudjuk határozni.

Vp vagy Va , ab és dc mindig lényeges; továbbá vagy ac és Vc , vagy cc és cp : ha szabadon választhatok, mindig ab -t, Vp -t, dc -t, cc -t és cp -t választom, de cp -t nem lehet mindig oly pontosan lemérni, mint a csegely-íveket.

Az előttünk levő ív méretei ezek:

	Láb	Hüvelyk
ab	3	8
Vp	4	0
Vc	2	$4\frac{1}{2}$
ac	2	$0\frac{1}{4}$
dc	0	$3\frac{1}{2}$

20. A Palazzo Ducale oszlopai.

A sarkokon levő vastagabb oszlopok azért rövidebbek, mert a nagyobb oszlopfők többet elvesznek belőlük; így a harminczhatodik oszlop alapjának kerülete 10 láb

$4\frac{1}{3}$ hüvelyk, az oszlopfő-lécz alatt pedig 10 láb $\frac{1}{2}$ hüvelyk,¹ de magassága csupán 6 láb $1\frac{3}{4}$ hüvelyk, holott az apróbb közvetítő oszlopok, miknek legvastagabbja tövén 7 láb 8 hüvelyk, oszlopfője alatt 7 láb 4 hüvelyk területű, átlag mégis 7 láb 7 hüvelyk magasak. A tenger felőli sarokoszlop (a tizennyolczadik) megközelíti a 36-ik arányait, s három más, a 15-ik, a 24-ik s a 26-ik vastagabb a többinél, noha nincsenek oly vastagok, mint a szögletső. A 24-iknek meg a 26-iknek egy-egy darab falat kell tartania, s azt hiszem, régente a 15-iknek is kellett valami falat tartania, mely ott nyúlt keresztül, a hol most a Sala del Gran Consiglio van.

Alapjuk kerülete:

	Láb	Hüvelyk
a 15-iké	8	2
a 24 „	9	$6\frac{1}{2}$
a 26 „	8	$0\frac{1}{2}$

A tengerfelőli többi oszlopnak s a Piazzetta-felőlieknek egész a 27-ikig, alapjuk mindig 7 láb; ettől kezdve a legérdekesebb s leggyengédebb növekedés észlelhető, egész a 36-dik kerületéig, ilykép:

	Láb	Hüvelyk
a 28-ik	7	3
a 29 „	7	4
a 30 „	7	6
a 31 „	7	7
a 32 „	7	5
a 33 „	7	6
a 34 „	7	8
a 35 „	7	8
a 36 „	10	$4\frac{1}{3}$

¹ Természetesen, angol láb és angol hüvelyk. Ford.

A felső árkád oszlopai, melyek e vastagabb oszlopok felett állnak, szintén vastagabbak társaiknál, kerületük átlag 4 láb $8\frac{1}{2}$ hüvelyk lévén, holott a tenger felőlieké, a 29-ik kivételével, átlag 4 láb $7\frac{1}{2}$ hüvelyk. A 29-ik, mely természetesen az alsó sor 15-ik oszlopa felett áll, 5 láb 5 hüvelyk kerületű, a mely parányi bizonyíték egyre becsesebb lesz ránk nézve. A 35-ik a palota sarkát tartja s kerülete 6 láb 0 hüvelyk. A 47-iket, mely a 24-ik felett áll, s a Sala del Gran Consiglio oldalfalát tartja, faoszlop erősíti, s az 51-ik, mely a 26-ik felett van, 5 láb $4\frac{1}{2}$ hüvelyk kerületű, azaz csaknem olyan, mint a 29-ik; ez a Sala del Scrutinio oldalfalát tartja; a két terem közé egy kised szoba van rekesztve, melyben a San Marco könyvtárának egy része áll, a mely szobát mindig nehezemre fog esni másképp hívni, mint a „Lorenzi úr szobájának“, mert nem tudom elfelejteni mostani gazdájának sok jóságát és értelmességét, melylyel kutatásaim közben szünetlenül kezemre járt. ¹

A dogepalota árkádjait illető e jegyzethez hozzáfűzhetem a XIV. táblára vonatkozó megjegyzéseimet is, mely egyik ívközét ábrázolja. Az alsó árkádban mind-egyik ív közére olyanforma díszítmény volt szánva, mint a XIV. táblán levő. Az épület tömege isztriai kőből lévén, durván megfaragott, mintegy két hüvelyknyi mélység van hagyva az ívparkányzatok közt, a mintát alkotó szép márványlemezek elhelyezésére. Nem tudom, be volt-e e minta valaha végezve, vagy hogy a márványt szed-

¹ Nem zárhatom be e kötetet a nélkül, hogy még egy jóakaró barátomnak, Rawdon Brown-nak is, le ne rójjam hálámat azért az ezernyi szivességért, a mit irántam Velenczében tanúsított; de legfőképp azokért a felvilágosító részletekért a San Marco könyvtára kézírataiban, melyekre ő terelte figyelmemet.

ték-é el róla: annyi áll, hogy ma csupán két ívköz van márványnyal kirakva, egy harmadikban pedig ennek csak nyomai láthatók. A két bevégzett ívköz a tengersoron van, a 3-ik s a 10-ik oszlopfő felett (lásd a számozás rendszerét az I. fej. XLVI. §-ában); azaz azon, mely a 2-ik ívet a 3-dikkal, s a 9-diket a 10-dikkel köti össze. A XIV. táblán ez utóbbi látható. A mi benne fehér, az mind fehér márvány; a fogas szalag, mely a kört körül fogja, durva, szemcsés márványból való, melyet görögnek vélek, s tudtommal Velenczében sehol sem látható, kivéve a XV. századot megelőző művekben. A három fehér háromszöggel ékített, árnyalt mezők veres veronai márványból valók; a belső korong zöld szerpentin, a sugaras levelek sötét részei pedig szürke márványból valók. A három háromszög egyenlőoldalú. A két felsőnek oldalai 1 láb 5 hüvelykesek, az alsóéi 1 láb 2 hüvelykesek.

A kör legnagyobb átmérője 3 láb, $10\frac{1}{2}$ hüvelyk; mezője valamicskével kijebb áll a veres márványnál, mint balfelől az *A* átmetszet mutatja. *Aa* a veres márványmező egy része; *ab* a beléeresztett fogas szegély átmetszete, *bc* a sugaras kör egész szélessége, melyet az ívköz másik oldalán a *Cf* vonal képvisel; *cd* a berakott fehér márványszalag, a rajta levő hegyes fogrovattal; *bc* keresztben $7\frac{3}{4}$ hüvelyket tesz, *cd* $3\frac{3}{4}$ -et. *B*-ben pedig a fogrovat két izülete van adva (melyet fentebb, a fogrovatokról szóló fejezetben Velenczében egyetlen gyanánt említettünk) jelenlegi nagyságukban. *C*-ben a berakott levelek egyike van adva; méretei: *Cf* $7\frac{3}{4}$ hüvelyk; *Ch* $\frac{3}{4}$, *fg* $\frac{3}{4}$, *fe* $4\frac{3}{4}$; az apróbb levelek alapja természetesen *fe—fg* = 4 hüvelyk. A másik ívköz mintája hasonló, kivéve, hogy a *bc* mezőben az átmetsző

ívek helyett csupán sugarasan rendezett szürke márvány háromszögek vannak, alapjuk, a középpont körül. Mint-hogy az egész körben köröskörül húsz van, az olvasó megrajzolhatja őket magának; minthogy pedig egyenlő szárúak, a fogrovatot csúcsaikkal érintvén, míg alapjuk összeér: a középső bütyök kiesik közőlök. A márvány mindkettőnél rozsdás burokkal van bevonva, melyen keresztül rendkívül nehéz a színeket megkülönböztetni (a mi másik bizonyossága a díszítmény régiségének). De a fehér márvány helyenként bizonynyal biborral érezett (kivéve a szemcsés fogrovatot), a szürke pedig mintha zölddel volna enyhítve.

E díszek némi nyoma a 21-ik oszlop felett is látható, de kötve hiszem, hogy a többi ívközbe a márványburkolat igazán bele lett volna illesztve, s e díszítetlenségük oka részben, hogy az alsó sor némileg szegényes benyomást tesz, mely az épületnek szinte egyetlen hibája.

E korong, vagy paizsszerű dísz a korai velencei építészetre jellemző, sőt a bizanzias renaissance átviszi még a későbbi időkbe is, melyet a renaissance romlottabb alakjaitól már a hatodik függelékben megkülönböztettünk. Az így kölcsönvett korongdísznek már az I. táblán látjuk példáját. A VII. táblán korábbi példája van, a korongok egyike itt faragott lévén, a többiek faragott szalagokkal körítvék. A Palazzo Ducalen megtaláljuk a legjellemzőbbet valamennyi közt, mert ez a legjobban megközelelti a paizsalakot, mely valószínűleg eredete volt ugyane dísznek az araboknál és bizonynyal a görögöknél. Atreus kincsházának Donaldson által restaurált ajtaján e díszet hozzávetés alapján alkalmazták; a kairói arab épületeken állandóan előfordul.

21. A víz ó-kori ábrázolásai.

Régóta vágytam némi időt szentelni annak a kérdésnek, mily hatása lehetett a természeti életnek a pogányság főképp a görög lélekre, s tudva azt, hogy barátom, C. Newton, sokat gondolkozott az ó-kori művészet figuratív és symbolikus nyelvének felderítésén, megkértem, jegyezze föl számomra néhány dolgot, a melyet legérdekesebbnek tart abból a szempontból, hogy az ó-korban hogyan ábrázolták a természetet. Kezdet gyanánt a víz ábrázolását javasoltam neki; minthogy ez egyike ama természeti tárgyakkal, melyek ábrázolása legkönnyebben vehető a kezelés próbájának, mert egyetemes érdekességű és a világ minden részében egyenlőbb, mint bármely más dolog. A hullám, a ragadó ár s az örvény sokkal hasonlőbb mindenütt, mint akár a föld, akár a növényzet. A folyók és tavak tényleg nagyban különböznek a tengertől, s a tiszta Csendes Oczeán a haragos Északi tengertől; de azért a Nilus hasonlőbb a Dunához, mint a nubiai pálmacsoport a Fekete-erdő ligetéhez; s a Földközitenger hasonlőbb az Atlanti Oczeánhoz, mint a Campo Felice a Solway mohához.

Newton ennek megfelelően nagyon előzékenyen rendelkezésemre bocsátotta a következő adatokat. Egy-kettő ama típusokból, melyet ő leír, a főszövegben már meg volt említve; de helyes, hogy az olvasó újból figyelje meg valamennyit, abban a helyzetben, melyet egy egyetemes rendszerben elfoglalnak. Kiváló figyelmébe ajánlom Newton meghatározásait a „figuratív“ és „symbolikus“ kifejezésekről a művészetre alkalmazva a következő vizsgálódás elején.

Az ó-kori művészetben, vagyis az egyiptomi, asszir, görög és római fajok művészetében, a víz többnyire inkább conventionalisan, mintsem természetihven van ábrázolva.

A természetű ábrázolást itt úgy értem, mint oly helyes és tökéletes utánzását a természetnek, a minőt a művészetek technikai eszközei megengednek; másfelől az ábrázolást conventionalisnak akkor nevezhetni, ha vagy egy elismert inadaequat utánzást fogadnak el jobb híján, vagy pedig, ha az utánzásra nem is törekésznek, de megegyeznek, hogy az ábrázolás másik módját, a symbolikust, fogadják el helyetteséül és egyenértékéül.

A figuratív ábrázolásban mindig *személyesítés* van; a művész által a szerves életből kölcsönzött érzéki alakot úgy fogják fel, mintha valamely akarat inditná cselekvésre, és fel lenne ruházva oly lelki tulajdonságokkal, a melyek egyéniséget alkothatnak.

Az érzéki *symbolum*, akár a szerves, akár a szervesetlen világból van kölcsönvéve, egyáltalán nem személyesítés, de conventionalis jele vagy egyenértéke valamely tárgynak vagy fogalomnak, melyhez talán láthatókép nem is hasonlít, de a melylyel az értelem vagy a képzelet tár-sította némikép.

Pl. a városokat ábrázolhatja egy tornyokkal koronázott nő; itt a művész eszméje kifejezésére emberi alakot választott, melyet az akarat elevenít meg, és oly cselekvési indokok, melyek az emberiséggel közösek. Vagy pedig a görög művészetben a bika ábrázolhatja a folyamat, s a művész conceptiójában ez állati alak tartalmazhat emberi lelket s megneemesedhetik általa.

Ez is személyesítés; csak az alak más, a melyben az egyén megtestesül.

Viszont a delfin lehet a tenger jelképe; a két ökörrrel

szántó ember jól ismert jelképe a római gyarmatnak. Egyik esetben sincs személyesítés. A delfin nincs felruházva, miként Neptunus alakja, az emberi lélek tulajdonságaival; ösztönei állatiak, de akarata nincs; szülőelemét jelképezi előttünk, ép úgy, mint a hogy a részt az egész helyett vehetni.

Szintúgy a szántó ember sem *személyesíti*, miként a toronykoronázta nőszemély, hanem inkább *jelképezi* a várost, mintegy látható ábrázolásául állván valamely való eseménynek: megalapításának. Lelki szemünk és érzéseink előtt is ez az alak nem egyéb, csak egy ember; az ő egyéni természetébe nem vegyül bele a gyarmat eszményi természete, sem egyiknek a tulajdonságai nincsenek a másokra átvive.

Noha a conventionalis utánzás, a figuratív és a symbolikus érzékités az ábrázolásnak három külön neme: egyazon compositióban is állandóan egyesíthetők, mint a következő példákbl látni fogjuk, melyeket különböző emberfajok művészetéből időleges sorrendben fogok idézni.

Egyiptomban a víz általános ábrázolása a conventionalis utánzás. A British Musenmban két fresco van a thebei sírokból: a 177. és 170. számú; az elsőnek tárgya egy hosszúkás tó, a háttér s az emelkedés a rajzban sajátságosan kusza. E tóban a vizet párhuzamos zezugvonalak ábrázolják, melyben halak úszkálnak. A felszínen madarak és lótuuszvirágok; a pázsitot a tó szélén symmetrikus legyezőalakú virágokból álló szegély képviseli; a mezőt köröskörül fasorok, a tó oldalai körül egymással derékszögben rendezve, a távlati törvény teljes megvetésével.

A 170. számú frescóban folyóvíz van ábrázolva, partján papyrustövek. Itt a vizet párhuzamosan rendezett és

függőleges zezzugvonalak ábrázolják, úgy, hogy hal-szálla-építésmódhoz hasonlít. Ilyformán: E frescóban szint-úgy van hal, mint a megelőzőben, s mindenik hal mindkettőben igen világosan van megrajzolva, nem úgy, a mint a szem a vizen keresztül látja. Ez elem ábrázolási módja az egyiptomi festészetben még tovább rövidül a hieroglyphekben, hol a víz jele zezzugvonal; e vonal úgyszólván, gyorsírással odavetett képe a víznek. Az egyiptomiak Pantheonjában egyetlen vízi istenség volt: a Nilus istene; s így az ő typusa az egyiptomi művészetben (Birch, „Gallery of British Museum Antiquities“ 13. tábla) a víznek egyetlen figuratív ábrázolása. Az asszir szobrászatban igen érdekes conventionális utánzásai vannak a víznek. Sok nimrudi és khorsabadi frízen embereket látni, a mint csónakban kelnek át folyóvizen vagy tutajon, úszó lovaktól kísérve (lásd Layard, II. 381. l.) E jelenetekben a vizet némileg hajfonathoz hasonló, fürtökben és göngyölegekben végződő, hullámos vonaltömegek ábrázolják; e hullámos vonalak az oly mély és sebes folyam általános jellemét fejezik ki, a minő a Tigris. Hal csak imitt-amott van benne, a felszín képzetét a libegő alakok és csónakok úgysis eléggé kifejezik. Ezeknek a rajzában a távlatnak ugyanaz a hiánya, mint az imént idézett egyiptomi frescóban.

71. ábra.

Az asszir Pantheonban egyetlen vízi istenséget fedeztek föl: Dagon istent, kinek emberi alakja halfarkban végződik. Jelleméről és tulajdonságairól csak keveset tudunk.

A víz rövidített ábrázolási módja, a zezzugvonal, a nagy ezüst pénzeken található, valamely város vagy

hadi gálya jelképével (Lásd Layard ii. 386. lap). Ez érmek valószínűleg asszírjai veretűek, nem sokkal a perzsa hódítás után való időből.

A görög művészetben a víz ábrázolása sokkalta változatosabb. Két conventionális utánczás: a hullámidom s a Maeander, ismeretes. Mindkettő valószínűleg ősrégi; mindkettőt szelvényben használták építészeti díszül, alárendelten pedig edény, öltözék, bútor és szerszámdíszül. A hullámidomban conventionális ábrázolását találjuk az apró göndör hullámnak, mely a görögök tengere: a Középtenger partjához ütődött.

Szabályos egymásutánjuk, erejük és nagyságuk egyenlősége, ez idomban általánosítva van, míg az apróbb változatok, mik egyik hullámot a másiktól megkülönböztetik, beleolvadnak az egyetemes typusba. Az Oczeán hullámainak jelleme az, hogy „örökké változó, mégis örökké egyformák“; ez örökös ismétlődés az, mit a korai művész e hieroglyphben kifejezett.

A víznek ez oldalélben vett ábrázolásával összehasonlíthatók ama faragott hullámok, mikből a Parthenon oromsúcán Hyperion feje és karjai nyulnak fölfelé (Elgin-terem, (65.) 91. szám, múzeumi márványok vi. pl. 1.). Phidias e hullámokat egy halom egymásra boruló cserépgyanánt ábrázolta, így általánosítva fodorodásukat. A Maeander mintában a kecses természetes kanyargást szögletek fejezik ki, miként a víz egyiptomi hieroglyphjében; így a labyrinthus legkorábbi ábrázolása is, a cnossusi pénzeken, derékszögű; a későbbi pénzeken a vonalak már görbék.

A görög mythographia nyelvén a hullám-minta s a Maeander olykor egyedül fejezi ki a víz eszméjét, de gyakrabban figurális ábrázolatokkal egyesítve. A vízi

istenségek nagy száma a görög Pantheonban a legszebb típusok nagy változatosságát idézte elő. Ezek némelyike nagyon ismeretes. Mindenki ismeri Poseidon (Neptunus) általános alakját, a Nereidákat, a nimfákat s a folyami-isteneket; de a mód, a melyen eme típusok a conventionális utánzással s mellékes jelképekkel vegyítve voltak, gondos tanulmányozást érdemel, ha meg akarjuk becsülni a művészetnek emez elemekből alakult kitünően gazdag és szép nyelvét.

Az ábrázolásoknak ez osztálya két főcsoportra osztható, egyik a tengerre, másik az édes vizekre vonatkozván.

Az Oczeán hatalma s a tengeri jelenetek nagyszerűsége az oly típusokban testesül meg, minők Poseidon, Nereus s a Nereidák, azaz emberi alakok, melyek szekéren, vagy delfinháton hasítják a vizet, vagy a melyekben az emberi alak a halszerű Tritonokéval egyesül. A tengeri szörnyetegeket, melyek e szekereket húzzák, Hippocampoknak nevezték; testük eleje lóforma volt, és halfarkban végződött, lábaik pedig úszóhártyások voltak: ez egyesülés mintha a gyorsaságot s erőt fejezné ki teljes fegyelem alatt, a mely a tengeri istenségek mozdulatait jellemezhetné. Néhány példát kiválogattam, hogy lássuk, mikép egyesítették e típusokat a jelképekkel s a conventionális utánzással.

A British Museumban van egy vésett váza, az 1257. számú (Lenormant et de Witte, Mon. Céram., I. XXVII. tábla), melynek tárgya Európa, a mint bikabáton átszeli a tengert. E rajzon a tenger sokféle mesterfogással van ábrázolva. Először is magának a bikának úszó mozdulata a folyékony elemre enged következtetni, melyben mozognia kell. Mögötte Nereus áll, pálczáját függőlegesen tartván kezében; a pálcza vége csaknem egy szint van a bika hátával s

valószínűleg arra való, hogy a tenger mélységét kifejezze. Az így jelzett vízszintnek egy delfin száll fölfelé; a középmélységben másik delfin van; alant egy tengeri angolna s egy tintahal; a feneket pedig csipkés sziklavonal jelzi, a melyen két tengeri sünn van.

Algírban, Oudnahban találtak egy mozaikot (Revue Archéol. II. L. tábla), melyen a tenger ábrázolása nevezetes, a részletek teljességénél fogva, a melylyel ki van dolgozva.

E mű, noha római korbeli, felfogásra oly teljesen görög, hogy bátran a mythographiának amaz osztályába sorozható, a melylyel ép most foglalkozunk. A mozaik, mely egy fürdő padozatán és falain fut végig, mint az ó-kori fürdőkben rendszeren, figuratív ábrázolása a víznek, a mely benne áll.

Az oldalsó falakon hippocampok vannak, delfineken lovagló alakok és szigetek, rajtuk halászok, a padozaton halak, rákok s apró, ollótlan tengeri héjas állatok.

Ezek, miként az Európás vödrön, a tenger fenekét jelzik; a tengerfenék ugyane jelképei sok egyéb ókori rajzon találkoznak. Így az edényekre festett képeken, a hol Poseidon fölemeli Cos szigetét, hogy az óriást, Polydotest, vele agyonsujtsa; a sziget óriási sziklatömszökül van ábrázolva; a víz alatt volt részeket delfin, tengeri rák és sepia jelzi, a víz fölötti részeket csiga és kigyó (Lenormant és de Witte, I. V. tábla).

E jelképek a görög művészetben olykor egyenkint fordulnak elő, mint pl. a pénzeken. Ily esetekben nem értelmezhetők, csakis úgy, ha a mythographia egész szövevényéhez való viszonyukat tartjuk szem előtt. Ha pl. valami tarentumi pénzen kagylóhéjat, a másikon delfint, a harmadikon Tarus alakot látunk, a város mythosi alapítóját, a mint

a hullámokon keresztül delfinháton lovagol, s ha ez utolsó csoport magát a várost és tengerparti fekvését jelképezi: akkor tudjuk, hogy a két előbbi csak része a nagyobb rajznak, kiszakítva belőle, mint a hogy egyes szókat ki lehet szakítani a mondatból.

A teljesebb és világosabb példák tanulmányozása, mint a minőket fentebb idéztünk, képessé tesz sok egyéb rövidített kifejezés-mód megfejtésére. Így pl. pénzekben sokféle ábrázolása van az ókori réveknek.

Ezeknek legkorábbika a zanclei pénzekben látható, Sicilia mai Messinájában. A régiek e kikötő alakját sarlóhoz hasonlították, s a város pénzében hajlított tárgyat találunk, melyen belül delfin van. E görbületen négy négyzetes kiemelkedés van, egyenlő távolságokra. Azt gyanítják, hogy e kiálló részek vagy tornyokat jelképeznek, vagy a nagy köveket, mikhez a gályákat hozzákötötték, a mint ma is látni ókori kikötőkben (lásd Burgon, Numismatic Chronicle, II. 40. lap). A kikötőnek ez ósdi ábrázolásához hasonló a római korszak némely példája. Septimius Severus egyik, Corinthusban vert pénzén (Millingen, Sylloge of Uned. Coins, 1837., 57. lap, II. tábla, 30. sz.) nőialak áll egy sziklán, két visszahanyatló férfi közt, a kik evezőt tartanak. Egy ívből a szikla tövében víz folyik; ez a korinthusi Akropolis sziklájának ábrázolása; a női alak Aphrodite szobra, kinek temploma a sziklatetőn állott. A folyam a Pirene forrás. A két hátrahanyatló alak a két kikötő, Lechreum és Cencreia megismerésére, melyek között Corinthus elterült. Philostratus (Icon, II. 16. fejezet) hasonló festményt ír le, mely szintén az Isthmust ábrázolja a két kikötő közt, melyek egyikét egy ifjú, másikát pedig egy nimfa jelképezte.

Egy másik korinthusi pénzben egyik kikötő félkör alakú,

az egész ív egyenletes apró részekre osztott, a boltívek jelzésére, mik alatt az ókori gályákat behúzták, *subductae*; a kikötő egyik szarvánál vagy végében templom áll; a torkolat közepén Neptun-szobor. (Millingen, Médailles Inéd., II. tábla, 19. sz. Vess össze: Millingen, Ancient Coins of Cities and Kings, 1831., 50—61. lap, IV. tábla, 15. sz.; Mionnet, Suppl. VII. 79. lap, 246. sz.; s az ostiumi kikötőt, Nero nagy sárgaréz-pénzein, hol a római hajóhad és Neptun visszahanyatló alakja van ábrázolva.)

A festett vázákon itt-ott a víz természetű ábrázolására való törekvés is észlelhető. A British Museum egy vedrén (785. sz.), melynek tárgya Ulysses és a Sirének, a tengert hullámos vonalak jelzik, feketével vonva veres alapon, s a víz felszínén mintha világosság játszanék. A hajó mindkét oldalán alaktalan sziklatömegek, melyeken s Sirének állanak.

A tenger egyik legszebb és legismertebb figuratív ábrázolása a Scylla-typus. Teste szép női test, mely két ugató kutyában és két kígyófarkban végződik. E farkak kunyorodásai közt olykor vízbefuló férfiak, a *rari nantes in gurgito vasto*, látszanak. Alant delfinek vannak. Scylla rendszeren evezőt suhogtat, megmutatandó, mily módon sodorja el a hajókat. A mi e typus változatait illeti, lásd Monum. dell' Inst. Archeol. Rom. III. tav. 52—53.

Az édes víz ábrázolásai három csoportba sorozhatók: folyam, tó, forrás.

Az ókori mythographiában a folyóvíz ábrázolásának sokféle figuratív módját alkalmazták gyakorta.

A legkorábbi typusban az emberi alak különféle módon egyesül a bikaalakkal. Egy Lucaniából, Metapontumból való ősi pénzen (lásd Millingen, Ancient Coins of Greek Cities and Kingsének czímképét) az Achelous folyam

van ábrázolva férfiú képében, a kinek bozontos szakála meg bikafüle és szarva van. A görög művészet fénykorából való egy edényen (Brit. Mus. 789. sz.; Birch, Trans. Roy. Soc. of Lit. New Series, London, 1843. I. 100. lap) ugyane folyamot satyrfejű és bikaszarvú ember ábrázolja; teste kötésig emberforma, azontúl halfarkban végződik; haja hátára omlik; szakála hosszú, bozontos. E típusban egyesítve látjuk a Sophokles elsorolta három alakot, a Trachisi nők elején.

Ἄχελφον λέγω,
 ος μ' ἐν τρισὶν μορφαῖσιν ἐξήτει πατὴρς,
 φοιτῶν ἐναργῆς αὔρος ἄλλοτ' αἰόλος,
 δράκων ἐλικτός, ἄλλοτ' ἀνδρείφ κῦτει
 βουπρωρος, ἐκ δὲ δασκίου γενειάδος
 κρουνοὶ διεββαίνοντο κρηναίου ποτοῦ.

E típus egy harmadik változatában az emberfejű test derékban bika-vállba megy át, s bika-testben is végződik. Ez egy korai vázán látható (Brit. Mus. 452. sz.). A Carniában, az oeniadae-i pénzeken s az ambraciaiakon — valamennyi a Nagy Sándor után való időből — az Achelonsnak bika-teste és emberarcú feje van. A típus e változatában az emberi elem szinte elenyészik, miként a metapontumi fentebb idézett pénzen; pusztán a bikaalak van jelezve az emberfejet díszítő füffel és szarvval. Az analogiára nézve az Achelous-típus változatai s a Thetisnek, a tenger istenasszonyának átalakulásait ábrázoló változatok közt, lásd: Gerhard, Auserl. Vasenb. II. 106—113. lap. Valószínű, hogy Thetis, Proteus, de Achelons típusában is a különös combinatiók s átalakulások az elem változékonyságát akarták kifejezni.

Számos egyéb példa lenne idézhető, hol a folyamok

az emberi s a bika-alak ez egyesítése által vannak ábrázolva, melyet kényelem okáért androtaurikus typusnak nevezhetünk. Sicilia pénzein, úgy az ősi időben, mint a művészetek fénykorában, a folyamokat többnyire fiatal férfialak jelképezi, apró, kiütő szarvacskákkal; a haj sima és gyékényszerű, mint a görög mythographiában a vízi isteneké rendesen. A folyam neve sokszor az alak fölé van írva. Ha az egész alak rajta van a pénzen, mindig áll, sohasem dől hátra.

Magna Graeciában a sybarisi és thuriumi pénzekben a bika-typus minden valószínűség szerint ilyes ábrázolás akart lenni. A sybarisi pénzekben, melyek nagyon korai időből valók, a bikafej ki van fordulva; a thuriumiakon dőfésre hajtja le fejét: e mozdulatok elseje a folyó kanyargó folyását akarta jelképezni, a második hebehurgia rohanását. A thuriumi pénzekben a víz képzetét még a pénz szélén kivert delfinek és egyéb halak is kifejezik. A talajt, melyen a bika áll, fű vagy kavics jelzi. Ez alkalmasint a folyampartot jelképezi. Két bikafej látható a sardisi pénzekben, s Burgon elmésen sejdíti, hogy e typus a város két folyamát jelenti.

A folyamisteneknek emberi alakban való ábrázolása hátrahanyatló állásban, noha a korai görög művészetben valószínűleg még nem alkalmazták oly sűrűn mint az androtaurikus typust, mégis ismertebb előttünk, a római mythographiában való gyakoriságánál fogva. A hátrahanyatló vízi isten legkorábbi példáját az Elgin-teremben levő, rendesen Ilissusnak nevezett, de talán inkább a Cephissust ábrázoló alakban bírjuk. Ez a Parthenon nyugati oromcsúcsának egyik sarkát foglalta el, a másik athenei folyamot, az Ilissust s a Callirhoe forrását a másik szögletbe elhelyezett férfi- és női alak képviselvén;

e csoport, mely ma már elpusztult, Carreynek 1678-ban készült rajzában látható.

Valószínű, hogy az oromcsúcsos szerkezet kényszerűsége vezette a művészeket legelőször a vízi isten hátradülő helyzetére. Az Ilissus-fő letörvén, nem tudjuk, bika-szarva volt-e, mint az imént leírt sicíliai példákon. Alakja fiatalos, a megette levő redőzet ránczai közt mintegy hullámok árja látszik, de egyéb jelkép nem emlékeztet vízre. Ha ez alakot a Niluséval hasonlítjuk össze (Visconti, Mus. Pio Clem. I. 38. tábla) s a louvrebéli Tiberis-alakkal, melyek mindenike a római korból való, láthatjuk, e későbbi típusokon a művészet mennyire sokszorozta a jelképeket s a mellékes részleteket, beleoltva őket a folyamisten eredeti egyszerű típusába, a mint azt Phidias az Ilissus alakjában megfogalmazta. A Nilus óriási hátradülő szakállas alak gyanánt van ábrázolva. Mellette bőségszaruja, telve az egyiptomi talaj növényi termékeivel. Teste körül tizenhat meztelen fiú, a tizenhat rőföt jelképezve, t. i. a folyam vízállását, melyet igen kedvező esztendőkből elért. A szobor egymás fölött levő, három szakaszra osztott alapzatra van helyezve. A legfelsőn a széles árban a folyamisten oldalából folyó hullámok kicsapnak. A másik kettőben a folyam állatai és növényei vannak; ez alapzat domborművei tényleg mintegy a Nilus symbolikus panorámájának rövid foglalatlja.

A Tiberist igen hasonlóan ábrázolták. Az alapzaton, két szakaszban, a korai római mythosokból vett tárgyak vannak: nyájak, gulyák s egyéb folyamparti dolgok (Visconti, Mus. P. Cl. I. 39. tábla; Millin, Galerie Mythol. I. 77. lap, 74. tábla, Nos. 304, 308.)

A camarinai görög pénzeken a tavaknak két érdekes ábrázolására akadunk. Egyiknek képes felén, a hullám-

minta egyik karikájában férfi fő van, pufók arcz, kibomlott haj jobbról-balról; a hátsó lapján női alak, hattyúháton úszva, alatta hullám, felette delfin.

Más pénzen a hátlap hattyúja mellett egy folyamisten fiatalos feje látszik, képes felén „Hipparis“ felirat. Némely apróbb pénzen a hattyú repül a fodros hullámok felett, melyeket a hullám-párkány képvisel. Ha a siciliai tengeri térképet vizsgáljuk, melyet az admirális felügyelősége készített, Camarina mellett tóra bukkanunk, melyen a Hipparis keresztülfoly.

Alig kételkedhetünk, hogy Camarina lakói mindkét folyamukat s tavukat is ábrázolták pénzeiken. A hullámok felett repülő hattyú a tavat jelképezhette; a mellette levő alak kétségkívül Aphrodite lehetett, a kit ott imádtak; a hullámkarikába foglalt fej a folyamnak a tavoron keresztül folyó részét ábrázolhatta.

A forrásokat többnyire vízár ábrázolja, mely a sziklában levő oroslánfő torkából ömlik ki; pl. egy vázán (Gerhard, Auserl. Vasenb., 134. tábla), hol Herkules áll s a siciliai meleg forrás vize zuhog rá. A syrakusai pénzekben az Arethusa-forrást egy szemben levő női fő jelképezi; kibomlott haja futó vonalai, noha nem utánozzák egyenesen, az embernek a friss forrás bugyborékolását juttatják eszébe; a tengert, a melyből kiforr, a fej körül levő fejek jelképezik. E typus meglepő analogiát mutat a hullámgyűrűbe foglalt camarinai fejjel, a melyet fentebb írtunk le.

A görög mythographiában a víz ábrázolásának ezek a főmódjai. A román korszak művészetében ugyane fajta figuratív és symbolikus nyelv van alkalmazva, de a hajlandóság a mellékes részletek sokszorozására állandó, úgy a mint azt a kikötők és folyami istenek fent idézett kései

ábrázolásainál kimutattuk. E tömött compositiókban a szemet a látnivalók tömege kifárasztja és szétszórja; a művészet nyelve bőbeszédűbbé válik, de veszít esinoságából és nyomatékosságából, és sokkal kevésbé értelmes elmékhez van intézve, mint ama kiművelt ízlésű bírálók voltak, a Phidias kortársai.

A folyamokat a római művészet rendesen hátradőlt férfialakokkal ábrázolja, melyek rendesen szakállasak, nádát vagy egyéb vízi növényt tartva kezükben s vödrökre támaszkodva, mikből víz ömlik. Sok syriai város pénzein, melyeket a császárok korában vertek, a várost sziklán ülő tornyos női alak ábrázolja; lábát ifjú férfi vállán nyugtatja, ki föltekint hozzá, karját kinyujtva, s a ki derékig földbe van süppedve. Lásd Müller (Denkmäler d. A. Kunst, I. 49. tábla, 220. sz.) művében egy ily példát a Vaticanban és több hasonló rajzot a pénzeken.

Traján oszlopán a Dunának kezdetleges ábrázolása van, s a többi folyamé is, melyen a rómaiak katonai vállalataik alkalmával átkeltek. A vizet faragott hullámvonalak utánozzák, melyen csónakok vannak. Egyik jelenetben (Bartoli, Colonna Trajana, tav. 4.) e nyers, conventionális utánzás emberi alakokkal van egyesítve. A folyampart egyik öblében hátradülő folyamisten van, de csak derékig látszik. Ez vagy valami szobrot jelentett, a mely igazán a folyamparton állt, s mely ennél fogva valami meghatározott helyet jelöl, vagy a figuratív ábrázolás vegyül a conventionális utánzásba.

Antoninus oszlopán (Bartoli, Colon. Anton. tav. 15.) a zivataros esőt Jupiter Pluvius feje képviseli, kinek nagy, szétterített szakálla hosszú tincsekben hullámszik. A Townley-féle gyűjteményben, a British Museumban van egy, Lancashireben, Ribchesterben talált római sisak,

rostélyostul vagy álarczostul. A sisakon sok domború alak egy csatajelenetet ábrázol; a homlok körül egy sor tornyocska; a haj a homlokon úgy van kezelve, hogy a tornyok alját mosó víz jusson róla eszébe az embernek. E fő talán figuratív ábrázolása valamely erődökkel s árkokkal övezett városnak, mely mellett nagy csatát vívtak. Rézbe is metszették. (Vetusta Monum. of Soc. Ant. London, IV., I—IV. tábla.)

A firenzei képtárban van egy csoport alto rilievo (Gori, Inscript. Ant. Hor., 1727., 76. lap, 14. tábla): három nőalak, egyikük bizonyynyal Demeter Kourotrophos, vagy a föld; másik Thetis, vagy a tenger; a középső, úgy látszik, Aphroditét ábrázolja, hozzáfűzve, miként a camarinai pénzekben, a folyóvíz ábrázolata.

Ez az alak hattyún ül, s feje fölött íves fátyol. Haja náddal van átkötve; fátyla fölött nagy vízi növény; a hattyú alatt pedig más vízi növények, s egy *hydrián* vagy korsón ülő gólya, melyből víz folyik. A hattyút, a gólyát, a vízi növényeket s a *hydriát* mind a folyóvíz jelképeiül kell tekinteni, az utóbbi jelkép annak a kimutatására való, hogy az elem az ember használatára alkalmas.

A forrásokat a római művészet többnyire vödröt tartó hátradülő nimfák alakjában ábrázolja, nagy kagylón állva, vagy azt maguk előtt tartva.

Az ó-kori művészetben a víz egyik legkésőbbi ábrázolása a palestrinai mozaik (Barthélémy, in Bartoli, Peint. Antiques), mely mintegy kezdetleges panorámát mutat felső Egyiptom valamely vidékéről, madártávlatban, hol a részletek sem fokozatba állítva nincsenek, sem a távlat törvényéhez nem alkalmazkodnak, de egymásra halmozvák, mint valami ó-kori domborművön.

22. Arab díszítmények.

A mit itt az arabok leleményéről mondtam, nem úgy értem, mintha legkevésbé is ráillenék az Alhambra aljas díszítményére.¹ Az Alhambra ép oly kevéssé jellemző az arab művészetre, mint a milanoi székesegyház a gótikára; késői alkotás, a spanyol dinasztia műve hanyatlása végső szakából, s díszítménye nem való egyébre, mint hogy kárpitmintát vegyenek le róla, vagy könyvtábla-mintát, márványozásostul, pöttyözetestül; és egyéb mechanikai alkalmazásra. Az Alhambra díszítményeit újabban nagyban alkalmazták bolthomlokzatokra, a Regent Streetnek s Oxford Streetnek nem csekély kárára.

23. A tompítás változatai.

Legyen a 72. ábrában BAC a fal eredeti sarka. Rajzoljuk belé a $pQNp$ kört, oly nagyra, a minő a szükséges olvasószem, mely AB -t, AC -t pp -ben érintse; kössük össze pp -t és vonjuk meg a vele párhuzamos BC érintőt.

Ekkor a BC , pp vonalak a lehető csonkítások határai, melyeket vagy az A központból vont görbületekből szerkesztünk, miként a Qq , Nd , ru , gc stb. vonalakat, vagy bármely más, a keletkezett QA irányban középpontul választott pontból; s ép így minden egyenes lecsapásból, minők ab , ef . Következésképp BC és pp közt végtelen sok tompítás lehetséges, a QA -ban keletkező mindenik pontból a végtelenségig; ilykép a végtelenséget végtelenül sokszoroztuk, hogy az efajta lehető tompítások számát kifejezhessük, melyek kiválóan olaszországiak; egy másik

¹ Én magam ez épületet nem láttam, de az Owen Jones munkája, azt hiszem, eléggé híven adja vissza minden kritikai célra.

Nyilvánvaló, hogy e görbületek bármelyikének ívei adják a megfelelő egyenes vonalú lecsapás-csoportot, északon is, délen is; de az egyenes lecsapások, azt hiszem, változatlanul a *QC* vonalba esnek, s azzal vagy egyenközűiek, vagy az *ACQ* szögnél nagyobb szöggel hajolnak az *AC* vonal felé s arra sokszor merőlegesek; de sohasem hajolnak hozzá *ACQ*-nál kisebb szögben.

24. *Renaissance alapok.*

A következő kivonat jegyzőkönyvemből szintén a kései oszlopdíszek némely elemére vonatkozik.

„A Scuola di San Rocco egyik legérdekesebb renaissance-épület Velenczében. Hornyolt oszlopainak mindegyikét koszorú fonja körül, egyiket borág, a másikat babér, a harmadikat eser, nem ugyan a korai gótika fantasztikus modorában, de kivált a babér igen emlékeztet a Veronese és Tintoretto erőteljes és szép babérágaira. Törzseik különösen és dúsán egymásba fonódvák — végső nyoma a bizanci füzéres dísznek — a szöllőlevél felülete pedig csaknem oly finoman kidolgozott érezetű, mint a Palazzo Ducale Noéja körül levők,¹ noha az idő jobban megviselte őket. Az oszlopfők a velencei renaissance oszlopfőknél sokkal dúsabbak, nem oly romlottak és férfiasabbak, mint bármely más, s igazán érzik belőlük a teherbírás, noha természetesen bennük is megvan e részben a hajlandóság a tévedésre; végre a tiszta attikai alapok sarkain, a négyszögű talpkövön heverő állatok; egyik, egy négy hüvelyknyi magas elefánt, igen különösen és ügyesen faragva, s mind e

¹ A Palazzo Ducale Noé ittasságát ábrázoló szoboresoportjában, melylyel később még bővebben fogunk foglalkozni.

részlet annyi lélekkel, bevégzettséggel, képzelettel és szeretettel, hogy méltó lett volna a középkorhoz is. De valamennyiben megvan az a szembeszökő hiba, hogy az épülettől magától teljesen elváltak. A fűzerek az oszlopok körül olyanok, mintha minden perczen lehullhatnának; a tövükben levő állatok pedig mintha egerek lennének, a mik csak véletlenül kerültek oda: az ember nevetségesen apróknak és tökéletesen hiábavalóknak találja őket.

A parányiság benyomása, azt hiszem, onnan ered, hogy nincs körülük egyéb alakcsoport, mely a szemet e kisdéd arányokhoz szoktatná, s onnan, hogy ép a legnagyobb állatok: elefánt, medve, oroszlán foglalják el e teljesen jelentéktelen helyeket, ily hitvány méretben, nem domborműben vagy szobormű festői részében, de önálló alakokul. Az egész épület felette különös illusztrációja a renaissance-építők megpecsételt sorsának, hogy kezük alatt torzképpé válik minden utánzat és hogy rosszul alkalmaznak mindent, akármit tanulnak

25. *Katholikus alapdiszitmények.*

Fentebb, a 12. függelékben említettem már, hogy a papok mindenütt hogyan megtűrik templomaik megszenteltetését. De a szentségtörés és brutalitás legbántóbb példáját Velenczében láttam, utolsó ott tartózkodásom alatt, a San Marco nemes alapján, nap-nap mellett, az egész világ szemeláttára. Csaknem minden székesegyház egyes részei el vannak hanyagolva, de a San Marco alapja nyomorúságos sorsra jutott. Homlokával napnyugatnak fordulva, elállja az egész Szent Márk-tér szélességét, mint a világ legszebb terének bevégzése, a legnemesebb város középpontja: veres márványai

1849. telén megszokott *játékasztalai* voltak Velenceze henye gyerkőczeinek s a főbejárat felőli részek — ugyanaz a bejárat, hol „Barbarossa libegő köpenynyel térdelt“, — voltak boltasztala egy hitvány bazárnak, a hol gyermek-játékot, taligát, bábut s apró czinkanalakat és czintányérokat árultak, német torzképekkel és operaszövegekkel együtt, vallásos nyomtatványokkal vegyest; a torzképek madzaggal voltak a templom porfir-oszlopaihoz kötözve. Egy vasárnap, 1850. február 24-én, a könyvesasztal valamivel bővebben meg lévén rakva a szokottnál, néhány könyv címét taláломra lejegyeztem, a mint egymáson heverték; alább íme címjegyzékük. Az ironia, mely a dült betűvel nyomott háromnak egymásra helyezésében rejlik, szinte élesebb, hogysen esetlegesnek lehetne tekinteni, de tényleg így volt.

A fehér árulóasztal szélén egy sorban végig kétfajta könyv volt:

Officium Beatae Virg. M., és Officium Hebdomadae sanctae, juxta Formam Missalis et Breviarii Romani sub Urbano VIII. correcti.

Ezek megett heverték szorosán egymás mellett a következők:

Don Desiderio. *Dramma giocoso per Musica.*

Breve Esposizione della Carattere di vera Religione. Ez utóbbi fölött félig felnyitva:

La Figlia del Reggimento. *Melodramma comica. Carteggio di Madama la Marchesa di Pompadour, ossia raccolta di Lettere scritte della Medesima.*

Istruzioni di morale Condotta per le Figlie.

Francesca di Rimini. Dramma per Musica.

Aztán, kissé tova, egy csomó szindarab után:

Orazioni a Gesu Nazareno e a Maria addolorata.

Semiramide; Melodramma tragico da rappresentarsi nel Gran Teatro il Fenice.

Modo di orare per l'Acquisto del S. Giubileo, conceduto a tutto il Mondo Cattolico da S. S. Gregorio XVI.

Le due illustre Rivali; Melodramma in Tre Atti, da rappresentarsi nel nuovo Gran Teatro il Fenice.

Il Cristiano secondo il Cuore di Gesu, per la Pratica della sue Virtu.

Traduzione del' Idioma Italiana.

La chiava Chinese; Commedia del Sig. Abate Pietro Chiari.

La Pelarina; Intermezzo de Tre Parti per Musica.

Il Cavaliero e la Dama; Commedia in Tre Atti in Prosa.

E tényekhez nem fűzök megjegyzést. De ez lévén az utolsó függelék e kötetben, szeretném lapjait olvasóimhoz intézett egy kérdéssel bezárni, statisztikai kérdéssel, a melyre, nem kétlem, mindnyájunkat illetőleg máshol adják meg a feleletet s ezért nem volna elfecsérelt idő, ha magunk keresnők a megoldást.

Immár körülbelül harminczöt éve, hogy Anglia s a szárazföldi hatalmak közt béke áll fenn, s ez idő alatt az angolok a szárazföldet évenként sok ezrivel keresték fel, átlag, azt hiszem, két-három hónapot töltve ott s ezek az angolságnak nem selejtese, de az a réteg, a melynek a legkülönbnek kellene lennie: a legelőkelőbbje, a legműveltebbje, a leggazdagabbja pénzben és időben, a kik több szabad idővel, tudással és tehetséggel rendelkeznek, mint a nemzet többi része. Ezek, úgy vélnők, a mint útaztukban látják, mily állapotban vannak amaz államok, melyekben a pápa hitét vallják, s egyszersmind

legfelvilágosodottabbjai lévén egy nagy, protestáns nemzetnek, vágyat érezhettek magukban széteszlatni a katólikus tévedéseket, s másokkal közölni a saját jobb meggyőződésüket. Nem kétlem, hogy Ő, a ki a földnek a békét adja, és Angolország keze által adja, elvárta ezt tőle, s hogy szemmel tartotta utasai millióinak mindenikét, a mint a tengeren átkeltek, és számon tartotta útiköltségeit és annak elosztását oly módon, melyről sem az utasnak, sem futárjának nem volt sejtelme. Mondom, nem kétlem, hogy ily számontartás van ott mindegyikünk részére s hogy eljő a nap, mikor világosan olvashatóvá válik nekünk is, s a midőn együvé összeadva fogunk látni a főkönyv egyik lapján egy nagy összeget, a gazdag angolok harminczötévi kiadásainak bármennyire rúgó összegét, ilykép felszámolva :

„Genuában s egyebütt az Alpok közt vásárolt fakanalakra, diótörőkre, ékszerekre, ennyi; Rómában vásárolt kagylócameákért és mozaikért, ennyi; Nápolyban vásárolt korallágakért és láva-melltükért, ennyi; velencei üvegyöngyért s genuai aranyfiligránért, ennyi; minde felé vásárolt képekért, szobrokért, diszitményekért, ennyi; előfutárokért és külön postalovakért, a látszat s pompa kedvéért, ennyi; jó ellátásért s szép kilátásokért, ennyi; báli ruhákért s egyéb hívságokért, ennyi“. Ez lesz, mondom, az összeg a könyv egyik lapján; a másokra ennyi lesz írva :

„Franciaország, Svájc és Piemont küzdő protestáns egyházaiért, ennyi“.

Nem lett volna jobb, ha e statisztikát magunk állítottuk volna össze a magunk számára, annak idején?

26. Kiegészítő jegyzetek a mű turista-kiadásából.

I. fej. III. §. 2. lap utolsó sor. „*Velence állama 1376. évig állt fenn, a Rialto szigetén megalapított konzuli kormányzat kezdetétől*“.

a. *jegyzet.* — Erőltetve (látszólag) neveztem „konzulinak“, minthogy a fejedelmi hatalmat a nép tanácsa s gyakran két alárendelt miniszter is korlátozta. Világosabban elé van adva a dolog „Szt. Márk sírja“ cz. újra irt történeti munkám V. fejezetében.

I. fej. III. §. 3. lap, 7. sor: „*úgy látszik, a régrehajtó hatalom tribunokra volt bízva*“.

b. *jegyzet.* A dologban semminemű „látszat“ nincs. Mindenik törzsnek megvolt a maga természetes feje (hadnagya), s most nem nyomozok semmiféle függést a szárazföldi városoktól. — Lásd újfent az új történetet. De az állítás főigazsága megáll most is: a kormányzat kezdetben demokratikus, változó és gyöngye volt.

I. Fej. V. §. 5. lap, 11. sor: „*kormányja fölveszi azt a csalfa és titokzatos jelleget, a milyennek általában tartották*“.

c. *jegyzet.* Valóban ilyennek tartották, és sok tekintetben „csalfa“ és „titokzatos“ is volt. Azt hiszem, rászolgált nevére kormányzata szellemének lényegével annyira, mint a „csalfa Albion“.

I. fej. IX. §. 8. lap, 4. sor: „*Velence szive csak hirtelen elhatározásaiban nyilatkozik meg*“.

d. *jegyzet.* — Úgy van; de *szive* volt a sarkpont, a mely körül minden forgott — s én oktalan, ezt meg nem értettem! Velence felszínesen nézve és látszólag kereskedelmi szellemű, de lélekben szenvedélyes, hősie, hitében erős; éppen ellentéte a mai Angliának, mely

látszólag és felszínesen vallásos, lélekben pedig hitetlen, gyáva, becsstelen.

I. fej. XI. §. 10. lap, 10. sor: „*A pápai hatalomnak türrhetetlen fenhéjázását*“.

e. jegyzet. A legtöbb ember együgyű, mikor a felette lévő hatalomról beszél. E jelenet hű leírása a „Szt. Márk sírjában“.

I. fej. XIII. §.

g. jegyzet. E két szakasz épp oly igaz, a mily merésznek látszik. Büszke vagyok rájuk, a mint újra elolvasom őket.

I. fej. XXI. §. 18. lap, 3. sor. „*Szeretném azonban, ha az olvasó a művészet e két ágát elméjében egybe foglalná*“.

h. jegyzet. Ez tőlem nagy tévedés volt, a melyet egyszerűségre való törekvésemben követtem el. A bizanci görög iskola merő, hanyatló görög művészet; de az, a mely a román szellemen ment át, s Észak-Európában a román s a romános építészetet alkotta, érzékivé vált és eldurvult észak testies és természeties ösztöneitől. Niccolo Pisanotól felkapatva, Cimabue alatt a régi görögnek foglalta el helyét. Ennek teljes megértése végett lásd „*Fiesole törvényeit*“; s ezúttal, hogy ama téves sorok helyreigazittassanak, attól kezdve: „*Szeretném azonban*“ — elhagyandó addig, hogy „*derültebb formákkal ruháztak fel*“, s a XXII. §. második mondatát így olvasd: „*Míg Rómában ez a romlottságig túlhalmozott román művészet, Byzantiumban pedig e vallásos-epekedésben senyvedő művészet tartotta fenn magát minden választékosságával*“.

I. fej. XXVI. §. 20. lap, 30. sor. „*Az oszlopfők a klasszikus rómaiak utánzatai*“.

i. jegyzet. „*Klasszikus görögöt*“ kellett volna monda-

nom. Ekkor még magam sem tudtam a görög és római accentus közt való különbséget. A fejezet többi része teljesen helyes, kivéve a XXXVIII. §-ban kifejtett botlást.

I. fej. XXXVIII. §. 30. lap, 6. sor. „... egykor e város volt a keresztény építészet legtisztább áramlatainak közép-pontja“.

k. jegyzet. Röstelllem, hogy tulajdon metaphorám így megfogott. Csak annyiban volt a keresztény művészet középpontja, mint a langó (holt) víz két eleven áramlat közt. E fogalmat itt összezavartam a tóban fölfakadó forrás fogalmával.

I. fej. XLIX. §. 40. lap, 14. sor. „A katholicizmus, a helyett, hogy a művészetet előbbre vitte volna, egyetlen nagy alkotást sem hozott létre, mióta a protestantizmus tőle elszakadt“.

l. jegyzet. Teljesen igaz: de az igazság egész eleven érzéke elveszett az én felekezeties tudatlanságom következtében. A protestantizmus (valamíg tényleg kereszténység volt és nem csak abból állt, hogy ki-ki a saját véleményét állítja a szentírás helyébe) nem szakadhatott el a katolikus egyháztól. Az úgynevezett katolikusok maguk is felekezetieskedőkké és eretnekekké lettek, a midőn kitaszították őket; és Európa merő kakasviadal porondja lett a két párt keresztényietlen harcossai dühétől; míg Isten népe ártatlanul és csendesesen éledgelt és halt szerte a dombok közt és a mezőn, mindenütt és örökre megmaradva katolikusnak.

TARTALOM.

	Lap
I. Fejezet. A kőbánya	1
II. > Az építészet erényei	43
III. > Az építészet felosztása	57
IV. > A fal alapja	62
V. > A fal	69
VI. > A koronázó-párkány	74
VII. > A pillér alapja	83
VIII. > Az oszlop	98
IX. > Az oszlopfő	122
X. > A boltív	143
XI. > A boltrakás	155
XII. > A bolt terhe	169
XIII. > A tető	173
XIV. > A tetőpárkány	181
XV. > A kőláb	193
XVI. > A nyílások alakja	202
XVII. > A nyílások elzárása	213
XVIII. > A nyílások oltalmazása	226
XIX. > Az emeletrakás	231
XX. > A díszítmény anyaga	244
XXI. > A díszítmény kezelése	274
XXII. > A sarok	302
XXIII. > Az él és a lécz	311
XXIV. > A henger és a vályú	322
XXV. > Az alap	327
XXVI. > A fal és az oszlop	343
XXVII. > A párkány s az oszlopfő	355
XXVIII. > A bolthajtás és a nyílások	387
XXIX. > A tető	399
XXX. > Az előcsarnok	406

FÜGGELÉK.

	Lap
1. Velence alapítása	416
2. A dogék hatalma	417
3. A Serrar del Consiglio	418
4. San Pietro di Castello	419
5. A pápai hatalom Velencében	420
6. A renaissance díszítmények	427
7. A rendszerek változatai	429
8. Az északi erőteljesség	430
9. Az északi fatemplomok	443
10. Az alexandriai templom	443
11. A renaissance-tájkép	444
13. Fergusson rendszere	447
14. Az emberiség felosztása	455
15. Ösztönszerű ítéletek	462
16. Az oszlopok erőssége	466
17. Válasz Garbettnek	467
18. Korai angol oszlopfők	479
19. A St. Anastasia mellett levő sírok	480
20. A Palazza Ducale oszlopai	481
21. A víz ó-kori ábrázolásai	486
22. Arab díszítmények	501
23. A tompítás változatai	501
24. Renaissance alapok	503
25. Katholikus alapidíszítmények	504
26. Kiegészítő jegyzetek a mű turista-kiadásából	508
